

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19

EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSКИH MEST

DAVID BOLE

David Bole

Naziv: dr., univerzitetni diplomirani geograf, znanstveni sodelavec

Naslov: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Faks: +386 (0)1 200 27 34

Telefon: +386 (0)1 200 27 22

E-pošta: david.bole@zrc-sazu.si

Medmrežje: <http://giam.zrc-sazu.si/david.htm>

Rodil se je leta 1979 v Kranju, živel v Radovljici, na Zgornjih Gorjah in v Ljubljani, kjer je leta 1997 opravil maturo. Leta 2003 je diplomiral na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in še isto leto začel s podiplomskim doktorskim študijem, ki ga je leta 2008 sklenil z zagovorom disertacije »Geografske razsežnosti ekonomske preobrazbe slovenskih mestnih naselij«. Del podiplomskega izobraževanja je preživel tudi na univerzi v Bratislavi kot štipendist evropskega izobraževalnega programa Marie Curie. Od leta 2003 je kot mladi raziskovalec zaposlen na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Njegova raziskovalna usmeritev je predvsem urbana geografija, znotraj nje pa preučevanje ekonomije mesta in spremljajoča prostorska dinamika sodobnih procesov, kot so potrošništvo, suburbanizacija ter dekoncentracija gospodarskih dejavnosti v mestu. Veliko se je ukvarjal tudi z dnevno mobilnostjo prebivalstva in javnim potniškim prometom. Izsledke opravljenih raziskav redno objavlja v znanstveni in strokovni literaturi. Bil je tajnik Zveze geografskih društev Slovenije.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19
EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSKIH MEST

David Bole

**ZALOŽBA
Z R C**

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19

EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSКИH MEST

David Bole

LJUBLJANA 2008

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19
EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSКИH MEST
David Bole

© 2008, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Urednika: Drago Perko, Drago Kladnik
Recenzenta: Marjan Ravbar, Dejan Rebernik
Kartograf: David Bole
Fotografa: David Bole, Igor Žabjek
Prevajalec: Matjaž Drobne
Oblikovalec: Drago Perko

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU
Za izdajatelja: Drago Perko

Založnik: Založba ZRC
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o.
Tiskarna: Collegium graphicum, d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Naslovnica: Silhueta severnega dela Ljubljane, ki ni le prebivalstveno težišče ampak tudi ekonomsko, družbeno in kulturno središče Slovenije.

Avtor fotografije na naslovnici je Nuša Osredkar, na predlistu Marko Zaplatil, na zalistu pa Milan Orožen Adamič.

Izid publikacije je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.375(497.4)
911.3:33(497.4-21)

BOLE, David
Ekonomska preobrazba slovenskih mest / [[avtor besedila in] kartograf]
David Bole ; [fotografa David Bole, Igor Žabjek ; prevajalec Matjaž Drobne]. –
Ljubljana : Založba ZRC, 2008. – (Geografija Slovenije, ISSN 1580-1594 ; 19)

ISBN 978-961-254-090-6
241931520

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19

EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSКИH MEST**David Bole**

UDK: 911.375:330.34(497.4)

COBISS: 2.01

IZVLEČEK**Ekonomsko preobrazba slovenskih mest**

Glavna teza knjige je, da je v slovenskih mestih prišlo do pomembnih funkcijskih sprememb, ki so posledica družbenoekonomskih sprememb in se odražajo tudi v njihovi spremenjeni geografski podobi.

Teoretsko izhodišče delovne hipoteze sloni na postfordistični paradigmi, ki je povezana z ekonomsko preobrazbo iz masovnega (fordističnega) načina proizvodnje v bolj fleksibilno obliko proizvodnje. Iz te preobrazbe izhajata pojava deindustrializacije in terciarizacije, ki se odražata na ravni urbanega sistema in na ravni prostorske zgradbe posameznih mest. Deindustrializacija in terciarizacija sta tesno povezana in sočasna procesa, pri čemer se pomen industrije spreminja in zmanjšuje, povečuje pa se pomen storitev, ki lahko postanejo tudi temelj mestnega gospodarstva. To tezo deloma potrjuje družbenoekonomska analiza urbanega sistema Slovenije, saj se je slovenski urbani sistem zaradi ekonomske preobrazbe dobro spremenil. Storitve so absolutno in relativno prevladale nad industrijo, a mala mesta in nekatera srednje velika mesta so povečini v to gospodarsko panogo še vedno prevladujoče usmerjena, kar je posledica intenzivne industrializacije po 2. svetovni vojni. A tudi v teh mestih gre za spremenjeno obliko industrializacije, ki je bolj fleksibilna in tehnološko intenzivnejša, saj se le takšna industrija lahko ohranja na globalnem trgu.

Najbolj postindustrijski značaj ima Ljubljana, zato smo v njej in na širšem mestnem območju preverili določene procese. Ugotovili smo, da potekata dva nasprotujoča si procesa. Prvi povzroča dekoncentracijo ekonomskih aktivnosti, zlasti industrijskih in poslovnih dejavnosti, drugi pa osredotoča določene ekonomske aktivnosti v središču mesta. Proces dekoncentracije je nekoliko močnejši, zato mestna naselja v mestni regiji določeno število delovnih mest izgubljajo v prid ožjega suburbaniziranega območja. Končni rezultat je večsrediščnost tako v regiji kot v mestu. Nastajajo specializirana sekundarna središča z zgostitvami delovnih mest, odvisna od lokalnih razmer in zahtev. Na sektorski ravni gre večinoma za deindustrializacijo in terciarizacijo, čeprav ostaja pomembna industrijska dejavnost, a v preobraženi obliki (mala, fleksibilna podjetja, obrtniki).

Nove razmere in prostorske spremembe je treba upoštevati v prostorskem načrtovanju. Zlasti policentrično zasnovo mesta oziroma mestne regije in usmerjanje ekonomskih aktivnosti na način, da se zagotovi zmanjšanje okoljskih pritiskov zaradi ločenosti dejavnosti v prostoru, kar omogočajo zgoščevanje ob koridorjih, večanje vloge javnega prometa, preprečevanje pretirane razpršitve dejavnosti, kar omogočajo zgoščevanje ob koridorjih, večanje vloge javnega prometa, preprečevanje pretirane razpršitve dejavnosti. Poleg tega je sodobna, sekundarna ekonomska območja (poslovne, nakupovalne, proizvodne cone) treba navezati na preostala mestna območja, da postanejo in ostanejo del mesta in mestne regije.

KLJUČNE BESEDE

urbana geografija, Slovenija, mesto, preobrazba mest, deindustrializacija, terciarizacija, nova ekonomija, postfordizem, prostor

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19

EKONOMSKA PREOBRAZBA SLOVENSKIH MEST**David Bole**

UDC: 911.375:330.34(497.4)

COBISS: 2.01

ABSTRACT**Economic Transition in Slovene Cities**

The economic transition in Slovenia has undoubtedly led to major changes in Slovene urban landscape. The political transition in the 1990-ies was only the beginning of other fundamental processes that followed: the socialistic economic system started collapsing, new markets emerged and cities were exposed to global socioeconomic forces. Slovene cities were and still are at the forefront of the mentioned change. Major spatial, cultural, social and other transformations as results of the economic transition can be seen and felt by citizens, workers and visitors.

A theoretical framework of the economic transition was based upon the paradigm of postfordism. The paradigm can sufficiently explain the economic transition and its main results – the deindustrialisation and tertiarisation of urban space. Empirical findings of the socioeconomic structure of the Slovene urban system support the post-fordist paradigm since it has experienced a sharp deindustrialisation and a consecutive tertiarisation in the past two decades. An empirical analysis of the Slovene urban system was accomplished with the use of complex multivariate statistical and classification methods and its final result was a typification of Slovene cities according to the fordist/post-fordist regime of accumulation. The Slovene urban system is characterised by industrial (neofordistic) small cities on the one hand and polyfunctional large tertiary cities on the other.

On the micro spatial level the city/region of Ljubljana was examined to identify the main spatial characteristics and changes caused by the economic transformation in the past 20 years. Detection of two main spatial processes was discussed: centripetal and centrifugal economic forces in the city. The centrifugal forces are stronger since suburbanized areas in the city region are gaining economic functions. A visible outcome can be seen in the formation of new suburban »edge« business zones, shopping centres and secondary office zones. But the centripetal forces are also notable especially in the city centre, which is gaining certain new functions. New forms of economic activities are shaping the spatial structure in the compact city, such as cultural industry and leisure activities. The end result of this economic restructuring is in the new economic geography of the city region of Ljubljana, which is marked by the fragmentation, specialisation and deconcentration of economic activities.

These urban changes should be considered when new strategic spatial plans are to be developed. Polycentricism in the urban region is one possible solution to alleviate the emerging unsustainable spatial patterns that are a direct outcome of the economic transition.

KEY WORDS

urban geography, Slovenia, city, urban transformation, deindustrialization, tertiarisation, new economy, postfordism, spatial structure

VSEBINA

PREDGOVOR	10
1 UVOD	13
1.1 NAMEN IN CILJI	13
1.2 ZGRADBA KNJIGE	15
2 METODE	17
2.1 OPIS KVANTITATIVNIH METOD IN POSTOPKOV	17
2.1.1 METODA STANDARDNEGA ODKLONA	17
2.1.2 POTENCIALNA DOSTOPNOST DO DELOVNIH MEST	17
2.1.3 RAZVRŠČANJE V SKUPINE S POMOČJO METODE GLAVNIH KOMPONENT	18
2.2 BAZE PODATKOV	20
2.2.1 STATISTIČNI PODATKI O DELOVNO AKTIVNEM PREBIVALSTVU	20
2.2.2 POSLOVNI REGISTER SLOVENIJE	21
2.2.3 DRUGE BAZE PODATKOV	22
3 TEORETSKA IZHODIŠČA	23
3.1 UVOD	23
3.2 TEORETSKE SMERI V URBANOGEOGRAFSKEM PREUČEVANJU ZGRADBE IN EKONOMIJE MEST	23
3.2.1 OBDOBJE HUMANE EKOLOGIJE IN POZITIVIZMA	24
3.2.2 OBDOBJE STRUKTURALIZMA	29
3.2.3 STRUKTURALIZEM V PRETEKLOSTI IN V SEDANJOSTI	30
3.2.4 OBDOBJE POSTMODERNIZMA V URBANI GEOGRAFIJI	32
3.3 TEORIJE EKONOMSKE PREOBRAZBE	33
3.3.1 FORDIZEM	34
3.3.2 POSTFORDIZEM	35
3.3.3 VLOGA GLOBALIZACIJE	38
3.4 SKLEP IN TEORETSKI OKVIR RAZISKAVE	40
4 PREOBRAZBA SLOVENSKEGA URBANEGA SISTEMA	43
4.1 UVOD	43
4.2 RAZLAGA POJMOV MESTO IN MESTNO NASELJE	45
4.3 LASTNA OPREDELITEV MEST IN MESTNIH NASELIJ	50
4.4 ANALIZA DELOVNIH MEST V URBANEM SISTEMU SLOVENIJE	55
4.4.1 LOKACIJSKA DIVERGENCA	55
4.4.2 DRUŽBENOEKONOMSKI ZNAČAJ SLOVENSКИH MEST	59
4.4.3 FUNKCIJSKA USMERITEV SLOVENSКИH MEST	64
4.5 POTENCIALNA DOSTOPNOST DO DELOVNIH MEST	70
4.6 ANALIZA POSLOVNIH SUBJEKTOV URBANEGA SISTEMA	78
4.6.1 ŠTEVILO POSLOVNIH SUBJEKTOV V URBANEM SISTEMU	79
4.6.2 ZNAČILNOSTI POSLOVNIH SUBJEKTOV	83
4.7 DRUŽBENOEKONOMSKA RAZVRSTITEV SLOVENSКИH MEST	89
4.7.1 RAZLAGA DRUŽBENOEKONOMSKE TIPOLOGIJE MEST	94
4.8 POVZETEK UGOTOVITEV DRUŽBENOEKONOMSKIH ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA URBANEGA SISTEMA	98
5 PROSTORSKE ZNAČILNOSTI EKONOMSKE PREOBRAZBE MEST IN MESTNIH OBMOČIJ	101
5.1 METODOLOŠKA POJASNILA	101

5.2	ZNAČILNI PROCESI EKONOMSKE PREOBRAZBE V MESTU IN MESTNI REGIJI	103
5.2.1	POSTMODERNIZEM KOT OKVIR PROCESOV	103
5.2.2	DEINDUSTRIALIZACIJA	104
5.2.2.1	RAZLOGI ZA DEINDUSTRIALIZACIJO	105
5.2.2.2	ZNAČILNOSTI DEINDUSTRIALIZACIJE V SLOVENIJI	107
5.2.2.3	FORDISTIČNE IN POSTFORDISTIČNE LOKACIJE INDUSTRIJE	110
5.2.3	TERCIARIZACIJA	113
5.2.3.1	RAZLOGI TERCIARIZACIJE	114
5.2.3.2	POTROŠNIŠTVO V MESTU	116
5.2.3.3	NAKUPOVANJE IN NAKUPOVALNA SREDIŠČA	119
5.2.3.4	ZABAVIŠČNI PARKI	121
5.2.3.5	URBANI TURIZEM	121
5.2.3.6	SPECIALIZIRANE STORITVE ALI KULTURNA INDUSTRIJA	122
5.2.4	DEKONCENTRACIJA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	129
5.2.4.1	POVEZANOST URBANIZACIJE IN EKONOMSKIH PROCESOV	130
5.2.4.2	OBLIKE DEKONCENTRACIJE EKONOMSKIH AKTIVNOSTI V MESTU IN MESTNI REGIJI	132
5.2.4.3	NEKATERE ZNAČILNOSTI DEKONCENTRACIJE EKONOMSKIH AKTIVNOSTI IN RAZLOGI ZANJO	134
5.2.4.4	PREDNOSTI IN SLABOSTI SUBURBANIZACIJE Z VIDIKA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	137
5.2.5	KONCENTRACIJA NEKATERIH EKONOMSKIH AKTIVNOSTI	138
5.3	PRIMERI PROSTORSKIH POSLEDIC EKONOMSKE PREOBRAZBE LJUBLJANE	140
5.3.1	DEKONCENTRACIJA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI V LJUBLJANSKI MESTNI REGIJI	141
5.3.1.1	OPREDELITEV IN ZGRADBA LJUBLJANSKE MESTNE REGIJE	142
5.3.1.2	PROSTORSKO SPREMINJANJE RAZPOREDITVE DELOVNIH MEST V OKOLICI LJUBLJANE	145
5.3.1.3	PRIMER KONCENTRACIJE GOSPODARSKIH DEJAVNOSTI V TRZINU	152
5.3.2	DEKONCENTRACIJA STORITEV IN NASTANEK NOVIH POSLOVNIH CON ZNOTRAJ LJUBLJANE	157
5.3.2.1	PROSTORSKE ZNAČILNOSTI NEKATERIH TRŽNIH STORITEV V LJUBLJANI	159
5.3.2.2	PRIMER SEKUNDARNEGA POSLOVNEGA SREDIŠČA V STEGNAH	167
5.3.3	DEKONCENTRACIJA TRGOVINE (POTROŠNJE) ZNOTRAJ LJUBLJANE	170
5.3.3.1	RAZPOREJENOST NOVIH NAKUPOVALNIH SREDIŠČ	171
5.3.3.2	POMEN NOVEJŠIH NAKUPOVALNIH SREDIŠČ IN NJIHOVA FUNKCIJSKA ZGRADBA	174
5.3.4	PRIMER KONCENTRACIJE SPECIALIZIRANIH STORITEV (KULTURNE PROIZVODNJE) V LJUBLJANI	190
5.3.4.1	OŽJA OPREDELITEV KULTURNE PROIZVODNJE NA PRIMERU LJUBLJANE	191
5.3.4.2	POSLEDICE ZGOŠČEVANJA KULTURNE PROIZVODNJE NA PROSTOR LJUBLJANE	193
5.3.5	MODEL PROSTORSKE DINAMIKE V LJUBLJANI – SINTEZA EKONOMSKE PREOBRAZBE	197
5.3.5.1	METODE DELA	197

5.3.5.2 PRIKAZ MODELA V LJUBLJANI (SINTEZA POSLEDIC EKONOMSKE PREOBRAZBE)	199
5.3.5.3 PRIMERJAVA LJUBLJANE Z NEKATERIMI DRUGIMI EVROPSKIMI MESTI	203
5.4 NAČRTOVALSKI VIDIK EKONOMSKE PREOBRAZBE MESTA	205
5.4.1 NAČELO NAČRTOVANJA V SODOBNIH RAZMERAH – POLICENTRIČNO MESTO	206
5.4.2 NAČELO NAČRTOVANJA V SODOBNIH RAZMERAH – SONARAVNO MESTO	208
5.4.3 UPOŠTEVANJE SPREMENLJIVK EKONOMSKE PREOBRAZBE PRI NAČRTOVANJU MEST	210
6 SKLEP	214
7 SEZNAM VIROV IN LITERATURE	219
8 SEZNAM SLIK	229
9 SEZNAM PREGLEDNIC	231

PREDGOVOR

Monografija Ekonomska preobrazba slovenskih mest je rezultat večletnega raziskovalnega dela. Povezana je s pripravo avtorjevega doktorskega dela z naslovom Geografske razsežnosti ekonomske preobrazbe slovenskih mestnih naselij.

Cilj pričujoče knjige je raziskati temeljne ekonomske procese in njihove značilnosti v slovenskih mestih, tolmačiti slovenski urbani sistem z vidika ekonomske preobrazbe in prerazporeditve dejavnosti ter raziskati posledice omenjene preobrazbe na nadaljnji razvoj Ljubljane kot najbolj propulzivnega slovenskega mesta. Z odgovori na zastavljena vprašanja je avtor želel pridobiti empirične informacije za oblikovanje kompleksnih strokovnih predlogov pri implementaciji učinkovitejših oblik načrtovanja mest, zlasti z vidika prilagoditve uspešnejšemu vodenju planerskih politik, na primer z urbanim managementom. Družbenoekonomska analiza urbanega sistema Slovenije potrjuje tezo, da sta temeljna sodobna procesa v slovenskih mestih deindustrializacija in terciarizacija. Povečuje se zlasti pomen storitev, ki so nad industrijo prevladale tako absolutno kot relativno. V industrijo so še vedno usmerjena le posamezna mala in srednje velika mesta, kar je posledica intenzivne industrializacije po 2. svetovni vojni. A tudi v teh mestih gre za spremenjeno obliko industrializacije, ki je bolj fleksibilna in tehnološko intenzivnejša, saj se je le tako sposobna ohraniti na globalnem trgu. Najbolj postindustrijski značaj ima Ljubljana. Avtor je ugotovil, da pravzaprav potekata dva nasprotujoča si procesa. Prvi povzroča dekoncentracijo ekonomskih aktivnosti, zlasti industrijskih in poslovnih dejavnosti, drugi pa zgoščuje določene ekonomske aktivnosti v središču mesta. Proces dekoncentracije je močnejši, zato mestna središča znotraj mestne regije izgubljajo delovna mesta na račun ožjega suburbaniziranega območja. Končni rezultat se odraža v tako imenovani mešani rabi površin. Nastajajo specializirana sekundarna središča z zgostitvami delovnih mest, odvisna od lokalnih razmer in zahtev. Na sektorski ravni gre večinoma za deindustrializacijo in terciarizacijo, čeprav industrijska dejavnost v preobrazeni obliki (mala, fleksibilna podjetja, obrtniki) ostaja pomembna.

V sodobni paradigmi razvojnih teorij, povezanih s proučevanjem urbanih struktur, sočasno potekata nasprotujoča si procesa: globalizacija kot odraz mednarodne prepletenosti gospodarskih in političnih tokov ter uveljavljanje drobnih, lokalnih političnih interesov, katerih cilji temeljijo na endogenem ali samosilnem razvoju, lokalnih ekonomijah, uravnoteženem krogotoku produkcije, zaposlovanja, izrabe lokalnih virov ter povezanosti urbanih omrežij v enotno mrežo. David Bole je oboje poskusil združiti v kompleksno zasnovano monografijo.

Ob analizi urbanega sistema so še vedno aktualne različne teorije, od Christallerjeve omrežja centralnih krajev, prek teorije zasnovane omrežja razvojnih polov in funkcionalne delitve območij na prednostna območja (na primer Lösch, Perroux, Boudeville, Lasuén), koncepta uravnoteženih funkcijskih območij do zasnovane omrežja decentralizirane koncentracije območij. Praktične izkušnje nas učijo, da so mesta odsev dinamičnega družbeno ekonomskega razvoja, ki ga lahko slikovito poimenujemo kot »stopnja-sti slap« raznovrstnih inovacijskih procesov, ugodno potekajočih zlasti v urbanih sistemih s sodobno in raznovrstno infrastrukturno opremljenostjo. Neprekinjen tok inovacij namreč tem območjem omogoča oblikovanje sektorskih in regionalnih clustrov ali grozdov. Na eni strani gre za nastajanje novih, hitro rastočih podjetij, na drugi pa za siromašenje in propadanje območij na obrobju urbanih sistemov. Oboje ima večplastne učinke na naselbinski razvoj. Pri tem mislimo predvsem na mrežno povezovanje sosednjih (uspešnih) mest, posebej v zgodnejših razvojnih fazah, ki jih z raznovrstnimi in uspešnimi industrijskimi in produkcijskimi dejavnostmi ter pronicajočimi učinki v širšo pokrajino praviloma izžarevajo večja urbana središča. Inovativnost, povezana z domiselnim povezovanjem mest, je kot naslednja razvojna stopnja običajno vzpodbujena z območij z uspešno industrijsko tradicijo. Še pozneje pa si razpršeni ekonomski procesi običajno sledijo kot izžarevanje difuzijskih procesov, ki v dolgoročni perspektivi vodijo k restrukturaciji celotnih mestnih sistemov.

Potemtakem velja, da predvsem centralna naselja srednje in višje ravni na podlagi uspešnosti raznovrstnih ekonomskih aktivnosti in nadpovprečne opremljenosti z oskrbnimi in drugimi dejavnostmi svoje

lokacijske prednosti ter s tem možnosti izrabe za nadaljnji aglomeracijski in urbanizacijski razvoj izkoriščajo kot prednostne lokacijske faktorje za nadaljnji gospodarski napredek. V slovenskih razmerah nadaljnje razvijanje koncepta tako imenovanih razvojnih središč zahteva razmislek, katere izmed izbranih središč naj bodo težišča gospodarskega razvoja. To je še zlasti pomembna odločitev za tista središča, ki imajo v svojih gravitacijskih zaledjih območja z obsežnimi s strukturnimi problemi, na katerih naj bi ta središča kot razvojni generatorji pomembno prispevala k zmanjševanju regionalnih disparitet. V konceptualnem pogledu so razvojna središča element tako imenovanega točkovno-aksialnega prostorskega strukturnega modela, ki je navezan na širši prostorski sistem središč. Uspešno se razvijajo v soodvisnosti od (naj)večjega središča.

Za uspešen gospodarski razvoj in uravnoteženo tekmovalnost v vsakem nacionalnem gospodarstvu ima posebno vlogo strateški pomen mest. Medregionalne razvojne razlike sicer niso zaželeni, vendar v tekmovalnost naravnani in uravnotežen urbani sistem pospešuje difuzijske procese in na ta način cilje regionalne politike na posreden način usmerja oziroma jih minimalizira. Za zmožljivost prenosa inovacijskih procesov ni toliko pomembna velikost mest, ampak kakovostna oprema z inovativnimi podjetji, pa tudi ustanovami, ki delujejo kot neke vrste »relejne postaje« in omogočajo napredek. Še pomembnejša pa je povezanost med informacijskimi in komunikacijskimi ustanovami, pri čemer »hardverska plat« za aplikacijo in prenos potencialno dostopnega znanja ni toliko pomembna kot *know-how*.

O teoriji omrežja razvojnih polov imajo mnogi tudi kritično mnenje. Najprej jo označuje razmeroma visoka stopnja abstrakcije. Zato je v nasprotju s tradicionalnimi lokacijskimi in razvojnimi teorijami njena implementacija bolj nepregledna. Tudi številni empirični primeri so običajno ali zelo splošni ali pa v veliki meri hipotetični. Zato jih ni mogoče razložiti na kriterialni ravni, s katero naj bi se konkretnije določilo ali izpeljalo specifične ukrepe za vsebinsko obliko regionalnih razvojnih strategij oziroma razvojnih središč. Drugič, teorija razvojnih polov izhaja iz kumulativnih ekonomskih procesov, ki se oblikujejo v mestih na temeljih distančne odvisnosti povezovanja regionalnih clustrov v omrežja ter od njihovih multiplikativnih učinkov in difuzijskih prednosti. V sodobnosti je zaradi splošnega pojemanja pomena »distančnega« lokacijskega faktorja in naraščanja medregionalnih prepletanj sprejemanje teh teoretskih podlag postalo vprašljivo. Razvojni učinki, ki nastanejo s pomočjo tržnega (tudi izvoznega) povpraševanja, spodbujajo razvojno mreženje na večje razdalje. Zato danes ni več bistveno, da so ti učinki izraženi v urbanem sistemu iste regije, saj se prenesejo na celotno državo ali celo širše. Potemtakem teorija razvojnih polov ni v celoti napačno zastavljena, ampak je njena pomanjkljivost v tem, da niso upoštevani v vsi vplivni dejavniki, ki iz nje izhajajo oziroma so njihovi učinki precenjeni.

Koncept omrežja decentralizirane koncentracije območij pomeni povezovanje dveh navidez protislovnih si procesov: na širšem območju pomeni decentralizacijo, v že urbaniziranih okoljih oziroma mestih pa koncentracijo. V njem so na svojstven način združeni elementi teorije centralnih krajev in teorije razvojnih polov. Na tej podlagi je pričakovati rast in decentralizacijo na podlagi aglomeracijskih učinkov (ter s tem izenačevanje medregionalnih disparitet) in varovanje še nepozidanih prostih zemljišč ter s tem preprečevanje razpršene gradnje. V Sloveniji je zaradi razpršene naselbinske strukture s prevladujočo zasebno gradnjo realizacija tega modela posebej privlačna v obmestjih in v majhnih naseljih na podeželskih območjih z ustrežno prometno opremljenostjo. Neskladja, ki imajo vzroke že v prejšnjem političnem sistemu, še potencira nedokončana reforma lokalne samouprave. S tem v zvezi velja izpostaviti individualna ravnanja političnih strank, ki zaradi volilnih pričakovanj ne podpirajo splošno priznanih planerskih ciljev, ampak na njihovo ravnanje vplivajo individualnimi pritiski graditeljev enostanovanjskih hiš. Pri tem imajo odločilno vlogo cena zemljišč, želja po bivanju v zelenem okolju ter v bližini dobre infrastrukturne opremljenosti, ki ima v primeru zagotovljene hitre dostopnosti z osebnim avtomobilom še posebno veljavo. Majhne lokalne skupnosti v neposredni bližini prometnih koridorjev izkoriščajo svoj položaj tudi s pomočjo cenениh gradbenih zemljišč.

Zasnova *place-marketing* doživlja na področju regionalne in lokalne razvojne politike tako v teoriji kot v praksi upoštevanja vreden razcvet. Sodoben pojem »urbanega marketinga« označuje povezovanje posameznih delov lokalnih skupnosti v regionalno celoto višje ravni, kar poteka na podlagi dolgoročnega

in strateško usmerjenega koncepta izrabe (sicer raznolikih) razvojnih in lokacijskih potencialov, vendar s skupno zavestjo in ravnanjem oziroma ukrepanjem relevantnih akterjev. V tem razširjenem pomenu marketing vsebuje strateški koncept konkurenčno naravnane upravljanja. Mesta in mestne regije kot produkcijska območja so s svojimi potenciali odvisni od kvantitativnih in kvalitativnih lastnosti gospodarskih potencialov ter naravnih virov. Oboje pa zahteva izčrpen razvojno-politični pogled na prihodnji razvoj, ki naj vključuje potrebe internih in eksternih ciljnih skupin, povezanih z razvojnimi vprašanji. Pomemben vidik v razvoju koncepta regionalnega marketinga je tudi, da ne gre za parcialno razmejevanje in njegovo geografsko razpoznavnost, kajti pod vplivi globalizacije in zaostrenega tekmovanja mest so zlasti v slovenskih razmerah njegova vplivna območja v globalnem merilu praviloma prešibka, premajhna in zato premalo prepoznavna. Zato je kot dolgoročni strateški in razvojni nastavek za uravnoteženo konkurenčnost mest in regij nujno medregionalno sodelovanje obsežnejših območij.

Knjiga je zasnovana na široko, zato so nekateri deli omenjeni zgolj fragmentarno. Pri tem se poraja več vprašanj, na katera bralec ne dobi odgovora. Povezana so tudi z uspešno razvojno politiko mest v smislu koordinacije posameznih segmentov gospodarske, infrastrukturne, socialne in prostorsko-urbanizacijske politike oziroma s problematičnostjo izbora prioritet nekaterih vidikov prilagajanja razvojnih politik glede na fizično ali/in družbeno strukturo, vzročno povezano s kompleksnostjo proučitev med naravnimi in ekonomskimi dejavniki ter človeškimi viri v pokrajini. Ob tem se zastavljajo tudi nova vprašanja: Kakšne so geografske posledice preobrazbe v mestih, ki niso bila podrobno preučena? Kakšna je prihodnost mest, ki so ohranila industrijo? Na kakšen način se v njih oblikujejo storitvene dejavnosti? Ali so prostorske spremembe ekonomskih aktivnosti, kot so policentričnost, sekundarne poslovne cone, robne trgovske cone in druge tudi značilnost drugih mest v Sloveniji?

Pomen monografije za urbano geografijo izhaja iz dejstva, da so tovrstne študije redke in da jih za slovenska mesta nimamo dovolj. Z metodološkega vidika izpostavljamo pomen uporabe tako imenovanih analitičnega in kompleksnega pristopa pri obravnavi stimulativnih učinkov v pokrajini, ki jih sproža gospodarski razvoj mest. Pri tovrstnih študijah sta se začela uporabljati šele v zadnjem času, v Sloveniji pa sta popolna novost.

dr. Marjan Ravbar

1 UVOD

»Mesta so kot električni transformatorji: povečujejo napetost, pospešujejo menjavo, brez konca in kraja varijo človeški življenj. Mar niso rojena iz najstarejše in najrevolucionarnejše delitve dela: na eni strani polje, na drugi tako imenovane mestne dejavnosti?«

(Braudel 1988, 279)

1.1 NAMEN IN CILJI

Tako prebivalci kot raziskovalci mest čutimo, da živimo v obdobju preobrazbe, ko se življenje v mestu nenehno sooča z različnimi tehnološkimi, okoljskimi, gospodarskimi, kulturnimi in institucionalnimi izzivi. Kot piše Soja (2000), so raziskovalci mest to prestrukturiranje mest in mestnih regij označili kot »veliko preobrazbo«, podobno tisti, ki jo je prinesla industrializacija sredi 19. stoletja. Med družboslovci in humanisti obstaja določeno soglasje, da je omenjena preobrazba del širših družbenih procesov z začetki po letu 1970. To obdobje sovпада s prehodom na novo stopnjo kapitalističnega razvoja. To preobrazbo so spremljala nova poimenovanja, na primer postfordistično mesto, postindustrijsko mesto, postmoderno mesto, mesto petega vala, postkolektivno mesto in postsocialistično mesto (Amin 1994).

John Friedmann (1995) je utemeljil nove vzorce v urbanizaciji in zgradbi mest ter jih povezal s procesom ekonomske globalizacije. Po njem so se v zadnjih nekaj desetletjih mesta temeljito (in temeljno) spremenila in trenutno smo v obdobju velike preobrazbe, ki jo zaznamuje premik v svetovni ekonomski zgradbi, to je premik iz »... mednarodne v globalno ekonomijo ...« (Friedmann 1995, 26). Meni, da preobrazbo mestnega prostora lahko razumemo skozi njegovo ekonomijo, saj so mesta prestolnice akumulacije kapitala. Razvoj mesta je bil in tudi vedno bo »... pogojen z razvojem ekonomskega (produkcijskega) sistema ...« (Gottdiener in Hutchingston 2000). Slovenska mesta najbrž to preobrazbo zaradi sočasnosti s temeljnimi družbenopolitičnimi spremembami v zadnjih dveh desetletjih občutijo še temeljiteje. Tuja, nekoliko manj pa tudi slovenska literatura, na široko opisuje posledice deindustrializacije, rasti novih gospodarskih dejavnosti v mestih in njihove aglomeracije, razvoja potrošništva in potrošniške družbe ter drugih značilnosti, povezanih z ekonomsko preobrazbo.

Ekonomska preobrazba je torej tisti dejavnik, ki pomembno vpliva na geografsko zgradbo mesta. Z deindustrializacijo na mestnih območjih se soočamo tudi v Sloveniji. A »zlom« tradicionalne industrije hkrati omogoča rast nečesa novega, v primeru mest zlasti storitvenega sektorja, ki temelji na ustvarjalnosti in prilagodljivosti. Tudi preobrazbo mestne ekonomije skušamo zaobseči z novimi izrazi kot so učeča se mesta/regije, ustvarjalno okolje, kulturna proizvodnja, informacijsko mesto in podobno. Raziskovanje ekonomske preobrazbe je nenazadnje pogosto omenjeno v kontekstu spreminjanja prostorskega merila raziskovanja mest; enosrediščna predstava o mestu in njegovem zaledju je manj aktualna, saj se pojavljajo ideje o policentrični mestni regiji, mrežnem mestu, mozaičnem mestu in druge ideje, ki so tesno povezane s prestrukturiranjem gospodarstva v mestih.

Leta 2004 je na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani izšel zbornik *Mesta v preobrazbi – Cities in transition*, kjer so prvič sistematično zbrani prispevki o spremenjenem razvoju mest v Sloveniji, čeprav so bile tovrstne razprave aktualne tudi pred tem. Pak (1999, 2002a, 2000b) je na primer opozarjal na spremembe v funkcijski zgradbi mest, Ravbar (1992, 1997, 2002) na spremembe v razporeditvi prebivalstva in delovnih mest ter o postopnem oblikovanju mestnih regij, Rebernik (2002) o spremenjenem socialnogeografskem ustroju Ljubljane. Iz tega lahko sklepamo, da so slovenska mesta zaradi značilnega, socialističnega družbenopolitičnega ustroja tovrstno preobrazbo začela doživljati pozneje kot tista v zahodni in severni sosesčini. A spremembe so zdaj vendarle tu in preobrazba slovenskih mest je dejstvo, ki ni ostalo prezrto.

Delovna hipoteza knjige izhaja iz zaznavanja sprememb in samega načina življenja v mestih. Vse več časa preživimo v nakupovalnih središčih na obrobju mesta, kjer ne le kupujemo, ampak preživljamo tudi prosti čas. Na območju nekdanjih industrijskih con hodimo v termalno-bazenske komplekse;

na poprej zelenih površinah opazujemo gradnje tehnoloških »parkov«; v novo nastale obmestne poslovne cone hodimo na delo ali pa odpeljemo na popravilo avtomobil; v središču mesta pa obiskujemo prireditve in se čudimo navalu turistov. Te in številne druge novosti so življenje meščanov in okoličanov temeljito spremenile. Iz občutenja teh sprememb izhaja tudi delovna hipoteza.

Delovna hipoteza knjige je, da tudi v slovenskih mestih prihaja do pomembnih funkcijskih in prostorskih sprememb, ki so posledica družbenoekonomske preobrazbe v zadnjih desetletjih. Te spremembe vključujejo nazadovanje starejših industrijskih dejavnosti in vzpon sodobnih storitvenih dejavnosti. Sočasno se je spremenil tudi temeljni (družbeno)ekonomski ustroj mesta. Teoretski okvir predstavlja postfordistična paradigma, ki je povezana z ekonomsko preobrazbo iz masovnega (fordističnega) načina proizvodnje v bolj fleksibilno obliko proizvodnje. Postfordistična paradigma sicer vključuje številne spremembe, ki jih bomo predstavili v teoretskem poglavju, v empiričnem delu pa se bomo osredotočili zlasti na deindustrializacijo in terciarizacijo, za kateri menimo, da imata pomembne posledice tako na ravni urbanega sistema kot na ravni prostorske zgradbe posameznih mest. Na ravni urbanega sistema bomo skušali dokazati, da je slovenski urbani sistem popolnoma preobražen in izkazuje terciarni oziroma storitveni družbenoekonomski značaj, na ravni prostorske zgradbe mest pa bomo skušali dokazati, da imata terciarizacija in deindustrializacija pomemben vpliv na geografske značilnosti mest, zlasti v razmerju med dekoncentracijo gospodarskih dejavnosti (na primer trgovina, industrija) na eni strani in koncentracijo nekaterih dejavnosti (na primer kulturna industrija, javne dejavnosti, specializirane storitve) na drugi.

Temeljno vprašanje monografije je, katere so pogloblitve prvine ekonomske preobrazbe v slovenskih mestih, zlasti njenega prostorskega konteksta. Ne zanima pa nas zgolj določitev posameznih procesov, povezanih z ekonomsko preobrazbo, temveč tudi njihov vpliv na razvoj mesta, zlasti na razporeditev različnih dejavnosti. Bolj specifični cilji, ki nam bodo pomagali raziskati tezo so:

- 1. raziskati temeljne ekonomske procese v slovenskih mestih in njihove značilnosti;
- 2. pojasniti značilnosti slovenskega urbanega sistema z vidika ekonomske preobrazbe in prerazporeditve dejavnosti (makro raven raziskave);
- 3. raziskati posledice ekonomske preobrazbe na primeru slovenskega mesta (Ljubljana) in na njegov prostorski razvoj (mikro raven raziskave);
- 4. ugotovljene spremembe ovrednotiti z vidika prostorskega načrtovanja.

Pričakujemo, da bodo rezultati knjige smiselno pojasnili ekonomskogeografske spremembe v mestu. Skladno s specifičnimi cilji je naš namen:

- 1. ugotoviti značilnosti procesov, ki vplivajo na razvoj mest in so del splošne ekonomske preobrazbe;
- 2. ugotoviti družbenoekonomske značilnosti urbanega sistema, funkcijske usmeritve mest,
- 3. ugotoviti hierarhičnost in značilnosti podjetij po ekonomski, družbeni in politični tranziciji (prehodu v kapitalizem);
- 4. na primeru slovenskega mesta (Ljubljana) prikazati spremembe v njegovi prostorski zgradbi in te spremembe primerjati z ostalimi evropskimi mesti;
- 5. na podlagi dognanj v knjigi prispevati tudi k aplikativnemu, načrtovalskemu vidiku.

Navedeni specifični cilji in pričakovani rezultati so temelj pričujoče knjige. Odpirala pa se bodo tudi številna druga vprašanja, ki zahtevajo podrobnejšo obravnavo in bodo predstavljena po posameznih tematskih sklopih.

Pojasniti moramo že sam izraz »ekonomska preobrazba«, s katerim označujemo tiste prvine, ki po našem mnenju najbolj vplivajo na geografijo mest. Izhajajo iz postfordistične paradigme, ki to preobrazbo skuša pojasniti s spremembami v načinu gospodarjenja in obenem vključuje številne družbenoekonomske spremembe, omenjene zlasti v poglavju 3.3. V empiričnem delu knjige osredotočamo le na dve prvini ekonomske preobrazbe, ki po našem mnenju odločilno vplivata na prostorske značilnosti mest, to je na deindustrializacijo in terciarizacijo. Omenjena procesa se v mestnem prostoru odražata na različne načine, ki jih prav tako želimo empirično prikazati. Naj na tem mestu izpostavimo preobrazbo starejših industrijskih območij v sodobna storitvena središča, rast potrošnje in zgoščevanje specializiranih storitev v mestnih središčih.

Poudariti je treba še, da temeljni namen dela ni ugotavljanje vpliva ekonomskih dejavnosti na določen razvoj mest, na primer na poselitveni ali prometni. Njegov glavni namen je raziskati, kako se ekonomska preobrazba z značilnimi pojavnimi oblikami (deindustrializacija, terciarizacija, dekoncentracija in koncentracija ekonomskih dejavnosti) pojavlja v Sloveniji in kakšne so njene posledice na prostorsko zgradbo posameznega mesta. Zanima nas, kakšna je vloga sodobnih nakupovalnih središč, kakšen je odnos med osrednjim poslovnim območjem in novejšimi robnimi poslovnimi območji in podobno. Zlasti pa nas zanima prostorski (geografski) vidik teh sprememb, zato bo poudarek na raziskovanju lokacijskih sprememb ekonomskih dejavnosti, spremenjeni prostorski zgradbi ter na prostorskih odnosih v mestu in mestni regiji.

Ker ni mogoče raziskati vseh mest v Sloveniji, se v drugem delu knjige na najnižji prostorski ravni osredotočamo na posamičen primer. Na primeru Ljubljane skušamo predstaviti prostorske posledice ekonomske preobrazbe mesta in celotne mestne regije. To še zdaleč ne pomeni, da posledice ekonomske preobrazbe enega mesta skušamo posplošiti na celotno Slovenijo, verjamemo pa, da bodo dognanja v tej knjigi primerno izhodišče tudi za podrobnejše raziskovanje ostalih slovenskih mest. Na makro ravni raziskovanja je tako osrednji predmet preučevanja urbani sistem, na mikro ravni pa mesto in mestna regija Ljubljana. Ljubljana je največje slovensko mesto in dokazati skušamo, da ima najbolj izrazit postindustrijski značaj z veliko udeležbo tujega kapitala, prevladujočim storitvenim gospodarskim sektorjem, izrazito polifunkcionalnostjo in izjemno koncentracijo praktično vseh dejavnosti v slovenskem prostoru.

Tematika zastavljene naloge je zelo široka, zato je nerealno pričakovati, da lahko v enem samem delu zaobjamemo vse geografske razsežnosti ekonomske preobrazbe mest, lahko pa poudarimo določene procese in vidike, za katere menimo, da v slovenskem prostoru še niso podrobneje raziskani. Zato je nujno, da se v določene pojave oblike bolj poglobimo, saj bodisi niso dovolj raziskane ali pa je v slovenski geografiji njihovo poznavanje zaenkrat pomanjkljivo. Na drugi strani se v določene pojave oblike ne želimo poglobiti, saj so bile te v literaturi že zadovoljivo in obsežno pojasnjene. Kot v vsakem znanstvenem delu so tudi v tej knjigi potrebni določeni kompromisi in vsebinski poudarki. Tako se na primer bolj poglobljamo v nastanek sodobnih poslovnih območij znotraj mesta in širšega mestnega območja, saj so prav ti procesi in njihove posledice v Sloveniji še slabo raziskani. Vendar pa se na primer dekoncentraciji trgovine iz mestnih središč empirično ne posvečamo posebej, saj o njih že obstajajo številne kakovostne raziskave, ki jih povzemamo in smiselno vključujemo v naš izdelek. Tudi deindustrializacije ne preučujemo same po sebi, ampak v okviru terciarizacije oziroma oblikovanja poslovnih, trgovskih in ustvarjalnih območij, ki jih podrobneje predstavljamo na primeru slovenskih mest.

Opozoriti je treba še na pogosto spreminjanje geografskega merila raziskovanja, saj je narava prostorskih procesov takšna, da je njegovo pogosto menjavanje nujno. To sicer ni vsakdanja praksa v urbani geografiji, kjer so pogostejše raziskave zgolj ene same od treh ravni: makro ravni oziroma urbanega sistema, mikro ravni oziroma posameznega mesta in regionalne ravni oziroma mestne regije. V tej knjigi imamo opravka z vsemi tremi saj menimo, da lahko le tako celovito prikažemo spremembe ekonomskogeografske zgradbe mesta. Če bi izbrali le eno raven preučevanja, bi obstajala nevarnost, da določene pojave spregledamo. Prav tako je značilnost sodobnega mesta v njegovi »mozaičnosti« in prepletanju pojavov na različnih ravneh. Tako je na primer terciarizacija pojav, ki je značilen za celoten urbani sistem (makro raven), različno pa se odraža tudi znotraj mestne regije ter po posameznih mestnih predelih (mikro raven).

1.2 ZGRADBA KNJIGE

Na začetku bomo predstavili osnovno literaturo, ki je v mnogočem vplivala na potek raziskave in nekatere temeljne uporabljene metode, orodja in baze podatkov. Sledil bo teoretski del, kjer bomo sprva pregledali teoretske smeri pri raziskovanju ekonomije v mestu in njihove epistemološke podlage. Nato bomo predstavili različna teoretska izhodišča za preučevanje ekonomske preobrazbe, zlasti tako imenovano postfordistično paradigmo (podrobnejši opis v poglavju 3.3.2).

Vsebinski in empirični del je zasnovan dokaj dvojno, saj je takšna tudi sama narava preučevanja. Objekt preučevanja je tako na dveh prostorskih ravneh: na makro ravni ali ravni države bomo skušali preveriti družbenoekonomske značilnosti urbanega sistema oziroma ugotoviti do katere mere spada slovenski urbani sistem v okvir postfordistične, postindustrijske paradigme. Ustvarili bomo tudi tipizacijo posameznih mest v slovenskem urbanem sistemu, kar bo osnova za nižjo, mikro raven preučevanja (mesto in mestna regija).

Na ravni posameznega mesta ali mikro ravni, ki izkazuje največjo stopnjo »preobrazbe« (Ljubljana), opredeljujemo temeljne dejavnike, ki izhajajo iz paradigme ekonomske preobrazbe. Najprej so prikazana teoretska izhodišča, povezana z deindustrializacijo in terciarizacijo, ki sta osrednjima procesoma ekonomske preobrazbe znotraj postfordistične paradigme. Raziskali smo, kako so spremembe v gospodarstvu vplivale in še vedno vplivajo na geografsko razsežnost mesta. Nato se osredotočamo na najpomembnejše izbrane procese, ki po našem mnenju najbolj vplivajo na geografske značilnosti mesta in se najpogosteje omenjajo v svetovni literaturi:

- Ocenjujemo tako imenovane centripetalne in centrifugalne silnice prostorskega razvoja (suburbaniizacija ekonomskih dejavnosti v ljubljanski mestni regiji in spreminjanje razporeditve ekonomskih dejavnosti med mestom in obmestjem znotraj mestne regije).
- Podajamo oceno, ali se dekoncentracija in fragmentacija ekonomskih dejavnosti v prostoru dogajata tudi znotraj strnjenegega mesta in ne le v okviru širšega mestnega območja (mestne regije) Ljubljane. S prostorsko analizo ugotavljamo, ali obstajajo in katera so »nova ekonomska središča« znotraj mesta Ljubljane ter kakšne so njihove značilnosti. Predvsem pa nas zanimajo razmerja med tradicionalnimi gospodarskimi središči, na primer mestnim središčem, in novejšimi ekonomskimi središči.
- Na podlagi omenjenih empiričnih analiz predstavljamo model prostorske dinamike, ki je hkrati sinteza procesov na ravni mesta oziroma mestne regije; primerjamo ga z evropskimi mesti.
- Na koncu preverjamo načela načrtovanja mest ob upoštevanju zakonitosti prostorske dinamike v razmerah ekonomske preobrazbe.
- V sklepnem delu povzemamo temeljne ugotovitve in podajamo odgovore na postavljene delovne hipoteze.

2 METODE

V tem poglavju so predstavljeni zlasti poglavitni postopki, ki so bili uporabljeni v empiričnih analizah ter pomembnejše baze podatkov, ki smo jih pri tem uporabili. To poglavje je torej namenjeno splošnemu pregledu in seznanitvi s posameznimi viri in metodološkimi postopki, ter problemom, pomislekom, ki so se pokazali, porajali ob njihovi uporabi. Postopki in viri so deloma obravnavani tudi v okviru posameznih poglavij, kjer je bilo to bolj smiselno. Najprej predstavljamo pomembnejše kvantitativne postopke, nato pa še nekatere baze podatkov, ki smo jih največkrat uporabili pri empirični analizi.

2.1 OPIS KVANTITATIVNIH METOD IN POSTOPKOV

2.1.1 METODA STANDARDNEGA ODKLONA

Za določanje temeljne družbenoekonomske usmeritve smo se uporabili klasično statistično metodo standardnega odklona, uporabljeno že v delu Mala mesta v SR Sloveniji (Vrišer 1969). Ta metoda temelji na določanju strukturnega razmerja med posameznimi sektorji delovnih mest v vsakem mestnem naselju. Opredelitev usmerjenosti v določen sektor je bila opravljena na podlagi odstopanja od srednje vrednosti. Matematična formula kvocienta (K) je:

$$K = DM_n \div X,$$

kjer je DM_n delež delovnih mest v posameznem mestu in X povprečen delež v celotnem urbanem sistemu. Če je v naselju delež delovnih mest v določenem sektorju za več kot 25 % presegal povpreček vseh mest, smo sklepali, da je naselje »izrazito« usmerjeno v ta sektor. Če se je delež gibal med 1 in 25 %, smo menili, da je naselje v ta sektor »zmerno« usmerjeno.

Vrišerjeva metoda iz leta 1969 je podobna, vendar a s pomembno razliko, saj je za srednjo vrednost upoštevano povprečje deležev vseh mest in ne splošno povprečje posameznega sektorja v urbanem sistemu. Za ta način smo se odločili zaradi značilne zgradbe slovenskega urbanega sistema, ki ga sestavljajo manjša mesta. Če bi za srednjo vrednost upoštevali povprečje vseh deležev, bi bila zaradi prevladujočega položaja manjših, industrializiranih mest v slovenskem urbanem sistemu srednja vrednost pretirano visoka v sekundarnem in prenizka v storitvenem sektorju.

To metodo smo uporabili tudi pri določanju funkcijske usmerjenosti slovenskih mest, pri določanju usmerjenosti poslovnih subjektov in njihovih temeljnih značilnosti, kot so velikost podjetij, poreklo kapitala in časovni nastanek poslovnih subjektov.

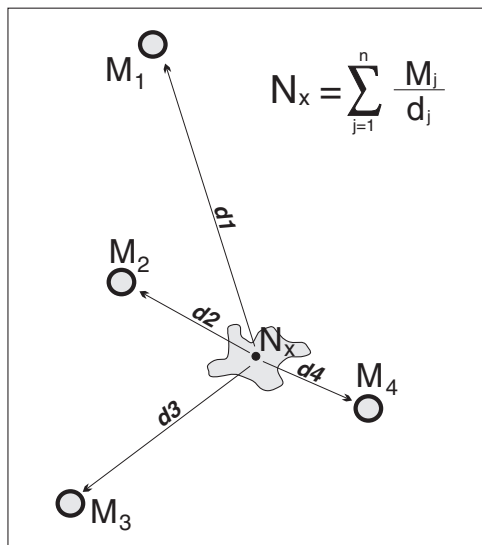
2.1.2 POTENCIALNA DOSTOPNOST DO DELOVNIH MEST

Za izdelavo tematskih zemljevidov potencialne dostopnosti do delovnih mest smo uporabili metodološki postopek, ki sta ga razvila danska geografa Andersen in Engelstoft (2004). V bistvu gre za prikaz urbane pokrajine na podlagi indeksov, ki smo jih izračunali za vsako naselje v Sloveniji po na sliki 1 prikazanem postopku.

V formuli N_d pomeni potencialno dostopnost do dela v določenem naselju; M je število delovnih mest v mestnem naselju; d je razdalja med centroidom posameznega naselja in mestnim naseljem, kjer je koncentracija delovnih mest.

S pomočjo orodij GIS smo za vsako od dejavnosti v Sloveniji določili potencialno dostopnost do dela. Zemljevidi potencialne dostopnosti so nastali s programskim orodjem ArcGis 9.1 in programskim dodatkom ET Geowizard z modulom za izračunavanje matrike razdalj. Postopek nastajanja zemljevida je prikazan slikovno (slika 2).

Ker izračun indeksov zahteva natančne razdalje od prav vsakega naselja do vseh 64 mest, smo ustvarili matriko razdalj med 6003 naselji in 64 mesti. Uporabili smo v ZDA izdelan modul »Distance and azimuth matrix v.2«, ki ga je mogoče vključiti v programsko opremo ArcGis 9.1. Predhodno

Slika 1: Računski prikaz modela potencialne dostopnosti do delovnih mest (Andersen in Engelstoft 2004).

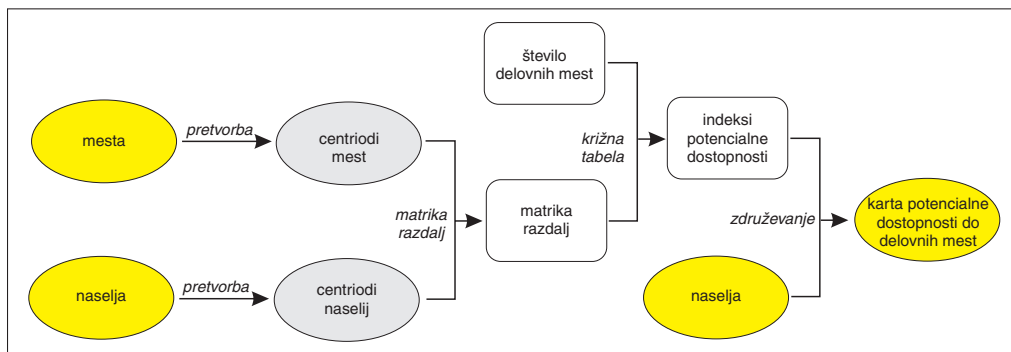
smo za vsa naselja določili centroide in na podlagi njihove medsebojne oddaljenosti ustvarili omejeno matriko.

Matriko razdalj smo združili s številom delovnih mest po formuli, prikazani v sliki 2, in tako za vsako naselje dobili indeks, ki smo ga glede na standardni odklon od povprečne vrednosti vseh indeksov prikazali na zemljevidu. Primer izračunavanja indeksov z združevanjem preglednic je prikazan v sliki 3.

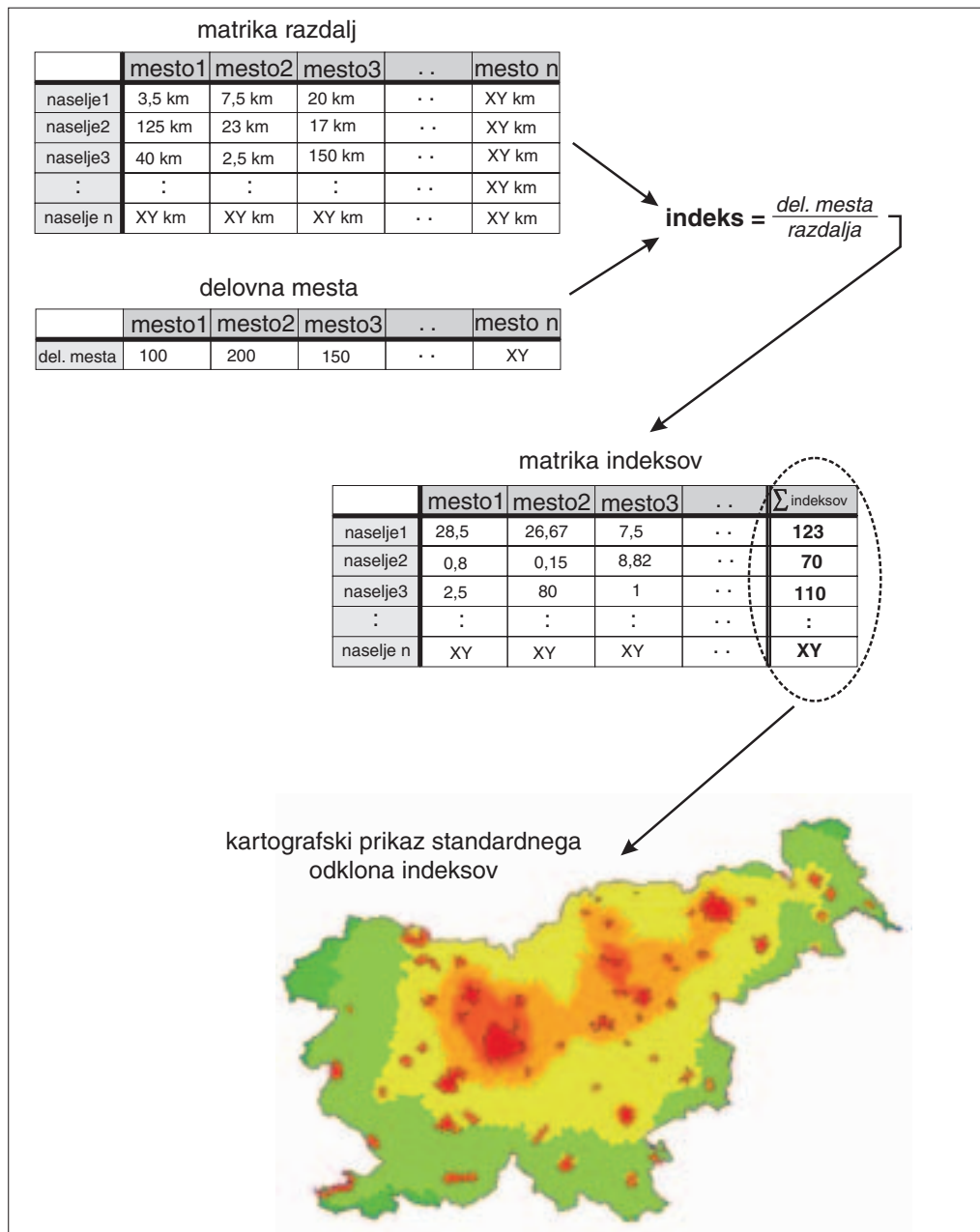
Na enak način smo izdelali zemljevide potencialne dostopnosti za vse SKD (standardna klasifikacija dejavnosti) dejavnosti za popisne podatke iz leta 2002. Naselja smo prikazali glede na polovične vrednosti standardnega odklona. Mestna naselja so izvzeta iz računskih operacij, ker je izračunavanje indeksa matematično neveljavno (deljenje z 0).

2.1.3 RAZVRŠČANJE V SKUPINE S POMOČJO METODE GLAVNIH KOMPONENT

Ena od pomembnih postavk je izdelava tipologije mest na podlagi velikega števila različnih družbenih in ekonomskih spremenljivk. Zaradi velikega števila spremenljivk in njihove očitne avtokorelacije smo se odločili, da iz njih ustvarimo manjše število umetnih spremenljivk, ki so med seboj povezane,

Slika 2: Metodološki postopek izdelave zemljevidov potencialne dostopnosti s pomočjo GIS.

Slika 3: Primer izračunavanja indeksov potencialne dostopnosti do delovnih mest.

ter nato na podlagi njih ustvarimo tipologijo. To nam omogoča metoda glavnih komponent, saj nudi vrsto statističnih postopkov, ki večjemu številu medsebojno povezanih spremenljivk določi manjše število umetnih spremenljivk, ki to medsebojno povezanost pojasnjujejo (Rebernik 1996, 223). Metodo glavnih

komponent in njeno bolj zapleteno izpeljavo (faktorsko analizo) so uporabljali tudi drugi geografi, med njimi Černe (1977), Gosar in Mihevc (1978) ter Rebernik (1996).

Gre za pregledovalno metodo, katere glavni namen je, da zmanjšamo število spremenljivk in ugotovimo temeljne značilnosti njihove zgradbe. Metoda glavnih komponent (MGK) izračuna komponente, ki so najmočnejše povezane z opazovanimi spremenljivkami in pojasnijo kolikor je mogoče veliko variacije posameznih spremenljivk. Zato mesta, ki izkazujejo podobno variranje kot same komponente, z metodo razvrščanja v skupine uvrstimo v isto organsko skupino. Vendar, kot je opozoril Vrišer (1984, 49), rezultat ni zgolj funkcijska razvrstitev mest, temveč širša, značajska opredelitev mest.

Matematična enačba postopka je dokaj enostavna:

$$Y_i = a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \dots + a_{im}x_m,$$

kjer je Y_i komponenta i , a_i je njena utež (lastna vrednost), x pa spremenljivka. Zelo pomembne so predvsem uteži ali lastne vrednosti (*eigenvalues*), ki so dejansko variance glavnih komponent (Y_i), določene tako, da te maksimirajo. Tako največji delež variance pojasni prva komponenta, vsaka nadaljnja pa manjšega.

V našem primeru smo v postopek MGK vključili več kot 40 spremenljivk. Upoštevali smo spremenljivke, vezane na delovna mesta (lokacijska divergenca, sektorska in dejavnostna usmerjenost mest) ali poslovne subjekte (gostota poslovnih subjektov, sektorska in dejavnostna usmerjenost, velikost, čas nastanka in poreklo kapitala poslovnih subjektov) in temeljne družbene spremenljivke (število prebivalcev, indeks gibanja delovnih mest). Izbor smo preverjali s testom KMO (Kaiser-Mayer-Olkinova mera) in Bartlettovim testom sferičnosti.

Za določitev števila glavnih komponent veljajo tri pravila (Krevs 2000):

- izbrano število glavnih komponent mora pojasniti najmanj 80 % skupne variance;
- lastne vrednosti morajo biti večje od 1;
- delež skupne variance, ki jo pojasni zadnja upoštevana komponenta, naj bo večja od 5 %.

Število glavnih komponent določimo na podlagi preglednice, ki kaže skupno pojasnjeno varianco vseh komponent. Zgoraj omenjenim pravilom ustreza šest komponent: skupaj namreč pojasnijo skoraj 84 % celotne variance, vse imajo lastne vrednosti nad 1, zadnja, šesta komponenta pa pojasni nad 5 % skupne variance. Prva komponenta pojasni 29,8 % skupne variance, naslednja 19 % in tako naprej. Število komponent je tako šest, kar ustreza določenim izkustvenim pravilom, ki kažejo, da je število glavnih komponent običajno tretjina vseh spremenljivk, v našem primeru 18.

V drugi fazi smo razvrščanje v skupine izvedli na podlagi šestih komponent, ki smo jih pridobili v MGK za vsako mesto. V praksi smo kmalu izločili Ljubljano, saj je zaradi velikih odstopanj varila razvrščanje v skupine. Za razvrščanje smo uporabili hierarhično Wardovo metodo, ki za določanje pripadnosti določeni skupini uporablja analizo variance med posameznimi skupinami. Za mero podobnosti smo uporabili evklidsko razdaljo, ki je na široko v rabi, saj ima številne dobre lastnosti. Ker pa število skupin ni bilo znano vnaprej, smo morali postopek razvrščanja v skupine ponavljati z različnim številom skupin, vse do optimalnega rezultata. Najboljši rezultat je dalo razvrščanje v 8 skupin. Določeni vsebinski poudarki (izbor spremenljivk, določanje skupin in drugo) so pojasnjeni v poglavju o tipologiji mest.

2.2 BAZE PODATKOV

2.2.1 STATISTIČNI PODATKI O DELOVNO AKTIVNEM PREBIVALSTVU

Najpomembnejši podatki, na podlagi katerih smo preučevali slovenski urbani sistem, so podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po kraju dela in kraju bivanja. Ker smo se osredotočili na število delovnih mest, so bili uporabni predvsem podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po kraju dela, pri računanju lokacijske divergence pa tudi po kraju bivanja. Podatke zbira Statistični urad Republike Slovenije (SURS), podatkovni zbir pa so bili različni – od popisov leta 2002 in 1991 do registra SRDAP (Statistični register delovno aktivnega prebivalstva). V poglavju o preobrazbi urbanega sistema Slovenije smo

uporabili popisne podatke iz leta 2002 po mestnih naseljih, v poglavju o prostorskih značilnostih ekonomske preobrazbe širšega mestnega območja Ljubljane pa podatke iz registra SRDAP po naseljih. Oba podatkovna zbira (popisni podatki in register SRDAP) medsebojno nista primerljiva, zato smo se tovrstni primerjavi izogibali. Razlog neprimerljivosti so različne metodologije pridobivanja podatkov in tudi različne metodologije v različnih obdobjih. Žal je tako popis delovnih mest po dejavnostih iz leta 1991 zaradi spremenjene metodologije določanja dejavnosti težko primerjati s tistim iz leta 2002. Popis iz leta 2002 na primer ne vključuje obrti kot dejavnosti, temveč je ta »razbita« med druge dejavnosti. Enako velja tudi za podatke iz SRDAP, za katere se od leta 1999 naprej uporablja novejša metodologija pridobivanja podatkov. V poglavju, kjer spremljamo dekoncentracijo ekonomskih aktivnosti v ljubljanski mestni regiji, tako uporabljamo podatke od leta 1999 do leta 2005, saj starejši časovni niz ni primerljiv. Pri tej bazi podatkov je treba opozoriti na določene metodološke probleme:

- Prvi je zakrivanje podatkov zaradi statistične zaupnosti. V primeru pridobivanja podatkov po mestnih naseljih je bil ta problem manj izrazit, saj so ta naselja povečini večja in ni zakrivanja podatkov. Do tega pride le, če ima naselje manj kot 25 prebivalcev ali če ima določena kategorija majhno število zastopanosti. Če ima na primer določeno naselje manj kot tri zaposlene v določeni kategoriji dejavnosti, se pojavlja še tako imenovano sekundarno zakrivanje, kjer se lahko zakrije tudi višja kategorija, ki preprečuje izračun zakrite. V tem primeru smo si pomagali z drugo podatkovno bazo (Poslovni register Slovenije), kjer smo skušali oceniti zakrite vrednosti, kar pa je bilo v praksi redko potrebno. Tako smo na primeru mestnega naselja Podkočna, ki ima le 59 prebivalcev in zato precej zakrite podatke o delovnih mestih, o številu delovnih mest sklepali na podlagi strukture poslovnih subjektov v tem naselju.
- Drugi večji problem je kakovost podatkov, ki so se izkazali za precej nenatančne. Podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po kraju dela (baza SRDAP) so namreč odvisni od poročanja poslovnih subjektov po posameznih delovnih enotah. Nekatera podjetja tako poročajo le o številu delovnih mest na sedežu podjetja, ne pa tudi v posameznih poslovnih enotah, kjer delo dejansko poteka. Tudi nekatere javne službe, na primer Slovenska vojska, sporočajo število delovnih mest le tam, kjer je sedež ministrstva (Ljubljana), in ne tam, kjer ta delovna mesta dejansko so. Gre za precejšen problem, ki se pojavlja tudi v popisnih podatkih, kjer je kraj delovnega mesta prav tako vzet iz registra. Napaki zaradi napačnega poročanja kraja delovnega mesta se ni mogoče izogniti, kljub temu pa je treba omeniti realno možnost odstopanja podatkov od resničnega stanja.
- Tretji problem izhaja iz spreminjanja meja posameznih naseljih, torej njihovega združevanja in razdruževanja. Problem je v večini primerov rešljiv, a je zahteval temeljit pregled spreminjanja obsega naselij, nastajanja novih naselij ter ukinjanja nekaterih naselij in njihovega priključevanja drugim naseljem. Zlasti pri podatkih o delovnih mestih ljubljanskega mestnega območja je bilo treba preučiti združevanje posameznih naselij, ki so nastala po letu 2000, predvsem na območju naselja Zaplana in občine Šmartno pri Litiji.

Omenjeni problemi so predstavljali določeno oviro pri zbiranju in interpretaciji podatkov. Zlasti to velja za statistično zakrivanje, ki je zahtevalo zbiranje podatkov v tako imenovani »varni sobi« na SURS-u in njihovo združevanje na višje prostorske ravni, ki ne kršijo načela statističnega zaupanja. Omeniti je treba še, da vsi podatki o delovno aktivnem prebivalstvu zajemajo le zaposlene na ozemlju Republike Slovenije, torej ne vključujejo oseb, ki delajo v tujini.

2.2.2 POSLOVNI REGISTER SLOVENIJE

Poslovni register Slovenije (PRS) je podatkovna zbirka vseh poslovnih subjektov v Sloveniji, z njo pa upravlja Agencija za javnopravne evidence in storitve (AJPES). Poslovni register omogoča vpogled v vse poslovne subjekte, tako zasebna podjetja kot javne ustanove, na primer muzeje, šole, zdravstvene domove. PRS je obsežna baza podatkov, kjer je vpisanih več kot 180.000 posameznih gospodarskih in negospodarskih družb, samostojnih podjetnikov, kulturnikov, športnih delavcev, izpostav posameznih

družb, poslovalnic in podobno. Baza vsebuje vse pomembnejše lastnosti posameznega poslovnega subjekta, kot so ime, dejavnost, lastništvo, velikost, oblika in čas nastanka, z natančnim naslovom pa omogoča tudi georeferenciranje. Zato je baza podatkov zelo uporabna tudi z geografskega vidika. V tej knjigi smo jo uporabili pri pregledu poslovnih subjektov v mestih in pri kartiranju posameznih dejavnosti v večjem merilu, na ravni mesta oziroma mestne četrti. Dostop do baze je omogočen le ob plačilu storitve. Pridobili smo jo 1. septembra 2005, zato vse analize, ki uporabljajo bazo PRS, veljajo za ta datum.

Podobno kot druge podatkovne baze, ima tudi PRS določene omejitve in pomanjkljivosti. Prva je enaka težavi s podatki o delovno aktivnem prebivalstvu. Nekatere družbe in javne službe namreč števila zaposlenih ne vodijo po posameznih organizacijskih enotah, na primer posameznih poslovalnicah ali izpostavah. Tako je polje, ki navaja število zaposlenih, prazno ali pa je vrednost neznana. Ta podjetja vodijo skupno število zaposlenih le tam, kjer je sedež družbe. Tak primer je Mercator Poslovni sistem d. d., ki ima največje število zaposlenih na lokaciji, kjer je sedež družbe, torej na Dunajski cesti v Ljubljani, in ne po posameznih poslovalnicah. Vendar večina poslovnih subjektov vodi zaposlene tudi po poslovalnicah. Drug problem so samozaposleni (samostojni podjetniki), ki niso vođeni kot zaposleni v lastnem poslovnem subjektu. Samostojni podjetnik namreč ni nujno tudi zaposlen, lahko je le lastnik, kar otežuje empirične analize. Zato smo v nekaterih primerih izvzeli tiste samostojne podjetnike, ki niso imeli zaposlenih, kar je v besedilu izrecno navedeno.

Tretji problem PRS so pomanjkljivi podatki. Pomemben delež poslovnih subjektov tako nima navedenega porekla kapitala, zato smo pri določanju lastništva upoštevali le podjetja s tovrstno informacijo. Problem je nastal tudi pri določanju velikosti podjetij in izračunavanju števila zaposlenih v podjetjih, saj PRS velikost določa intervalno, tako da ima na primer določeno podjetje med 3 in 5 ali med 200 in 300 zaposlenih. V redkih primerih izračunavanja števila zaposlenih (na primer v kulturni proizvodnji) smo zato vzeli srednje vrednosti, torej gre za oceno števila zaposlenih. Za obdelavo podatkov smo večinoma uporabljali programe MS Excel, MS Access, ArcGis9 in SPSS.

2.2.3 DRUGE BAZE PODATKOV

Med ostalimi pomembnejšimi podatkovnimi bazami omenimo še tiste prostorske podatkovne zbirke, ki so v tej monografiji pogosto uporabljene. Velik del prostorskih baz na ravni celotne Slovenije smo pridobili na Geodetski upravi Republike Slovenije (GURS). Gre za Register prostorskih enot (RPE), pridobljen v letu 2005, zato se prostorski prikaz naselij, hišnih števil, občin in drugih teritorialnih enot nanaša na stanje v tem letu.

Pomembni so še drugi prostorski zbirki podatkov. Pri kartiranju sodobnih trgovsko-poslovnih con smo uporabili digitalne ortofoto posnetke (DOF), ki smo jih pridobili z dovoljenjem Mestne občine Ljubljana. Ti posnetki imajo zelo dobro ločljivost, zato smo lahko kartirali tudi najmanjše objekte. Ker tudi ti podatki kažejo stanje leta 2005, smo zaradi večje ažurnosti opravili tudi terensko delo in na območjih trgovsko-poslovnih con vrisali vse spremembe, ki so se zgodile po nastanku DOF-ov. Digitaliziranje DOF posnetkov je potekalo v programskem paketu ArcGis 9.1. Uporabili smo tudi druge prostorske podatke, zlasti za kartografski prikaz. Od GURS-a smo pridobili posamezne sloje za kartografsko predstavitev (poseljena območja, ceste, reke in druge kartografske prvine). Uporabili smo tudi druge prostorske podatke, ki so nastali na Geografskem inštitutu Antona Melika ZRC SAZU ob preteklih raziskovalnih dejavnostih, na primer tloris Ljubljane. Vsi uporabljeni viri in podatkovni zbirki so navedeni ob zemljevidih ali preglednicah.

3 TEORETSKA IZHODIŠČA

3.1 UVOD

Osrednje teoretsko izhodišče tega knjižnega dela je teorija o ekonomski preobrazbi iz fordističnega v postfordističen način proizvodnje. Ker gre za kompleksen in večznačen pojav, ki zaobjema širok spekter ekonomskih, socialnih in prostorskih dejavnikov, je nemogoče predstaviti celovit teoretski pregled, zato je poglavje razdeljeno na dva dela. V prvem podpoglavju podajamo pregled temeljnih teoretskih smeri in metod v urbani geografiji, zlasti tistih, ki se neposredno dotikajo preučevanja zgradbe in ekonomije mest. Poznavanje preteklih in sedanjih teoretskih smeri se je izkazalo za koristno pri izdelavi lastnega teoretskega okvira raziskovanja in je omogočilo temeljitejšo vrednotenje že obstoječih raziskav na tem področju.

V drugem delu poglavja se osredotočamo na teorije o ekonomski preobrazbi oziroma o premiku celega niza družbenih in tudi geografskih dejavnikov v sodobnih družbah. Gre za postfordistično paradigmo, ki je v slovenski znanosti redko omenjena, kljub dejstvu, da je realnost sprememb v postfordizmu kot samoumevna sprejeta v številnih družboslovnih in humanističnih razpravah. Postfordistična paradigma je okvir raziskovanja in obsega številne druge ekonomske, družbene pa tudi kulturne spremembe, ki jih zaradi obsežnosti niti ne omenjamo. Za potrebe te knjige smo se osredotočili zlasti na tiste prvine postfordistične paradigme, ki po našem mnenju najbolj izrazito vplivajo na prostorske spremembe mest in urbanega sistema kot celote.

Na podlagi obeh temeljnih podpoglavij v sklepnem razmišljanju predstavljamo teoretski okvir lastnega raziskovanja ekonomskogeografskega preučevanja preobrazbe slovenskih mest in njihovih vplivnih območij.

3.2 TEORETSKE SMERI V URBANOGEOGRAFSKEM PREUČEVANJU ZGRADBE IN EKONOMIJE MEST

Raziskovanje zgradbe mest v povezavi z urbano ekonomijo nima ravno dolge zgodovine. O celovitem raziskovanju lahko govorimo šele v drugi polovici 20. stoletja, ko je nastala teorija o ekonomski osnovi (bazi) mest. Pred tem lahko zasledimo prvine, ki se urbane ekonomije niso neposredno dotikale,

Preglednica 1: Značilnosti teoretskih smeri v urbani geografiji pri preučevanju ekonomije v mestih.

	teoretska smer	obdobje	glavne teorije in modeli	metodologija
modernizem	environmentalizem	prva polovica 20. stoletja	urbana morfologija, lokacijska ekonomika, teorija središčnih krajev, modeli urbane rabe tal	deskriptivna, morfološka analiza, preprostejši računski modeli
	pozitivizem	sredina in druga polovica 20. stoletja do sodobnosti	modeli urbane rabe tal, neoklasični ekonomski modeli, teorija ekonomske baze	nomotetične metode, kvantitativne metode: (faktorska ekologija), multivariatna analiza, behaviouralistična analiza, lokacijska analiza
	strukturalizem	sedemdeseta leta 20. stoletja do sodobnosti	neomarksistična teorija, teorija »nove (globalne) ekonomije«	kvalitativne metode (intervju, anketa, možganski vihar) in kvantitativne metode (analiza politik, javne uprave, zemljiškega trga)
postmodernizem	poststrukturalizem	konec osemdesetih let 20. stoletja do sodobnosti	zanikanje splošno veljavnih teorij	teorija kompleksnosti, mrežna teorija, nereprezentativna teorija

na primer urbana ekonomika, enostavne modele rabe tal, središčnost naselij in druge, ki pa so nedvomno vplivale na poznavanje tega pojava v mestu. Predmet preučevanja je torej ekonomija v mestu, zlasti z urbanogeografskega vidika.

Zaradi preglednosti je podpoglavje razdeljeno v tri dele: environmentalizem in pozitivizem, strukturalizem ter postmodernizem. Ta delitev morda ni optimalna, vendar je zaradi boljše preglednosti in razumljivosti ustrezna našemu namenu, to je pregledati razvoj raziskovanja urbane ekonomije ob predstavitvi glavnih izkustev ter pregledati zapuščino teorij urbane ekonomije. Za vsako obdobje so predstavljena teoretska izhodišča, modeli ali teorije ter kratek opis metod, ki so jih v teh obdobjih uporabljali. Pregled teorij in metod različnih avtorjev je koristen pri prepoznavanju zgradbe urbane ekonomije.

Odločili smo se predstaviti le tiste raziskave, ki se neposredno nanašajo zgolj na mesta in na urbano ekonomijo. Obstajajo namreč številne razvojne teorije, kjer imajo mesta sicer pomembno vlogo, a njihov prvotni namen ni razlaga urbane ekonomije, temveč širšega regionalnega razvoja. Zato tu le omenjamo Perrouxa in njegovo teorijo razvojnih polov, Bobeka in njegovo naslednico Lichtenbergerjevo s teorijo družbenoekonomskih stopenj ter druge klasične in neoklasične razvojne teorije.

3.2.1 OBDOBJE HUMANE EKOLOGIJE IN POZITIVIZMA

Prvo polovico 20. stoletja je zaznamovalo iskanje temeljnih načel delovanja in nastanka mest, s tem pa tudi že delovanja urbane ekonomije. V urbani geografiji se je kot prva filozofska smer uveljavil environmentalizem, ki je poudarjal razmerje med človekom in njegovim naravnim okoljem, zlasti vplivom položaja, podnebja in površja na obliko ter razvoj mesta (Pacione 2001, 27). Iz zgolj preprostih opisov mest so se pozneje razvile bolj zapletene morfološke analize, ki pa so po mnenju Pacioneja (2001) pomenile temeljni preobrat pri raziskovanju mest, saj se je pozornost z raziskovanja okoljskih vplivov (podnebja, površja ...) razvoja mest preusmerila na lokacijsko-ekonomske vplive. Ekonomsko analizo mest kot točk v prostoru je v delu Teorija centralnih krajev najbolj razvil Walter Christaller. V njem je kot najpomembnejše dejavnike za razvoj in hierarhijo mest v urbanih sistemih uveljavil trgovino in še zlasti javne funkcije ter ostale storitve. Pomemben snovalec je tudi Loesh, ki je leta 1954 Christallerjevo teorijo nadgradil in ustvaril »heksagonalni model urbane pokrajine«, kjer šesterkotniki okrog središčnih krajev ustvarjajo še bolj zapleten hierarhični vzorec (Daniel in Hopkinson 1986, 197).

Pozneje so nastale tudi druge klasične teorije, na primer zasnova omrežja razvojnih polov, koncept uravnoteženih funkcijskih območij, zasnova decentralizirane koncentracije, gravitacijski modeli, velikostna razporeditev mest (*rank size distribution*) in podobno, ki pa jih ne obravnavamo podrobno, saj se mest in njihove ekonomije ne dotikajo neposredno.

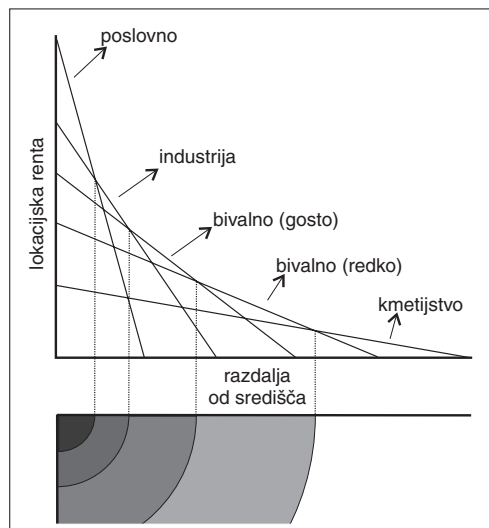
Ekonomske teorije mestne zgradbe in urbane rabe tal so se razvijale že na začetku 20. stoletja. Izhajajo iz neoklasičnih ekonomskih teorij o lokaciji ekonomskih dejavnosti. Neoklasični modeli urbane rabe tal imajo izhodišče v načelih von Thünenovega modela agrarne rabe tal. Prvi, ki ga je uporabil za razlago urbane rabe tal, je bil ameriški ekonomist Hurd (Carter 1995). Glavna predpostavka je, da je vrednost zemljišča odvisna od ekonomskega donosa, ki je odvisen od dostopnosti lokacije, ta pa od bližine mestnega središča. Največjo vrednost imajo torej zemljišča v mestnem središču in tem zakonitostim je prilagojen tudi način izkoriščanja mestnih zemljišč (Vresk 2002). Pozneje so nastajali drugi modeli urbane rabe tal, vsi pa so upoštevali ekonomski donos kot pglavitni dejavnik, ki oblikuje urbano rabo tal. Leta 1964 je Hurdov model nadgradil Alonso in kot dejavnik, ki vpliva na zgradbo mesta, upošteval dohodek v gospodinjstvu: dlje kot od središča mesta živi gospodinjstvo, več svojih dohodkov mora nameniti prevoznim stroškom. Zato je predpostavil, da gospodinjstva z nižjimi dohodki živijo bližje mestnemu središču, kjer so stroški za dostop do delovnih mest nižji. Takšen koncept minimaliziranja transportnih stroškov ob maksimalizirani uporabni vrednosti zemljišča (stanovanjski, industrijski, trgovski ...) okrog mestnega središča ustvarja koncentrične pasove z različno rabo tal.

Uporaba načel neoklasičnih modelov urbane rabe tal se je v urbani geografiji uveljavila zlasti v environmentalizmu in tako imenovani šoli humane ekologije, ki deloma spada tudi v obdobje pozitivizma

(Pacione 2001, 132). Ta smer je poudarjala razmerje med človekom in naravo in je izhajala iz načel socialnega darvinizma. Mesta so pojmovani kot območje »boja« posameznih dejavnosti za zemljišča oziroma lokacije, kjer »prevladajo« dominantne dejavnosti (Pacione 2001, 27). Za pomembne začetnike raziskovanja ekonomije v mestih štejemo predstavnike čikaške šole humane ekologije z Burgessom in Hoytom na čelu (Daniel in Hopkinson 1986, 86). »... *Značilen koncept, ki so ga vzpostavili humani ekologi je bil, da je mesto neke vrste družbeni organizem, kjer sta individualno ravnanje in družbena organizacija pogojena z bojem za preživetje ...*« (Knox 1995, 37). Ta šola je ustvarila neprecenljive modele urbane rabe tal, ki so se pozneje nadgrajevali in vključevali tudi gospodarske prvine. Ti modeli urbane rabe tal so pravzaprav preživel vse filozofske smeri v urbani geografiji in z njimi še vedno skušamo razlagati vzorce v urbani rabi tal, pri tem pa upoštevati temeljne gospodarske značilnosti mesta, čeprav je njihov prvenstveni pomen drugačen.

Prvi model urbane rabe tal v mestu je v dvajsetih letih 20. stoletja izdelal Burgess. V njem je rabo tal v mestu opredelil na podlagi koncentričnih funkcionalnih con. V središču mesta je prva cona oziroma osrednje poslovno območje (*Central Business District* oziroma CBD), ki mu sledijo prehodna cona, delavska cona, stanovanjska cona in nazadnje cona dnevnih vozačev (Daniel in Hopkinson 1986, 86). Desetletje za Burgessom je model rabe tal, ki se pogosto imenuje tudi sektorski model, izdelal Hoyt. Ta model je nekoliko preobražen koncentrični model, saj predvideva, da posamezne skupine dejavnosti v mestu iz mestnega središča žarkasto izhajajo proti mestnemu obrobju. Takšno obliko mesto dobi zaradi tega, ker se posamezne dejavnosti (sektorji) širijo skupaj z mestom od mestnega središča proti mestnemu obrobju. Hoyt je tako ustvaril model, ki poudarja možnost, da se bolj kakovostna stanovanjska zemljišča sčasoma razvrstijo ob prometnih poteh zunaj središča mesta, manj kakovostna pa najdlje od poslovnega središča, pogosto ob industrijskih zemljiščih. Tako nastanejo sektorji, ki žarkasto potekajo izven središča mesta. Tako Burgessov kot Hoytov model slonita na razlikah v lokacijski renti, ki jo imajo posamezne dejavnosti v mestu, kot je prikazano na sliki 4.

Zemljišče v mestu ima vrednost zaradi dejstva, ker predstavlja prostor proizvodnje ali potrošnje storitev in proizvodov ter prostor prebivanja ali skladiščenja (Geltner in Miller 2001). Značilnost zemljišč v mestu je tekmovalnost, najprej s strani potrošnikov, ko potencialni kupci zemljišč tekmujejo za nakup, potem pa še s strani lastnikov, ko njihova zemljišča tekmujejo, da bi privlačila čim več najemnikov ali kupcev. Če se med potrošniki in lastniki ustvari ravnotežje, pride do optimalne vrednosti zemljišč, ko ta niso niti podcenjena niti precenjena. Lokacija zemljišča (teoretično v družbenem sistemu, kjer je edino

Slika 4: Grafični prikaz neoklasičnega modela urbane rabe tal (Daniel in Hopkinson 1986, 110).

kapital tisti, ki določa rabo tal) je izjemnega pomena pri določanju vrednosti zemljišč in v mnogočem vpliva tudi na rabo tal. Pomembno vlogo ima zlasti zaradi z njo povezanih stroškov: bolj oddaljena lokacija pomeni večje transportne stroške in zato manjšo vrednost zemljišča. V grobem lahko trdimo, da je temeljna razporeditev urbane rabe tal posledica potrebe in povpraševanje po lokaciji (Harvey 1996, 216). Tako je nastala tudi preprosta enosrediščna ali monocentrična teorija rabe tal mest, kjer si iz mestnega središča navzven v obliki krožnic sledijo dejavnosti, ki prinašajo največ dobička: najbližje središču so trgovske dejavnosti, bolj oddaljena so stanovanjska zemljišča.

Med bolj znane ekološke modele poleg Burgessovega in Hoytovega sodijo še (Pacione 2001) Harissov in Ullmanov večjedrni model urbane rabe tal iz leta 1945, Mannov model iz leta 1965, Kearslyjev model, Vancov model iz leta 1964 in Whiteov model mesta 21. stoletja iz leta 1987. Modeli nastajajo tudi v sedanosti. Tako so v zadnjem desetletju nastali modeli postmodernih mest (Gonzales in Medina 2004, 72), med katere uvrščamo model Deara in Flustyja iz leta 1998 ter Amendolov model in Soyjev model iz leta 2000. Zanimiv je zlasti model Deara in Flustyja, kjer je mesto razbito na kvadrate in ga sestavljajo manjša »mesta«: robna mesta (suburbanizirane poslovne cone), tematski parki, osrednje poslovno središče, etnični geti, varovane soseske, nakupovalna središča, degradirana in kriminalizirana območja ... (Dear 2000).

Harvey (1996, 216) tako ugotavlja, da lahko v prav vsakem mestu ugotovimo naslednja temeljna koncentrična območja:

- osrednjo poslovno četrt v središču mesta z najvišjimi cenami zemljišč in posledično z gradnjo večnadstropnih zgradb (nebotičnikov),
- prehodno območje, kjer prevladuje mešana raba tal, zlasti stanovanjska in kapitalsko manj intenzivna trgovinska dejavnost (obrt, skladišča), ki je izgubila mesto v osrednji poslovni četrti,
- suburbanizirana cona, kjer prevladujeta nizka gostota zazidave in dokaj enolična izraba prostora s hišami, parki, občasnimi trgovinami in šolami,
- ruralno-urbano obrobje, kjer se še vedno pozna vpliv mesta, zlasti v močni dnevni mobilnosti prebivalstva v mesto, vendar s prvinami podeželskega življenjskega vzorca (kmetijska pridelava, vrtnarstvo).

Ena od prvih teorij, ki se je bolj neposredno dotikala razlage urbane ekonomije, je teorija ekonomske osnove mest (*economic base theory*). Nastala je kot posledica razmišljanja, zakaj mesta pravzaprav obstajajo. Teorija ekonomske osnove spada v obdobje pozitivizma, ki se je v geografiji uveljavil sredi 20. stoletja. Pozitivizem sloni na znanstvenih metodah raziskovanja, ki temeljijo na testiranju hipotez, empiričnih analizah in vzpostavljanju splošno veljavnih teorij (Pacione 2001, 27). Pozitivisti priznavajo le čutno oziroma zaznavno (pozitivno) in ob tem zanikajo vsa spoznanja, ki jih ni mogoče zadovoljivo empirično dokazati, preveriti. V urbani geografiji sta pomembna zastopnika Christaller in Loesch, razmah pozitivizma pa se je začel zlasti po letu 1950 s tako imenovano kvantitativno revolucijo.

Mayer in Kohn (1959, 85) pišeta: »... *Večina mest tako obstaja in raste zaradi možnosti zaslužka – zaposlitve, ki je večja tako v številu kot raznovrstnosti kot v neurbaniziranih situacijah. Drugače rečeno, večina mest je prvenstveno odvisna od lastne ekonomske baze* ...«. Med prve znanstvenike, ki so uporabili koncept ekonomske osnove mest, spada geograf Hartshorne, čeprav so to že pred njim storili ameriški planerji (med njimi Hoyt) in nemški zgodovinar Sombart, ki so na podoben, dvojni način delili ekonomske dejavnosti v mestu.

Značilen predstavnik koncepta bazične/nebazične ekonomije mesta je Alexander. V svojem prispevku (Alexander 1959) ugotavlja, da nobeno mesto ne živi samo od sebe, ampak obstaja zato, da proizvaja in oskrbuje okolico; v zameno okolica s surovinami oskrbuje mesto, ki jih predela in ponovno proda svoji okolici. Takšne ekonomske dejavnosti v mestu, ki predstavljajo izvoz in hkrati mestu prinašajo dobiček, imenuje bazične ali temeljne. Nebazične dejavnosti v mestu so namenjene zgolj lokalnemu tržišču, saj preskrbuje lokalno prebivalstvo in tako zgolj izmenjujejo denar, ki ga v mesto prinašajo izvozne oziroma bazične dejavnosti. Bazične in nebazične dejavnosti mnogi imenujejo tudi mestotvorne in mestoslužne dejavnosti. Mestotvorne so tiste, ki v mesto prinašajo kupno moč od zunaj, mestoslužne pa tiste, ki porabljajo lastno kupno moč (Alexandersson 1959, 110). Alexander (1959, 88) med mesto-

služnimi dejavnostmi omenja zvečine vse storitvene dejavnosti (krojači, brivci, čevljarji, peki, prodajalci zelenjave, kinooperaterji in drugi), med mestotvornimi pa rudarstvo, industrijo in trgovino. Teorija ekonomske osnove mesta je pravzaprav zelo preprost kavzalni model, ki predvideva, da je bazični sektor poglavitni vir lokalne ekonomske rasti, to je ekonomske podlage mesta.

Hoyt je ocenjeval, da mora biti v bazičnih dejavnostih zaposlenih 10 % delavcev, da lahko »preskrbijo« preostalih 90 % zaposlenih v nebazičnih dejavnostih. Pozneje je Hartshorne ta delež popravil na 8 % (Alexander 1959, 89). Razmerje med skupinama se imenuje bazični množitelj (*basic multiplier* ali BM) in je postalo težišče metodološkega raziskovanja. Alexander (1959) je na podlagi uradnih podatkov o zaposlenosti prebivalstva za mesti Oshkosh in Madison ločil zaposlene v bazičnem in nebazičnem sektorju ter ugotovil, da je razmerje v Oshkoshu 100 : 60, v Madisonu pa 100 : 86. Nato je na podlagi zaposlenosti mesta razčlenil v več kategorij (preglednica 2).

Drug način določanja razmerja BM je bil ta, da se je delež zaposlenih v nebazičnih dejavnostih v mestu izračunalo iz nacionalnih podatkov: na primeru Cincinnatija je Roterus leta 1946 predvideval, da bo prebivalstvo mesta potrošilo isti delež proizvodov, kot na nacionalni ravni. Ko je ugotovil, da potrošijo več, je predvideval, da ima mesto višji delež zaposlenih v nebazičnih dejavnostih od nacionalnega povprečja. To tehniko izračunavanja imenujemo lokacijski kvocient.

Preglednica 2: Kategorije mest glede na ekonomsko osnovo mesta (B in b: bazične; N in n: nebazične dejavnosti; Alexander 1959).

oznaka kategorije mesta	delež zaposlenih v bazičnih dejavnostih	delež zaposlenih v nebazičnih dejavnostih
B	od 75 do 100 %	od 0 do 25 %
Bn	od 50 do 75 %	od 25 do 50 %
Nb	od 25 do 50 %	od 50 do 75 %
N	od 0 do 25 %	od 75 do 100 %

Če je lokacijski kvocient (LQ) manjši od 1, je lokalna zaposlenost v določenem sektorju manjša od pričakovane in ne more zadovoljiti potreb lokalnega prebivalstva, gre torej za nebazično dejavnost. Isto velja, če je LQ enak 1 in lokalna zaposlenost primerno zadovoljuje potrebe lokalnega prebivalstva. Če pa je LQ večji od 1, določen sektor ali dejavnost proizvaja več od potreb v mestu, zato ta dejavnost velja za bazično oziroma izvozno usmerjeno.

$$\text{lokacijski kvocient} = \frac{\frac{\text{zaposlenost v mestu v dejavnosti I v letu T}}{\text{skupna zaposlenost v mestu v letu T}}}{\frac{\text{nacionalna zaposlenost v dejavnosti I v letu T}}{\text{skupna nacionalna zaposlenost v letu T}}}$$

Zadnji metodološki način, imenovan tehnika najmanjših zahtev (*minimum requirements technique* ali MRT), velja za najbolj kompleksen način izračunavanja BM. Za razliko od lokacijskega kvocienta, ki primerja mesto z nacionalnim povprečjem, tehnika najmanjših zahtev primerja mesto s primerljivimi regijami podobne velikosti. Če je na primer delež zaposlenih v dejavnosti y v določenem mestu večji od povprečja večjega števila primerljivih mest, potem je dejavnost y bazična, saj lahko predvidevamo, da večji delež pomeni presežek in s tem izvozno naravnost te dejavnosti.

Vendar pa obdobje humane ekologije in pozitivizma ni bilo tako enoznačno, kot se zdi na prvi pogled. Roterus in Calef (1959) sta opozarjala, da je teorija ekonomske baze zgolj opisna in bolj primerna za poenostavljeno razlago urbane rasti. Razvoj mesta sta pojasnjevala s presežki bazičnega (osnovnega) kapitala, a sta obenem opozarjala, da zaradi kompleksnosti ekonomije in pomanjkljivih podatkov ni mogoče zanesljivo in resno empirično dokazovati ter napovedovati razmerja med bazičnim in nebazičnim

sektorjem. Opozarjala sta tudi na nesmiselnost označevanja industrije in primarnih dejavnosti kot izključno bazičnih. Trdita namreč, da bi po tej logiki morala biti agrarna, izključno kmetijska mesta med najbolj bogatimi in najhitreje razvijajočimi se mesti, saj bi imela največ bazičnih dejavnosti. Kritičnost »empiričnosti« in nekritičnosti teorije je tudi Tiebout (1959), ki prav tako meni, da je teorija ekonomske baze mesta primerna za ugotavljanje temeljnih ekonomskih značilnosti mesta, a razen tega ni uporabna za kaj drugega. Opozarja na problem geografskih meja mesta, saj izvoz proizvodov iz mesta v predmestja oziroma mestno regijo ni izvoz; mestne meje so namreč odvisne od mesta in njegovega gravitacijskega zaledja. Nadalje opozarja, da so nepremičnine, poslovne investicije in univerze tudi bazične dejavnosti, saj mestu prinašajo dobiček z območij zunaj njegovih meja. Svojo pronicljivost je Tiebout dokazal, ko je zapisal: »... *teorija ekonomske osnove mesta je točno to – teorija. Če so spremenljivke stabilne, potem je ta teorija lahko dobra, vendar jo je treba prilagajati realnemu stanju...*« (1959, 109). Zdi se, da sta se njegovim kritikam pretiranega empirizma in posploševanja že prej deloma izognila Isard in Kavesh (1954), ki sta ustvarila model treh metropolitanskih regij (težke industrijske, lahke industrijske in agrarne) ter ocenjevala izvozno-uvozne povezave med njimi. V svojem članku sta se spretno izognila pastem, ki jih omenja Tiebout, vendar v bistvu ohranjata koncept delitve na bazične in nebazične dejavnosti.

Za velikega (ali večnega) kritika velja tudi Jacobsova. Njeno delo *Ekonomija mest* iz leta 1969 sicer obračunava s tradicionalnimi pogledi urbanistov na nastanek in gospodarski razvoj mest, a hkrati sama zagovarja in metodološko tudi ohranja povsem pozitivistična načela tistega časa. Že od začetka je nasprotovala tezi, da prvotni ekonomski razvoj mesta temelji na presežkih agrarne produkcije na podeželju v okolici. Njena teza, ki je bila v popolnem nasprotju z uveljavljenim prepričanjem, je, da mesta sama ustvarjajo in poustvarjajo ruralni razvoj in od njega niso odvisna. Pravzaprav naj bi bilo ravno obratno: od mesta je odvisno podežlje, s tem, da razvito in cvetoče mesto ustvarja razvito in ekonomsko uspešno podežlje. Bistvo razhajanj s tradicionalnimi pogledi je bilo njeno prepričanje, da izvozno industrijo kmalu izrinejo lokalne, oskrbne (poprej nebazične) dejavnosti, ki postanejo izvozne. Trdi tudi, da lokalne (nebazične) storitve niso le posledica izvoznega kapitala, temveč so znanilec in temelj novega razvoja in pogosto prerastejo v izvozno dejavnost. Jacobsovo lahko označimo za znanilko novih pogledov na ekonomijo mesta, predvsem zaradi večje vloge storitvenih dejavnosti, ki so do tedaj veljale zgolj kot dopolnilo »pravim«, dobičkonosnim industrijam. V zadnjem poglavju knjige preroško napoveduje prevlado storitvenih dejavnosti v prihodnosti in tudi vse bolj masovno proizvodnjo, kar naj bi imelo za posledico, da bo na voljo vse več proizvodov (napoved spremembe iz industrijske v potrošniško družbo?). Napovedala je tudi selitev proizvodnje iz mest na podeželje (dandanes lahko iščemo analogijo s selitvijo proizvodnje iz razvitih v manj razvite države ali dekoncentracijo na regionalni ravni), ob tem pa predvidela, da se bodo podjetja v prihodnosti vse bolj drobila in manjšala.

V Sloveniji je prvi prikazal razmerje med mestotvornimi in mestoslužnimi dejavnostmi Kokole leta 1962. Uporabil je metodo, ki je podobna lokacijskemu kvocientu. Za mestotvorne je izbral industrijske, rudarske, kmetijske, gozdarske in »druge« dejavnosti, za mestoslužne pa gradbeniške, prometne, trgovske, obrtne, storitvene, javne in dejavnosti svobodnega poklica. Leta 1971 je Vrišer v študiji 68 slovenskih in več jugoslovanskih mest ugotavljal minimalne deleže mestoslužnih dejavnosti in ugotovil, da se ta giblje med 4,2 % pri najmanjših mestih in 38,2 % pri največjih mestih v slovenskem urbanem sistemu.

Podamo lahko oceno, da je bila teorija ekonomske osnove mesta prva prava urbano-ekonomska teorija. Zapuščina te teorije je pomembna. Po njej namreč obstaja določen sektor urbane ekonomije, ki predstavlja motor gospodarske rasti in razvoja celotnega mesta. Teorija je bila bržkone pomembna pri prepoznavanju urbane zgradbe in delovanja mesta kot sistema. Morda so bili bolj vprašljivi le empirični in metodološki postopki ter splošno prepoznaven determinizem, ki je preveval zlasti nekatere planerje. Za končno oceno lahko najbrž spet navedemo Tiebouta (1959), ki je dejal, da je teorija ekonomske osnove mesta dobra za razlago razvoja in nastanka mesta, a v realnosti, še posebej v tem času, njena aplikacija in uporaba nista smiselni, kar pa ne zmanjšuje njenega pomena za razumevanje mesta. Ravno zato je v mnogih primerih uporabna še dandanes.

3.2.2 OBDOBJE STRUKTURALIZMA

Strukturalizem je splošen izraz za načela in postopke, namenjene razkrivanju temeljnih (tudi prikritih) vzrokov za vzorce človekovega vedenja. To v praksi pomeni, da določenih pojavov ne moremo raziskovati zgolj empirično, temveč s preučevanjem poglobljenih družbenih, ekonomskih in političnih struktur (Pacione 2001, 29). Strukturalisti poudarjajo, da je pozitivističen pogled preveč površen, saj je zasnovan na empirizmu in veri v vidno, čutno, izmerljivo, kar pa realnost pogosto ni.

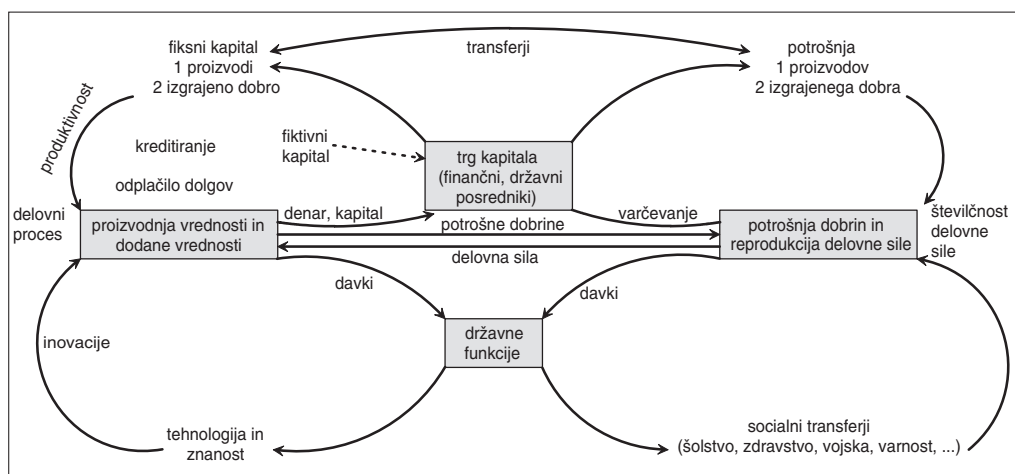
Strukturalistična doktrina je zato usmerjena v iskanje vzrokov ter povezav med dogodki in procesi (Davies, Hoggart in Lees 2002, 19). Strukturaliste zato zanimajo zlasti vzroki in njihove posledice (učinki) na prostor. Srž njihovega raziskovanja je v razkrivanju teh povezav, kar opravljajo zlasti s kvalitativnimi metodami.

Strukturalistična analiza temelji na politično-ekonomskem vidiku marksizma. Vsaka družba temelji na določenih institucionalnih praksah, s katerimi organizira proizvodne aktivnosti, skrbi za materialno dobro in poustvarja družbenoekonomsko zgradbo (strukturo). Kapitalizem kot način proizvodnje ima za glavni cilj kopičenje kapitala, kar doseže s kontinuiranim reinvestiranjem dobičkov iz preteklih investicij. Takšna dinamika investicij in akumulacije kapitala je najbolj vidna ravno v mestnem prostoru, v procesih kot so spreminjanje mestnih sosek, gentrifikacija in suburbanizacija (Pacione 2001, 29).

Jacobs (1969) akumulacije kapitala sicer izrecno ne omenja, pač pa namiguje na dejstvo, da je kroženje kapitala tisto, ki vpliva na grajeno okolje v mestih in institucionalno prakso v njem. Strukturalizem sta prva uvedla Harvey (1975) in Castells (1978), ki sta izhajala iz političnoekonomske perspektive, to je mesta kot kraja kapitalističnega načina proizvodnje. Ta neomarksistični pogled je temeljil na predpostavki, da je mesto pravzaprav tržišče, kjer se delovna sila, moč, kapital in proizvodi neprestano izmenjujejo ter krožijo v okviru zakonov kopičenja kapitala. Mesta zato razvijajo potrebno infrastrukturo, ki omogoča prostorsko izmenjavo dobičkov in iskanje optimalnega dobička. Ta pojav Harvey imenuje »kroženje kapitala« in ga izpostavlja kot ključni dejavnik urbanega razvoja (Pacione 2001, 143).

Harveyjev model vsebuje tri načine kroženja kapitala, ki vplivajo tudi na razvoj mest:

- primarni krogotok, ki se nanaša na proizvodni proces in prodajo proizvodov na trgu;
- sekundarni krogotok, ki predstavlja investicije v fiksni kapital (grajeno okolje) zaradi pridobivanja dobička (v obliki rente ali prodaje);
- terciarni krogotok, ki predstavlja investicije v raziskovanje in tehnologijo, kar vodi v kakovostnejšo proizvodnjo in s tem v povečevanje dobička.

Slika 5: Harveyjev model kroženja kapitala v mestih (prirejeno po Pacioneju 2001, 143).

Z vidika zgradbe mesta je pomemben zlasti sekundarni krogotok, saj se mesto razvija in raste s pretokom kapitala iz primarnega v sekundarni krogotok. Tako se na primer kapital iz dobičkov v industriji preliva v fiksni kapital (stavbe).

3.2.3 STRUKTURALIZEM V PRETEKLOSTI IN V SEDANJOSTI

»... *Moderni metropolisi, ki zamrznejo razredne odnose v grajeno okolje in ponujajo prizore za razredne antagonizme, so ključni za raziskovanje kapitalističnih nasprotij in posredniške vloge države* ...« (Fainstein N. in Fainstein S. 1982, 147). To besedilo nakazuje usmerjenost strukturalistov, na katere je vplival neomarksizem. Za zakonca Fainstein (1982) je ključnega pomena raziskovanje razmerij med državo in kapitalom ter posredniške vloge prostorskega načrtovanja. Menita, da bi moralo biti urbanistično načrtovanje namenjeno izpolnjevanju javnih interesov, to je interesov deprivilegiranih, in se izogibati udinjanju interesom kapitala.

Harvey meni drugače (povzeto po Pacioneju 2001, 143): »... *v kapitalizmu je neprestan boj med kapitalom, ki ustvarja svojim interesom prilagojeno fizično podobo mesta samo zato, da jo pozneje, ko mu to koristi, spet uniči* ...« Zanj je glavni predmet preučevanja v mestu boj med interesi kapitala, ki je zelo mobilni in se lahko hitro spreminja (devalvira), ter fizično in družbeno zgradbo mesta, ki je precej bolj toga, nemobilna in nespremenljiva. Ob tem je pomemben vidik preučevanja »... *nasprotujoč odnos med interesi kapitala in družbenimi interesi ter posredniško vlogo urbanistov pri tem* ...« (Pacione 2001, 144).

Metodološka izhodišča v strukturalizmu niso povsem enotna. Pri raziskovanju mest in ekonomije v mestih se ne osredotočajo le na način proizvodnje, industrije, temveč skušajo razložiti tudi zapletena vzročna razmerja, ki imajo svoje korenine v načinu proizvodnje (Fainstein N. in Fainstein S. 1982, 160). Avtorja menita, da obstajajo tri temeljne prvine, ki določajo značaj urbanega: ekonomske aktivnosti, strukture, s katerimi se te ekonomske aktivnosti izražajo, in posredniki, ki so v službi kapitala in ekonomske strukture ohranjajo (preglednica 3).

Preglednica 3: Temeljni objekti preučevanja mesta v strukturalizmu (Fainstein N. in Fainstein S. 1982, 160).

procesi	• proizvodnja vrednosti • izločevanje vrednosti • kroženje vrednosti • reprodukcija proizvodnih sil
posredniki	• industrijalci, gradbeniki • posestniki • bankirji, trgovci • politične stranke in organizacije • državni uradniki
strukture	• prostorski vzorci investicij • razredni ali rasni prostorski vzorci • organiziranost oblasti oziroma države • fizične lastnosti in organiziranost grajenega okolja (urbane forme) • družbeni odnosi proizvodnje

Castells (1978) je uporabil spet drugačen pristop, saj je z analizo razmerij v »naprednem kapitalizmu« skušal razkriti pravo družbeno zgradbo. Zanj je mesto gnezdo kapitalizma. V svojem tekstu (Castells 1978, 33) kot novo težnjo urbanega razvoja omenja tako imenovan *monopolville* ali monopolno mesto. Zanj sta značilni kolektivna potrošnja s skoraj mehansko rutino vsakodnevnega življenja,

ki nam ga vsiljuje kapital, ter nova razredna delitev, zasnovana na kolektivni potrošnji. Svoja spoznanja črpa zlasti iz referenčnih primerov (Francija, Škotska, ZDA), pri čemer ga najbolj zanima razmerje med investitorji, oblastmi in prebivalci. Za razliko od obdobja pozitivizma se je Castells posluževal bolj kvalitativnih metod, kot so intervjuji in ankete. V študiji mesta Dunkirk, v katerem je preučeval družbeno vlogo urbanističnega planiranja, je opravil več kot 120 intervjujev z vsemi osebami, za katere je menil, da so vključeni v raznolike oblike odločanja. Vključil je intervjuvance iz lokalnih institucij, tovarn, planerskih podjetij, sindikatov, predstavnikov stanovanjskih sosesk, vlade, univerze. Podobno metodo je uporabil tudi v Parizu, kjer je raziskoval politično ozadje obsežnega projekta mestne prenove in v duhu strukturalizma ugotavljal prikrite vzročno-posledične povezave med pariško mestno oblastjo in omejenim projektom (Castells 1978, 108). Med zanimivejše ugotovitve spadajo trditve, da je bila urbana prenova poskus desne politične opcije, ki je tako želela oslabiliti levico, hkrati pa poskus utrditve pozicije velikih korporacij, ki so želele ustvariti »pisarniško meko« ter s simboličnimi (ultramodernimi) projekti (na primer Louvre, center Pompidou) ustvariti družbeno superiorno podobo mesta.

Castellsa lahko označimo za tipičnega predstavnika strukturalizma. »... V ospredju bi morale biti raziskave planerske politike in urbanih družbenih gibanj skozi politični in zgodovinski kontekst. ... Metode bi morale biti opazovalne in analitične, saj zapletene teorije potrebujejo več natančnosti kot domišljije. Kljub temu bi morale ostati pojasnjevalne in se ne prepustiti pritisku determinizma ...« (Castells 1978, 182).

V urbanizmu je strukturalizem še vedno živ, čeprav ne v tako ekstremni obliki, kot so jo ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 20. ponudili Castells ali zakonca Fainstein. »Sodobnejši« Castells (1994) za prostorski in družbeni razvoj mesta poudarja zlasti pomen novejših oblik industrije (informacijska, kulturna) in visoke tehnologije. Tako na mesta in mestne regije nič več ne vpliva razredni boj, temveč trije temeljni zgodovinski procesi (Castells in Hall 1994): tehnološka revolucija, globalna ekonomija in informacijska tehnologija.

Vloga države ni več v represiji, ampak je zgolj potrošnik, v najboljšem primeru strateški koordinator. Strukturalistična načela so se ohranila v poudarjanju pomena ekonomije za urbani razvoj. Tako se kot temeljni dejavniki strukture mesta omenjajo inovativnost, sinergija med podjetji, vloga izobraževanja, vloga družbene organiziranosti in podobno. Omenjeni Harveyjev terciarni krogotok kapitala se je spremenil in postal pomembnejši, saj v razvitem svetu podjetja vse več investirajo v raziskave in razvoj tehnološke proizvodnje, država, ki je bila nekoč glavni investitor v znanost in tehnologijo, pa ima vse bolj vlogo koordinatorja. Primer je Evropska unija, ki zasebni sektor prek različnih programov (na primer Evropska tehnološka platforma, Skupne tehnološke iniciative) spodbuja v večje vlaganje v znanost in raziskovanje: »... zasebni sektor mora levji delež vlagati v raziskovalna sredstva, če želi, da se najsodobnejše tehnologije razvijajo in nato tudi uporabljajo v industriji ...« (medmrežje 14). Mesta in mestne regije ustvarjajo dodano vrednost s prodajanjem znanja in informacij podjetjem. Hutton (2004a) govori o novi ekonomiji mest, ki temelji na tehnološko intenzivni industriji, ki jo zaznamujejo uporaba novejših tehnologij in s tem novi proizvodni procesi, ti pa vodijo v nove delitve dela. Glavna značilnost je v nastanku kulturnega proizvoda, ki je kombinacija vložka ustvarjalnosti in visoke tehnologije; v najbolj globalnih mestih predstavlja poglaviti vir prihodka.

Med novejše predstavnike strukturalizma spada tudi Saskia Sassen (2002), ki poudarja zlasti vlogo globalne ekonomije in njenih glavnih akterjev – globalnih mest. Meni, da se vloga nacionalnih držav v svetovni ekonomiji (in politiki) vse bolj zmanjšuje, zato so mesta ali mestne regije tisti, ki oblikujejo ekonomsko, politično in kulturno realnost. Ključno se ji zdi raziskovanje prostorskih in organizacijskih učinkov globalizacije na svetovna mesta: specializacija in zgoščevanje storitev v mestih, konkurenčnost med mestnimi regijami in kulturna kolonizacija mest.

V slovenski geografiji se strukturalizem ni pretirano uveljavil, deloma zaradi neomarksističnih povezav, deloma pa zato, ker pogosto posega tudi na področja drugih ved, zlasti sociologije in delno ekonomije. Kljub vsemu se raziskave dotikajo tudi načel, ki jih uporablja sodobni strukturalizem, redkeje pa tudi metodoloških postopkov. Načela strukturalistične misli so se precej bolj uveljavila v preostali družbeni geografiji, zlasti pri predstavnikih »socialnogeografske šole« z Vladimirjem Klemenčičem na čelu. Strukturalizem

oziroma radikalna geografija, kot jo imenuje Vrišer (1998c, 86), in socialna geografija imata namreč podobno neomarksistično teoretsko podlago.

Končna ocena strukturalizma je lahko takšna, kot je strukturalizem sam: nedokončana in nekoliko neoprijemljiva. Kljub dejstvu, da je bilo o njem precej napisanega, je bilo opravljenih presenetljivo malo raziskav. Veliko člankov sicer povzema teoretska izhodišča strukturalizma, vendar praviloma zaidejo v pozitivistično usmerjeno dokazovanje in preverjanje hipotez. To najbrž kaže na težavnost raziskovanja urbane ekonomije, medsebojne prepletenosti ter povezanosti dejavnikov in procesov v mestu. Poraja se vtis, da strukturalizem ni jasno določena šola avtorjev, temveč izhodiščna točka opredeljevanja in raziskovanja določenega pojava. Tako kot je neoprijemljiv strukturalizem, so neoprijemljivi tudi njegovi rezultati.

Kot njegovo pomanjkljivost lahko omenimo tudi tisto, ki jo je sam očital pozitivistom, namreč determinizem. Iz dela Castellsa (1978, 2004) je čutiti, da obstaja samo ena zgradba, ki vpliva na vse ostale, to je ekonomija v svojem prvotnem pomenu. Delovanje in odločanje človeka je mehansko in posledica zgolj ekonomske zgradbe, v kateri živi. Zdi se, vsaj pri najbolj marksističnem delu strukturalistov, da se upošteva le formalna ekonomija, medtem ko druge oblike ekonomije (na primer gospodinjstvo, delo, znanost in izobraževanje, informacije, kulturni proizvodi) veljajo za drugorazredne. Sodobnejša strukturalistična dela so to pomanjkljivost odpravila, vendar formalna ekonomija mesta ostaja edina prava struktura, ki vpliva na preostalo družbenopolitično zgradbo.

Kljub naštetim pomislekom je strukturalizem pustil trajne sledove v urbanistični misli. Pomen formalne ekonomije, specifičnih proizvodnih procesov in političnega vpliva na razvoj mesta ostajajo teoretska podlaga vsem raziskovalcem mesta. Z metodološkega vidika večjih dosežkov ni videti, zato pa je toliko bolj pomembna postpozitivistična misel, da obstajajo nevidne strukture, ki gradijo človeško družbo in so neizmerljive. Merimo jih lahko zgolj po njihovih učinkih.

3.2.4 OBDOBJE POSTMODERNIZMA V URBANI GEOGRAFIJI

Poststrukturalizem je del širšega postmodernega gibanja in je trenutno glavni kritik političnoekonomskega pogleda na urbano ekonomijo. Ta se danes večinoma ukvarja z globalizacijo in njenimi vplivi na urbano ekonomijo. Na področju urbane ekonomije je poststrukturalizem edina alternativa strukturalističnim raziskavam.

Razhajanj med strukturalizmom in poststrukturalizmom je več. Prvo se nanaša na dojemanje prostora in časa v globalnih mestih. Strukturalisti prostor dojemajo kot nekakšno zamrznjeno posodo, kjer ima vsak pojav nek vzrok in posledico. Smith (2003, 566) je zapisal: »... *obstaja prepričanje (s strani strukturalistov), da so svetovna mesta povezana s svetovnim finančnim trgom 24 ur na dan, da svet mednarodnih financ teče vedno in povsod in da se kapital lahko v trenutku prelije iz enega dela sveta v drugega. Vendar je že Thrift dokazal, da so te ideje le mit. ... Globalna denarna mreža ni brez trenj in pravzaprav niti ne deluje hitro, zato je ideja o 24-urnem mestu precej enostranska* ...«.

Drugo pomembno razhajanje je v dojemanju ekonomije. Za strukturaliste je pglavitnega pomena delovanje formalne ekonomije v obliki proizvodnje, storitev in kroženja financ, poststrukturalisti pa opozarjajo, da formalna ekonomija »... *predstavlja zgolj 50 % vse ekonomske aktivnosti v bogatih in revnih državah* ...« (Gibson-Graham 2004, 411). Preostalo polovico predstavlja neplačana delovna sila v gospodinjstvih in stanovanjskih soseskah. Ker je nekapitalistično oziroma netržno orientirana, je tudi nevidna in razvrednotena. Poleg neplačanega dela v gospodinjstvih omenjajo tudi samozaposlene posameznike, delovne kolektive, sužnje, pogodbene delavce ter vse, ki proizvajajo izdelke ali nudijo storitve in ne spadajo v kapitalistični način proizvodnje. Sodobna družba je tako raznolika, da »... *kapitalistični sektor zagotavlja manj kot 50 % vseh ekonomskih aktivnosti in večino proizvede netržno ali tržna, vendar nekapitalistična dejavnost* ...« (Gibson-Graham 2004, 411). Tudi zato so se poststrukturalistične raziskave najbolj uveljavile v manj razvitih državah, kjer je največji delež sive ekonomije in največja zastopanost suženjske in mladoletne delovne sile.

Poleg poststrukturalizma lahko omenimo še nekatera druga postmodernistična gibanja v urbani geografiji, ki se posredno dotikajo ekonomske zgradbe mesta. Vsem gibanjem je skupno to, da zavračajo splošno veljavno teorijo in koncept le ene resnice, in da poudarjajo individualnost, posebnost, različnost. Postmoderna gibanja v urbani geografiji se tako najpogosteje ukvarjajo z različnimi družbenimi skupinami, manjšinami v mestu in marginalnimi skupinami, do katerih avtorji pogosto zavzamejo povsem subjektivno stališče (Pacione 2001, 30). Pomemben predstavnik postmodernega gibanja v urbani geografiji je Soja (2000), ki je zastopnik tako imenovanje losangeleške šole (glej poglavje 5.2.1). Zanj prostor ni le posoda, znotraj katere potekajo različni procesi, ampak družbeni in kulturni konstrukt. Tudi zanj so poglavitne teme raziskovanja mest družbeni razredi ter etnični, spolni in drugi konflikti v njihovem prostorskem kontekstu. Poudarja mozaičnost in razdrobljenost oziroma fragmentacijo v mestnem prostoru z vidika ekonomske, družbene, kulturne, politične in prostorske zgradbe. Eden izmed predstavnikov omenjene šole je tudi Dear, ki je zasnoval taksonomijo sodobnih mest in enega izmed »postmodernih« modelov rabe tal, za katerega je značilna mozaičnost in razčlenjenost mesta oziroma mestne regije na robno mesto (*edge city*), tematske parke, varovane soseske, etnične getoizirane soseske in podobno (Dear 2000).

3.3 TEORIJE EKONOMSKE PREOBRAZBE

Osrednji namen tega poglavja je spoznati in doumeti sodobne procese v urbani ekonomiji, predvsem pa dejavnike, ki so vplivali in še vedno vplivajo na ekonomsko preobrazbo v mestih. Poznavanje teh dejavnikov je nujno, če želimo ugotoviti prostorske spremembe, ki so posledica ekonomske preobrazbe oziroma prestrukturiranja mestnih ekonomij. Za popolno razumevanje urbane ekonomije je treba razlago umeriti v obdobje splošne ekonomske preobrazbe, ki se je v zahodnem svetu začela v sedemdesetih letih 20. stoletja (Amin 1994).

Literatura o ekonomski preobrazbi je številčna in presenetljivo neenotna. Nekateri avtorji »novo urbano ekonomijo« opisujejo kot posledico ekonomske globalizacije (na primer Pacione 2001, Swyngedouw 2000, Thorns 2002), spet drugi pa kot posledico zloma fordističnega načina kopičenja kapitala (na primer Harrington in ostali 1999; Perrons 2004; Kovačič 2005). Družbenoekonomske spremembe pojasnjujejo tudi nekatere druge teorije, na primer sektorska teorija ali razvojni model. Kulke (2004, 23) jo imenuje tudi »teorija treh sektorjev« ali »trisektorska teorija«. Njeni začetniki so bili Clark, Fisher in Fourastié. (Klemenčič 1989, 230). Po njej obstaja več faz družbenoekonomskega razvoja, ki si sledijo v določenem (zgodovinskem) zaporedju in jih lahko določimo na podlagi sprememb v sestavi aktivnega prebivalstva. Razvoj nakazuje prehod iz agrarne družbe v industrijsko in nazadnje v postindustrijsko (informacijsko). Skladno s temi prehodi se spreminjajo deleži zaposlenih v primarnem, sekundarnem in terciarnem (storitvenem) sektorju. V začetni fazi družbenega razvoja prevladuje primarni sektor z okrog 80 % od celotne zaposlenosti, ob prehodu v razvitejšo družbo se okrepi sekundarni sektor, ki doseže največ okrog 50 % celotne zaposlenosti, medtem ko razvito družbo označuje storitveni sektor z več kot 60 % zaposlenostjo (Kulke 2004, 23). Razlogi za sektorski prehod so spremembe produktivnosti posameznih sektorjev (glej poglavji 5.2.2 in 5.2.3). Sektorsko teorijo je prvi pojasnil in tudi prvi uporabil izraz »postindustrijska družba« leta 1973 Bell. Namen te teorije je zlasti razlaga splošnih družbenih sprememb, kar pa ne ponuja razlage za takšne spremembe.

Ekonomske preobrazbe oziroma tranzicije so skušali razlagati še z neoshumpetrijevim pristopom (Kondratijevi razvojni cikli) in načelom fleksibilne specializacije (Amin 1994, 6). V tej knjigi je zlasti pogosto omenjeno načelo fleksibilne specializacije, ki je po Aminovem mnenju eden od načinov za razlago gospodarske preobrazbe. Načelo fleksibilne specializacije predvideva, da so bile v preteklosti temeljne gospodarske preobrazbe posledice sprememb v proizvodnji (industrijski razkol, angleško *industrial divide*). Na začetku 20. stoletja so bile gospodarske in družbene razmere takšne, da so skušale čimbolj stabilizirati in uravnotežiti povpraševanje, kar se je odražalo v masovni proizvodnji. Danes govorimo o »fordistični proizvodnji«. Gospodarska kriza pred 40 leti je povzročila, da so potrošniki začeli kupovati zlasti

nestandardizirane izdelke, ki so bili bolj kakovostni, vendar s kratkotrajnejšo uporabo. Tej težnji je sledila industrijska proizvodnja, ki ni bila več masovna, ampak »fleksibilna« in tehnološko intenzivnejša, saj se je le tako lahko prilagajala okusu potrošnikov.

Pomembno je tudi teoretsko izhodišče francoske regulacijske šole, katere glavni predstavniki so bili Aglietta, Piore in Sabel (Amin 1994). Ta teoretska smer politične ekonomije je razvila koncept, ki je skušal pojasniti zlom tradicionalnega zahodnega gospodarstva izven okvirov takrat zelo uveljavljenih historičnega materializma in strukturalizma. V sedemdesetih letih 20. stoletja je bil namreč v svetovni ekonomiji in tudi ekonomski geografiji zelo uveljavljen historični materializem, ki je bil tesno povezan z neomarksizmom in je skušal ekonomske spremembe pojasniti skozi prizmo odnosov med kapitalisti oziroma kapitalom na eni strani in delavci oziroma potrošniki na drugi. Regulacijska šola je trdila, da obstajata dva nosilna koncepta v ekonomiji, ki delujeta tako v času krize kot v času stabilnosti ter hkrati privedeta do ekonomske preobrazbe. Imenujeta se režim akumulacije in režim regulacije (Kovačič 2005).

Režim akumulacije je pravzaprav sklop številnih dejavnikov, ki v proizvodnem procesu omogočajo nastanek dodane vrednosti in s tem kopičenje kapitala. V zahodnem, kapitalističnem svetu kot najbolj ugoden režim akumulacije velja tisti izpred 2. svetovne vojne in neposredno po njej, ko je bila gospodarska rast največja, proizvodnja in potrošnja pa sta spiralno naraščali. Na drugi strani pa režim regulacije ustvarja institucionalno okolje, to je celoten sklop družbenih in političnih institucij v najširšem možnem smislu. Režim regulacije pravzaprav skuša zagotoviti čim bolj nemoten potek režima akumulacije, torej kopičenja kapitala. Skozi prizmo teh dveh režimov lahko pojasnimo tudi temeljno spremembo ekonomije, ki je svet doletela v sedemdesetih letih, Slovenijo pa z določeno zamudo. Gre za spremembo iz fordističnega načina proizvodnje v postfordističnega. Amin (1994) opozarja, da postfordizem kljub obsežnim raziskavam ni teorija, temveč le debata, v najboljšem primeru paradigma. Postfordizem namreč nima enotne teoretske podlage in ga različne šole tudi različno razlagajo, na primer z razvojnimi cikli, načelom fleksibilne specializacije in regulacijsko šolo. Zato v tem delu raje uporabljamo izraz postfordistična paradigma.

Tudi postmodernisti menijo, da je ena najbolj temeljnih sprememb v sodobni politični ekonomiji preobrazba iz fordistične v postfordistično organizacijo proizvodnje (Dear 2000, 148). V nadaljevanju predstavljamo nekatere temeljne prvine fordističnega in postfordističnega načina gospodarjenja, s čimer želimo predstaviti širši okvir, znotraj katerega se spremembe dogajajo tudi v slovenskih mestih. Postfordistična paradigma zajema širok spekter družbenoekonomskih dejavnikov, zato je nerealno pričakovati, da bomo predstavili vse njene vidike. Omenjamo pa temeljne značilnosti fordističnega in postfordističnega načina gospodarjenja, v empiričnem delu knjige pa se osredotočamo zlasti na prostorske posledice nekaterih prvin postfordistične paradigme.

3.3.1 FORDIZEM

Fordizem se imenuje po Henryju Fordu, lastniku avtomobilskega koncerna v ZDA. Označuje značilen proces proizvodnje, ki se imenuje tudi *taylorizem* in za katerega je značilna stroga delitev dela na miselno in ročno delo. Nekoč je bilo znanje strogo v domeni vodstvenih delavcev, medtem ko je bila velika večina delavcev v proizvodnji zaposlena z opravili, značilnimi za ročno delo. Ta način dela je do popolnosti izkoristil Ford, ki je delavcem predpisal strogo in togo delitev dela s »... *ponavljajočimi fragmenti in preprostimi gibi* ...« (Vrišer 2001, 50). Ta toga delitev dela se je pozneje začela uveljavljati z izrazom »tekoči trak«, s katerim se je ustvarjala množica istovrstnih izdelkov z nižjimi stroški kot prej. Ta režim akumulacije je skupaj s spremljajočim tehnološkim napredkom in novimi energetskimi viri močno povečal produktivnost in povzročil »... *spiralno rast kopičenja kapitala* ...« (Perrons 2004, 130). V šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja so se dobički v gospodarstvu zahodne Evrope in ostalega razvitega sveta močno povečali, povečale so se tudi plače delavcev, kar je še spodbudilo potrošnjo in nadaljnjo gospodarsko rast.

Takšen proces proizvodnje je del načina akumulacije kapitala, kateremu se je prilagodil tudi režim regulacije. Pojavile so se institucionalne spremembe, ki so skušale obdržati visoko gospodarsko rast

in še zlasti veliko potrošnjo v gospodinjstvih, ki je to gospodarsko rast ohranjala. Režim regulacije v fordizmu je slonel na vlogi države, ki je s socialnimi transferji v izobraževanje, varnost, zdravstvo in drugam skušala ohranjati veliko domačo potrošnjo in vzdrževati režim akumulacije kapitala. Režim regulacije v fordizmu je zajemal tudi značilno strukturo v podjetjih s centralnim vodenjem velikih korporacij, monopolno obnašanje, močan sindikalizem, usklajevanje plač s produktivnostjo ter druge oblike formalne in neformalne regulacije (Jessop 1991; povzeto po Aminu 1994, 9). Znan je tudi ukrep tovarnarja Forda, ko je svojim delavcem povečal plače za 5 dolarjev na dan. S tem je skušal povečati njihovo učinkovitost in seveda tudi njihovo potrošnjo. Delavci v tovarni so tako postali tudi pomembni potrošniki lastnih proizvodov. Vse to se je odražalo tudi v značilnem načinu življenja in nenazadnje družbenih spremembah. Množični proizvodnji je namreč sledila množična potrošnja in z množično motorizacijo prebivalstva gradnja prvih velikih nakupovalnih središč. Del režima regulacije v zahodnem svetu so bili tudi novi življenjski vzorci in procesi, na primer vloga ženske kot gospodinje, zgodnja suburbanizacija, ki jo je povzročila zlasti železnica, in uvajanje kreditnih kartic (Amin 1994). Prav zaradi povečevanja socialnih transferjev je bilo obdobje fordizma obdobje enakosti. Obstajal je močan srednji razred, ki se je ohranjal s pomočjo režima regulacije, specifičnega glede na državo. Ta proces je bil najbolj intenziven v ZDA, najbolj socialen pa v skandinavskih državah.

Kljub temu, da se fordizem pogosto omenja v kontekstu zahodnih kapitalističnih držav, lahko zlahka zatrdimo, da je tudi socialistična industrijska proizvodnja temeljila na podobnih temeljih. Režim akumulacije je bil podoben, prav tako način proizvodnje. V Sloveniji je bila fordistična proizvodnja značilna za obdobje po 2. svetovni vojni, ko je bila industrializacija v največjem razcvetu. Temeljila je na velikih proizvodnih obratih s strogo organiziranim delovnim procesom. Kljub temu je bil delovni proces zaradi pomanjkanja kapitalističnih instrumentov manj produktiven, zaostajala je tudi tehnološka opremljenost, kar je ob prehodu v kapitalistični družbenopolitični sistem pomenilo splošen zaton fordistično zasnovane industrije. Režim regulacije je bil v socialističnih razmerah precej preobražen. Potrošnja je bila masovna, zunanje tržišče pa omejeno, zato je potrošnja skoraj povsem temeljila na domači proizvodnji. Politični ali gospodarski krizi je zaradi primanjkovanja surovin sledilo tudi pomanjkanje nekaterih dobrin. Pri nas se je kriza fordizma s pospešeno deindustrializacijo in terciarizacijo mest ter z velikimi strukturnimi spremembami v gospodarstvu nekaterih industrijskih mest napovedovala že v osemdesetih letih 20. stoletja (Lorber 2006).

V zahodnem svetu se je kriza fordizma pojavila že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Francoski regulacionisti jo pripisujejo prepočasnemu tehnološkemu napredku, ki enostavno ni zmozel dohajati visoke produktivnosti, avtomatizacije in robotizacije. H krizi je pripomogla še svetovna naftna kriza, ki je povzročila najemanje kreditov proizvajalcev pri bankah, ki so povišale obrestne mere in povzročile zadolženost podjetij. Zaradi zmanjšanja produktivnosti in tehnoloških omejitev akumulacija kapitala ni več naraščala. V zahodnem svetu so se zaradi težavnih delovnih razmer v tovarnah in rudnikih pojavile prve stavke (Francija, Nemčija). Pojavila so se tudi druga trenja, ohlapno povezana s političnimi nemiri (Italija, Severna Irska, Španija). Izjemno močni sindikati so zahtevali večje ugodnosti za delavce in večje socialne transferje, kar je fiskalno krizo države le še povečalo, posledično zmanjševalo potrošnjo in s tem ogrožalo režim akumulacije. Skupni učinek vseh teh dejavnikov je imel za posledico, da se je klasični industrijski kapitalizem preobrazil v napredni kapitalizem oziroma postfordizem.

3.3.2 POSTFORDIZEM

Veliko raziskovalcev urbane ekonomije se pravzaprav strinja, da izraz postfordizem ni ustrezen, saj namiguje, da gre za način kopičenja kapitala, ki je povsem nasproten fordističnemu (Perrons 2004, 135). Bolj primeren bi bil izraz neofordizem, saj je postfordizem le spremenjena oblika oziroma nadaljevanje fordizma in ne njegovo nasprotje.

Zaradi svetovne krize fordizma je prišlo do obsežnih sprememb, ki so preobrazila tedanja gospodarstva. Namesto toge množične proizvodnje je prevladala bolj spremenljiva in prilagodljiva proizvodnja,

ki je lahko hitro sledila novim ali spremenjenim tržnim zahtevam, bolj upoštevala individualizirano potrošnjo in ponudila pestrejšo ponudbo izdelkov (Vrišer 2001, 51).

Temeljna značilnost postfordizma je fleksibilen način akumulacije kapitala, ki je povezan z značilnim procesom proizvodnje, organizacije dela in drugimi, na primer ideološkimi, geografskimi, političnimi, kulturnimi značilnostmi. V osrčju postfordistične paradigme je razširitev storitvenega sektorja ekonomije (Pacione 2001, 272). Sočasno z vzponom postfordizma v mestih so propadle teorije o ekonomski bazi mesta, saj so storitvene dejavnosti, ki so veljale za servilne in mestoslužne, v novi ekonomiji dobile mestotvorni značaj.

V preglednici 4 so navedene nekatere razlike med fordizmom in postfordizmom, ki se najpogosteje omenjajo v literaturi. V naslednjih poglavjih se bomo osredotočili zlasti na prostorske posledice, ki izhajajo iz postfordističnega načina gospodarjenja v slovenskih mestih. Postfordistična paradigma namreč vsebuje številne ekonomske in družbene spremembe (v proizvodnem procesu, potrošnji, delovnem procesu, delovni sili, vlogi države, ideologiji ...), ki jih le bežno omenjamo. Za nas so zlasti pomembni prostorski vplivi, ki jih predstavljamo v empiričnem delu knjige, čeprav ne trdimo, da so najpomembnejši dejavni ki postfordizma.

Preglednica 4: Ključne razlike med fordizmom in postfordizmom (prirejeno po Thorns 2002, 71 in Kulkeju 2004, 97).

fordizem	postfordizem
industrijsko temelječa ekonomija	informacijsko-komunikacijsko temelječa ekonomija
	proizvodnja, potrošnja
državna, mednarodna	globalna
masovna	individualna, manjša, »just-in-time«
uniformna (tekoči trak)	fleksibilna
hierarhična organiziranost in standardiziranost	tržno orientirana proizvodnja glede na povpraševanje
masovna potrošnja	popolna kontrola nad kakovostjo
kontrolirane plače, kontrola prek sindikatov	individualne plače (pogodbe)
	delovni proces
ena naloga – en delavec	več nalog – en delavec
specializacija delovne sile	horizontalna organiziranost delovne sile
vertikalna organiziranost delovne sile	diferenciacija delovne sile glede na geografski položaj
diferenciacija delovne sile glede na veščine, spol	(središče – periferija)
	država
regulacija, državne intervencije	deregulacija države
kolektivni sporazumi	neoliberalizem in privatizacija
centralistično načrtovanje na vseh ravneh	tekmovalnost
	ideologija
socialna blaginja	individualizem
regionalno planiranje	podjetnost, tekmovalnost med regijami
masovna potrošnja	individualni življenjski slog, kulturna industrija
	prostor
mesto – predmestje	suburbanizacija
namenska raba tal (industrijske, poslovne cone)	suburbane poslovne cone, deindustrializacija ...

Proizvodni proces v postfordizmu sovпада s pojavom globalizacije, deregulacije nacionalnih ekonomij in povezovanja podjetij v transnacionalna podjetja. Le-ta se pogosto omenja kot *footloose* institucije, saj niso vezana na državo, temveč so njihove odločitve povezane zgolj z dobičkonosnostjo. Ročna pro-

izvodnja se je zaradi večjih stroškov dela začela izseljevati v manj razvite države oziroma kraje, kjer je cenejša delovna sila. Mesta v razvitem svetu pa »živijo« od storitvenih dejavnosti, ki transnacionalnim podjetjem zagotavljajo razne poslovne, pravne, računovodske, oglaševalske in druge storitve. Ohranil se je le del ročne proizvodnje, zlasti tisti, ki se je prilagodil spremenljivemu povpraševanju. Tovrstna proizvodnja se označuje kot *just-in-time* proizvodnja in se je v Evropi ohranila zlasti v tekstilni industriji. Primer je proizvodnja španskega podjetja Inditex S. A., ki ima v lasti znane blagovne znamke, na primer Zara. Polovico svoje proizvodnje ohranja v državah Evropske unije, v manjših podjetjih ali celo pri zasebnih šivalnicah, ki so sposobna v nekaj urah spremeniti celotno proizvodnjo in ustvariti nov proizvod.

Proizvodnja izrazito sledi željam potrošnikov in temelji na tehnološkem znanju. Kulke (2004, 98) jo imenuje *economies of scope*, saj temelji na zniževanju stroškov in izdelovanju manj masovnega, a hitro spremenljivega proizvoda.

Močno sta se spremenili tudi delitev dela in delovna sila. Če je fordistična proizvodnja zahtevala manj izobraženo delovno silo, ki je delala »za tekočim trakom«, storitvene dejavnosti zahtevajo bolj izobraženega delavca, ki je pripravljen na bolj fleksibilno in raznovrstno delo (Pacione 2001, 273). Hitro zapiranje in nastajanje ter združevanje in razdruževanje podjetij prav tako zahteva bolj fleksibilno organizacijo dela. Ostale značilnosti nove delitve dela so:

- Zlasti zaradi zmanjševanja stroškov dela in bolj fleksibilne narave dela občasno delo prevladuje nad stalno zaposlitvijo.
- V delitvi dela so opazne spolne razlike, saj je ženska delovna sila bolj zahtevana, a v povprečju slabše plačana kot moška.
- Pojavlja se brezposelnost, ki je posledica deindustrializacije in fleksibilnosti proizvodnje. Deindustrializacija je pustila del delovne sile trajno brezposeln, zlasti starejše in manj prilagodljive osebe, ki niso našle dela v storitvah. Na drugi strani fleksibilna organizacija dela povzroča tudi spremembe v delovni sili, saj so delavci v življenjskem obdobju bolj vpeti v kratkoročno, projektno delo, zato je tudi zaposlitev bolj nestalna. To je posledica dejstva, da so delovne pogodbe pogosto sklenjene kratkoročno in za določen čas, zato se oblikuje bolj dinamičen pretok delovne sile.
- Zaradi zmanjševanja stroškov dela se pojavlja informalizacija dela, kar pomeni večjo zastopanost občasnega dela ter nižje plačane ženske delovne sile in sive ekonomije.

Država kot del režima regulacije je v postfordizmu del svojega pomena izgubila. Na začetku osemdestih let 20. stoletja se je začela umikati iz javno financiranih dejavnosti in nekatere med njimi, na primer šolstvo in zdravstvo, začela privatizirati. To je še dodatno povečalo družbenoekonomsko polarizacijo v obdobju postfordizma in vzpodbudilo nastajanje novih socialnih razlik. Država se je odpovedala politiki polne zaposlenosti in začela igrati vlogo podjetnika (Malnič 1995, 41). Če je bil za fordizem značilen močen srednji razred, je bil ta v postfordizmu bolj ranljiv in šibkejši. Tudi celotna ideologija se je spremenila in začelo se je poudarjati pomen posameznika nad družbo in pomen individualnih pravic, pri čemer je čutili zaton solidarnosti in sindikalizma (Martin 2000).

Za nas so pomembne zlasti geografsko-prostorske posledice nove paradigme postfordizma. Castells in Hall (1994) sta prepričana, da je poglaviti odraz postfordizma nastanek »tehnopolisa« (*technopolis*), urbanega prostora, ki ga povezujejo sposobni podjetniki in je rezultat prepletanja kapitala, delovne sile in surovin. Kot tipičen primer tehnopolisa omenjata Silicijevo dolino (*Silicon Valley*) v Kaliforniji. Poudarjata predvsem regionalno komponento teh novih oblik mesta, saj kapital ni več omejen na fizično mesto, temveč tudi na pripadajoč suburbanizirani prostor, obmestja, satelitska mestna naseља in podobno. Odraz postfordizma in globalne ekonomije naj bi bila tudi nova hierarhija urbanega sistema, odvisna od števila formalnih in neformalnih povezav v mestu, na primer med podjetji, institucijami in mestnimi oblastmi. Najvišje v svetovni hierarhiji mest so tista, kjer so sedeži multinacionalk in političnih organizacij (OZN, Svetovna banka ...). Označujejo jih tudi kot »svetovna mesta« (Friedmann 1995).

Pomembno prostorsko-geografsko komponento imata zlasti deindustrializacija in terciarizacija, ki sta glavni znanilki in tudi posledici postfordizma. Število delovnih mest v delovno intenzivni oziroma

fordistični industriji se namreč zmanjšuje, saj se del ročne proizvodnje nadomesti z novimi tehnologijami, del pa se seli v države z nižjo ceno delovne sile (tako imenovani notranji in zunanji vzroki za deindustrializacijo; glej poglavje 5.2.2). Znotraj terciarizacije omenimo še druge učinke, kot so pomen imidža mesta (*place marketing*), kulturne proizvodnje, turizma, novo socialnogeografsko zgradbo mest (getoizacija, gentifikacija mestnih četrti) in druge. Na drugi strani je deindustrializacija prinesla zaton urbanih industrijskih metropol v razvitem svetu. V mnogih primerih se je namreč proizvodnja odselila zunaj fordistično zasnovanih industrijskih con, bodisi v bolj fleksibilne proizvodne obrate bodisi v manj razvite države. V mnogih primerih je proizvodnja množičnih proizvodov omejena le še na montažo, medtem ko večina sestavnih delov prihaja iz tovarn, razpršenih po vsem svetu. Lep primer je avtomobilska industrija v Evropi (Kulke 2004, 100).

Hall (1999, 175) v prispevku o prihodnosti mest govori o štirih temeljnih gospodarskih in negospodarskih aktivnostih, ki bodo v postfordističnemu mestu prevladale in ga prostorsko preobrazile:

- finančne in bančne storitve, tudi oglaševalske, knjigovodske in druge storitve, ki nudijo podporo velikim globalno usmerjenim podjetjem;
- institucije »kontrole in moči«, tako nacionalne oziroma državne (javna uprava) kot nadnacionalne institucije (OECD in podobne) ter gospodarski subjekti;
- kreativna (ustvarjalna) ali kulturna industrija, ki vključuje tradicionalno kulturo, množično zabavno kulturo in digitalne vsebine;
- turizem.

Podobne poglede na urbano strukturo v postfordizmu imajo tudi drugi avtorji (na primer Esser in Hirsch 1994; Harvey 1994). Fleksibilni proizvodni proces namreč pomeni tudi fleksibilne lokacije za te dejavnosti, zato je najpomembnejša prostorska značilnost ekonomske preobrazbe ravno prostorska fragmentacija. Nove tehnologije, še zlasti informacijsko-komunikacijske, k tej fragmentaciji izdatno prispevajo, saj ustvarjajo bolj fleksibilne razmere, v katerih navezanost na kraj dela ni več najpomembnejša. Poleg spremljajočih socioloških dejavnikov, kot sta vse bolj individualizirani slog življenja in množična potrošnja (zanju se uporablja izraz komodifikacija), ti dejavniki vodijo v razpršeno prostorsko zgradbo. Na drugi strani pa v mestu obstajajo stare (fordistične) lokacije, ki so izgubile pomen. Prepuščene so propadanju, lahko pa postanejo kraj nove urbanizacije in rasti storitvenih dejavnosti. Slednje so največjo rast doživele v tako imenovanem kulturnem ali ustvarjalnem sektorju. Harvey (1994, 372) tako omenja storitvene dejavnosti, katerih poglobljena značilnost je informalizacija delovnega procesa in ustvarjanje simbolnega ali nematerialnega proizvoda, tako imenovanega imidža. Te storitvene dejavnosti se pogosto označujejo kot »kulturna industrija«, saj na »industrializiran način« ustvarjajo nematerialne proizvode (Esser in Hirsch 1994, 77).

Malnič (1995, 41) meni, da bi morali urbana in regionalna politika slediti »postfordistični prihodnosti«. Omenja tako imenovani lokalno-regionalni pristop, ki je zasnovan na sposobnosti določenega območja, da vpreže zasebne naložbe (delovna mesta) ter vrsto drugih lokalnih in zasebnih dejavnikov. V tem kontekstu se pogosto omenjajo tudi prilagojene, fleksibilnejše metode načrtovanja, kot so na primer urbani management, regionalni management, zasebno-javno partnerstvo (Ravbar 2005b).

3.3.3 VLOGA GLOBALIZACIJE

Globalizacija in informacijsko-telekomunikacijske tehnologije se v zvezi z novo urbano ekonomijo pogosto omenjajo, vendar po prepričanju francoskih regulacionistov globalna ekonomija ni vzrok, temveč le posledica prehoda v postfordistično družbo. Globalna ekonomija je izraz, ki označuje ekonomski sistem kot celoto, ki deluje v realnem času in na planetarni ravni. Razlikuje se od izraza »svetovna ekonomija«, ki je starejši in pomeni trgovske odnose med državami po svetu. Izraz globalna ekonomija je torej le blizupomenka za svetovno ekonomijo.

Globalno ekonomijo je po 2. svetovni vojni omogočil vzpon informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT), zlasti v mednarodnem finančnem sistemu. Njene glavne značilnosti so (Pacione 2001, 268):

- Enoten svetovni trg z enotnimi tržnimi razmerami, zato proizvajalci in različna območja med seboj tekmujejo za boljše tržne razmere (nižji stroški dela, surovin in transporta). Knox (1995, 4) ta proces imenuje internacionalizacija ekonomije.
- Teritorialne razlike med posameznimi državami oziroma območji ustvarjajo konkurenčne razmere, ki jih ta območja oziroma države skušajo izkoristiti v lastno korist.
- Moderna svetovna ekonomija je dihotomna, sestavljena iz središča, kjer so večji dobički in se zato kopiči kapital, ter periferije. Razmerja med središčem in periferijo ustvarjajo socialne, politične in druge napetosti.
- V obdobju globalizacije je tudi svetovna ekonomija podvržena Kondratijevim valom gospodarske rasti in recesije. Kondratijevi valovi ali cikli označujejo različna obdobja gospodarske rasti in gospodarske recesije. Prvi Kondratijev val ali prvo industrijsko revolucijo naj bi zaznamovala ključna vloga industrije predelave bombaža in usnja. Drugi, tako imenovani viktorijanski val naj bi se reorganiziral okrog poceni premoga in transporta na parni pogon. Tretji val, ki je trajal od osemdesetih let 19. stoletja do dvajsetih let 20. stoletja, naj bi temeljil na jeklarstvu. Četrti, fordistični val naj bi se zgoščal okrog množične avtomobilske in elektroindustrije ter nafte kot vira poceni energije (Kovačič 2005).
- Vsaka država, regija ali mesto ima svojevrsten odnos do globalne svetovne ekonomije, ki je odvisen od družbenoekonomske organiziranosti (politični sistem, podjetniška struktura, organizacija dela, delovna sila, politika, institucionalna sfera). Nekateri kraji so tako bolj odvisni od globalne svetovne ekonomije, drugi pa manj.

Značilnost nove globalne ekonomije je tudi nova dinamika med lokalno in regionalno sfero ter globalnimi ekonomskimi tokovi. Spremenila se je raven prostorske interakcije. Poligoni družbenoekonomskih procesov so mesta in mestne regije, kjer se ekonomska, politična in kulturna globalizacija najbolj izrazi, odražajo in poteka najbolj očitno prestrukturiranje urbane ter regionalne ekonomije. Globalizacija je dejansko proces deteritorializacije in reteritorializacije, torej vzpostavljanja novih razmerij med državami, regijami in mesti (Swyngedouw 2000, 543).

Mesta in mestne regije skušajo globalne razmere obrniti sebi v prid. Zato so se uveljavili številni novodobni pojmi, s katerimi se skuša pritegniti nov kapital: učeče se regije, konkurenčna mesta, inovativna mesta in podobne fraze. »... *Mestne regije postajajo poligon prestrukturiranja družbenih procesov, kjer se ekonomska, politična, socialna in kulturna preobrazba najbolj vidno odražajo v spremembah urbanih in regionalnih ekonomij. S tem se spreminja tudi raven prostorskih interakcij. Z njimi se oblikujejo nove možnosti za mrežno povezovanje in spremenjeno uveljavljanje regionalne politike, ki je čedalje bolj povezana s skrbjo za pospeševanje ugodnega gospodarskega vzdušja, s ponudbo privlačnih lokacij za naseljevanje, s širjenjem ponudbe materialne in nematerialne infrastrukture...*« (Ravbar 2007, 16). Zato je vpliv globalnih ekonomskih pogojev odvisen tudi in predvsem od lokalnih dejavnikov, zlasti lokalne institucionalne sfere in politike, v katero je umeščena lokalna urbana ekonomija. Zato Swyngedouw (2000) meni, da je globalizacija neprimeren pojem, saj je odvisna od lokalnih razmer in predlaga izraz »glokalizacija«, ki ga je že prej predlagal Weichart (po Ravbarju 2005c).

Večina avtorjev se torej strinja, da je opremljenost z IKT in stalna povezanost z globalnimi informacijskimi tokovi glavna gonilna sila gospodarskega razvoja mest. To pa pomeni, da so mesta prepletena na številnih, navzven tudi nevidnih ravneh, saj to prepletanje poteka z globalnimi tokovi v obliki finančnih transakcij ali znanstvenih, poslovnih in drugih informacij. Svetovno znani teoretik globalizacije in oče Lizbonske strategije Castells (2000, 2002a, 2002b) tako govori o nastanku informacijskega mesta. To sloni na inovacijskem okolju, ki ga označujeta ustvarjanje znanja in obdelava informacij. Poleg informacijske tehnologije ta milje sestavljajo še poslovne dejavnosti (finančne, pravne, zavarovalniške, oglaševalske) ter kulturna industrija (mediji, zabava, umetnost, moda, založništvo, muzeji ...). Značilnost informacijskega mesta je spremenjena geografija oziroma drugačne prostorske povezave. Tako novo globalno geografijo sestavljajo vozli in mreže (*nodes & networks*), v katerih poteka globalna proizvodnja. Gospodarske aktivnosti se še vedno izvajajo na lokalni in regionalni ravni znotraj mesta ali mestne regije, vendar so soodvisne od dogajanja na globalni ravni. V podobnem kontekstu Ravbar in Plut (1999, 102) omenjata nastanek tako imenovanih mrežnih ekonomij (*network economies*).

Ravbar in Plut (1999, 101) pišeta o novih lokacijskih dejavnostih, ki pritegnejo sodobne dejavnosti v razmerah globalizacije. Izpostavljata pokrajinsko mikavnost, privlačne bivalne in kulturne razmere, znanstveno-raziskovalno tradicijo (univerze), območja s čisto industrijo, območja, ki so »sposobna tveganja« in zagotavljajo bogato ponudbo specializiranih storitev, visoko izobrazbeno in ugodno demografsko strukturo ter nenazadnje hitro, pretočno prometno omrežje. Vsi ti dejavniki so pomembni tudi iz urbanogeografskega zornega kota in predstavljajo tudi okvir naše raziskave, čeprav niso v ospredju našega preučevanja.

Globalizacija pa ni zgolj ekonomska kategorija. Pomemben del globalizacije je tudi politično povezovanje lokalnih, regionalnih in nacionalnih oblasti na globalni ravni. Povezovanje držav v različne nadnacionalne tvorbe ima lahko velike posledice za prostorsko strukturo. Za primer lahko navedemo vlogo Evropske unije pri izgradnji mreže hitrih vlakov ali druge iniciative, ki imajo za mesta in mestne regije daljnosežne posledice.

Ali je globalizacija vzrok ali posledica postfordizma, je v bistvu nesmiselno vprašanje. Dejstvo namreč je, da je globalizacija v našem kontekstu pomemben del urbane ekonomske preobrazbe in načina kopičenja kapitala. Pogosto se omenjajo tudi »stranski učinki« ekonomske globalizacije, še zlasti negativni, kot so socialna polarizacija in večanje razlik na globalni ravni (manj razvite države proti bolj razvitim) ter lokalni ravni (bolje plačani delavci proti slabše plačanim), delovne migracije na globalni ravni, multikulturalnost v mestih in nastajanje hibridne oziroma kozmopolitanske mestne in regionalne identitete, tekmovalnost med regijami, ki se pogosto izraža v konfliktih in separatističnih težnjah, problemi obremenjevanja okolja ter številni drugi.

Vendar nekateri avtorji opozarjajo, da se globalizaciji prepisuje prevelik vpliv (na primer Atkinson 2004, 24). Različni procesi ekonomske preobrazbe (deindustrializacija in terciarizacija) so dejansko imeli korenine že pred začetkom internacionalizacije gospodarstva oziroma globalizacije. Atkinson poudarja, da je globalizacija zgolj prostorski kontekst, znotraj katerega se dogajajo različne spremembe; v ospredju je torej globalni kontekst. Sama globalizacija kot proces pa ne obstaja, ampak je le miselni konstrukt, ki opisuje skupek vseh procesov in pojavov, ki se dogajajo na globalni ravni.

Omenjene prvine globalizacije sicer niso predmet preučevanja ali empiričnih analiz, vendar predstavljajo širši okvir, znotraj katerega se ekonomska preobrazba dogaja tudi v slovenskih mestih. Zato menimo, da je potrebno poznavanje nekaterih temeljnih pojmov, ki se pogosto pojavljajo v literaturi.

3.4 SKLEP IN TEORETSKI OKVIR RAZISKAVE

Razmišljanja o teoretskih smereh skušajo odgovoriti na vprašanje, kakšna je zapuščina vseh teorij, ki zadevajo ekonomijo mest. Sistematično raziskovanje sega zgolj eno, največ dve generaciji nazaj, a zapuščina je zavidljiva. Obdobje teorije o ekonomski bazi je zapustilo pomembno spoznanje, da so mesta središča ekonomske proizvodnje in s tem temeljni kamni celotnega nacionalnega gospodarstva. Prav tako smo spoznali, da obstajajo dejavnosti, namenjene zunajmestnemu prebivalstvu, ki prinašajo mestu dobiček, ta pa je temelj vsem ostalim ekonomskim dejavnostim. Teorija ekonomske baze mesta je zanimiva tudi z vidika geneze, saj z njo lahko pojasnimo urbani razvoj, zato je, kljub spremenjenim gospodarskim in družbenim razmeram, še vedno koristen pripomoček. Tudi najglasnejši kritiki te teorije so vsaj deloma prispevali k nadgradnji njene zapuščine, jo naredili manj mehansko in vanjo vključili inovativnost, dodano delo in lokalno ekonomijo.

Strukturalizem je prinesel nekaj pomembnih sprememb. Raziskovanje se je osredotočilo na vzroke in raziskovanje prikrite zgradbe, ki sestavlja realnost, v kateri živimo. Sama ekonomija mesta je bila preučevana skozi prizmo politike, trenj med družbenimi razredi ter trenj med kapitalom in fizično zgradbo mesta. Tudi metodološko so se bolj uveljavili kvalitativne metode ter intuitivno povezovanje vzrokov in posledic. Poleg tega je strukturalizem prinesel določeno mero kritičnosti in humanosti, ki ju je primanjkovalo v pozitivističnem obdobju, kljub temu, da so mnogi človeka in družbo obravnavali bolj kot orodje v rokah nevidnih sil moči in kapitala. Sodobna strukturalistična raziskovanja poudarjajo pomen informacijsko-komunikacijskih tehnologij za gospodarstvo mest ter razmerja med globalnim in lokalnim,

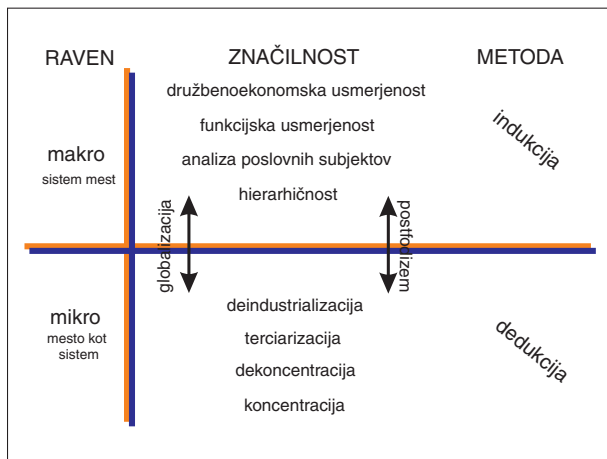
torej svetovno, globalno ekonomijo na eni strani in mestom kot akterjem te ekonomije na drugi. Nedvomno je strukturalizem pustil ogromno zapuščino vsem, ki v teoriji ali praksi preučujejo urbano ekonomijo. Iz neomarksističnih začetkov se je razvil v raziskovanje kreativnosti, inovativnega okolja, specializacije, koncentracije proizvodnje, nastanka tako imenovanih »učeeh se mest«, konkurenčnosti mest. Kljub slabostim ostaja glavno teoretsko izhodišče večine raziskav urbanega prostora.

Za glavne kritike strukturalizma veljajo postmodernisti. Skupno tem avtorjem je zavračanje marksiistične teorije in kapitalističnega determinizma, zanemarjanje vloge posameznika, pa tudi moralni humanizem. Vendar se zdi, da na nekatere tehtne pomisleke tudi sami ne najdejo odgovora, zato ta nedoločljiva teoretska smer zaenkrat ostaja neznanka.

V drugem delu smo pregledali teorije ekonomske preobrazbe z vidika postfordistične paradigme, ki je koristno konceptualno orodje, s katerim lahko pojasnimo velik del pretekle in sodobne ekonomske preobrazbe. V osnovi gre za preobrazbo proizvodnje in delovne sile v bolj fleksibilno obliko, kar ima številne posledice, v prvi vrsti deindustrializacijo zaradi novega načina proizvodnje in selitev proizvodnje, s tem pa tudi deinvesticije v prostorske strukture. Povečuje se vloga storitvenih dejavnosti, ki temeljijo na povečani količini znanja in večji konkurenčnosti, s čimer postajajo motor urbanega razvoja. Mesta so tako tudi v postfordizmu ostala najpomembnejša središča, kjer se zgoščajo finančne in druge kontrolne funkcije (Ravbar in Plut 1999, 111). Vpliv ima tudi globalizacija, saj omogoča večjo konkurenčnost med mesti oziroma mestnimi regijami.

Na podlagi zbranega gradiva se lahko vprašamo, kako pristopiti k naši raziskavi o družbenoekonomskih značilnostih urbanega sistema. Vnaprejšen izbor le ene od teoretskih podlag zaradi zapletenosti našega objekta preučevanja ni primeren. Glavni cilj tega dela je ugotavljanje značilnosti sodobnih procesov v ekonomiji ter njihovih vplivov na urbani sistem in prostorsko zgradbo mesta. Ker so cilji zasnovani dokaj na široko, je večznačen tudi teoretski okvir. Vsekakor so za to delo pomembne ideje sodobnih strukturalistov, ki poudarjajo pomen nevidne strukture in procesov, katerih učinki pa so izmerljivi in dokazljivi v prostoru. Kljub temu, da se zdi neprimerno vnaprej opozarjati na izbiro geografskega nazora pri raziskovanju, velja poudariti določena izhodišča tega dela. Prvi od dveh raziskovalnih delov knjige se ukvarja z urbanim sistemom Slovenije, ki ga dojemamo podobno kot strukturalisti. Zato smo poskusili zgradbo (strukturno) urbanega sistema dognati tako, da smo izmerili določene njegove značilnosti oziroma učinke (družbenoekonomsko usmerjenost, funkcijsko usmeritev, hierarhičnost in druge) po prevzemu tržnega družbenoekonomskega sistema. Drugi raziskovalni del je nadaljevanje prvega: na podlagi rezultatov raziskovanja urbanega sistema skušamo predstaviti tipične procese, ki vplivajo na prostorsko zgradbo mest in so povezani s paradigmo postfordizma, zlasti vpliv deindustrializacije, terciarizacije in drugih vplivov na geografsko okolje.

Teoretski okvir tega dela je predstavljen v sliki 6. Vsebuje bistvene prvine, potrebne za razumevanje ekonomske preobrazbe slovenskih mest. Pri snovanju teoretskega okvira se je pojavila dilema zaradi dvojnega objekta našega raziskovanja, to je sistema mest (urbanega sistema) in mesta kot sistema. Vendar menimo, da je poznavanje obeh ravni neobhodno potrebno, če želimo prostorske posledice ekonomske preobrazbe slovenskih mestnih naselij prikazati celovito. Zato v prvem delu skušamo ugotoviti, do katere mere slovenski urbani sistem spada v okvir postfordistične paradigme. Ker je postfordistična paradigma zelo širok pojem, se osredotočamo le na tiste prvine, ki imajo najbolj neposreden vpliv na mestni prostor, še zlasti na deindustrializacijo in terciarizacijo. Ostale prvine postfordizma (fleksibilna organizacija dela, individualizem in podobno) niso v ospredju preučevanja, saj menimo, da na prostorski razvoj mest nimajo neposrednega vpliva. Z analizo temeljnih ekonomskogeografskih sestavin (družbenoekonomska, funkcijska usmerjenost, hierarhičnost in analiza podjetij) urbanega sistema skušamo posamezna mesta umestiti znotraj postfordistične paradigme. Ta del sam po sebi ne nudi razlage ekonomske preobrazbe v naših mestih, ampak nas seznani s stanjem urbanega sistema po velikih spremembah v zadnjih dveh desetletjih. Na tej makro ravni preučevanja uporabljamo induktivno metodo geografskega preučevanja, saj z analizo in interpretacijo statističnih podatkov skušamo prikazati temeljne značilnosti sodobnega slovenskega urbanega sistema.

Slika 6: Teoretski okvir in zgradba raziskave.

Sledi druga, mikro raven preučevanja. Na tej ravni opredeljujemo temeljne prvine, ki izhajajo iz paradigme postfordizma in imajo v mestih pomemben prostorski vpliv. Dognati želimo, kako so sprememba v tržno gospodarstvo in tudi širše družbenoekonomske spremembe vplivale in še vplivajo na prostorsko zgradbo v mestu. Predstavljamo posamezne procese v mestu in njihove posledice na zgradbo mesta. Ukvarjamo se z velikostjo in strukturo sekundarnih poslovnih con, kulturne industrije, obsegom ter funkcijami nakupovalnih središč in podobnim. Metoda preučevanja je deduktivna, saj na podlagi dveh značilnih procesov (deindustrializacija in terciarizacija) skušamo dognati prostorske vplive na zgradbo Ljubljane. Končna sinteza tega dela se odraža v modelu sodobnega, postindustrijskega mesta.

Končni rezultat tega dela sta prikaza temeljnih značilnosti slovenskih mestnih naselij po veliki družbeni in ekonomski preobrazbi v zadnjih dvajsetih letih in prostorskih oziroma geografskih posledic te preobrazbe na izbranem mestnem naselju.

4 PREOBRAZBA SLOVENSKEGA URBANEGA SISTEMA

4.1 UVOD

Raziskovanje urbane pokrajine je povezano s preučevanjem in vrednotenjem urbanega sistema oziroma s položajem mesta v tem sistemu. Če je sistem že po definiciji skupek vseh pojavov, med katerimi obstajajo določene povezave in odnosi, potem velja, da je urbani sistem »... *skupek vseh mestnih naselij, med katerimi obstajajo določene povezave ter interakcije med ljudmi, blagom in informacijami* ...« (Vresk 1984, 9). Vsak urbani sistem ima značilen prostorski vzorec in hierarhično zgradbo, odvisno od določenih zgodovinskih, političnih, družbenih, ekonomskih, tehnoloških in naravnih razmer. Mestna naselja so gradniki tega sistema in vsako posamezno mesto predstavlja lastno enoto z lastnim gravitacijskim zaledjem kot rezultatom določenih funkcij, ki jih razvije.

Koncept urbanega sistema izhaja iz Christallerjeve teorije središčnih naselij in njenih poznejših nadgradenj (Loesheve in še nekaterih), ki pojasnjuje velikost in vpliv posameznih krajev v sistemu glede na določene gospodarske dejavnosti, ki služijo tako mestu kot njegovi okolici. Te gospodarske dejavnosti so različne storitve, na primer trgovina, uprava, izobraževanje, zdravstvo in druge. Število potrošnikov in njihova navezanost nanje vpliva na hierarhični položaj tega naselja v celotnem sistemu, torej na njegovo središčnost ali centralnost. Običajno velja: več specializiranih storitev zagotavlja določeno naselje, višja je njegova hierarhična stopnja in obratno. Če naselje ponuja zgolj temeljne, vsakodnevne storitve, je nizko v hierarhičnem sistemu središčnih naselij.

V preteklosti so bile glavne funkcije mesta trgovina, obrt, pozneje pa industrija, javne storitve in zasebne storitve. Čeprav se moč in privlačnost teh funkcij v posameznih mestih razlikujeta, sistem vseeno deluje kot celota. Zato sprememba posamezne enote urbanega sistema, torej sprememba funkcij določenega mesta, pomeni tudi spremembo celotnega urbanega sistema.

Urbani sistem je torej koncept, ki predstavlja hierarhično organizacijo človeške družbe in temelji na organiziranem sistemu horizontalne in vertikalne komunikacije ter sodelovanju med urbaniimi središči na določenem ozemlju: regiji (regionalni urbani sistem), državi (državni urbani sistem) ali celem svetu (svetovni urbani sistem). Naš pogled na urbani sistem je strukturalističen in ga zato obravnavamo kot organizirani sistem, ki ga zaznamuje medsebojno součinkovanje posameznih sestavnih delov (struktur) na makro in mikro ravni. Pumain (2004, 30) kot glavne strukture urbanega sistema omenja hierarhijo, specializacijo in prostorsko omrežje, ki razkrivajo družbenoekonomsko zgradbo, funkcijsko usmerjenost ter položaj oziroma tipologijo mest znotraj sistema.

Hierarhična sistemska analiza je razvila potrebne metodološke postopke za raziskovanje urbanega sistema. Pri hierarhičnih sistemih, kakršen je urbani sistem, je potrebno predvsem raziskovanje »pojavnosti« oziroma temeljnih prvin sistema. Če želimo urbani sistem razumeti kot celoto, morajo biti v ospredju raziskovalnih prizadevanj poznavanje določenega mesta, njegove funkcije znotraj sistema, morebitne specializacije znotraj sistema in ostalih »pojavnosti«. V praksi se najpogosteje raziskuje družbenoekonomsko in funkcijsko usmeritev posameznih mest (Kokole 1967; Vrišer 1998a). Tako se pogosto omenjajo mesta, ki imajo izrazito upravno-politično vlogo, dominantno gospodarsko usmeritev, na primer v industrijo, promet in podobno, ali prevladujočo turistično-kulturno usmeritev. Naslednji način raziskovanja pojavnosti urbanega sistema je iskanje svojskosti oziroma posebnih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj specializiranih urbanih središč. Mednje lahko vključimo tudi dejavnike kot so lokacija ob meji, zelo ugodna infrastruktura, na primer ob prometnicah ali komunikacijskih poteh, in morebitne lokacije v bližini večjih mest ali naravnih in človeških virov.

Ker je prvenstveni namen tega dela razkritje družbenoekonomskih značilnosti slovenskih mestnih naselij po tranziciji, smo se osredotočili na raziskovanje mestnih gospodarskih funkcij. Te izhajajo iz kompleksne delitve dela, ki omogoča obstoj mest in številnih gospodarskih dejavnosti oziroma funkcij. Poleg gospodarskih imajo mesta tudi negospodarske funkcije (zlasti bivanje), vendar sta temelj njihovega obstoja ravno središčnost ter raznolikost gospodarskih dejavnosti in oblik dela. V nasprotnem primeru bi bila mesta zgolj »spalna naselja« (Vrišer 1974b, 80).

Družbenoekonomske značilnosti urbanega sistema so torej predstavljene na podlagi mestnih gospodarskih in drugih funkcij. Z njihovim opredeljevanjem so se geografi veliko ukvarjali, večina metod pa se nanaša na (Vrišer 1984, 36):

- opredeljevanje družbenoekonomskega značaja (sektorska usmeritev);
- opredeljevanja funkcijske usmeritve (dejavnostna usmeritev) in diverzifikacije;
- opredeljevanje hierarhičnosti urbanega sistema na podlagi metode potencialne dostopnosti.

Poglavje je razdeljeno v štiri temeljne sklope. Prvi predstavlja značilnosti slovenskega urbanega sistema glede na sestavo delovnih mest, ki nam prikaže družbenoekonomsko in funkcionalno usmeritev posameznih mest. Gre za klasično zasnovo, večkrat uporabljeno tudi v Sloveniji (Kokole 1962, 1967; Vrišer 1969, 1974, 1998a; Vrišer in Rebernik 1993). Večina metodoloških postopkov v prvem delu je vezana na Vrišerjevo temeljno delo *Mala mesta v SR Sloveniji* (Vrišer 1969). Upošteva to zasnovo so predstavljene lokacijske divergence, ki kažejo temeljno značilnost naših mestnih naselij, to je mestni značaj. Sledi pregledna analiza družbenoekonomskega značaja slovenskih mest glede na sektorsko usmeritev delovnih mest, potem pa še analiza funkcionalne usmeritve glede na podrobnejšo specializacijo mest v posamezne dejavnosti.

Drugi sklop prav tako obsega analizo delovnih mest in je namenjen dopolnitvi prvega sklopa. Z metodo »potencialne dostopnosti do delovnih mest« plasticno prikazujemo razporeditev posameznih gospo-

Slika 7: Teoretski okvir raziskovanja družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema.

darskih dejavnosti v urbanem sistemu in njihovo hierarhičnost. Gre za sodobno metodo, ki sta jo razvila danska geografa Andersen in Engelstoft (2004); njena uporaba je še vedno v začetni fazi. Glavni cilj drugega sklopa je dopolniti klasični način določanja družbenoekonomske usmeritve, zagotoviti dodatne rezultate in ponuditi drugačen način gledanja na urbani sistem.

Tretji sklop obsega analizo poslovnih subjektov v mestih. Večina družbenoekonomske analize uporablja le podatke o delovno aktivnem prebivalstvu po kraju bivanja in kraju dela, redkeje pa se analizirajo podjetja oziroma poslovni subjekti. Zato tretji sklop obsega natančno analizo podjetij glede na sektorsko usmeritev, prevladujočo dejavnost, velikost, ustanovitveni kapital in čas nastanka. Ta sklop je najbolj »gospodarski« in nudi zelo podroben vpogled v sestavo podjetij po posameznih mestih, predstavlja pa tudi pomembno dopolnilo klasičnemu določanju mestnih značilnosti.

V četrtem sklopu smo s pomočjo multivariatnih statističnih metod izvedli družbenoekonomske členitve mest, temelječo na analizi delovnih mest ter značilnostih poslovnih subjektov. Ta sklop je sinteza celotnega poglavja, saj skuša z ovrednotenjem podatkov, pridobljenih v prvih treh sklopih, ustvariti poenostavljeno kategorizacijo slovenskega urbanega sistema v obliki razvrstitve (klasifikacije).

Z analizo mestnih funkcij, njihovo specializacijo ter kvantitativno in prostorsko analizo delovno aktivnega prebivalstva lahko prispevamo k boljšemu poznavanju urbanega sistema in skušamo odgovoriti na v uvodu zastavljena vprašanja, kakšno je stanje urbanega sistema po obdobju »velike tranzicije«, kakšne so spremembe, in kakšne so razvojne težnje urbanega sistema. Naša želja je dopolniti že obstoječe delo na tem področju in ga primerno ovrednotiti, rezultate pa uporabiti pri interpretaciji prostorskega razvoja sodobnega mesta v Sloveniji. Rezultati v tem delu knjige nakazujejo določene novodobne procese, s katerimi se ukvarjamo na mikro ravni v zadnjem delu knjige.

4.2 RAZLAGA POJMOV MESTO IN MESTNO NASELJE

Če želimo raziskati urbani sistem, je treba najprej opredeliti pomen mestnega naselja in vsa tovrstna naselja ločiti od drugih naselij. Zato je izjemno pomembna opredelitev pojma mesto, saj lahko že sam izbor mestnih naselij močno vpliva na rezultate raziskovanja urbanega sistema. »... *Mesto je zapleten družbeni pojav, ki se spreminja v času in prostoru in glede na to nastopa v različnih oblikah in z različnimi funkcijami* ...« (Vrišer 1984, 15). Prvotne opredelitve mest so temeljile na pravnem položaju. Tako imamo v Sloveniji mesta, ki so dobila mestne pravice že v 10. stoletju. Med mesti so bila za daljši ali krajši čas tudi nekatera zdaj podeželska naselja, na primer Lož, Vipavski Križ, Gornji Grad in še nekatera. Čeprav trenutna zakonodaja še vedno predvideva status mesta, pa ta definicija ni zadovoljiva, saj ne upošteva geografskih meril. Po Zakonu o lokalni samoupravi (Uradni list RS 73/93) je namreč mesto »... *večje urbano naselje, ki se po velikosti, ekonomski strukturi, prebivalstveni gostoti, naseljenosti in zgodovinskem razvoju razlikuje od drugih naselij. Ima več kot 3000 prebivalcev* ...«. Zlasti na podlagi zgodovinskih razlogov lahko ta status izjemoma pridobijo tudi druga naselja, vendar so to zgolj razglasitve »deklarativne« narave, brez ustreznih zakonskih pristojnosti in pooblastil.

Po veljavni zakonodaji se za mestne občine lahko smatrajo tista mesta, ki imajo najmanj 20.000 prebivalcev in najmanj 15.000 delovnih mest, od tega vsaj polovico v terciarnih in kvartarnih dejavnostih, in so geografsko, gospodarsko in kulturno središče širšega gravitacijskega območja. Trenutno je položaj v Sloveniji neustrezen, saj imamo mesta, ki so to pravico dobila na podlagi zgodovinsko-pravnih odločb, dejansko pa so lahko le skromni preostanki nekdanjih mest in formalno nimajo mestnih pravic ali mestnega značaja. Ostala mesta, ki zadostujejo zakonskim merilom, so mestne občine, ki imajo določene s strani države dodeljene pristojnosti, zlasti na področju urbanističnega, komunalnega in razvojnega načrtovanja.

Mestno naselje se pogosto opredeljuje tudi s številom prebivalstva. Ker so urbana naselja pogosto večja od podeželskih, praviloma velja, da obstaja določen prag števila prebivalcev, ki razmejuje mestno naselje od podeželskega. Na Švedskem je ta prag izjemno nizek in zajema naselja z 200 prebivalci, v ZDA z 2500, Švici 10.000, na Japonskem celo 30.000 (Pacione 2001, 22). Ta preprost

kriterij opredeljevanja mestnih naselij je bil pogosto uporabljen tudi v slovenski urbani geografiji. Kokolet (1962, 38) je pri raziskovanju funkcij slovenskih mest upošteval »... vsa naselja, katerih prebivalstvo presega 2000 prebivalcev ali pa je neznatno pod tem številom ...«. Na ta način je izločil 58 mestnih naselij. Vrišer (1969) je med mesta in mestna naselja uvrstil vsa naselja z več kot 1500, v poznejših raziskavah pa z več kot 2000 prebivalci (Vrišer 1974b, 1995, 1998a). Poleg števila prebivalcev sta se včasih kot merili uporabljala tudi gostota poselitve in gostota pozidave. V ZDA mora bit v urbanih območjih 500 hiš na kvadratno miljo ali 800 prebivalcev na km², v Združenem kraljestvu pa 2500 prebivalcev na km² (Vrišer 1984, 17).

Poudariti je treba še, da se v Sloveniji od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje za potrebe statistike mesta opredeljujejo kot naselja s pripadajočimi mestnimi naselji. Tako na primer mesto Domžale poleg samega naselja Domžale obsega še naselja Rodica, Spodnje Jarše, Srednje Jarše in Vir, ki skupaj sestavljajo »mestno območje« Domžal (Statistični letopis RS 2005).

Administrativni kriteriji Statističnega urada RS od leta 2003 izdvajajo 104 mestna območja, ki jih sestavlja 156 mestnih naselij. Opredeljujejo jih štiri merila (Pavlin in ostali 2003):

- naselja s 3000 in več prebivalci (formalno merilo);
- naselja, ki imajo od 2000 do 2999 prebivalcev in več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva, stanujočega v teh naseljih (formalno, funkcijsko merilo);
- naselja, ki so sedeži občin in imajo vsaj 1400 prebivalcev ter presežek delovnih mest oziroma naselja, ki so sedeži občin in imajo vsaj 2000 prebivalcev (formalno, funkcijsko merilo);
- obmestna naselja z manjšim številom prebivalcev, ki se z določenim mestnim naseljem z več kot 5000 prebivalci s sklenjeno pozidavo zraščajo v enovito funkcionalno celoto – mestno območje; kot merilo funkcionalne povezanosti je upoštevana zaposlitvena migracija, kot izločitveno merilo pa delež kmetijskih gospodinjstev v obmestnem naselju (fiziognomsko-morfološko-funkcijsko merilo).

Preglednica 5: Slovenska naselja z uradnim statusom mesta (Zakon o lokalni samoupravi (Uradni list RS 73/93) in sklep (Uradni list RS 22/20; Uradni list RS 121/20)).

1	Ajdovščina	24	Lendava	46	Rogaška Slatina
2	Bled	25	Litija	47	Ruše
3	Bovec	26	Ljubljana	48	Sevnica
4	Brežice	27	Ljutomer	49	Sežana
5	Celje	28	Logatec	50	Slovenj Gradec
6	Cerknica	29	Maribor	51	Slovenska Bistrica
7	Črnomelj	30	Medvode	52	Slovenske Konjice
8	Domžale	31	Mengeš	53	Šempeter pri Gorici
9	Dravograd	32	Metlika	54	Šentjur
10	Gornja Radgona	33	Mežica	55	Škofja Loka
11	Grosuplje	34	Murska Sobota	56	Šoštanj
12	Hrastnik	35	Nova Gorica	57	Tolmin
13	Idrija	36	Novo mesto	58	Trbovlje
14	Ilirska Bistrica	37	Ormož	59	Trebnje
15	Izola	38	Piran	60	Trzin
16	Jesenice	39	Postojna	61	Velenje
17	Kamnik	40	Prevalje	62	Višnja Gora
18	Kočevje	41	Ptuj	63	Vrhnika
19	Koper	42	Radeče	64	Zagorje ob Savi
20	Kostanjevica na Krki	43	Radovljica	65	Žalec
21	Kranj	44	Ravne na Koroškem	66	Železniki
22	Krško	45	Ribnica	67	Žiri
23	Laško				

Preglednica 6: Pregled mestnih naselij (M) in naselij mestnih območij (NMO) v Sloveniji.

1 Ajdovščina (M)	33 Slovenski Javornik (NMO)	64 Kamnica (NMO)	95 Rožna Dolina (NMO)	126 Vrtojba (NMO)
2 Beltinci (M)	34 Kamnik (M)	65 Košaki (NMO)	96 Solkan (M)	127 Šenčur (M)
3 Bled (M)	35 Mekinje (NMO)	66 Laznica (NMO)	97 Novo mesto (M)	128 Šentjur (M)
4 Borovnica (M)	36 Kočevje (M)	67 Limbuš(NMO)	98 Ormož(M)	129 Škofja Loka (M)
5 Bovec (M)	37 Dolga vas (NMO)	68 Malečnik (NMO)	99 Piran/Piran (M)	130 Binkelj (NMO)
6 Brezovica pri Ljubljani (M)	38 Šalka vas (NMO)	69 Meljski Hrib (NMO)	100 Lucija/Lucia (M)	131 Puštal (NMO)
7 Brežice (M)	39 Koper/Capodistria (M)	70 Pekel (NMO)	101 Portorož/Portorose (M)	132 Stara Loka (NMO)
8 Celje (M)	40 Ankaran/Ancaran (M)	71 Pekre (NMO)	102 Pivka (M)	133 Trata (NMO)
9 Šmarjeta pri Celju (NMO)	41 Kranj (M)	72 Počehova (NMO)	103 Polzela (M)	134 Šmarje pri Jelšah (M)
10 Cerknica (M)	42 Britof (NMO)	73 Razvanje (NMO)	104 Postojna (M)	135 Šmartno pri Litiji (M)
11 Cerkno (M)	43 Hrastje (NMO)	74 Ribniško selo (NMO)	105 Prebold (M)	136 Šoštanj (M)
12 Črna na Koroškem (M)	44 Kokrica (NMO)	75 Rošpoh – del (NMO)	106 Prevalje (M)	137 Štore (M)
13 Črnomelj (M)	45 Kranjska Gora (M)	76 Trčova (NMO)	107 Ptuj (M)	138 Tolmin (M)
14 Domžale (M)	46 Krško (M)	77 Vinjarje (NMO)	108 Rače (M)	139 Trbovlje (M)
15 Rodica (NMO)	47 Leskovec pri Krškem (NMO)	78 Vodole (NMO)	109 Radeče (M)	140 Trebnje (M)
16 Spodnje Jarše (NMO)	48 Senovo (M)	79 Za Kalvarijo (NMO)	110 Radenci (M)	141 Trzin (M)
17 Srednje Jarše (NMO)	49 Laško (M)	80 Zrkovci (NMO)	111 Radlje ob Dravi (M)	142 Tržič (M)
18 Vir (M)	50 Lenart v Slovenskih Goricah (M)	81 Medvode (M)	112 Radovljica (M)	143 Bistrica pri Trziču (M)
19 Dravograd (M)	51 Lendava/Lendva (M)	82 Mengeš (M)	113 Lesce (M)	144 Loka (NMO)
20 Gornja Radgona (M)	52 Litija (M)	83 Metlika (M)	114 Ravne na Koroškem (M)	145 Ročevnica (NMO)
21 Grosuplje (M)	53 Ljubljana (M)	84 Mežica (M)	115 Dobja vas (NMO)	146 Turnišče (M)
22 Spodnje Hoče (M)	54 Spodnje Gameljne (NMO)	85 Miklavž na Dravskem polju (M)	116 Ribnica (M)	147 Velenje (M)
23 Hrastnik (M)	55 Srednje Gameljne (NMO)	86 Miren (M)	117 Rogaška Slatina (M)	148 Vipava (M)
24 Idrija (M)	56 Zgornje Gameljne (NMO)	87 Mozirje (M)	118 Rogatec (M)	149 Vrhnika (M)
25 Ilirska Bistrica (M)	57 Ljutomer (M)	88 Murska Sobota (M)	119 Ruše (M)	150 Verd (NMO)
26 Ivančna Gorica (M)	58 Logatec (M)	89 Černelavci (NMO)	120 Sevnica (M)	151 Zagorje ob Savi (M)
27 Izola/Isola (M)	59 Maribor (M)	90 Muta (M)	121 Sežana (M)	152 Zreče (M)
28 Jagodje/Jagodje (NMO)	60 Bresternica (NMO)	91 Naklo (M)	122 Slovenj Gradec (M)	153 Žalec (M)
29 Jesenice (M)	61 Celestrina (NMO)	92 Nova Gorica (M)	123 Slovenska Bistrica (M)	154 Šempeter v Savinjski dolini (M)
30 Hrušica (NMO)	62 Dogoše (NMO)	93 Kromberk (NMO)	124 Slovenske Konjice (M)	155 Železniki (M)
31 Koroška Bela (NMO)	63 Hrenca (NMO)	94 Pristava (NMO)	125 Šempeter pri Gorici (M)	156 Žiri (M)
32 Podkočna (NMO)				

Po podatkih SURS-a je leta 2005 na mestnih območjih (v mestnih naseljih in naseljih znotraj mestnih območij) živelo 49,5 % prebivalcev oziroma 48,5 % delovno aktivnih prebivalcev Slovenije. V bistvu gre za kombinacijo različnih meril, ki upoštevajo velikost naselja, kompaktnost (fiziognomsko merilo) in deloma tudi mestne funkcije, vendar ne v celoti.

V nasprotju z razlagami, ki mesto opredeljujejo kot fizično entiteto na podlagi števila prebivalcev ali različnih administrativnih meril, je koncept mesta oziroma urbanosti bolj povezan z načinom življenja, tako imenovanim »mestnim miljejem«. Mesta imajo seveda tudi fizično obliko, vendar je mestni način življenja tisti, ki daje novo dimenzijo in določa, kaj je mestno in kaj ni. Značilnost urbanega načina življenja je družbena, razredna, kulturna, etnična, gospodarska in druga raznolikost (Pacione 2001, 24). Druga značilnost je tudi funkcija naselij, saj imajo mestna naselja značilne »mestne funkcije« (Vrišer 1984, 18). Po teh razlagah je mesto lahko tudi zunaj gosto pozidanega in strnjenege dela, na podeželju oziroma v »ruralno-urbanem kontinuumu«, kot ga je poimenoval Kokole (1976). Vendar s tem opredelitev mesta postane manj otipljiva, podobno kot je neotipljiva meja med urbanim in ruralnim v sodobnem času.

Opredelitev mesta kot »kakovosti« je hkrati tudi najbolj geografska definicija mesta, ker zaobjema množino in prepletenost različnih dejavnikov, ki se odražajo tudi v določeni prostorski zgradbi. Bolj geografske definicije mesta, ki ne upoštevajo zgolj števila prebivalcev ali pravno-formalnih predpisov, so redkeje. Kokole (1976) je za določanje mestnih naselij uporabljal zlasti podatke o sestavi delovno aktivnega prebivalstva in obsegu dnevne mobilnosti, enostavnega pokazatelja, ki kaže razliko med številom delovnih mest in številom delovno aktivnih prebivalcev v določenem naselju.

Naslednje pomembnejše opredeljevanje mestnih naselij je opravil Vrišer (1995), ki je na podlagi merjenja »urbanosti« določil mestna naselja Slovenije. Urbanost je utemeljeval z naslednjimi merili (Vrišer 1995, 93):

- številom prebivalcev (2000 ali več),
- razvojem števila prebivalcev med letoma 1991 in 1953 (indeks 200 ali več),
- številom delovnih mest v naselju (1500 ali več),
- kvocientom med številoma prebivalcev in delovnih mest (manj kot 2),
- deležem kmečkega prebivalstva (2 % ali manj),
- stopnjo v hierarhiji centralnih naselij (najmanj 3. stopnja),

Preglednica 7: Mestne občine in mesta v Sloveniji leta 1995 po Vrišerju.

1	Ljubljana	20	Slovenj Gradec	39	Idrija
2	Celje	21	Piran–Portorož–Lucija	40	Medvode
3	Koper	22	Ajdovščina	41	Piran
4	Nova Gorica	23	Kočevje	42	Radlje ob Dravi
5	Maribor	24	Postojna	43	Tržič
6	Kranj	25	Črnomelj	44	Vrhnika
7	Murska Sobota	26	Grosuplje	45	Zagorje ob Savi
8	Novo mesto	27	Izola	46	Gornja Radgona
9	Ptuj	28	Radovljica	47	Ilirska Bistrica
10	Ravne–Prevalje	29	Slovenska Bistrica	48	Laško
11	Velenje	30	Litija	49	Lendava
12	Domžale	31	Sevnica	50	Lucija
13	Jesenice	32	Sežana	51	Ljutomer
14	Kamnik	33	Slovenske Konjice	52	Ormož
15	Krško	34	Tolmin	53	Prevalje
16	Škofja Loka	35	Žalec	54	Ribnica
17	Trbovlje	36	Bled	55	Rogaška Slatina
18	Brežice	37	Dravograd	56	Ruše
19	Ravne na Koroškem	38	Hrastnik	57	Trebnje

- številom nadpovprečno razvitih dejavnosti glede na mesto in glede na vsa slovenska mesta (najmanj 5),
- številom prebivalcev na vplivnem območju (več kot 10.000 na vicinalni, 25.000 na mikroregionalni in 50.000 na mezoregionalni ravni),
- gostoto prebivalcev na hektar (več kot 6),
- vrednost ustvarjenega bruto domačega proizvoda (BDP).

Avtor je sodil, da imajo vsa naselja, ki so dosegla določeno število točk, mestni značaj. Mednje je uvrstil 57 mest in somestij (glej preglednico). Po tej metodologiji določanja urbanosti se nekatera naselja niso uvrstila med mesta, na primer Logatec, Metlika in Radeče, priključila pa so se nekatera druga, na primer Bled, Rogaška Slatina in Lucija. Avtor je opozoril, da bi združevanje nekaterih mest v somestja bistveno spremenilo podobo nekaterih mest, zlasti tam, kjer si naselja že delijo opravila in funkcije, kakršni sta mesti Velenje in Šoštanj. Za razliko od metodologije SURS-a je Vrišer kot funkcijsko merilo uporabil stopnjo centralnosti v hierarhiji urbanega sistema in vplivno zaledje posameznih mest, kar je bistven kakovostni preskok.

Omenimo še razpravo Drozga (1998), ki je za geografsko opredeljevanje mesta uporabil šest temeljnih meril. Zlasti pomembna so merila urbanosti (morfološke značilnosti mesta in zazidave), velikosti mesta (najmanj 3000 prebivalcev) in ekonomske zgradbe (lokacijska divergenca, stopnja središčnosti in sektorska struktura). Uporabil je še merila prebivalstvene gostote, naseljenosti in zgodovinskega razvoja.

Naslednji pomembnejši razpravi o mestih in mestnih naseljih sta bili opravljeni v letih 2000 in 2001 (obakrat Ravbar in ostali). V njih so mesta opredeljena zlasti glede na njihov odnos do okolice. Avtorji jih namreč opredeljujejo kot »... območja koncentracije prebivalstva in gospodarskih dejavnosti...«

Preglednica 8: Makroregionalna, mezoregionalna in mikroregionalna središča v Sloveniji (Ravbar in ostali 2000).

1	Ljubljana	28	Ajdovščina	54	Bled
2	Maribor	29	Ljutomer	55	Hrastnik
3	Kranj	30	Litija	56	Logatec
4	Celje	31	Sevnica	57	Dravograd
5	Murska Sobota	32	Trebnje	58	Ruše
6	Nova Gorica	33	Slovenj Gradec	59	Šmarje pri Jelšah
7	Novo mesto	34	Ormož	60	Metlika
8	Ptuj	35	Kočevje	61	Beltinci
9	Koper	36	Lenart v Slovenskih goricah	62	Šoštanj
10	Domžale	37	Slovenske Konjice	63	Bohinjska Bistrica
11	Žalec	38	Mozirje	64	Železniki
12	Velenje	39	Zagorje ob Savi	65	Radenci
13	Slovenska Bistrica	40	Radlje ob Dravi	66	Žiri
14	Kamnik	41	Črnomelj	67	Kobarid
15	Krško	42	Gornja Radgona	68	Kranjska Gora
16	Škofja Loka	43	Laško	69	Zreče
17	Ravne na Koroškem	44	Tržič	70	Cerkno
18	Jesenice	45	Ribnica	71	Vipava
19	Brežice	46	Ilirska Bistrica	72	Radeče
20	Sežana	47	Izola	73	Mislinja
21	Lendava	48	Rogaška Slatina	74	Bovec
22	Vrhnika	49	Cerknica	75	Šentjernej
23	Šentjur	50	Idrija	76	Semič
24	Postojna	51	Piran/Portorož-Lucija	77	Žužemberk
25	Radovljica	52	Tolmin	78	Stari trg pri Ložu
26	Grosuplje	53	Ivančna Gorica		
27	Trbovlje				

ter razvojna žarišča, od katerih so odvisna tudi obmestja ter nenazadnje podeželska urbanizirana in neurbanizirana naselja (2001, 11). Mesta zaznamujejo zlasti mestni način življenja, napredujoča koncentracija prebivalstva, raznovrstnost gospodarstva ter širitev kulturne, izobraževalne in socialne infrastrukture. Opredeljena so zlasti na podlagi njihovih funkcij in vpliva le-teh na njihovo zaledje, to je mestno regijo.

Na tej podlagi so avtorji predlagali tristopenjski hierarhični sistem naselij, vendar s poudarkom na naseljih višjih stopenj, saj so želeli »... *izpostaviti posebnosti slovenskih mest glede na primerljiva mesta zunaj Slovenije* ...« (Ravbar in ostali 2000, 59). V tem kontekstu naselja nižjih stopenj (podeželska središčna naselja) niso bila pomembna, zato je raziskava pomemben prispevek k preučitvi središčnih naselij višjih stopenj.

Avtorji so kar 612 središčnih naselij razvrstili na podlagi vplivnih območij in opremljenosti s storitvenimi dejavnostmi. Z anketiranjem in popisovanjem številnih dejavnosti po Vrišerjevi metodologiji (pošte, osnovne šole, gledališča, univerze ...) so mesta in mestna naselja razvrstili v naslednje tri skupine (2000, 59):

- makroregionalna središča (Ljubljana in Maribor),
- mezoregionalna središča (15 naselij) in
- mikroregionalna središča (61 naselij).

Mesta in mestna naselja na vseh treh ravneh skupaj z zaledji sestavljajo 78 mestnih regij. Primerjava z Vrišerjevo razvrstitvijo mest iz leta 1995 pokaže določene razlike. Novejša razvrstitev namreč vključuje več somestij ter nekatera dodatna naselja, na primer Logatec, Cerknico, Lenart v Slovenskih goricah in Radence, izpadla pa sta na primer Lucija in Medvode, zlasti zato, ker so avtorji upoštevali tudi lego naselij. Lucija na primer zato, ker nima primerne vplivnega območja, ampak je dejansko zgolj podaljšek urbane osi Piran–Portorož.

4.3 LASTNA OPREDELITEV MEST IN MESTNIH NASELIJ

Opredelitev mestnega naselja je pomembna, če želimo raziskati gospodarske značilnosti sodobnega urbanega sistema. Prej navedene razlage in opredelitve mest in mestnih naselij kažejo, da gre za zapleteno tematiko. Naš namen je, da mesta obravnavamo kot naselja, ki so središča materialne in nematerialne proizvodnje oziroma vozlišča družbenega, gospodarskega in kulturnega življenja. S tem nikakor nočemo ustvariti nove definicije mest v Sloveniji, temveč želimo na novo določiti naselja, ki so središča materialne in nematerialne proizvodnje.

Že opravljeno delo na tem področju nakazuje določene prednosti in slabosti, ki jih pri opredeljevanju mestnih naselij kaže upoštevati. Vrišerjeva opredelitev iz leta 1995 je smiselna, vendar vključuje nekatera naselja, ki so tudi po njegovem mnenju vprašljiva; v mislih ima predvsem Lucijo in Medvode. Ker ne upošteva mestnih zaledij, so vključena tudi nekatera naselja, ki so močno odvisna od bližnjih urbanih središč in so dejansko del urbane regije višje stopnje. Že omenjena Lucija je na primer dejansko podaljšek somestja Piran – Portorož.

Opredelitev iz leta 2000 (Ravbar in ostali) glavno pomanjkljivost Vrišerjeve klasifikacije odpravlja, vendar vključuje tudi naselja, ki imajo dokaj majhno število prebivalcev, na primer Cerkno ali Žužemberk.

Zato se nam je pri določanju lastnih meril zdelo smiselno upoštevati prednosti in slabosti obeh predhodnih klasifikacij, ob tem pa merila predstaviti čim bolj jasno in neposredno. V prejšnjem podpoglavju smo navedli tri temeljna merila za opredeljevanje mest:

- formalno merilo, ki navadno vključuje velikost naselja glede na število prebivalcev, redkeje tudi gostoto poselitve ali zazidave;
- funkcijsko merilo, ki vključuje funkcije, namenjene tudi nemestnemu prebivalstvu; preprosto funkcijsko merilo je na primer lokacijska divergenca (razmerje med zaposlenimi in delovnimi mesti) ali delež dnevne mobilnosti v mesto, bolj zapleteno funkcijsko merilo pa je na primer središčnost mesta in stopnja v hierarhiji urbanega omrežja;

- fiziognomsko oziroma morfološko merilo, ki upošteva sklenjenost pozidave (Ravbar in ostali 2001) in je med vsemi merili najbolj subjektivno, saj se ga določa na podlagi opazovanja mej naselij, sistema ulic in razporejenosti hiš.

Pri izločanju mest smo se odločili za prilagojena merila, ki so bila uporabljena že v raziskavi leta 2000 (Ravbar in ostali) in upoštevajo zlasti funkcijska merila ter stopnjo središčnosti določenega naselja v hierarhičnem sistemu omrežja naselij. S tem merilom se najbolj približamo zelenemu izboru mest in mestnih naselij, saj je najboljši pokazatelj središčnosti družbenogospodarskega življenja. Dodatno formalno merilo, ki ga je predlagal Vrišer (1995), je postavka, da naj ima mestno naselje več kot 2000 prebivalcev. K mestu smo poleg središča (mestnega naselja) po metodologiji Statističnega urada RS vključili še bližnja mestna naselja, ki smo jih opredelili na podlagi fiziognomskega merila, po katerem se bližnja naselja zraščajo z mestnim v enovito funkcionalno enoto. Vsa merila, opisi in kazalniki so navedeni v preglednici.

Preglednica 9: Merila za določanje mest in mestnih naselij.

merilo	kazalnik	vrednost kazalnika
formalno	število prebivalcev	vsaj 2000 prebivalcev v mestnem naselju
funkcijsko	središčnost naselja oziroma položaj v hierarhičnem omrežju naselij	mikro-, mezo- in makro središče po metodologiji iz leta 2000 (Ravbar in ostali)
fiziognomsko	zraščenost naselij v funkcionalno enoto	naselja znotraj mestnega območja po metodologiji SURS-a

Podobno formalno in funkcijsko merilo je upošteval tudi Vrišer leta 1995, le da je pri zvedbi na podlagi opazovanja priključil tudi obmestna naselja, ki so bila po njegovem mnenju del mestnega območja, medtem ko smo se mi za združevanje naselij v enotno mestno območje kljub nekaterim pomanjkljivostim odločili uporabiti metodologijo Statističnega urada Republike Slovenije (Pavlin in ostali 2003). Pri njej je zlasti vprašljiva vključenost nekaterih naselij z mestnih območij in izključenost drugih, saj nekatere rešitve niso konsistentne. Ker pa ni namen te knjige na novo opredeljevati tega, kaj je mesto in kaj ne, smo se kljub pomislekom kot fiziognomski kriterij odločili uporabiti SURS-ovo metodologijo.

Po navedenih merilih izbor vključuje 123 naselij, ki skupaj sestavljajo 64 mest (glej preglednico 10). Za razliko od razvrstitve iz leta 2000 niso vključena nekatera manjša mestna naselja, denimo Žužemberk, Šentjernej, Bohinjska Bistrica, Bovec, Kobarid, Stari trg pri Ložu in Mislinja, medtem ko primerjava z Vrišerjevo razvrstitvijo iz leta 1995 pokaže, da so dodatno vključena nekatera naselja, na primer Beltinci, Šentjur, Železniki in Žiri, ki jih Vrišer ni uvrstil med mesta. Med mesta pa se na primer nista uvrstila Šempeter pri Gorici in Medvode, ki sicer izpolnujeta formalno merilo števila prebivalcev, a na drugi strani nista središčni naselji višje, mikroregionalne stopnje, zato ne izpolnujeta funkcijskega merila.

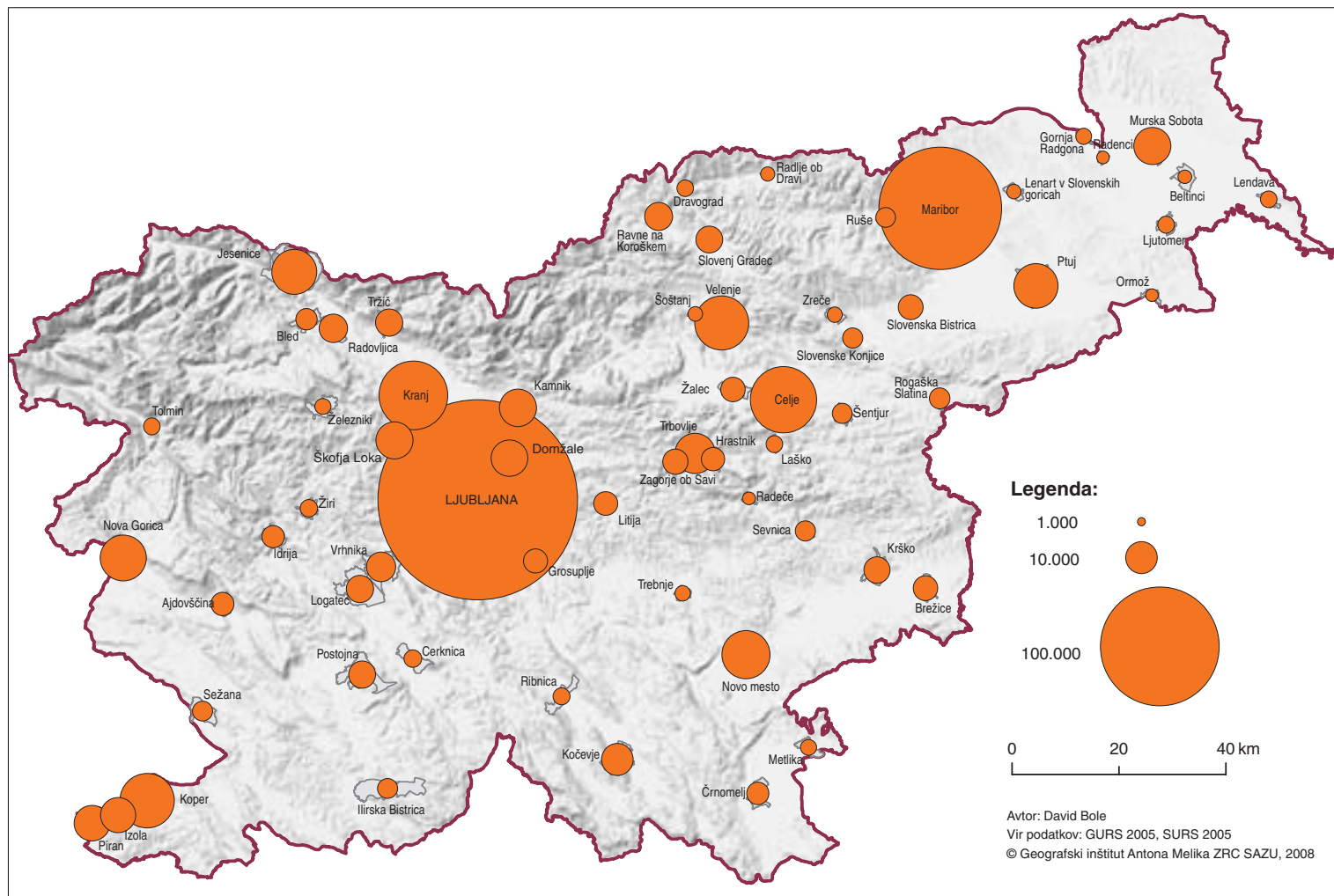
64 mest iz naše preglednice ima skupaj 889.056 prebivalcev, kar predstavlja slabih 46 % celotnega prebivalstva Slovenije. V njih živi 451.000 delovno aktivnih prebivalcev ali 47,5 % delovno aktivnega prebivalstva v Sloveniji. Izbrana mesta so po popisu iz leta 2002 imela 70,5 % delovnih mest v Sloveniji, po Poslovnem registru Slovenije pa dobrih 110.000 ali 61 % poslovnih subjektov. Značilnost slovenskega urbanega sistema je, da ga sestavljajo majhna mesta.

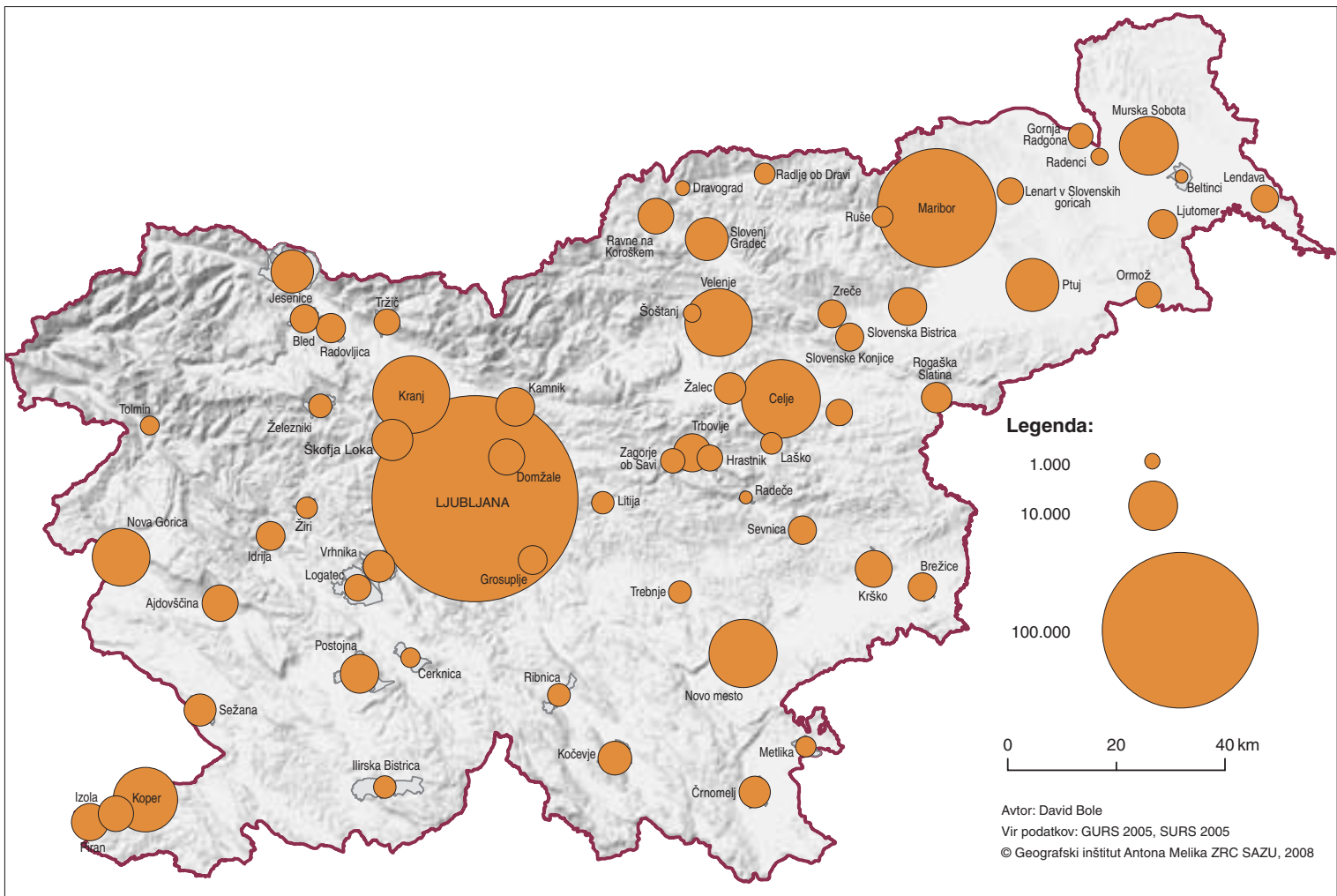
Slika 8: Število prebivalcev v izbranih mestih leta 2004. ► str. 53

Slika 9: Število delovnih mest v izbranih mestih leta 2002. ► str. 54

Preglednica 10: Izbor mest in pripadajočih mestnih naselij v Sloveniji s številom prebivalcev leta 2004.

ime naselja	prebivalci v naselju	prebivalci v mestu (skupaj)	ime naselja	prebivalci v mestu (skupaj)	prebivalci skupaj	ime naselja	prebivalci v naselju	prebivalci v mestu (skupaj)
1 ADOVŠČINA	5951	5951	26 LJUBLJANA	248.148	249.810	36 POSTOJNA	7783	7783
2 BELTINCI	2380	2380	Spodnje Gameljne	573		37 PTUJ	18.430	18.430
3 BLEJ	5209	5209	Srednje Gameljne	608		38 RADEČE	2261	2261
4 BREŽICE	6473	6473	Zgornje Gameljne	481		39 RADENCI	2162	2162
5 CELJE	36.533	36.733	27 LJUTOMER	3473	3473	40 RADLJE OB DRAVI	2718	2718
Šmarjeta pri Celju	200		28 LOGATEC	7592	7592	41 RADOVLJICA	5711	8528
6 CERKNICA	3566	3566	29 MARIBOR	92.085	106.775	Lesce	2817	
7 CRNOMELJ	5515	5515	Brestenica	1386		42 RAVNE NA KOROŠKEM	7510	8216
8 DOMŽALE	11.410	13.162	Celestina	298		Dobja vas	706	
Radica	789		Dogoše	961		43 RIBNICA	3371	3371
Spodnje Jarše	416		Hrenca	148		44 ROGAŠKA SLATINA	4851	
Srednje Jarše	547		Kamnica	1568		45 RUŠE	4537	4537
9 DRAVOGRAD	3401	3401	Košaki	994		46 SEVNICA	4662	4662
10 GORNJA RADGONA	3253	3253	Laznica	317		47 SEZANA	4464	4464
11 GROSUPLE	6160	6160	Limbuš	1995		48 SLOVENJ GRADEC	7675	7675
12 HRASNIK	5792	5792	Malečnik	527		49 SLOVENSKA BISTRICA	6725	6725
13 IDRJA	5667	5667	Mejlski Hrib	252		50 SLOVENSKE KONJICE	4702	4702
14 ILIRSKA BISTRICA	4490	4490	Pekel	152		51 ŠENTJUR	4516	4516
15 IZOLA	9984	12.004	Pekre	1481		52 ŠKOFJA LOKA	11.955	13.533
Jagodje	2020		Počehova	295		Binkelj	160	
16 JESENICE	13.016	18.958	Razvanje	1385		Puštal	619	
Hrušica	1798		Ribniško selo	287		Stara Loka	641	
Podkočna	57		Rošpot – del	774		Trata	158	
Slovenski Javornik	1879		Trčova	714		53 SOSTANJ	2712	2712
Koroška Bela	2208		Vinarje	217		54 TOLMIN	3479	3479
17 KAMNIK	12.087	13.322	Vodole	201		55 TRBOVLJE	15.504	15.504
Mekine	1235		Za Kalvarijo	136		56 TREBNJE	2975	2975
18 KOČEVJE	8720	10.179	Zrhovci	602		57 TRŽIČ	3811	7807
Dolga vas	774		30 METLIKA	3051	3051	Loka	370	
Šaka vas	685		31 MURSKA SOBOTA	12.333	13.560	Bitrica pri Trzinu	3216	
19 KOPER	22.816	25.826	Cernelavci	1227		Ročnica	410	
Arkan	3010		32 NOVA GORICA	12.770	19.302	VELENJE	25.587	25.587
20 KRANJ	34.395	38.726	Kromberk	1878		59 VRHNIKA	7251	9008
Britof	1680		Pristava	393		Verd	1757	
Hrastje	1029		Rožna Dolina	1092		60 ZAGORJE OB SAVI	6769	6769
Kokrica	1622		Solkan	3169		61 ZREČE	2879	2879
21 KRŠKO	6513	7511	33 NOVO MESTO	21.369	21.369	62 ŽALEC	4771	6728
Leskovec pri Krškem	998		34 ORMOŽ	2235	2235	Sempeter v Savrjski dolini	1957	
22 LAŠKO	3357	3357	35 PIRAN	4203	12.672	63 ŽELEZNIKI	3082	3082
23 LENART V SLOVENSkih GORICAH	2672	2672	Portorž	2821		64 ŽIRI	3627	3627
24 LENDAVA	3298	3298	Lucija	5648		skupaj	888.056	
25 LITUA	6321	6321						

4.4 ANALIZA DELOVNIH MEST V URBANEM SISTEMU SLOVENIJE

4.4.1 LOKACIJSKA DIVERGENCA

Lokacijska divergenca je preprost pokazatelj razlik med delovno aktivnim prebivalstvom in številom delovnih mest v določenem naselju. Kljub temu, da upošteva le število delovnih mest, ne pa tudi njihove strukture, je koristen pripomoček za določanje temeljnih prvin urbanega sistema. Definirana je kot:

$$LD = \frac{Z}{DM} \cdot 100,$$

kjer Z pomeni število delovno aktivnih prebivalcev v naselju, DM pa število delovnih mest v naselju. Če je lokacijska divergenca 100, je v določenem naselju število zaposlenih in delovnih mest uravnoteženo, če je večja od 100, je presežek zaposlenih, če pa je manjša od 100, je presežek delovnih mest. Nižja lokacijska divergenca posledično pomeni prevlado delovnih mest nad številom zaposlenih in zato dnevne tokove vozačev (dnevni migrantov) v naselje.

Lokacijsko divergenco sta se izračunavala tudi Kokole (1976) in Ravbar (2002) za določanje stopnje urbaniziranosti ter kot indikator za bodoče decentralizirano usmerjanje mešane namenske rabe zemljišč. Podoben kazalnik je uporabil tudi Vrišer (1969, 1995), le da je obrnil enačbo in delil število delovnih mest s številom zaposlenih.

Lokacijska divergenca za mesta po pričakovanju pokaže, da je število delovnih mest v povprečju večje od števila v mestih živečega delovno aktivnega prebivalstva ($LD = 76,3$).

13 mest, ki imajo več delovno aktivnega prebivalstva kot delovnih mest, predstavlja izvirna območja delavcev. Gre v glavnem za starejša industrijska mesta, ki so zaradi prestrukturiranja gospodarstva izgubila veliko delovnih mest v industriji in rudarstvu, zato se še vedno soočajo z veliko brezposelnostjo. V to skupino med drugimi spadajo Jesenice, Trbovlje, Zagorje ob Savi, Tržič in Radeče. Drugo skupino sestavljajo nekatera mesta, ki so pod izrazitim vplivom večjih urbanih središč in so postala njihovi sateliti. Zlasti v okolici Ljubljane, pa tudi drugih mest, so kar številna naselja, ki imajo čedalje manj delovnih mest, vendar se zaradi bližine večjih mest njihovo število prebivalcev povečuje. V to skupino spadajo Litija, Logatec, Vrhnika, Domžale, pa tudi Beltinci, ki so pod vplivom bližnje Murske Sobote.

Ostalih 51 naselij ima lokacijsko divergenco, manjšo od 100, torej imajo več delovnih mest kot v njih živečega delovno aktivnega prebivalstva. Geografska razporeditev pokaže, da imajo najnižjo lokacijsko divergenco majhna mesta na vzhodu države, denimo Ormož, Ljutomer, Lenart v Slovenskih goricah, Lendava, Zreče. Gre za najbolj kmetijska območja v Sloveniji, ki imajo široko podeželsko zaledje s pomanjkanjem delovnih mest. Zato so posamična mesta pomembna lokalna zaposlitvena središča z obsežnim gravitacijskim zaledjem in visoko stopnjo dnevne delovne mobilnosti. Raziskava dnevne mobilnosti (Bole 2004a) je pokazala, da imajo prevladujoče ruralne občine, na primer Beltinci ali Veržej, nadpovprečno velike deleže dnevne mobilnosti v lokalna zaposlitvena središča, v konkretnem primeru v Mursko Soboto in Ljutomer. Določeno vlogo ima tudi dejstvo, da mesta v tej skupini še vedno ohranjajo delovno intenzivno industrijo (zlasti tekstilno in lesno), zato je število delovnih mest zelo veliko. Presežek delovnih mest in zato posledično nižjo lokacijsko divergenco imajo tudi vsa večja mesta (Ljubljana, Maribor, Celje, Koper, Kranj, Novo mesto) in nekatera manjša industrijska središča (Ajdovščina, Trebnje, Ravne na Koroškem).

Kot rečeno je lokacijska divergenca enostaven podatek, ki omogoča osnovni vpogled v družbeno-gospodarsko sestavo urbanega omrežja. Pokaže nam, da obstajajo gravitacijska območja dnevne mobilnosti prebivalstva okrog večjih mest in da so v urbanem sistemu tudi mesta, ki ne zadovoljujejo potreb prebivalstva po delovnih mestih, zato jih lahko imenujemo tudi »mešana naselja« in ne prava mesta (Vrišer 1974b, 80). Prav tako ne potrjuje hipoteze nekaterih avtorjev (na primer Andersen in Engelft 2004), da velika mobilnost prebivalstva, razvoj novih tehnologij, informacijsko-komunikacijske infrastrukture in fleksibilna organizacija dela povzročajo decentralizacijo urbanih sistemov oziroma izniči razlike med »urbanim in ruralnim«. Citirana avtorja menita, da se razlike med podeželjem in mestom

manjšajo in nastaja »... *ena sama dinamična urbana pokrajina* ...«. Povprečna lokacijska divergenca za slovenska mesta je še vedno 76, kar pomeni, da so slovenska mesta še vedno središča ekonomske dejavnosti v državi, saj je v njih več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva. Med letoma 1996 in 2005 se je lokacijska divergenca le malenkostno povečala, s 74,5 na 76,3.

V omenjenem obdobju se je število delovnih mest v državi povečalo za dobrih 5 %, zlasti na račun zahodne in jugozahodne Slovenije. Največje nazadovanje in stagnacijo števila delovnih mest smo zaznali na območju bivšega industrijskega polmeseca in v vzhodni Sloveniji, zlasti v mestih, ki so doživela največje nazadovanje proizvodnih dejavnosti. Deindustrializacija je najbolj prizadela manjša industrijska središča kot so Tržič, Šoštanj, Lendava, Metlika, pa tudi nekatera večja, denimo Trbovlje.

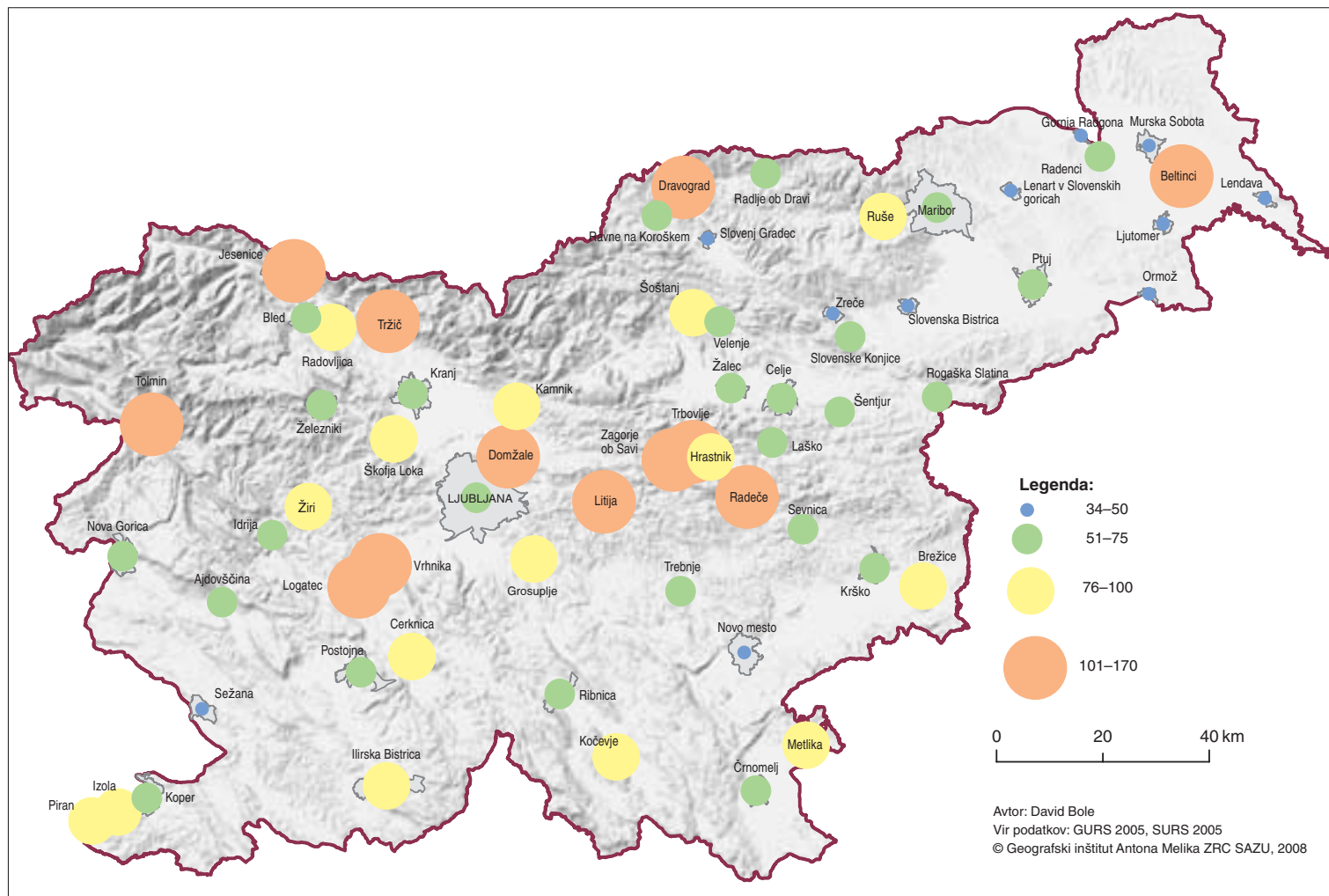
Analiza lokacijske divergenca je pokazala, da večina mest v Sloveniji še vedno velja za zaposlitvena središča, kjer se kreirajo nova delovna mesta. Za nadaljnje opredeljevanje je treba analizirati delovna mesta in njihovo dejavnostno sestavo po posameznih mestih.

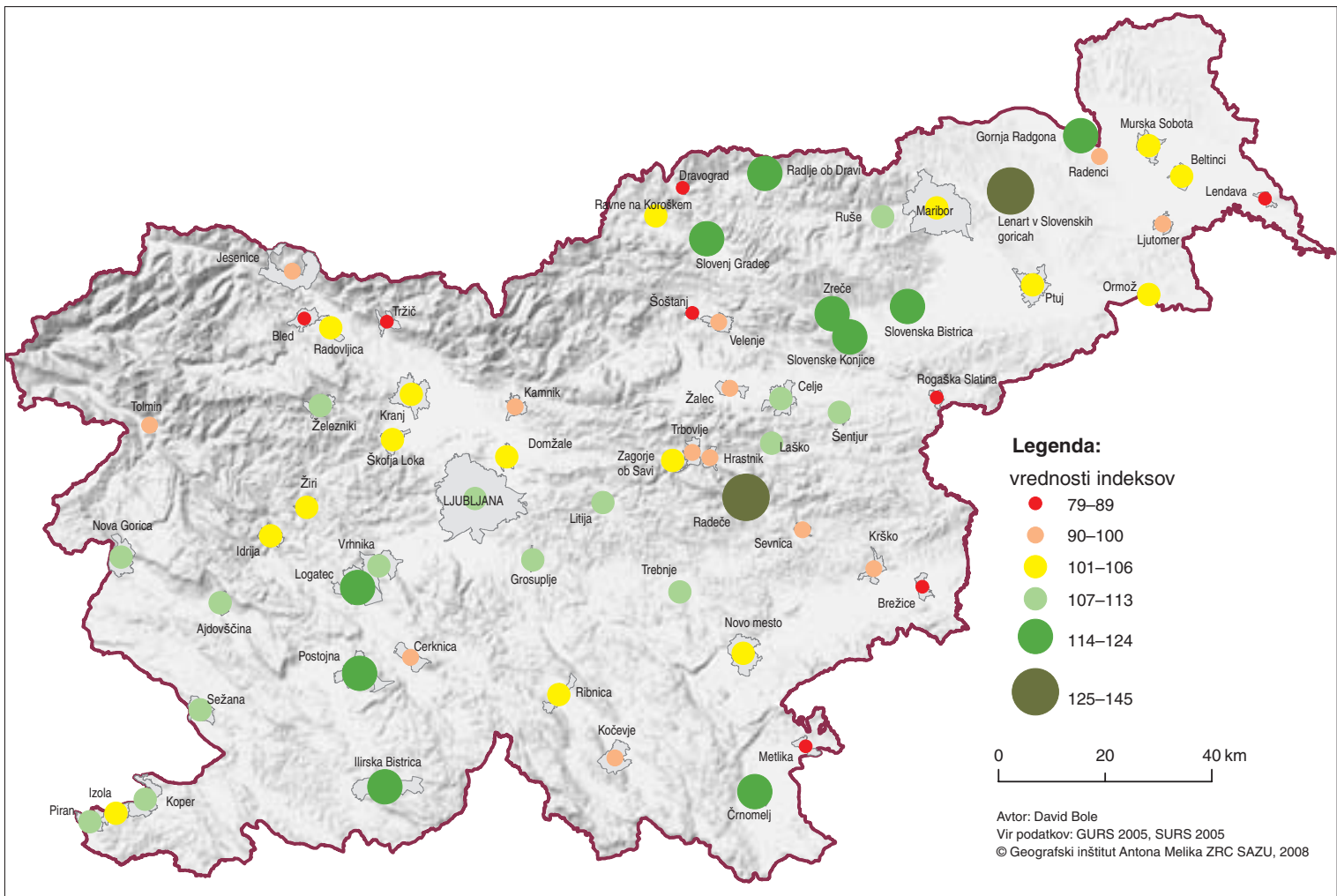
Preglednica 11: Lokacijska divergenca (LD) v slovenskih mestih.

ime naselja	LD	ime naselja	LD	ime naselja	LD
1 Ormož	33,8	23 Sevnica	62,6	45 Škofja Loka	88,7
2 Ljutomer	36,8	24 Velenje	64,0	46 Kočevje	89,3
3 Lenart v Slovenskih goricah	38,7	25 Ljubljana	64,6	47 Piran	93,0
4 Lendava	39,7	26 Trebnje	64,6	48 Kamnik	93,1
5 Zreče	40,5	27 Bled	65,9	49 Ruše	96,3
6 Murska Sobota	41,7	28 Ribnica	66,5	50 Izola	98,2
7 Slovenj Gradec	43,2	29 Koper	67,0	51 Radovljica	98,7
8 Slovenska Bistrica	46,4	30 Šentjur	67,3	52 Cerknica	100,2
9 Novo mesto	48,2	31 Laško	68,0	53 Trbovlje	101,6
10 Sežana	48,9	32 Maribor	69,6	54 Tolmin	102,2
11 Gornja Radgona	49,5	33 Kranj	69,6	55 Vrhnika	104,1
12 Ajdovščina	50,9	34 Ravne na Koroškem	69,9	56 Jesenice	105,3
13 Rogaška Slatina	51,0	35 Žalec	71,1	57 Domžale	108,5
14 Krško	57,7	36 Idrija	73,6	58 Zagorje ob Savi	109,1
15 Slovenske Konjice	58,4	37 Radenci	74,1	59 Logatec	113,3
16 Celje	58,4	38 Metlika	77,5	60 Tržič	118,0
17 Črnomelj	60,6	39 Brežice	78,9	61 Beltinci	122,9
18 Radlje ob Dravi	60,8	40 Grosuplje	80,0	62 Radeče	135,2
19 Postojna	61,4	41 Hrastnik	80,0	63 Litija	135,6
20 Železniki	61,8	42 Ilirska Bistrica	83,1	64 Dravograd	168,2
21 Ptuj	62,4	43 Žiri	84,3	povprečje	76,3
22 Nova Gorica	62,5	44 Šoštanj	84,7		

Slika 10: Lokacijska divergenca v slovenskih mestih leta 2005. ► str. 57

Slika 11: Spremembe števila delovnih mest v slovenskih mestih med letoma 1996 in 2005. ► str. 58

4.4.2 DRUŽBENOEKONOMSKI ZNAČAJ SLOVENSkih MEST

Teoretiki ekonomske globalizacije in internacionalizacije gospodarstva govorijo o temeljnem premiku zaposlitvene sestave in celotne ekonomske osnove mesta iz sekundarnih dejavnosti (proizvodnje) v storitvene dejavnosti. Kot je ugotovil Vrišer, je bila za slovenski urbani sistem po 2. svetovni vojni značilna prevladujoča usmerjenost v sekundarne dejavnosti, bodisi izrazito bodisi zmerno (Vrišer 1998a). Sodobno delitev dela v mestih lahko prikažemo s sestavo delovnih mest, ki nam posredno predstavi temelje družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema. Najpogostejši način opredelitve družbenoekonomske usmeritve mest temelji na razmerju med sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi (Vrišer 1969, 88).

Gospodarske dejavnosti se najpogosteje delijo na primarne, sekundarne, terciarne in kvartarne. Razmerja med njimi odražajo družbene značilnosti v določenem prostoru. Tako naj bi imela kmetijska družba prevladujoče deleže zaposlenih v primarnem sektorju, industrijska v sekundarnem in postindustrijska v terciarnem ter kvartarnem sektorju. Opredelitve posameznih sektorjev glede na pripadajoče gospodarske dejavnosti so se pogosto spreminjale in zato nikakor niso »fiksne«. Tako se je na primer pred desetletji obrt pogosto pojmovalo kot del proizvodnje in zato sekundarnega sektorja, medtem ko je dandanes praviloma del terciarnega sektorja. Vrišer (1969) je imel obrtnike za proizvajalce in jih je zato uvrščal v sekundarni sektor. Tudi popisi pred 2. svetovno vojno so obrtnike uvrščali k industriji. Prav tako sta bili vodna in komunalna oskrba včasih del primarnega sektorja, zdaj pa sta del sekundarnega. Razen tega nekateri avtorji (na primer Klemenčič 1989) zaradi različnih razlogov kvartarne dejavnosti pojmujejo kot del terciarnih.

Terciarni in kvartarni sektor skupaj se pogosto imenujeta storitveni sektor, ki pa se nadalje lahko deli na tržni in netržni del (*market services* in *public services*). Ponekod se omenja tudi peti sektor, ki vključuje najvišje vodstvene delavce v gospodarstvu in družbi, praviloma s področij javne uprave, znanosti, zdravstva, kulture in medijev.

Delitev storitvenega sektorja na terciarni in kvartarni je lahko sporna oziroma nekoliko zastarela, zato v tem delu upoštevamo tudi drugačno členitev. Evropska statistična služba Eurostat vodi obsežno podatkovno zbirko urbanih območij (*Urban Audit*), kjer so finančne in poslovne storitve ločene od storitev javne uprave, izobraževanja in zdravstva. Tudi nekateri drugi avtorji (na primer Crieckingen in ostali 2006; Rosenberg 2006) storitveni sektor delijo na terciarnega in kvartarnega, a v slednjega uvrščajo zgolj »intelektualne« dejavnosti, ne pa tudi poslovnih. Finančne, poslovne in druge tržne storitve se namreč v sodobnosti uvrščajo v terciarni sektor, v kvartarnem pa ostajajo zgolj netržne ali javne storitve (javna uprava, izobraževanje, znanost in kultura, zdravstvo in socialno varstvo). To opredelitev kvartarnega sektorja uporabljajo tudi slovenski geografi. Zagotavlja intelektualne storitve, a vanj se uvrščajo tudi finančne, poslovne in nepremičninske dejavnosti, kar pa ni praksa drugod po svetu. Zato smo se odločili, da bomo storitveni sektor razdelili na dva dela. Tržni del zagotavlja storitve posameznikom in podjetjem, netržni ali javni del pa praviloma storitve, ki niso del zasebne podjetniške iniciative. Poleg javne uprave sem spadajo tudi šolstvo, znanost ter zdravstvo in socialno varstvo, ki so v Sloveniji, kljub vse večji privatizaciji šolstva in zdravstva, še vedno večinoma financirani z javnimi sredstvi.

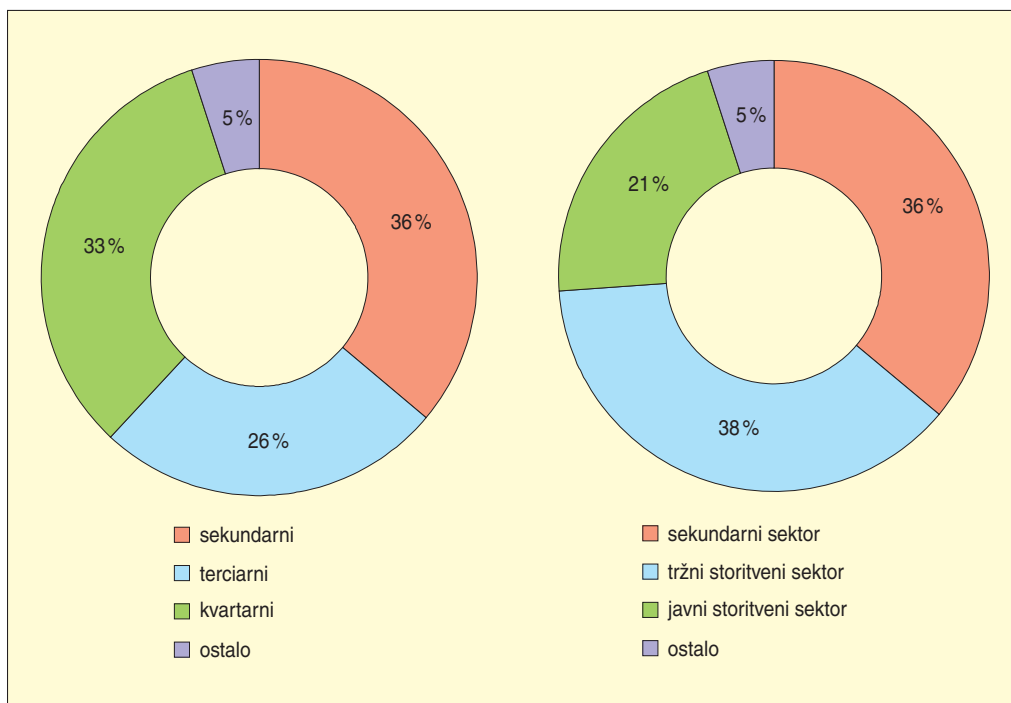
Kot rečeno, je bil v popisnem letu 1991 slovenski urbani sistem zmerno ali izrazito usmerjen v sekundarne dejavnosti. Kako se je v desetletju po velikem družbenopolitičnem prehodu spremenila sektorska podoba slovenskih mest, lahko ugotovimo iz podatkov Popisa 2002. V tem popisu se je zaposlenost določala na podlagi več skupin dejavnosti, ki odražajo sektorsko strukturo zaposlenih. To smo ugotavljali na podlagi novejših razvrstitev, ki razlikuje med tržnimi in javnimi storitvami.

Porazdelitev dejavnosti, upoštevanih v Popisu 2002 se od ostalih porazdelitev bistveno ne razlikuje. Nekoliko drugačna je le definicija terciarnega sektorja, kjer so zaradi spremenjene metodologije Popisa 2002 v primerjavi s popisom iz leta 1991 dodane dejavnosti javnih, skupnih in osebnih storitev (O + P). V tej kategoriji so namreč dejavnosti, ki bi jih lahko uvrstili tako v terciarni kot kvartarni sektor, vendar je, ker so bile opredeljene kot ena sama kategorija, odločitev o tem, v kateri sektor jih uvrstiti,

povsem arbitrarna. V omenjeni kategoriji so tako na primer dejavnosti frizerskih salonov in pogrebne dejavnosti, ki spadajo v terciarni sektor, pa tudi dejavnosti snemanja filmov in umetniškega poustvarjanja, ki so po definiciji del kvartarnega sektorja. Manj dilem je bilo pri uvrščanju v novejšo sektorsko klasifikacijo, saj je večina poklicev v dejavnostih O + P tržno usmerjenih.

Preglednica 12: Razdelitev dejavnosti po tradicionalnih in novejših sektorjih.

drugo	sekundarni sektor	terciarni sektor	kvartarni sektor
A kmetijstvo, lov, gozdarstvo	C rudarstvo	G trgovina	J finance
B ribištvo	D predelovalne dejavnosti	H gostinstvo, turizem	K nepremičninske storitve
X neznano	E oskrba z elektriko, plinom, vodo	I promet in zveze	L javna uprava
	F gradbeništvo	O + P javne, skupne in osebne storitve	M šolstvo
			N zdravstvo
drugo	sekundarni sektor	tržni storitveni sektor	javni storitveni sektor
A kmetijstvo, lov, gozdarstvo	C rudarstvo	G trgovina	L javna uprava
B ribištvo	D predelovalne dejavnosti	H gostinstvo, turizem	M šolstvo
X neznano	E oskrba z elektriko, plinom, vodo	I promet in zveze	N zdravstvo
	F gradbeništvo	O + P javne, skupne in osebne storitve	
		J finance	
		K nepremičninske storitve	

Slika 12: Sektorska struktura delovnih mest v slovenskih mestih leta 2002 (Popis 2002, podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po naselju dela).

Po sodobnejši klasifikaciji tržni storitveni sektor nudi 38 % delovnih mest, kar ga uvršča na vodilno mesto. S 36 % mu tesno sledi sekundarni sektor, medtem ko je javni storitveni sektor z 21 % delovnih mest na zadnjem mestu. Tržni storitveni sektor se pogosto omenja kot terciarni sektor, javni pa kot kvartarni, vendar v tem delu zaradi razlikovanja s tradicionalno sektorsko definicijo ohranjamo delitev na tržne in javne storitve. Med slovenskimi mesti jih 37 kaže izrazito usmerjenost v sekundarni sektor, 4 v tržni storitveni sektor in 4 v javni storitveni sektor. Zmerno usmerjenost v enega od teh treh sektorjev ima le 19 mest.

Izrazito tržno-storitvena mesta so Ljubljana, Koper, Piran in Nova Gorica. To so mesta, ki imajo izrazito turistično funkcijo (Piran), prometno (Koper, Nova Gorica) ali osrednjo poslovno in trgovsko funkcijo (Ljubljana). 11 mest ima zmerno usmerjenost v tržne storitve. Med njimi so tako večja mesta (na primer Maribor, Celje) kot manjša (na primer Radenci, Bled, Laško, Ilirska Bistrica). Gre za mesta, ki so bodisi pomembna trgovska središča (predvsem Maribor in Celje) ali pa imajo pomembno turistično funkcijo (Bled, Radenci in Laško). V večini izmed njih industrija nikoli ni bila najpomembnejša dejavnost.

Mesta z izrazito usmeritvijo v javne storitve so Postojna, Brežice, Dravograd in Tolmin. Gre za mesta, ki so bila v preteklosti načrtovana kot upravna središča: Postojna na Notranjskem, Brežice v posavskem »somesstvu« Sevnica–Krško–Brežice, Tolmin v Zgornjem Posočju in Dravograd na Koroškem. V nekaterih primerih ta mesta niso pridobila ostalih funkcij in so postala sateliti večjih mest (na primer Dravograd) ali regionalna središča (na primer Tolmin). Zmerno usmerjenost v javne storitve kaže še 14 mest. Gre za nekatera pomembna upravna središča regij ali upravnih enot (na primer Ljubljana, Celje, Ptuj, Radovljica).

Tudi korelacijska analiza sektorske usmeritve po novejši metodologiji nam ne pokaže bistvenih razlik (glej preglednico 13). Tržni storitveni sektor je očitno povezan z velikostjo mest (+0,38). Očitno je tudi, da sta močno povezana tržni in javni storitveni sektor, kar je razumljivo, saj so določene storitve pogosto medsebojno povezane (na primer računovodski servisi z javnimi davčnimi ustanovami). Javni sektor pa očitno ni izrazito vezan na velikost mest, saj povezava ni statistično pomembna. To je v določeni meri posledica dejstva, da imajo tudi nekatera mala mesta izrazito upravno funkcijo. Izjemno močna je še negativna povezava med sekundarnim in tržnim storitvenim sektorjem, kar lahko pomeni, da so industrijska mesta še vedno precej podhranjena s storitvenimi dejavnostmi. Interpretacija pa gre lahko tudi v smeri, da med »sekundarnimi« in »terciarnimi« mesti obstaja ostra razlika, oziroma, da so mešana, prehodna naselja z enakovredno zastopanostjo obeh sektorjev redka.

*Preglednica 13: Spearmanov koeficient korelacije med izbranimi spremenljivkami družbenoekonomskih značilnosti mest v Sloveniji po novejši metodi (** povezava je statistično pomembna pri 1 % značilnosti; * povezava je statistično pomembna pri 5 % značilnosti).*

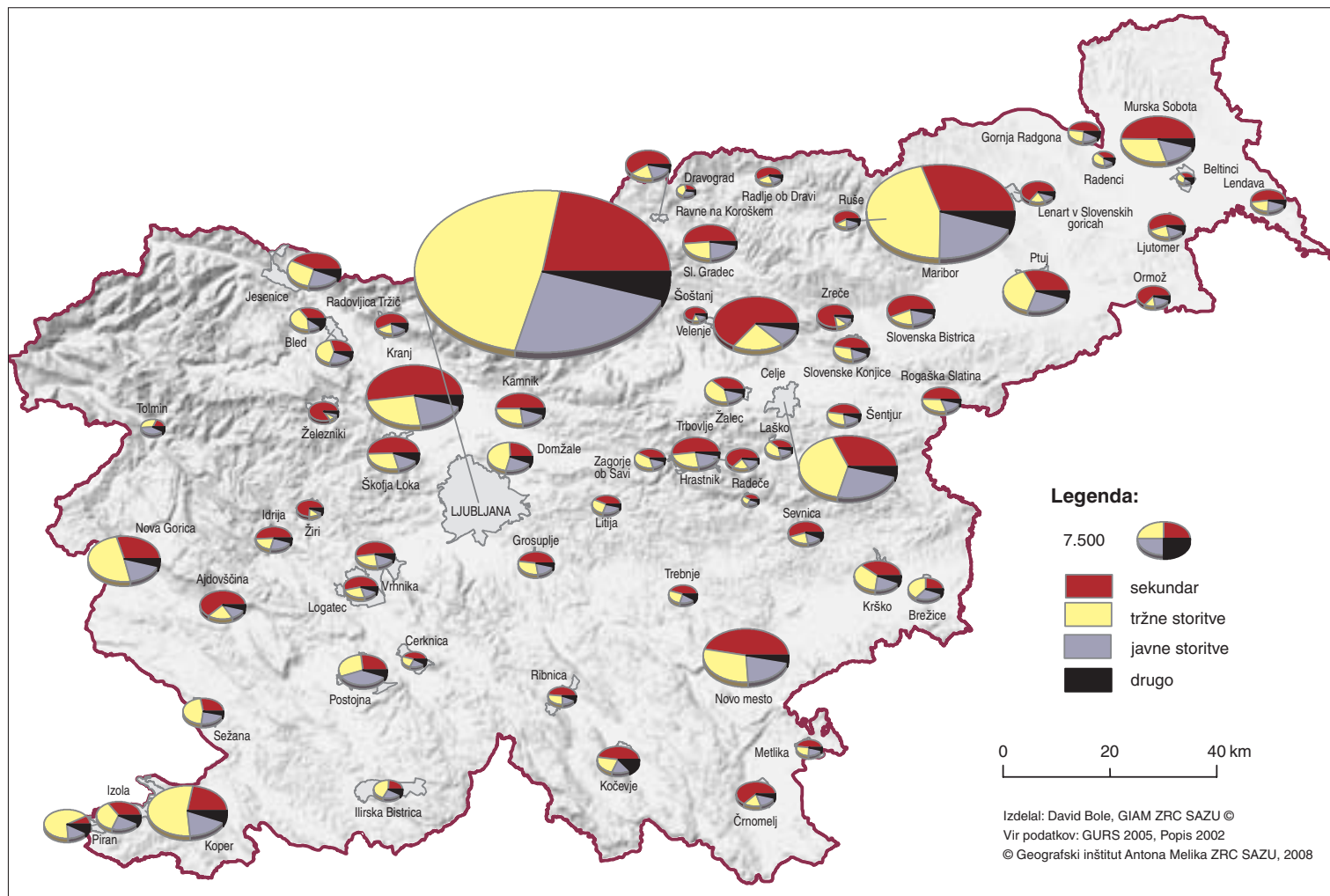
	število prebivalcev	število delovnih mest	delež zaposlenih v sekundarnem sektorju	delež zaposlenih v tržnem storitvenem sektorju	delež zaposlenih v javnem storitvenem sektorju
število prebivalcev	1,000	0,867**	-0,281*	0,377**	0,148
število delovnih mest	0,867**	1,000	-0,149	0,270*	0,041
delež zaposlenih v sekundarnem sektorju	-0,281*	-0,149	1,000	-0,901**	-0,656**
delež zaposlenih v tržnem storitvenem sektorju	0,377**	0,270*	-0,901**	1,000	0,389**
delež zaposlenih v javnem storitvenem sektorju	0,148	0,041	-0,656**	0,389**	1,000

Zaključimo lahko, da sekundarni sektor kljub deindustrializaciji in terciarizaciji naših mest ostaja zelo pomemben, zlasti v manjših, pa tudi v nekaterih večjih mestih. Kljub splošni krizi proizvodnega sektorja

Preglednica 14: Tipi družbenogeografske usmerjenosti slovenskih mest.

tip družbenekonomske usmerjenosti	šifra	ime mesta	tip družbenekonomske usmerjenosti	šifra	ime mesta
izrazita sekundarna	S	Ajdovščina	zmerna sekundarna	s	Beltinci
	S	Čerknica		s	Krško
	S	Črnomelj		s	Zagorje ob Savi
	S	Gornja Radgona	zmerna tržna storitvena	t	Bled
	S	Grosuplje		t	Maribor
	S	Hrastnik	zmerna javna storitvena	j	Izola
	S	Kamnik		j	Ptuj
	S	Kočevje	zmerna sekundarna in tržna storitvena	st	Laško
	S	Kranj		st	Radenci
	S	Lenart v Slovenskih goricah	zmerna sekundarna in javna storitvena	st	Zalec
	S	Lendava		sj	Jesenice
	S	Ljutomer	zmerna tržna in javna storitvena	sj	Litija
	S	Logatec		sj	Radeče
	S	Murska Sobota	zmerna tržna in javna storitvena	sj	Trebnje
	S	Novo mesto		tj	Celje
	S	Ormož	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Domžale
	S	Radlje ob Dravi		tj	Ilirska Bistrica
	S	Ravne na Koroškem	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Radovljica
	S	Ribnica		tj	Sežana
	S	Rogaška Slatina	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Ruše		tj	Sežana
	S	Sevnica	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Slovenj Gradec		tj	Sežana
	S	Slovenska Bistrica	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Slovenske Konjice		tj	Sežana
	S	Šentjur	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Škofja Loka		tj	Sežana
	S	Šoštanj	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Trbovlje		tj	Sežana
	S	Tržič	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Velenje		tj	Sežana
	S	Vrhnika	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Zreče		tj	Sežana
	S	Železniki	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	S	Žiri		tj	Sežana
izrazita tržna storitvena	T	Koper	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	T	Piran		tj	Sežana
izrazita javna storitvena	T	Nova Gorica	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	J	Brežice		tj	Sežana
izrazita sekundarna, zmerna javna storitvena	J	Postojna	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	J	Tolmin		tj	Sežana
izrazita tržna, zmerna javna storitvena	Sj	Idrija	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
	Sj	Metlika		tj	Sežana
izrazita tržna, zmerna javna storitvena	Tj	Ljubljana	zmerna tržna in javna storitvena	tj	Sežana
izrazita javna, zmerna tržna storitvena	Jt	Dravograd		tj	Sežana

Slika 13: Sektorska sestava delovno aktivnega prebivalstva v mestih leta 2002 (novejša opredelitev sektorjev). ►

Slika 14: Družbenoekonomska usmerjenost slovenskih mest glede na strukturo delovnih mest leta 2002. ►

očitno še vedno obstajajo dokaj uspešna podjetja, ki v nekaterih regionalnih središčih (na primer Kranj, Velenje in Novo mesto) še vedno zagotavljajo večinski delež delovnih mest. Vseeno je je delež delovnih mest v storitvenih dejavnosti v mestih precej narasel in že dosega 59 %. Proizvodne dejavnosti (industrija, rudarstvo, gradbeništvo, energetika) v manjših mestih še vedno zagotavljajo večino delovnih mest, medtem ko so v srednje velikih in velikih slovenskih mestih prevladala delovna mesta v storitvenem sektorju (terciarni in kvartarni oziroma tržni in javni).

Premik iz industrijske v storitveno dobo, ki se je začel že pred tremi desetletji, je vsaj z zornega kota delovnih mest dosegel skoraj vsa večja mesta in tudi nekatera klasična industrijska središča (na primer Jesenice). Ta prehod sicer ni tako izrazit kot v nekaterih drugih postsocialističnih državah, bržkone tudi zaradi bolj postopne slovenske gospodarske in družbene tranzicije ter počasnejše privatizacije gospodarstva, ki je omogočila preživetje nekaterih proizvodnih dejavnosti. Poglavitna družbenoekonomska usmeritev slovenskih mest je tako v storitveni, natančneje v tržno naravnani storitveni sektor.

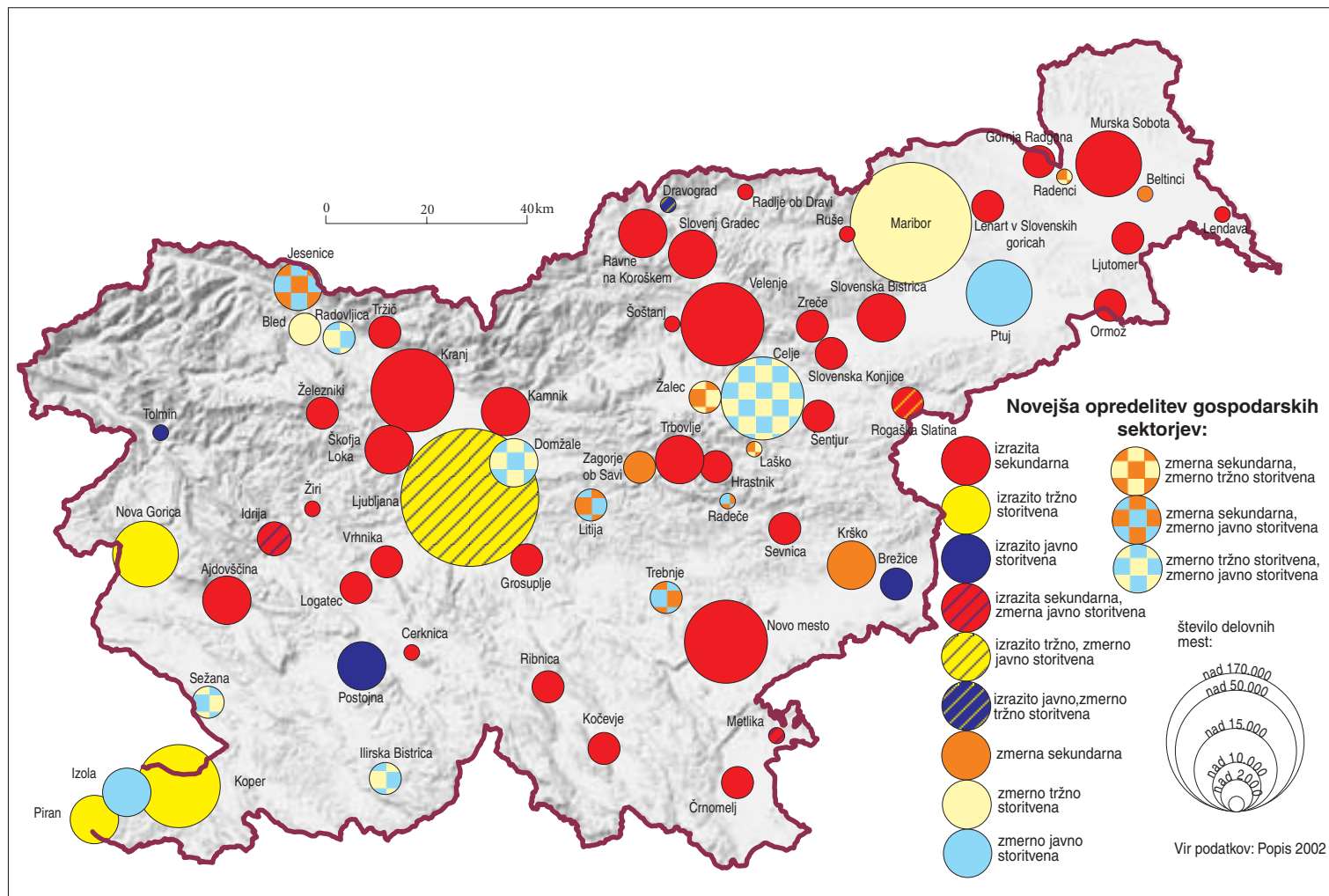
4.4.3 FUNKCIJSKA USMERJENOST SLOVENSkih MEST

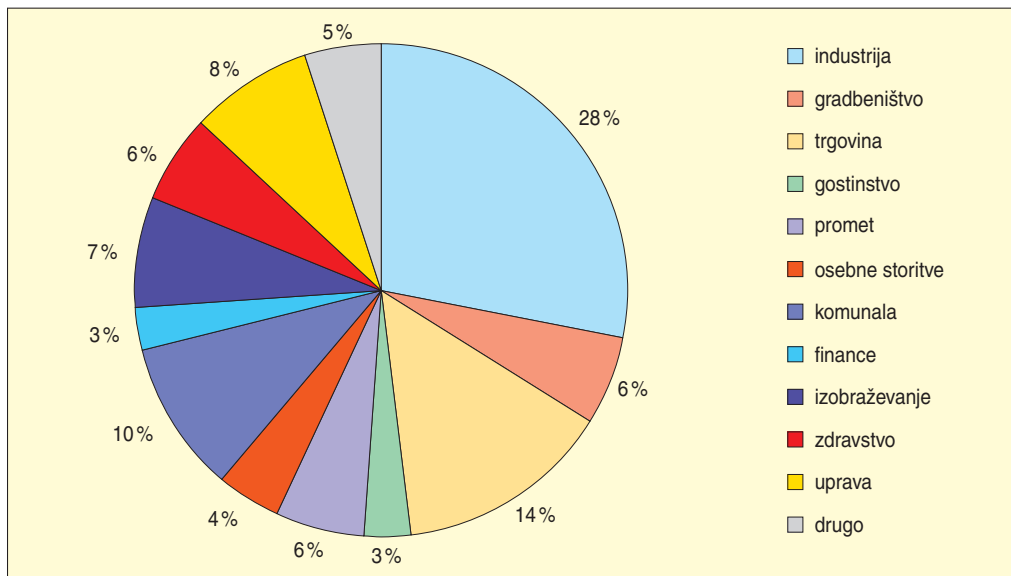
Mesta so središčna točka tistih funkcij, ki jih je že socialna geografija prikazala kot temeljne funkcije posameznika in družbe kot celote (Vrišer 1984, 32): oskrbe, rekreacije, prostega časa, dela, izobraževanja in bivanja. Vse te funkcije povezujejo dejavnosti prometa, komunikacij in informiranja. V obdobju pozitivizma se je bolj poudarjala delitev na mestotvorne in mestoslužne dejavnosti (poglavje 3.2.1), pa tudi na središčne (centralne) funkcije, ki so vezane na položaj mesta v urbanem sistemu in na določeno število potrošnikov v njegovem zaledju. V različnih obdobjih so bile različne tudi ključne funkcije. Tako so bile v obdobju do sredine 19. stoletja najbolj pomembne tržne in obrtne funkcije, pozneje so temeljito spremenile mestni ustroj industrijske funkcije, v sodobnosti pa so najpomembnejše storitvene funkcije. Naš namen je ugotoviti tiste mestne funkcije, ki dajejo mestu poseben značaj, v okviru Slovenije celo poseben pomen. Vrišer in Rebernik (1993, 22) sta postopek imenovala določanje mestnih funkcij širšega ali regionalnega pomena. Carter (1972, 45), ki je mestne funkcije razčlenil nekoliko drugače, razlikuje središčne funkcije, ki izhajajo iz Christallerjeve teorije centralnih krajev, transportne funkcije in posebne funkcije, kamor spadajo »mestotvorne« dejavnosti, torej tiste, namenjene zunajmestnemu tržišču.

Mestne funkcije so torej dejavnosti, ki dajejo mestu pečat, ga povezujejo z zaledjem in so podlaga za njihov gospodarski obstoj. V mislih imamo torej gospodarske funkcije, merljive s številom delovnih mest v posameznem urbanem središču. Mestne funkcije sicer niso vedno gospodarske, še posebej v času suburbanizacije, ko nekatera mesta izgubljajo gospodarske funkcije in pridobivajo negospodarske (na primer bivalno funkcijo v primeru satelitskih naselij). Kljub vsemu je opredeljevanje mestnih gospodarskih funkcij pomembno, saj je celoten nastanek mesta odvisen od specializirane delitve dela in posledično proizvodov, ki so namenjeni tako mestnemu kot okoliškemu in globalnemu tržišču.

Funkcije mest lahko opredelimo na podlagi dejavnostne sestave delovnih mest po standardni klasifikaciji dejavnosti (SKD), kot je opredeljena v Popisu 2002 in je podrobnejša od sektorske sestave. Zaradi boljše primerljivosti s popisom iz leta 1991 sta dejavnosti E (oskrba z elektriko, plinom in vodo) in K (nepremičninske storitve) združeni v enotno kategorijo »stanovanjske in komunalne storitve«. Prav tako sta dejavnosti A in D združeni v enotno kategorijo »industrija in rudarstvo«. Tako lahko za posamezna mesta glede na število delovnih mest izluščimo 11 različnih kategorij dejavnosti.

Gledano z vidika vseh 64 urbanih središč je največ delovnih mest v predelovalnih dejavnostih, ki jih lahko enačimo z industrijo. Vanje spada 28 % delovnih mest. Med bolj zastopane dejavnosti spadata še trgovina s 14 % in stanovanjsko-komunalne storitve z 10 % delovnih mest, sledijo pa javna uprava, izobraževanje in raziskovanje, gradbeništvo, zdravstvo in socialno varstvo, promet in zveze ter ostale dejavnosti.

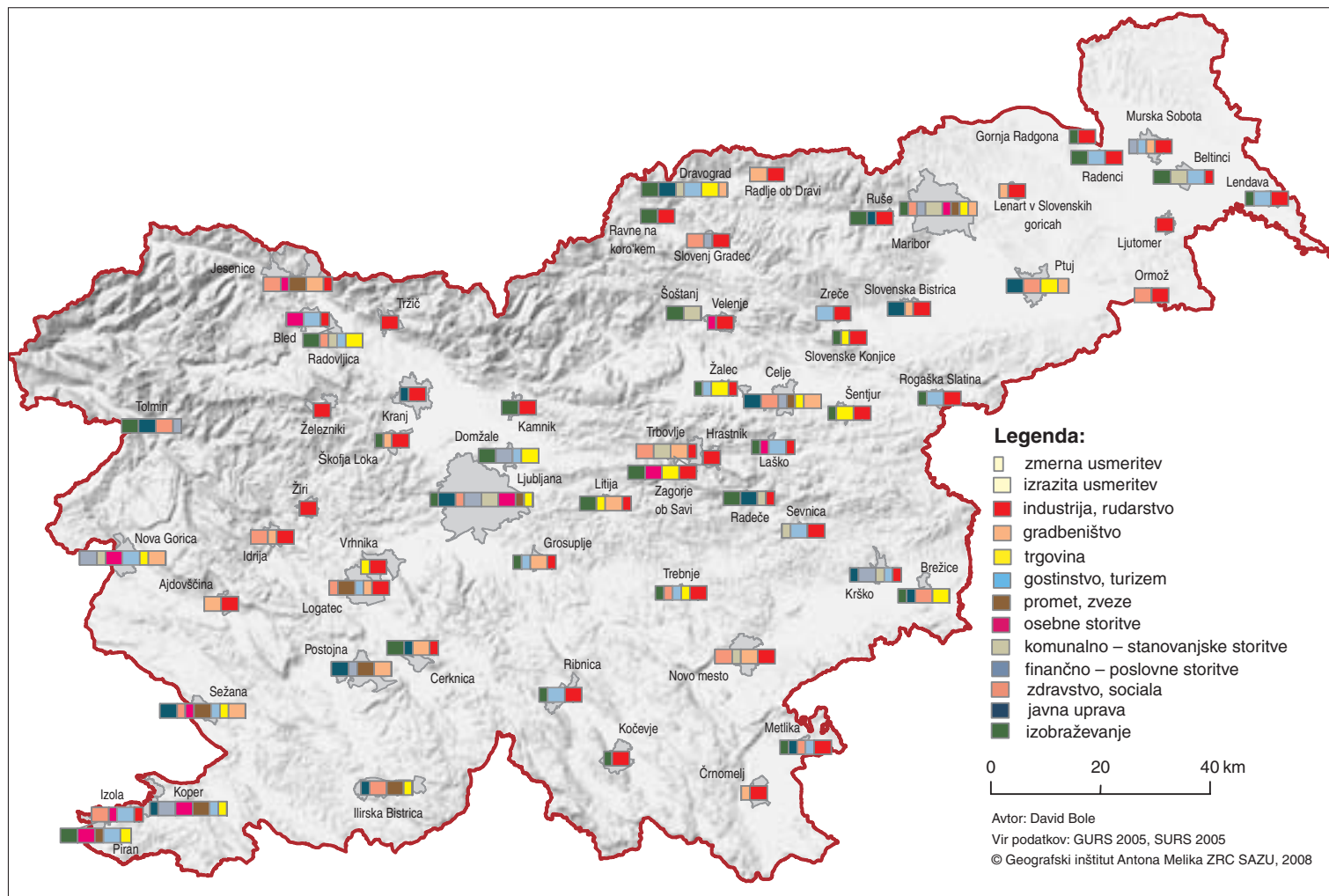
Slika 15: Sestava delovnih mest po posameznih dejavnostih v slovenskih mestih leta 2002 (Popis 2002, podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po naselju dela).

Kvocienti, ki prikazujejo razmerja med delovnimi mesti glede na povprečja, so prikazani v preglednici 15. Usmerjenost slovenskih mest je podobno kot pri družbenoekonomski usmerjenosti opredeljena z metodo standardnega odklona. Kvocient pove, katera dejavnost je v določenem mestu nadpovprečno zastopana glede na povprečje vseh slovenskih mest. Vrišer (1969, 1998a) je podobno metodo uporabil za določanje širšega pomena mestnih funkcij za posamezno mesto. V običajnih razmerah bi moralo imeti mesto približno enak delež delovnih mest v določeni dejavnosti kot je povprečje celotnega urbanege sistema. Če je delež v določeni dejavnosti nadpovprečen, lahko sklepamo, da je ta dejavnost namenjena tudi tržišču zunaj mestnega prostora. Obratno podpovprečen delež dejavnosti pomeni primanjkljaj določene funkcije in posledično »uvoz« od zunaj. Tudi v tem primeru smo odklon za 25 % vrednosti od povprečja vseh mest opredelili kot močan, torej gre za čezmerno razvitost oziroma opremljenost z določeno funkcijo.

Funkcijska usmerjenost v industrijo in rudarstvo je še vedno prisotna manjših mestih, kot so Železniki, Zreče, Žiri, Tržič in številna druga. Kvocient, večji od 1, ima kar 47 mest od 64. Med večjimi mesti izstopajo Velenje (kvocient 2,08), Kranj (1,62), Murska Sobota (1,47) in Novo mesto (1,31). Izključno industrijska mesta, ki nimajo nobene druge usmeritve, so praviloma manjša in nimajo središčne geografske lege. Sem spadajo Tržič, Žiri, Ljutomer, Železniki in Hrastnik, deloma tudi Velenje, Lenart v Slovenskih goricah, Gornja Radgona, Kočevje, Vrhnika in Črnomelj.

Splošna ugotovitev je, da imajo večja mesta in nekatere regijska središča (Ptuj, Nova Gorica, Koper, Celje) dokaj raznoliko dejavnostno usmeritev delovnih mest. Med funkcijsko najbolj raznovrstna mesta spadajo Ljubljana, Maribor, Celje, Koper in Nova Gorica, medtem ko večji mesti Kranj in Velenje kažejo močno usmeritev v le eno izmed dejavnosti. Slednje velja tudi za precej manjših mest, na primer Tržič, Žiri, Kočevje in Črnomelj, kar je lahko pokazatelj šibkejšega vplivnega območja. Obstajajo pa tudi dejavnostno zelo raznolika manjša mesta, na primer Tolmin, ki imajo glede na njihovo velikost nadpovprečno veliko dejavnosti in posledično močnejša vplivna območja. Navedeno potrjuje tudi korelacijska

Slika 16: Funkcijska usmerjenost slovenskih mest v letu 2002. ►

analiza. Funkcija industrije in rudarstva je z velikostjo mesta negativno povezana ($r_s = -0,26$), Statistično pomembna je še povezava med velikostjo mest in komunalno-stanovanjsko funkcijo ($r_s = +0,45$). Zanimive so tudi korelacijske povezave med samimi funkcijami: funkcija gostinstva in turizma je tako visoko povezana s funkcijo prometa ($r_s = +0,49$) in trgovine ($r_s = +0,47$), finance z osebnimi, javnimi storitvami ($r_s = +0,38$), industrija in rudarstvo pa negativno z vsemi ostalimi funkcijami. Vse omenjene korelacije veljajo za statistično pomembne pri 5 odstotni značilnosti.

Tudi ti podatki pričajo o tem, da so industrijska mesta podpovprečno opremljena z ostalimi funkcijami. Očitno gre v večji meri za visoko specializirana naselja, ki zaposlitve ne zagotavljajo zgolj mestnemu prebivalstvu, ampak imajo tudi regionalni pomen. Visoka specializacija mest govori tudi o tem, da predstave o mestu kot samozadostnem pojavu, ki oskrbuje samo sebe in podeželje, ne držijo. Očitno je, da imajo funkcije regionalni pomen in da tudi mestno prebivalstvo zadovoljuje potrebe po nekaterih funkcijah, na primer izobraževalnih ali zdravstvenih, v drugih urbanih središčih. Tudi v najbolj oddaljena mestna naselja prinašata funkcijsko specializacijo zlasti izboljšana prometna dostopnost in večja mobilnost prebivalstva. Nekatera mesta so ostala celo brez gospodarskih funkcij, saj prebivalstvo svoje potrebe po delu, oskrbi, izobraževanju in podobnih funkcijah zadovoljuje v drugih mestih. Takšna so na primer mesta Vrhnika, Dravograd, Beltinci, v manjši meri celo nekatera večja mesta, denimo Trbovlje in Jesenice, ki imata lokacijski kvocient višji od 100. Prav tako je očitno, da so v obdobju načrtovanega policentričnega razvoja nekatera mesta dobila izrazito upravne funkcije, ki pa niso bile podkrepjene z drugimi funkcijami, zato so ostala odvisna od bližnjih zaposlitvenih središč. Tak je primer Dravograda, ki predstavlja upravno središče, a se veliko prebivalcev vozi na delo v bližnji Otiški Vrh ter v Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec in druga industrijska središča. Podobna mesta so Radovljica, Tolmin in Postojna.

V naslednjem poglavju predstavljamo novejši način določanja funkcijske in družbenoekonomske usmerjenosti mest, ki lahko pokaže hierarhično organizacijo slovenskega urbanega sistema na drugačen način, ne le z določanjem funkcijske specializacije. Gre za metodo potencialne dostopnosti do delovnih mest, ki upošteva absolutne vrednosti delovnih mest in prostorsko razdaljo med bivališči zaposlenih in delovnimi mesti.

Preglednica 15: Pregled funkcij slovenskih mest glede na odstopanja od povprečja (++ presežek nad 25 %, + presežek pod 25 %, – primanjkljaj).

	industrija	gradbeništvo	trgovina	gostinstvo	promet	osebne storitve	komunala	finance	zdravstvo	izobraževanje	uprava
Ajdovščina	++	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Beltinci	+	–	–	++	–	–	++	–	–	++	–
Bled	+	–	–	++	–	++	–	–	–	–	–
Brežice	–	–	++	–	–	–	–	–	++	+	+
Celje	–	++	+	–	+	–	–	+	++	–	++
Cerknica	+	++	–	–	–	–	–	–	–	++	+
Črnomelj	++	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Domžale	–	–	++	+	–	–	–	++	–	++	–
Dravograd	–	+	++	++	–	–	+	–	–	++	++
Gornja Radgona	++	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
Grosuplje	+	++	–	+	–	–	–	–	–	+	–
Hrastnik	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Idrija	++	+	–	–	–	–	–	–	++	–	–
Ilirska Bistrica	–	–	+	–	++	–	–	–	++	–	+
Izola	+	–	–	++	–	+	–	–	++	–	–
Jesenice	+	++	–	–	++	+	–	–	++	–	–
Kamnik	++	–	–	–	–	–	–	–	–	++	–
Kočevje	++	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–

	industrija	gradbeništvo	trgovina	gostinstvo	promet	osebne storitve	komunala	finance	zdravstvo	izobraževanje	uprava
Koper	–	–	+	+	++	++	–	++	–	–	+
Kranj	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+
Krško	+	–	–	+	–	–	+	++	–	–	+
Laško	+	–	–	++	–	+	–	–	–	+	–
Lenart v Sloven- skih goricah	++	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Lendava	++	–	–	++	–	–	–	–	–	+	–
Litija	+	++	+	–	–	–	–	–	–	++	–
Ljubljana	–	–	+	–	+	++	++	++	+	+	++
Ljutomer	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Logatec	++	+	–	+	++	–	–	–	+	–	–
Maribor	–	+	+	–	+	+	++	+	+	+	–
Metlika	++	–	–	+	–	–	–	–	+	+	+
Murska Sobota	++	+	–	+	–	–	–	+	–	–	–
Nova Gorica	–	++	+	++	–	++	+	++	–	–	–
Novo mesto	++	++	–	–	–	–	+	–	++	–	–
Ormož	++	–	–	–	–	–	–	–	++	–	–
Piran	–	–	++	++	+	++	–	–	–	++	–
Postojna	–	++	–	–	++	–	–	+	–	–	++
Ptuj	–	+	++	–	–	–	–	–	++	–	++
Radeče	+	–	–	–	–	–	+	–	–	++	++
Radenci	++	–	–	++	–	–	–	–	–	++	–
Radlje ob Dravi	++	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Radovljica	–	–	++	+	–	–	+	–	+	++	–
Ravne na Koroškem	++	–	–	–	–	–	–	–	–	++	–
Ribnica	++	–	–	++	–	–	–	–	–	+	–
Rogaška Slatina	++	–	–	++	–	–	–	–	–	+	–
Ruše	++	–	–	–	–	–	–	–	–	++	+
Sevnica	++	–	–	++	–	–	+	–	–	–	–
Sežana	–	++	+	+	++	+	–	–	+	–	++
Slovenj Gradec	++	–	–	–	–	–	–	+	++	–	–
Slovenska Bistrica	++	+	–	–	–	–	–	–	–	–	++
Slovenske Konjice	++	–	+	–	–	–	–	–	–	+	–
Šentjur	++	–	++	–	–	–	–	–	–	+	–
Škofja Loka	++	+	–	–	–	–	–	–	–	+	–
Šoštanj	–	–	–	–	–	–	++	–	–	++	–
Tolmin	–	–	–	–	–	–	–	+	++	++	++
Trbovlje	+	++	–	–	–	–	++	–	++	–	–
Trebnje	++	–	+	+	–	–	–	–	+	+	–
Tržič	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Velenje	++	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–
Vrhnika	++	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–
Zagorje ob Savi	++	–	++	–	–	++	–	–	–	++	–
Zreče	++	–	–	++	–	–	–	–	–	–	–
Žalec	+	–	++	+	–	–	–	–	–	+	–
Železniki	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Žiri	++	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

4.5 POTENCIALNA DOSTOPNOST DO DELOVNIH MEST

Prikaz urbanega sistema glede na dejavnostno in sektorsko usmerjenost je tradicionalni pristop k preučevanju družbenoekonomskih značilnosti celotnega sistema oziroma funkcijske usmerjenosti njegovih posameznih delov. Poglavitni avtorji te delitve so bili v Sloveniji Vrišer (1984), Kokole (1962) in Pak (2002b), v tujini pa Jacobs (1969), Geddes in Gottman (po Baigentu 2004). Delovanje urbanega sistema in njegove temeljne značilnosti pa lahko prikažemo tudi v drugi luči. Namen tega poglavja je predstaviti nov pogled na urbani sistem iz podatkov, ki so že bili uporabljeni pri preučitvi dejavnostne in sektorske analize delovnih mest.

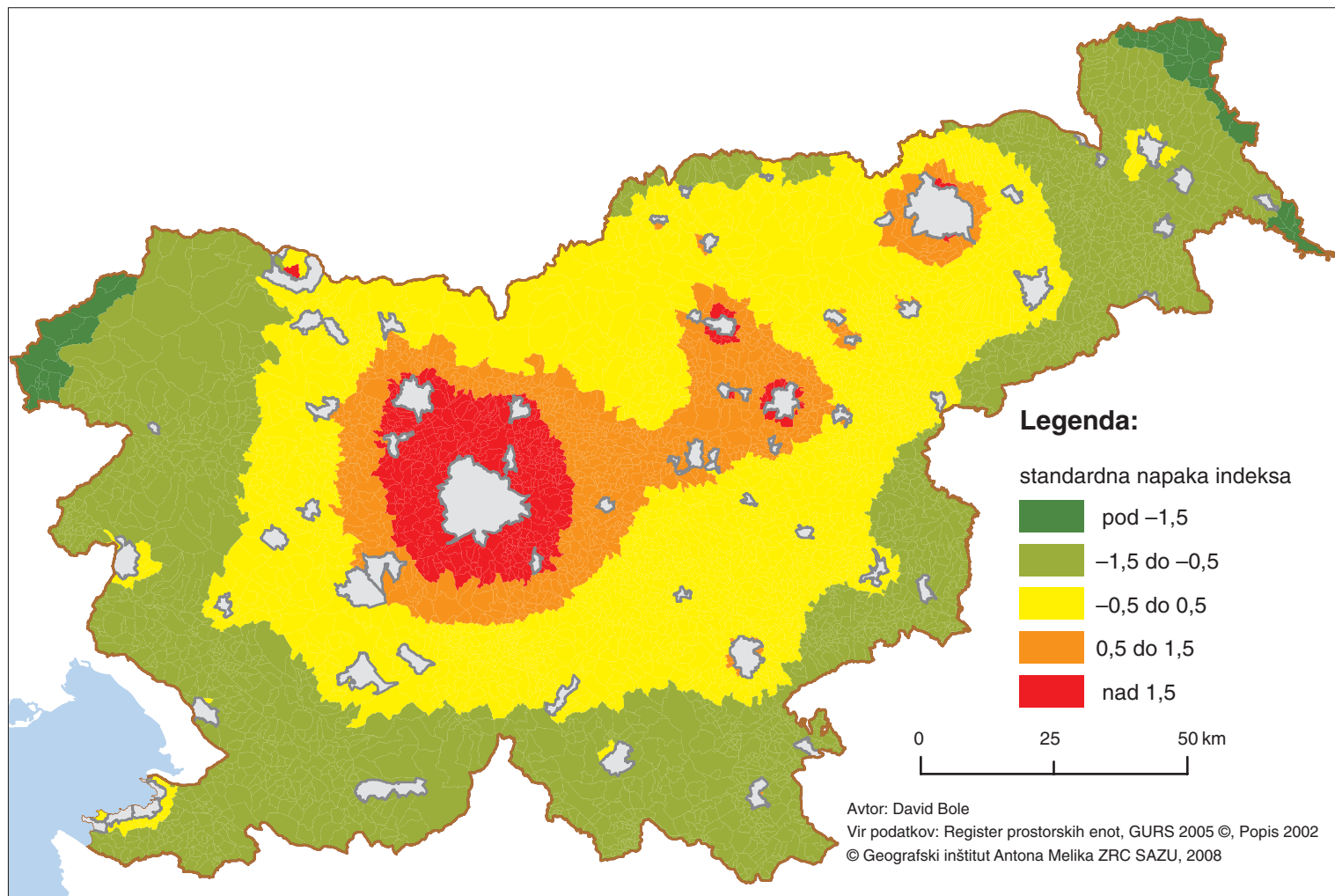
Glavna kritika tradicionalnega pristopa k analizi urbanega sistema sta Andersen in Engelstoft (2004). Menita, da ugotavljanje funkcijske usmerjenosti posameznih mest na podlagi odstopanj od povprečja »... v moderni in vse bolj heterogeni urbani pokrajini ne more zadostovati...«, ker izhaja iz tradicionalnega ločevanja med urbanim in ruralnim, ki pa ne obstaja več (Andersen in Engelstoft 2004, 60). Gravitacijska območja mest se namreč raztezajo onstran administrativnih ali statističnih meja v podeželski prostor, za kar so najboljši dokaz sodobne oblike suburbanizacije. Če skušamo celovito zaobjeti vse prvine urbanega sistema, ugotavljanje dejavnostne strukture posameznih mest ne zadošča.

Druga pomanjkljivost tradicionalnega določanja dejavnostne usmerjenosti (funkcionalnosti) mest je v tem, da upošteva zgolj odklon od povprečja in na podlagi tega določa »polifunkcionalnost« na eni strani ali »monofunkcionalnost« na drugi (Vrišer 1984, 35). Na ta način lahko ugotovimo značilnosti prvin urbanega sistema, vendar se značilnosti urbanega sistema kot celote ne razkrijejo. Problematično je predvsem določanje zgolj relativnih vrednosti, torej deležev delovnih mest v posameznih dejavnostih, ne pa tudi upoštevanje absolutnih vrednosti. Dober primer je domnevna večinska usmerjenost slovenskih mest v industrijo in rudarstvo, saj na podlagi odklona od povprečja kar 47 od 64 mest izkazuje usmerjenost v ti dve dejavnosti. Vendar primerjava absolutnih vrednosti pokaže, da je v industriji in rudarstvu le dobra četrtina delovnih mest. Slika 17 prikazuje omenjeno razliko med glediščem

relativne vrednosti						absolutne vrednosti					
12 %	14 %	16 %	10 %	15 %	32 %	120	170	520	300	720	550
10 %	47 %	15 %	17 %	25 %	19 %	450	750	100	80	350	200
33 %	15 %	10 %	12 %	19 %	16 %	100	80	200	1000	700	120
7 %	9 %	30 %	17 %	12 %	13 %	120	70	90	140	60	90
10 %	5 %	10 %	12 %	12 %	19 %	150	70	60	90	100	70
27 %	14 %	30 %	17 %	8 %	32 %	100	130	90	40	20	60

Slika 17: Prikaz razlik prostorskega vzorca med relativnimi in absolutnimi vrednostmi.

Slika 18: Indeks po metodi potencialne dostopnosti do vseh delovnih mest v Sloveniji. ►

relativnih ali absolutnih vrednosti. Če na določenem območju primerjamo le relativne vrednosti posameznega pojava, lahko dobimo povsem drugačen prostorski vzorec, kot če primerjamo absolutne vrednosti tega pojava na istem območju.

Omenjeni pomanjkljivosti lahko odpravimo z modelom »potencialne dostopnosti do delovnih mest«, ki sta ga na primeru danskega urbanega sistema predstavila Andersen in Engelstoft (2004). Metoda potencialne dostopnosti je izpeljava gravitacijskih modelov, saj upošteva privlačnost (moč privlačnosti je opredeljena s številom delovnih mest) v središču (mestu) in prostorsko razdaljo med zaposlitvenim središčem (mestom) in posameznimi naselji v zaledju. Bistvo njune teze je, da urbanega sistema ne moremo preučevati z vidika posameznih mest, temveč celovito, torej kot enotno, dinamično urbano pokrajino različnih oblik. S tem skušata posredno dokazati, da se posamezna mesta vse bolj stapljajo z okolico in sestavljajo heterogeno urbano-ruralno pokrajino z različnimi ekonomskimi in družbenimi značilnostmi. Na eni strani poteka stapljanje in izginjanje razlik med urbanim in ruralnim, na drugi pa v urbani pokrajini nastajajo nove razlike, ki so posledica različnih hitrosti razvoja, tako da nekateri deli ekonomsko zastajajo, drugi pa se pospešeno razvijajo. Tako delovanje urbanega sistema ni več povezano z delovanjem posameznih mest in njihovih zaledij, ampak je pogojeno z njihovim prepletanjem in povezovanjem oziroma z oblikovanjem urbane pokrajine.

Model potencialne dostopnosti do delovnih mest skuša premestiti problem zabrisane in nejasne razmejitve med mestom in njegovo okolico. S pomočjo GIS orodij lahko ustvari mrežo možnih lokacij, ki so določene sorazmerno glede na velikost in obratno sorazmerno glede na razdaljo. Po postopku, opisanem v metodološkem poglavju, so vrednosti potencialne dostopnosti izračunane za vsa slovenska naselja. Izračunani indeks je seštevek vseh količnikov števila delovnih mest ter razdalj med naseljem in mestom (slika 1).

Ker so za računanje indeksov potrebne natančne razdalje od vsakega naselja do vseh mest, smo izdelali matriko razdalj med 6003 slovenskimi naselji in 64 našimi mesti. Predhodno smo za vsa naselja določili centroide, matriko razdalj pa smo izdelali na podlagi njihove medsebojne oddaljenosti. Matriko smo nato združili s številom delovnih mest po formuli, prikazani v sliki 2. Tako smo za vsako naselje dobili indeks, ki smo ga glede na standardni odklon od povprečne vrednosti vseh indeksov prikazali na zemljevidu. Standardna napaka 0 pomeni povprečje, višji odklon nadpovprečne vrednosti, nižji pa podpovprečne.

Za razliko od klasičnih zemljevidov funkcionalne zgradbe urbanega sistema, ki prikazujejo mesta kot samostojne entitete brez vpliva na zaledje, jih zemljevidi potencialne dostopnosti do delovnih mest prikazujejo kot del celote; vključujejo tudi njihova zaledja in tako oblikujejo urbane pokrajine.

Dokaj enostaven model potencialne dostopnosti do delovnih mest predvideva:

- da dostopnost do delovnih mest upada linearno z oddaljenostjo, ne glede na vrsto delovnih mest,
- da ni naravnih in drugih prometnih ovir, zato upošteva le evklidsko, ne pa tudi dejansko razdaljo med naseljem in mestom,
- da čezmejna zaposlitvena središča nimajo nobenega vpliva.

Za ilustracijo tega analitičnega modela je na sliki 18 predstavljena potencialna dostopnost do vseh delovnih mest v Sloveniji, ki jasno kaže moč Ljubljane oziroma celotne osrednje Slovenije, torej tudi bližnjih mest, kot so Kranj, Škofja Loka, Domžale, Grosuplje, Vrhnika in Kamnik. Nadpovprečne vrednosti so še v pasu med Velenjem, Celjem in Trbovljami ter v okolici Maribora. Ta zemljevid razkriva nove dimenzije urbane pokrajine, kjer jasno prevladuje Ljubljana z močno urbanizirano okolico, ki se koncentrično razteza okrog prestolnice, s poudarjenim krakom proti Gorenjski. Drugotno središče je še na območju Savinjske doline ter Maribora, manj izrazito pa okrog Novega mesta. Jasno se kažejo tudi marginalna območja Slovenije, kjer mesta nudijo skromne zaposlitvene možnosti. Tako je na primer Lendava na območju, kjer je standardni odklon indeksov celo pod $-1 \frac{1}{2}$ slovenskega povprečja. Daleč pod povprečjem so tudi manjša mesta Ilirska Bistrica, Ormož, Beltinci, Črnomelj, Metlika, Lenart in Tolmin. Poleg majhnega števila delovnih mest imajo nizke indekse tudi zaradi precejšnje oddaljenosti od večjih zaposlitvenih središč.

Avtorja metode Andersen in Engelstoft (2004) priznavata, da visoka potencialna dostopnost do delovnih mest v naselju še ne pomeni dejanske dostopnosti, ki je lahko odvisna tudi od številnih drugih dejavnikov (prometnih, družbenih in ostalih). Kljub temu obstaja velika verjetnost, da bodo naselja z visoko potencialno dostopnostjo tudi dejansko kmalu imela visoko dostopnost do delovnih mest. To izhaja iz dejstva, da je dnevna mobilnost delavcev z naraščajočim pomenom novih tehnologij ter fleksibilne organizacije dela in zaposlitve čedalje večja (Andersen in Engelstoft 2004, 61). Urbana pokrajina je tudi čedalje bolj fragmentirana, kar pomeni večjo fizično ločenost posameznih funkcij v prostoru in posledično večjo mobilnost populacije znotraj in celo prek meja večjih regij. Analizo potencialne dostopnosti do delovnih mest lahko opravimo z vsemi dejavnostmi po SKD klasifikaciji. Vsaka dejavnost ima namreč lasten prostorski vzorec oziroma obliko. Kopičenje kapitalsko intenzivnih dejavnosti, na primer gradbeništva, finančnih ali poslovnih storitev, na določenem območju lahko pomeni določeno uspešnost oziroma ugodne ekonomske razmere, njihova odsotnost pa stagnacijo ali nazadovanje.

Zemljevid potencialne dostopnosti do industrije in rudarstva predstavlja zanimiv pogled na slovensko urbano pokrajino: potem, ko je bil industrijski polmesec v prejšnjem poglavju o mestnih funkcijah zakrit, lahko tokrat opazimo obris polmeseca, ki se od Tržiča prek Kranja in Ljubljane razteza do Zasavja in naprej proti Celju, kjer se razcepi v savinjsko-šaleški krak in mariborski krak (slika 19). Polmesec je sicer manj izrazit in ne vključuje v preteklosti industrijskih Jesenic, prav tako je precej šibkeje izražen v Zasavju in na Koroškem. Očitno je deindustrializacija prizadela zlasti industrijska mesta z manj raznovrstnimi, delovno zelo intenzivnimi obrati (metalurgija, strojna in kovinska industrija). Industrija ostaja zelo močna na območju med Ljubljano in Kranjem, kjer so se podjetja uspela hitreje prilagoditi novim tržnim razmeram po osamosvojitvi in je bila njihova sestava bolj heterogena. Primer je kranjska industrija s podjetji, ki so se uspešneje prestrukturirala: Sava, Hidria Perles, podjetja bivše skupine Iskra (Iskraemeco, Iskratel ...), Ibi in druga. Industrija in rudarstvo ostajata zelo uspešna tudi v Velenju in Šoštanju (Premogovnik, Gorenje, Veplast in druga podjetja). Zemljevid dostopnosti do delovnih mest v industriji in rudarstvu je dokaj enovit in zunaj omenjenih območij izkazuje nadpovprečne indekse le še v okolici Novega mesta ter v zelo omejenem obsegu okrog manjših središč z močnimi industrijskimi obrati (Trebneje, Radeče, Žiri). Opazna je tudi podpovprečna industrijska razvitost zahodne in južne Slovenije.

Trgovina kot pomemben del storitvenih dejavnosti je osredotočena v osrednji Sloveniji. Njena značilnost, pa tudi večine ostalih storitev, je v bolj enakomerni razporejenosti, saj so skrajni odkloni ($\pm 1 \frac{1}{2}$) redkejši kot pri industriji in rudarstvu. Značilnost trgovine je v centralizaciji, saj poleg osrednje Slovenije izstopa le še Maribor, v mejah povprečja pa so še zaledja nekaterih mest, funkcijsko usmerjenih v trgovino (Brežice, Ptuj, obalna mesta). Turizem in gostinstvo sta pričakovano najbolj zgoščena na območjih z največjo turistično aktivnostjo. Poleg večjih mest, kot so Ljubljana, Maribor in Celje, izstopajo obalna mesta z močnim obmorskim in igralniškim turizmom ter območja v okolici Bleda in zdraviliških krajev Laškega, Zreč, Rogaške Slatine in Radencev.

Finančne in poslovne storitve so po pričakovanju zgoščene v osrednji Sloveniji, vendar so indeksi razporejeni dokaj enakomerno, saj standardni odklon vrednosti nikjer ne pade pod $-\frac{1}{2}$. Gre za prostorski vzorec, ki se sklada s tradicionalnim pogledom na urbani sistem, to je s centralizacijo teh storitev v glavnem in največjem mestu. Ker pa so to dejavnosti, ki so neobhodno potrebne za delovanje celotnega gospodarstva, se z indeksi med $-\frac{1}{2}$ in $+\frac{1}{2}$ dokaj enakomerno razporejajo po večini ozemlja Slovenije. Zanimivo je, da rezultati sovpadajo z danskim urbanim sistemom, ki ima podobno prostorsko zakonitost – centralizacijo v glavnem mestu, kjer so sedeži vseh podjetij teh dejavnosti, vendar dokaj majhna odstopanja na ostalem ozemlju zaradi nujne navzočnosti bančnih, računovodskih, knjigovodskih, zavarovalniških in drugih manjših poslovalnic zunaj glavnih središč. Podobno velja tudi za stanovanjsko-komunalne storitve, ki so zaradi večje koncentracije delovnih mest v komunalnih podjetjih, vezanih na termoelektrarno nekoliko bolj izrazito zastopane le še v okolici Velenja in Šoštanja ter v Zasavju.

Najbolj centraliziran prostorski vzorec je značilen za javne storitve. Dostopnost do delovnih mest v izobraževanju in znanosti je največja v okolici Ljubljane, Maribora in Celja. Močno izstopa zlasti okolica Ljubljane, ki ima sorazmerno z velikostjo mesta tudi večje število delovnih mest v osnovnih, srednjih

šolah in z največjo slovensko univerzo tudi v visokem šolstvu. Ima tudi največ raziskovalcev. Velikost in lokacija univerze postavljata v dober položaj tudi Maribor, izstopajo pa še nekatera manjša »izobraževalna« središča. Z ustanovitvijo tretje univerze v Kopru in četrte v Novi Gorici ter drugimi načrtovanimi univerzami (na primer v Novem mestu) se je položaj nekoliko že spremenil, vendar zaradi časovnega zanika podatkov tega še ni možno preveriti. Skoraj identičen je zemljevid dostopnosti do delovnih mest v zdravstvu in socialnem varstvu. Tudi ta storitev je dokaj centralizirana in zato vezana na največja mesta, kjer so osredotočene največje organizacije (na primer zavodi za zdravstveno, pokojninsko in socialno varstvo, večje bolnišnice). Majhna odstopanja so le tam, kjer so mesta z večjimi bolnišnicami, kar očitno vpliva na višje indekse. Tako so ozki obroči s temi vrednostmi opazni okrog Novega mesta, Jesenic in Slovenj Gradca. Največja centralizacija je očitna pri dejavnosti javne uprave, ki ima v okolici Ljubljane celo vrednost nad $+2\frac{1}{2}$ standardnega odklona, s čimer med vsemi dejavnostmi izkazuje največjo osredotočenost in neenakomerno razporejenost.

Presenetljiva je ugotovitev, da daleč največjo osredotočenost v Ljubljani in njeni okolici kažejo negospodarske dejavnosti v javnem sektorju. Podobno velja za dejavnosti zdravstva in socialnega varstva ter izobraževanja in znanosti, ki so še vedno povečini del javnega sektorja in prav tako izkazujejo visoko zgoščenost v osrednji Sloveniji. Tovrstna centralizacija delovnih mest v javnem sektorju je v nasprotju z načeli, zapisanimi v Strategiji prostorskega razvoja. V njej je namreč zapisano, da bo država z usmerjanjem dejavnosti v prostoru dosegla bolj učinkovit, pravičen in uravnotežen prostorski razvoj (Strategija prostorskega razvoja Slovenije 2004, 16), vendar v praksi javne dejavnosti, za katere je neposredno odgovorna, očitno usmerja na izrazito neuravnotežen način.

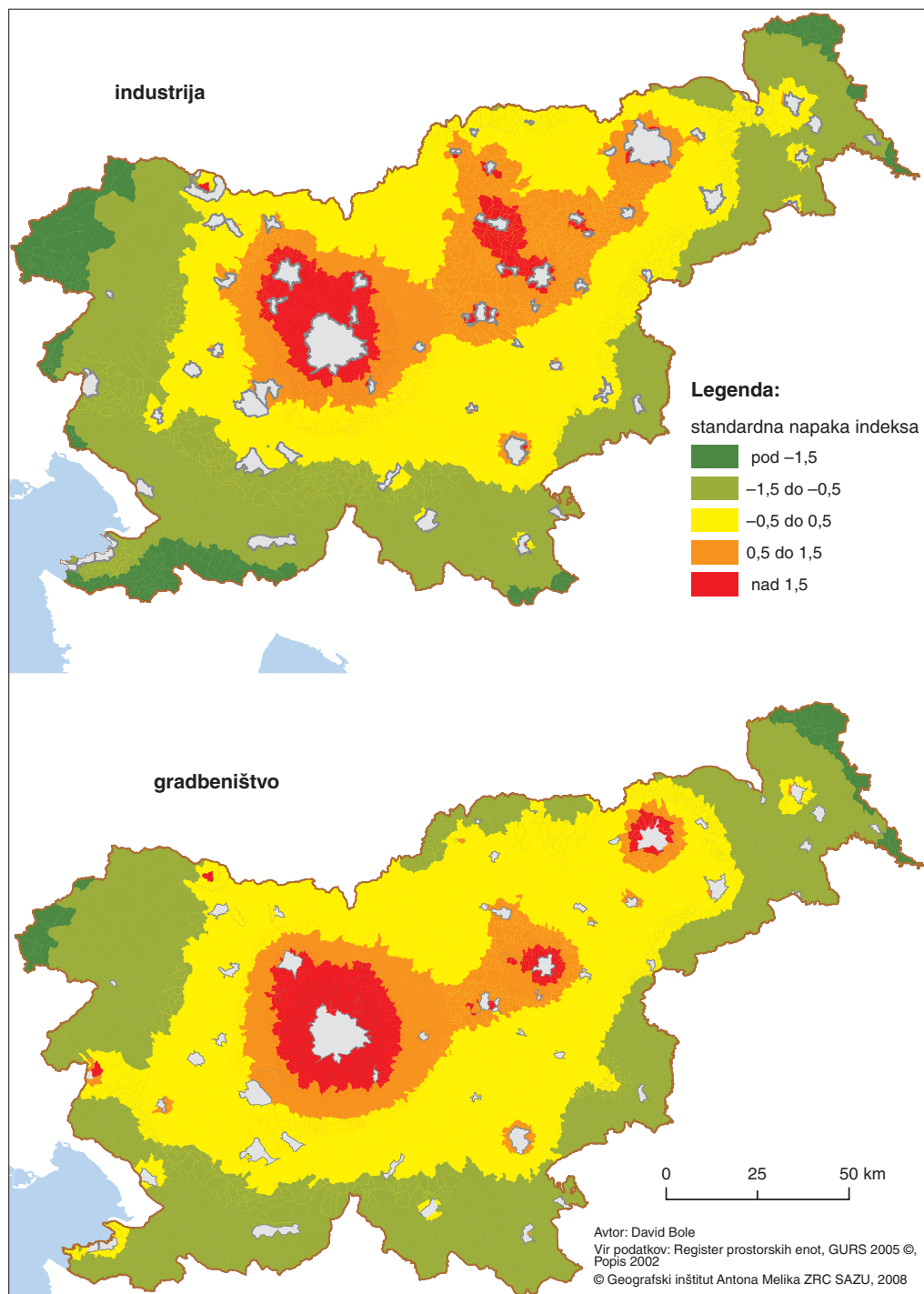
Zemljevidi potencialne dostopnosti so zato pomemben dokaz o očitni ekonomski centralizaciji sodobnega slovenskega urbanega sistema. Vse dejavnosti so izrazito močne v Ljubljani in bližnjih urbanih središčih. Nenazadnje se ekonomska centralizacija odraža tudi v drugih družbenih pojavih. Značilna je izjemno močna dnevna mobilnost v Mestno občino Ljubljana, saj je leta 2002 iz drugih slovenskih občin vanjo dnevno potovalo skoraj 70.000 delavcev in 44.000 šolajočih. Prišteti pa je treba še dnevne vozače med naselji znotraj občine (Bole 2004a). Velika dnevna mobilnost zaradi množične uporabe osebnih vozil v Ljubljani povzroča prometne in okoljske probleme, centralizacija ekonomskih aktivnosti pa neuravnovešen nepremičninski trg. Med letoma 2000 in 2002 je bilo v osrednjeslovenski statistični regiji opravljenih 40 % vseh transakcij z nepremičninami v državi, povprečna cena stanovanj pa je bila za polovico večja od državnega povprečja (Bole 2005, 19).

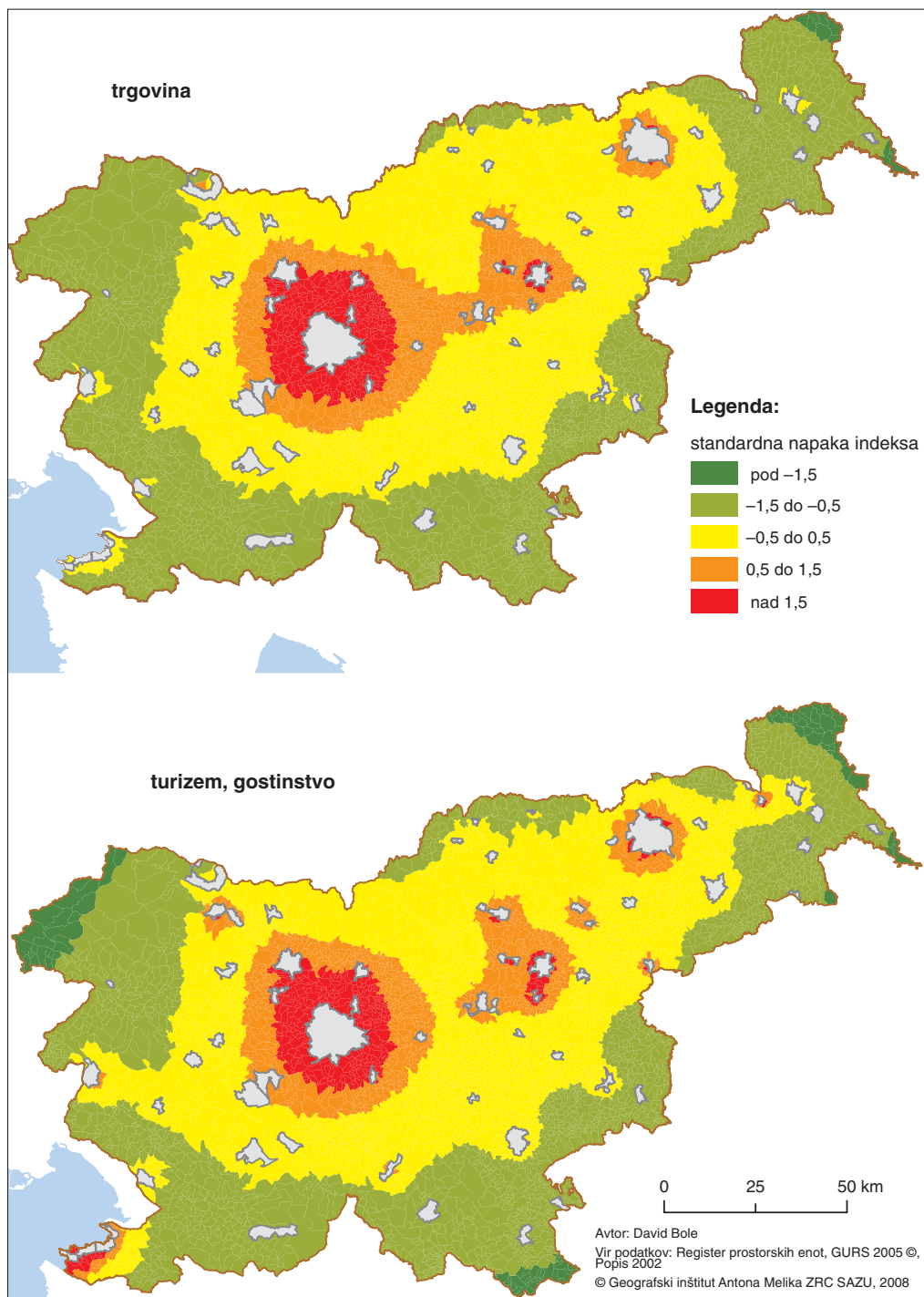
Omenjeni prikazi potencialne dostopnosti po dejavnostih omogočajo analizo posameznih delov urbanega sistema, pri čemer vsak zemljevid posebej predstavlja kos celote družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema. Vse te »oblike«, ki jih izkazujejo posamezne dejavnosti, lahko skupaj predstavljajo postindustrijsko urbano pokrajino, ki je drugačna od tiste, ki jo razkriva tradicionalno preučevanje mest. Navedimo primer delovnih mest v industriji in rudarstvu. Pri klasični analizi funkcij smo spoznali, da je industrija prevladujoča v manjših mestih na periferiji urbanega sistema. Ugotovili smo, da je v ti dve dejavnosti zmerno ali močno usmerjenih 46 povečini manjših mest. Zemljevidi potencialne dostopnosti pa kažejo, da je, gledano v celoti, glavčina industrije še vedno vezana na tradicionalni industrijski polmesec. Podobno je tudi pri delovnih mestih v javni upravi. Močno in zmerno usmerjenost izkazujejo zlasti majhna mesta (na primer Tolmin, Dravograd, Radeče, Sežana, Postojna), vendar zemljevid dostopnosti pokaže dejansko osredotočenost delovnih mest v osrednji Sloveniji, kjer je zgoščena večina javne uprave.

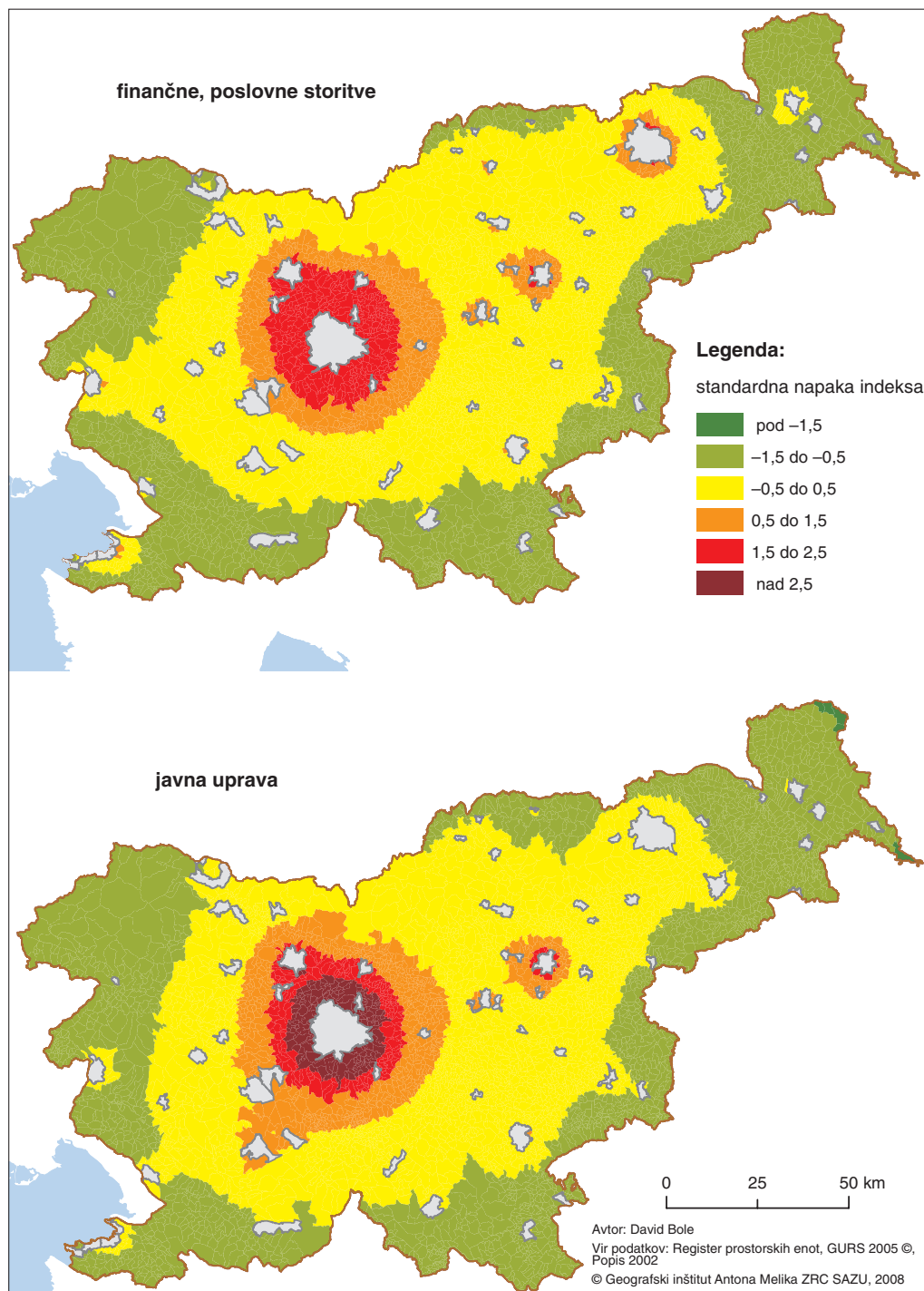
Kljub vsemu je treba izpostaviti določene pomanjkljivosti:

- Prva je, da imajo naselja v središču Slovenije samodejno višje indekse kot obmejna naselja, saj so manj oddaljena od mest, ki so glavna zaposlitvena središča.

Slika 19: Indeksi potencialne dostopnosti do delovnih mest po nekaterih dejavnostih v slovenskih mestih. ► str. 75–77

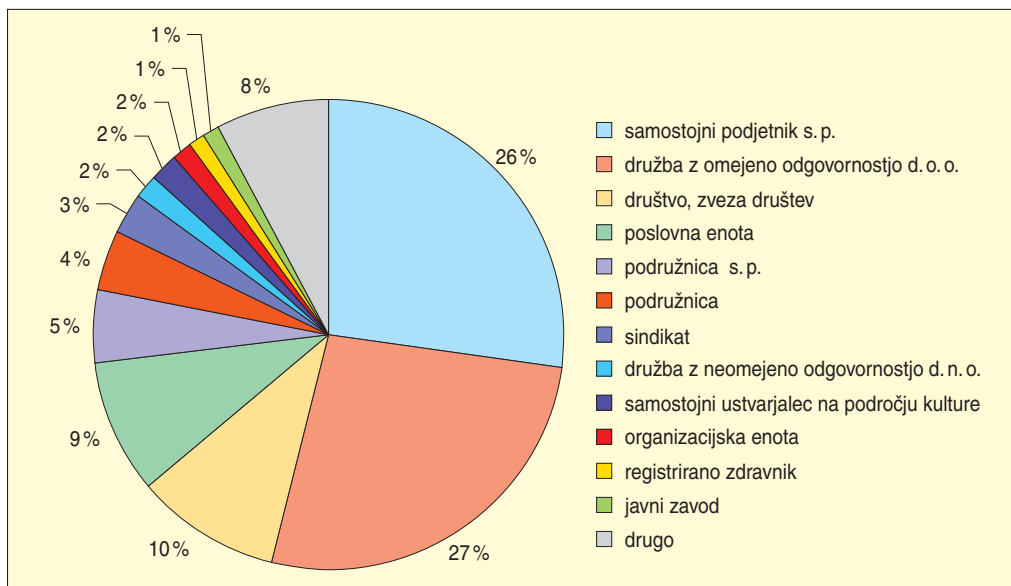

- Problem predstavlja tudi odsotnost upoštevanja prometnih poti in dejanske oddaljenosti, saj model upošteva zgolj zračno oddaljenost do mest.
- Nadaljnja slabost je, da imajo določena delovna mesta različno »privlačnost«, česar model ne predvideva. Tako imajo na primer specializirane dejavnosti z višjimi dohodki širšo privlačnost, zato je oddaljenost manj pomembna, dejavnosti z manjšimi dohodki pa imajo ožjo privlačnost, saj ne pokrivajo višjih stroškov potovanja na delo.
- Manjša mesta imajo večinoma zelo nizke indekse dostopnosti, kljub temu, da so nekatera najbrž pomembna zaposlitvena središča v svojem okolju. Tako na primer manjša mesta s sedeži upravnih enot zaradi nizkega absolutnega števila delovnih mest ne izkazujejo povišanih indeksov v javni upravi. Dravograd, na primer, izkazuje nadpovprečno usmerjenost v javno upravo (12,3 %), a v absolutnih številkah to pomeni »le« 110 delovnih mest. Ker model upošteva absolutne vrednosti, po tej metodi Dravograd kot zaposlitveno središče v javni upravi ne izstopa.

Pri interpretaciji zemljevidov dostopnosti moramo navedene pomanjkljivosti upoštevati, tako da so pri razlagi družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema vsekakor uporabni. Njihovi največji prednosti sta, da upoštevajo absolutne vrednosti ter plastično prikažejo hierarhijo mest in njihov vpliv na zaledje. Ljubljana je tako očitno hierarhično na najvišji stopnji v Sloveniji, saj ima zaradi velikega števila delovnih mest v vseh dejavnostih tudi največje zaledje. Značilnosti urbanega sistema lahko bolj celovito ovrednotimo skupaj s klasičnim določanjem funkcij na podlagi odstopanj od relativnih vrednosti. Klasična metoda nam razkrije funkcijsko specializacijo mest v urbanem sistemu, zemljevidi potencialne dostopnosti pa hierarhično organiziranost.

4.6 ANALIZA POSLOVNIH SUBJEKTOV URBANEGA SISTEMA

Za natančno poznavanje družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema potrebujemo več kot zgolj analizo delovno aktivnega prebivalstva. Analiza podjetij oziroma poslovnih subjektov lahko nudi dodano vrednost pri prepoznavanju lastnosti urbanega sistema. Z njo lahko dobimo vpogled v podjetniško zgradbo, ki sestavlja ekonomski sistem posameznih mest. Ugotovimo lahko temeljne dejavnostne

Slika 20: Sestava poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005).

usmeritve poslovnih subjektov, velikost podjetij, časovnico njihovega nastajanja, deleže tujega kapitala, oblike poslovanja in številne druge prvine, ki nam lahko pomagajo bolje razumeti ekonomsko zgradbo gradnikov urbanega sistema.

Poslovni subjekti so pravne in fizične osebe, ki na podlagi vpisa v ustrezne primarne registre, evidence, razvide ali na podlagi zakona opravljajo registrirane ali s predpisom ali z aktom o ustanovitvi določene dejavnosti v zakonsko določeni pravno-organizacijski obliki in so vpisane v Poslovni register Slovenije (Zakon o poslovnem registru Slovenije, UL RS 13/95). Glavni vir podatkov je Poslovni register Slovenije (PRS), ki ga vodi Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES).

Vse poslovne subjekte smo prikazali po 64 mestih, opredeljenih na začetku tega poglavja. Izločili smo le tiste poslovne subjekte, ki so imeli neaktivni status (podjetja v mirovanju, ki ne poslujejo), ponekod pa tudi tiste, ki niso imeli zaposlenih. Natančnejši metodološki postopki so opredeljeni v nadaljevanju.

4.6.1 ŠTEVILO POSLOVNIH SUBJEKTOV V URBANEM SISTEMU

V slovenskih mestih je 110.296 poslovnih subjektov, kar predstavlja slabih 61 % od vseh poslovnih subjektov v Sloveniji. Aktivnih jih je 100.867. Največ je družb z omejeno odgovornostjo (27 %), samostojnih podjetnikov (26 %), društev (10 %) in poslovnih enot (9 %). V primerjavi s celotno Slovenijo je v mestih manj samostojnih podjetnikov (v Sloveniji jih je kar 34 %) in več družb z omejeno odgovornostjo (v Sloveniji jih je 23 %).

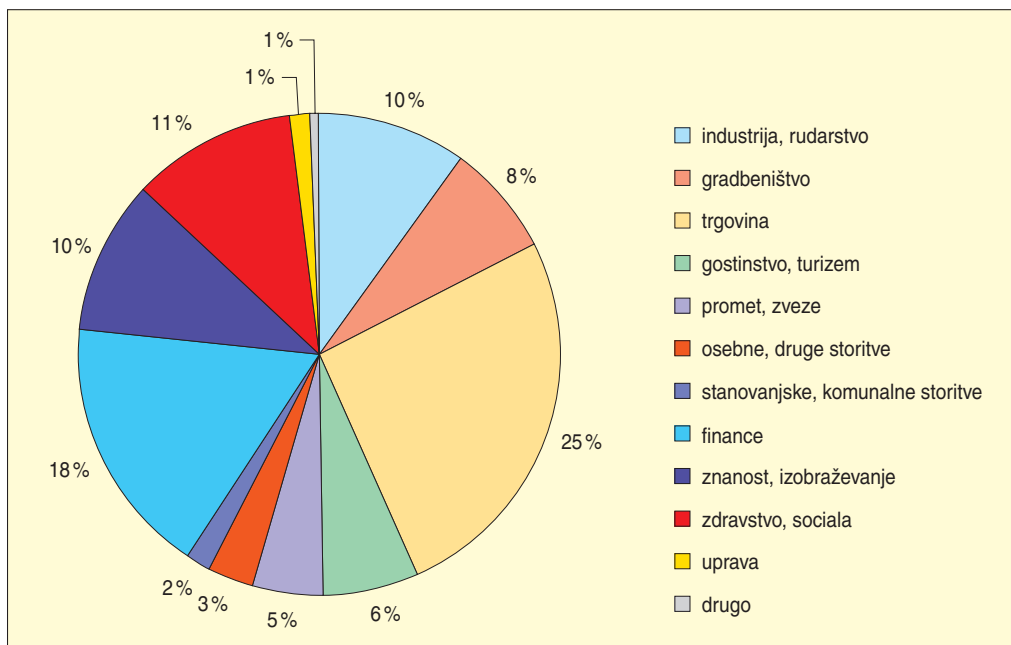
Največ, 35.964 poslovnih subjektov ima mesto Ljubljana, kjer je kar 32,6 % poslovnih subjektov celotne urbane Slovenije. Več kot polovica od vseh poslovnih subjektov je v štirih največjih slovenskih mestih Ljubljani, Mariboru, Celju in Kranju.

Se bolj ilustrativen je podatek o številu poslovnih subjektov na 1000 prebivalcev (gostota torej) po posameznih mestih, ki lahko izkazuje določeno »podjetniško okolje«. V povprečju je v slovenskih mestih 124 poslovnih subjektov na 1000 prebivalcev, kar je dokaj visoka vrednost, vendar je treba upoštevati, da so med njimi tudi subjekti, ki imajo neaktiven status. Vrednost kazalnika za celotno Slovenijo je okrog 90 poslovnih subjektov na 1000 prebivalcev. Gostota poslovnih subjektov je torej lahko pokazatelj podjetnosti prebivalcev posameznih mest in njihove prodornosti, kljub dejstvu, da so lahko med mesti glede na strukturo poslovnih subjektov velike razlike. Znotraj urbanega omrežja so v gostoti subjektov pomembne razlike. Na sliki 21 je prikazana gostota poslovnih subjektov v slovenskih mestih.

Močno izstopajo mesta Sežana, Lenart v Slovenskih goricah in Piran, regionalno pa obstajajo zlasti razlike med vzhodno in zahodno Slovenijo na eni strani ter osrednjo Slovenijo na drugi. Zdi se, da je moč Ljubljane, ki je središče ekonomskega dogajanja v Sloveniji, tolikšna, da vpliva tudi na manjše gostote poslovnih subjektov v okolici. Majhne gostote imajo tudi središča, ki so dejavnostno usmerjena v industrijo in rudarstvo, večje pa središča z usmeritvijo v storitve. Do razlik najbrž prihaja tudi zaradi narave proizvodnih dejavnosti, ki so praviloma večje in zaposlujejo več ljudi, medtem ko je veliko storitvenih dejavnosti povezanih s pravno obliko samostojnega podjetništva.

Na določene značilnosti lahko sklepamo na podlagi sektorske usmeritve podjetij in razlik med to in usmeritvijo v delovna mesta. Mesta v slovenskem urbanem sistemu so nadpovprečno usmerjena v sekundarni sektor, vendar lahko med njimi razlikujemo dva tipa industrijskih središč. Prvo skupino sestavljajo mesta, ki imajo veliko delovnih mest in veliko poslovnih subjektov v sekundarnem sektorju. Večinoma gre za mesta z manj kot 5000 prebivalci, zato lahko sklepamo, da je proizvodna usmerjenost posledica podjetnosti in določene podjetniške klime, saj prevladujejo številna manjša podjetja z manjšim številom zaposlenih. Drugo skupino industrijskih središč sestavljajo mesta, ki imajo nadpovprečno veliko delovnih mest, a podpovprečno število poslovnih subjektov v sekundarnem sektorju. To pa pomeni, da imajo posamezne proizvodne obrate, ki zaposlujejo večje število delavcev. Gre za večja mesta (Trbovlje, Velenje, Novo mesto, Izola) z večjimi, že v preteklosti nastalimi proizvodnimi obrati. Ti obrati so pomembni tudi v izvozu, na primer Revoz in Krka iz Novega mesta, Gorenje iz Velenja, Delamaris in ladjedelnica iz Izole. Storitveni sektor je razporejen bolj pravilno in odstopanja od povprečja so manjša kot pri sekundarnem

Slika 21: Gostota poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005). ►

Slika 22: Dejavnostna struktura poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005).

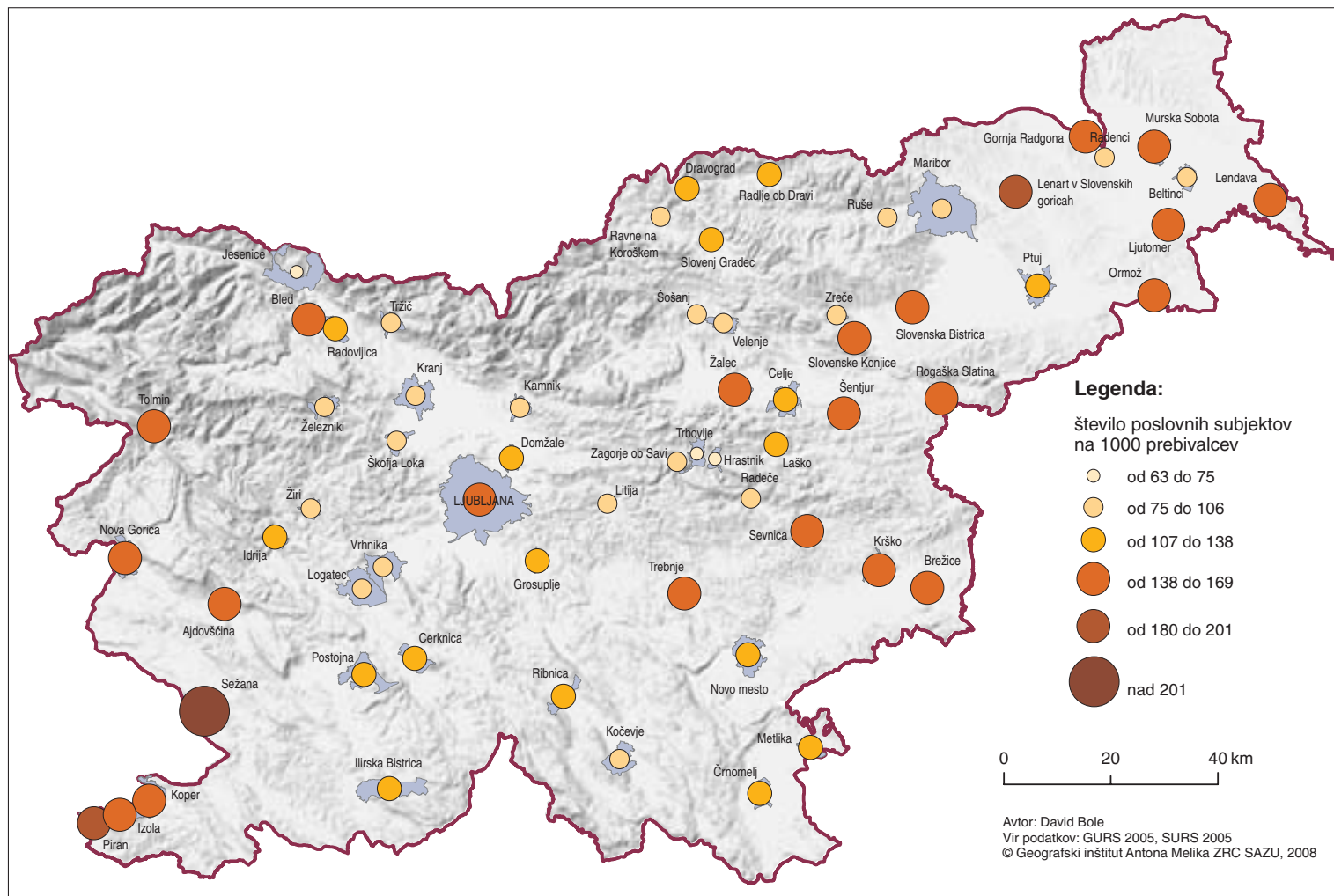
sektorju. Obstajajo le manjše razlike z vidika velikosti mest; več prebivalcev kot ima mesto, manjšo ima gostoto poslovnih subjektov.

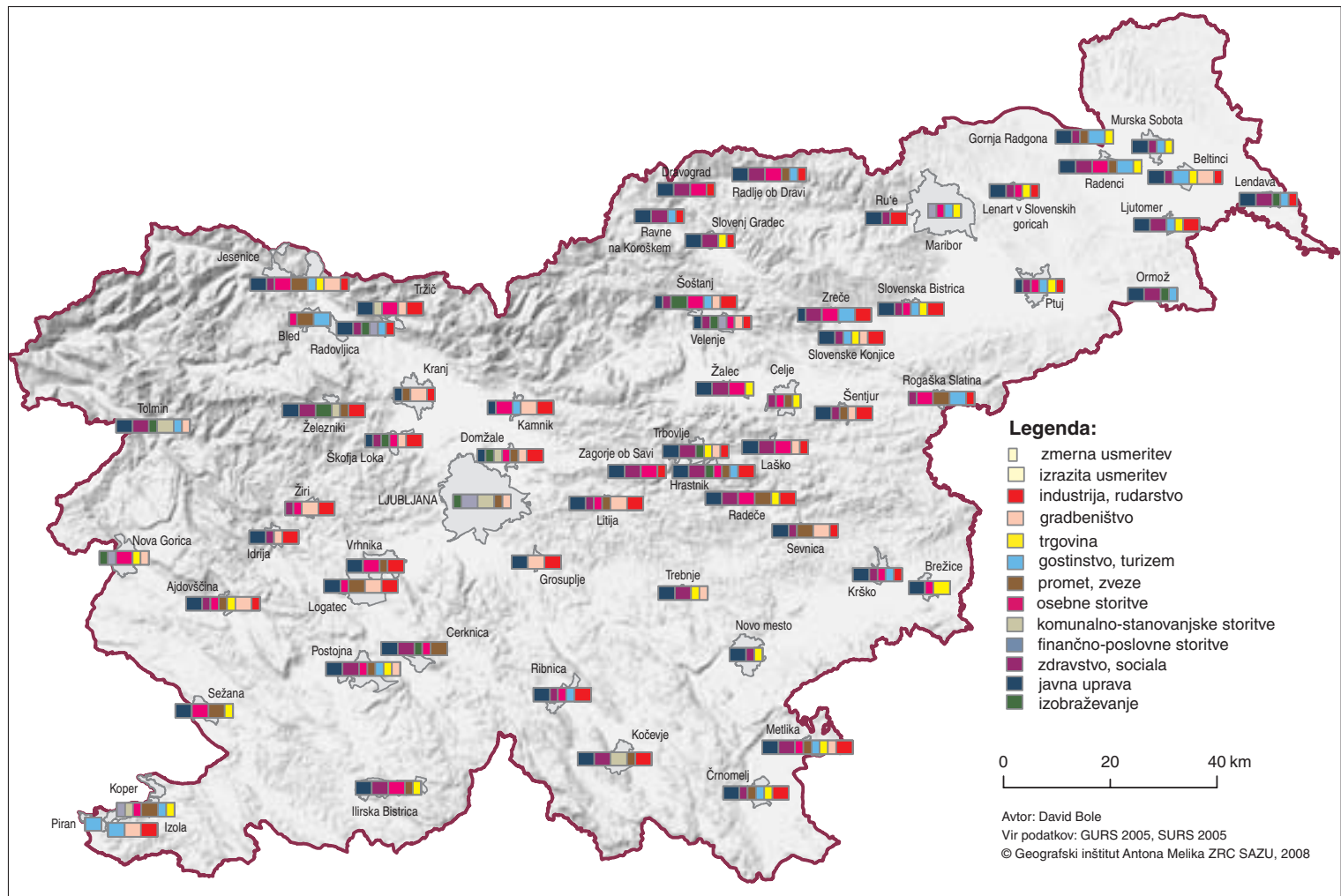
Dejavnostna struktura poslovnih subjektov v mestih se bistveno razlikuje od strukture delovnih mest. Industrija in rudarstvo prispevata le 10 % poslovnih subjektov, precej večji pa so deleži storitvenih dejavnosti, kot so trgovina, finančne in poslovne storitve, znanost in izobraževanje ter zdravstvo in socialno varstvo. Razna trgovska podjetja predstavljajo kar četrtno od vseh poslovnih subjektov, čeprav imajo »le« 14 % delovnih mest. Tudi na podlagi teh podatkov lahko sklepamo na bolj razdrobljeno strukturo storitvenih poslovnih subjektov na eni strani in bolj enotno strukturo proizvodne dejavnosti na drugi. Proizvodni poslovni subjekti so pogosto večja, delovno precej intenzivna podjetja z večjim številom zaposlenih.

Precej manj so zastopani subjekti s področja industrije in rudarstva, bolj pa subjekti s področja storitev, še zlasti uprave, zdravstva in socialnega varstva. Tudi tu so vidne prostorske značilnosti. Trgovina je nadpovprečno zastopana v obmejnih mestih (na primer Brežice, Gornja Radgona, Ilirska Bistrica), najmanj pa v manjših industrijskih in turističnih mestih (na primer Piran, Bled, Železniki, Žiri, Hrastnik). Uprava in druge negospodarske dejavnosti najbolj izstopajo v manjših mestih, občinskih središčih in središčih upravnih enot.

Dejavnostna struktura podjetij torej ni bistveno drugačna in nam ne pokaže novih vidikov značilnosti urbanega sistema. Edina pomembna razlika je, da so večja mesta manj specializirana in ne kažejo močnih usmeritev. Na drugi strani pa se manjša mesta z vidika poslovnih subjektov bolj specializirajo v posamezne skupine dejavnosti.

Slika 23: Dejavnostna usmerjenost poslovnih subjektov v slovenskih mestih. ► str. 82

4.6.2 ZNAČILNOSTI POSLOVNIH SUBJEKTOV

PRS nam omogoča tudi podrobnejšo analizo podjetij v mestih. Zanimiv pogled v ekonomsko strukturo nam nudijo predvsem podatki o:

- velikosti poslovnih subjektov,
- poreklu kapitala in
- času njihovega nastanka.

V PRS je velikost podjetij določena na podlagi dveh različnih metodologij. Slovenska metodologija pozna tri velikostne tipe podjetij, določene na podlagi števila zaposlenih in njihove finančne uspešnosti. V prvi kategoriji so mala podjetja, ki imajo praviloma manj kot 50 zaposlenih, v drugi srednje velika podjetja z več kot 50 in manj kot 250 zaposlenimi, v tretji pa velika podjetja z več kot 250 zaposlenimi. Odstopanja so možna na podlagi drugih kazalcev, na primer finančnega poslovanja. Tako je na primer podjetje KGZ Logatec z manj kot 50 zaposlenimi uvrščeno med srednje velika podjetja, tako kot podjetje Vogt Electronic z več kot 250 zaposlenimi.

Za primernejšo se je pokazala tako imenovana EU-metodologija določanja velikosti podjetij. Po tej metodologiji so podjetja razvrščena v 14 skupin zgolj na podlagi števila zaposlenih (preglednica 16). Vse poslovne subjekte v kategorijah od 1 do 4 smo opredelili za mala, od 5 do 9 za srednje velika in od 10 dalje za velika. Mala imajo torej manj kot 10 zaposlenih, srednje velika jih imajo od 10 do 200 in velika podjetja več kot 200. Za te vrednosti smo se odločili zaradi značilnosti slovenskih poslovnih subjektov, med katerimi prevladujejo samozaposleni samostojni podjetniki. Zato smo smatrali, da je vsak poslovni subjekt z več kot 10 zaposlenimi srednje veliko podjetje. Iz analize smo izvzeli vse poslovne subjekte, ki nimajo zaposlenih ali za njihovo število zaposlenih ni podatka. Zaradi tega se je število upoštevanih poslovnih subjektov zmanjšalo na 58.278. Podatki za slovenska mesta kažejo, da z 90 % od vseh poslovnih subjektov prevladujejo mala podjetja, 9 % je srednje velikih in le 1 % velikih.

Preglednica 16: EU-metodologija določanja velikosti poslovnih subjektov.

kategorija	število zaposlenih	velikost	število poslovnih subjektov
1	1	malo podjetje	52.892
2	2		
3	3 ali 4		
4	od 5 do 9		
5	od 10 do 19	srednje veliko podjetje	5078
6	od 20 do 49		
7	od 50 do 99		
8	od 100 do 149		
9	od 150 do 199		
10	od 200 do 249	veliko podjetje	308
11	od 250 do 499		
12	od 500 do 599		
13	od 600 do 999		
14	nad 1000		

Prevladujoča mala podjetja zaposlujejo tudi največ delavcev, še posebej, če prištejemo še samozaposlene, ki v tej analizi niso bili upoštevani (samostojni umetniki, športniki, obrtniki in drugi samozaposleni).

Zastopanost malih, srednje velikih in velikih podjetij znotraj slovenskega urbanega sistema lahko prikažemo z metodo standardnega odklona (slika 25). 28 mest izkazuje zmerno prevlado malih podjetij, v 31 mestih so nadpovprečno zastopana srednje velika podjetja in v 24 mestih velika podjetja. Prostorski vzorec razkriva, da so velika podjetja nadpovprečno zastopana v vzhodni Sloveniji in v grobem tudi na

območju industrijskega polmeseca. Izstopajo tudi posamezna mesta, kjer so veliki proizvodni obrati, na primer Ajdovščina s Fructalom in Mlinotestom ter Ormož z zdaj že ukinjeno Tovarno sladkorja.

Vendar vsa mesta, ki so funkcijsko izrazito usmerjena v proizvodne dejavnosti, nimajo hkrati prevlade velikih podjetij. Tržič, Žiri, Radeče, Metlika in nekatera druga industrijsko usmerjena mesta zunaj industrijskega polmeseca izkazujejo prevlado malih podjetij. Predvidevamo, da razlogi za te razlike izhajajo iz obdobja industrializacije, ki je bila na območju industrijskega polmeseca zgodnejša in je temeljila na delovno intenzivnih obratih z velikim številom zaposlenih. Zapuščina te industrializacije, ki izhaja iz obdobja zgodnje industrializacije v kapitalizmu ter poznejših centralno-planskega in samoupravnega socializma, je vidna še danes, saj nekatera največja izvozna podjetja izvirajo ravno iz tega obdobja, na primer Gorenje, Sava, Lek, Impol, Iskra, Premogovnik Velenje in Cinkarna.

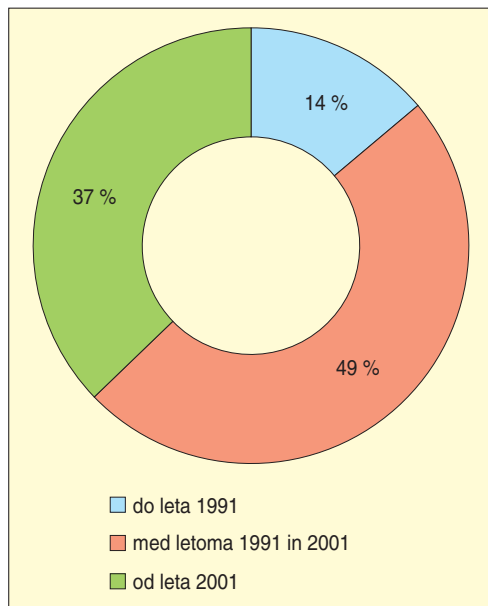
Mesta, ki so funkcijsko usmerjena v storitve, izkazujejo prevlado malih podjetij (na primer obalna mesta), kar je povezano z naravo storitvenih dejavnosti, ki so praviloma manjša. Med podjetji, ki spadajo v storitveni sektor, imajo več kot 1000 zaposlenih le največje trgovske in prometne družbe Mercator, Merkur, Spar, Pošta Slovenije in Slovenske železnice, ostala so praviloma organizirana kot manjše enote, zelo veliko je samostojnih podjetnikov. Glede na dejstvo, da so mala podjetja tam, kjer je gostota podjetij največja (glej sliko 21), lahko sklepamo, da večja drobitev poslovnih subjektov pomeni tudi oblikovanje manjših podjetij. Podobno je tudi v okolici večjih mest, na primer Ljubljane, kjer so podjetja prav tako praviloma manjša, na primer v Domžalah, Grosuplju, Vrhniki in Litiji.

Naslednja značilnost poslovnih subjektov znotraj urbanega sistema je poreklo kapitala, ki prikazuje lastništvo poslovnih subjektov. Kaže na tako imenovano internacionalizacijo gospodarstva, ki je po mnenju nekaterih pokazatelj pospešene gospodarske rasti in uspešne ekonomije, hkrati pa tudi ekonomske globalizacije v prostoru. Večja prisotnost tujih lastnikov je načelo neoliberalne teorije, v kateri odprti trg in prosta trgovina ne upoštevatata načela »nacionalnosti« (Mrkaič in Pezdir 2006). Drugi avtorji (na primer Perrons 2004; Pacione 2001) pa opozarjajo tudi na negativne plati internacionalizacije gospodarstva, kot sta večanje socialne neenakosti in zaostrovanje boja med lokalnimi ter multinacionalnimi podjetji, ki se praviloma razpleta v korist slednjih.

Glede na ustanovitev poslovnega subjekta PRS loči tri kategorija porekla kapitala. Če je zastopnik oziroma odgovorna (pravna) oseba iz Slovenije, gre za domači kapital, mešani, če so ustanovitelji iz Slovenije in iz tuje države, gre za mešani kapital, če pa je ustanovitelj oziroma pravna oseba iz tujine, je govora o tujem kapitalu. V praksi se zelo pogosto pojavlja tudi kategorija »neznano«, ko porekla kapitala ni mogoče določiti. Med več kot 72.000 aktivnimi poslovnimi subjekti jih je kar 93 % ustanovljenih z domačim kapitalom, 5 % s tujim in 2 % z mešanim. V primerjavi z drugimi evropskimi državami smo po deležu tujega kapitala v podjetjih povsem na repu. Češka, Poljska, Madžarska in druge tranzicijske države imajo celo med 20 in 30 % tujih podjetij, Avstrija med 10 in 15 %, Nemčija in Portugalska pa med 5 in 10 % (OECD 2006), kar kaže na dokaj zaprt gospodarski sistem Slovenije in neprimerljivost z drugimi tranzicijskimi državami srednje Evrope.

Tudi metoda standardnega odklona pokaže prevladujočo usmerjenost mest v domači kapital. Teh mest je 57, medtem ko v 8 prevladuje tuji in v 10 mešani kapital (slika 26). Tuji in mešani kapital sta očitno zgoščena le v obmejnih mestih, zlasti na Obali, na Goriškem in v Lendavi. Ob obmejnih mestih izstopata le še Kranj in Ljubljana, oba z močnim standardnim odklonom (nad 25 % povprečne vrednosti) v tuji oziroma tuji in mešani kapital. Največ tujih podjetij je v Piranu (slabih 13 %), okrog desetina pa jih je v Izoli, Kopru in Kranju. Največ mešanega kapitala (4 %) je v Kopru in Sežani.

Čeprav internacionalizacijo gospodarstva pogosto označujejo kot dejavnik in hkrati pokazatelj uspešnosti, to v Sloveniji le stežka opazimo. Večina uspešnih izvoznih podjetij in podjetij z največjimi dobički je še vedno v lasti domačega kapitala. Leta 2005 sta bila med desetimi po prihodkih največjimi podjetji le Revoz in Istrabenz v lasti tujega kapitala, ostala podjetja (Petrol, Mercator, Prevent, Elektro, Merkur, Telekom, Krka) pa so v večinski domači lasti. Tuja podjetja pa so vseeno pomembna, saj predstavljajo pomembne investicije od zunaj, po velikosti podjetij pa gre praviloma za večja podjetja, ki so uspešnejša od slovenskega povprečja. Kljub majhnemu, le 4 % deležu tujih podjetij leta 2001 so ta imela 10 % zaposle-

Slika 24: Poslovni subjekti v slovenskih mestih glede na obdobje nastanka (PRS 2005).

nih, obsegala 12 % celotnega kapitala in prispevala kar 30 % celotnega izvoza Slovenije (Cafuta 2002). Njihov pomen torej ni v prisotnosti, temveč njihovi izvozni naravnosti. Vodilno izvozno podjetje Revoz je v francoski lasti, med največjimi obrati v tuji lasti so še Lek, Danfoss, Henkel Zlatorog in nekatera druga, ki so bila ustanovljena bodisi izključno s tujim bodisi z mešanim kapitalom (Največja slovenska podjetja 2005).

Pokazatelj stopnje ekonomske preobrazbe mestnih naselij je lahko tudi časovna analiza poslovnih subjektov. Izvedemo jo lahko s pomočjo baze PRS. Baza ima namreč zabeležen datum vpisa v register, ki sega vse do leta 1947, tako da omogoča natančno spremljanje nastajanja novih poslovnih subjektov. Predvidevamo lahko, da mesto, v katerem prevladujejo pred letom 1991 ustanovljena podjetja, kaže drugačne ekonomske značilnosti kot mesto s prevlado mladih, v zadnjih letih ustanovljenih podjetij.

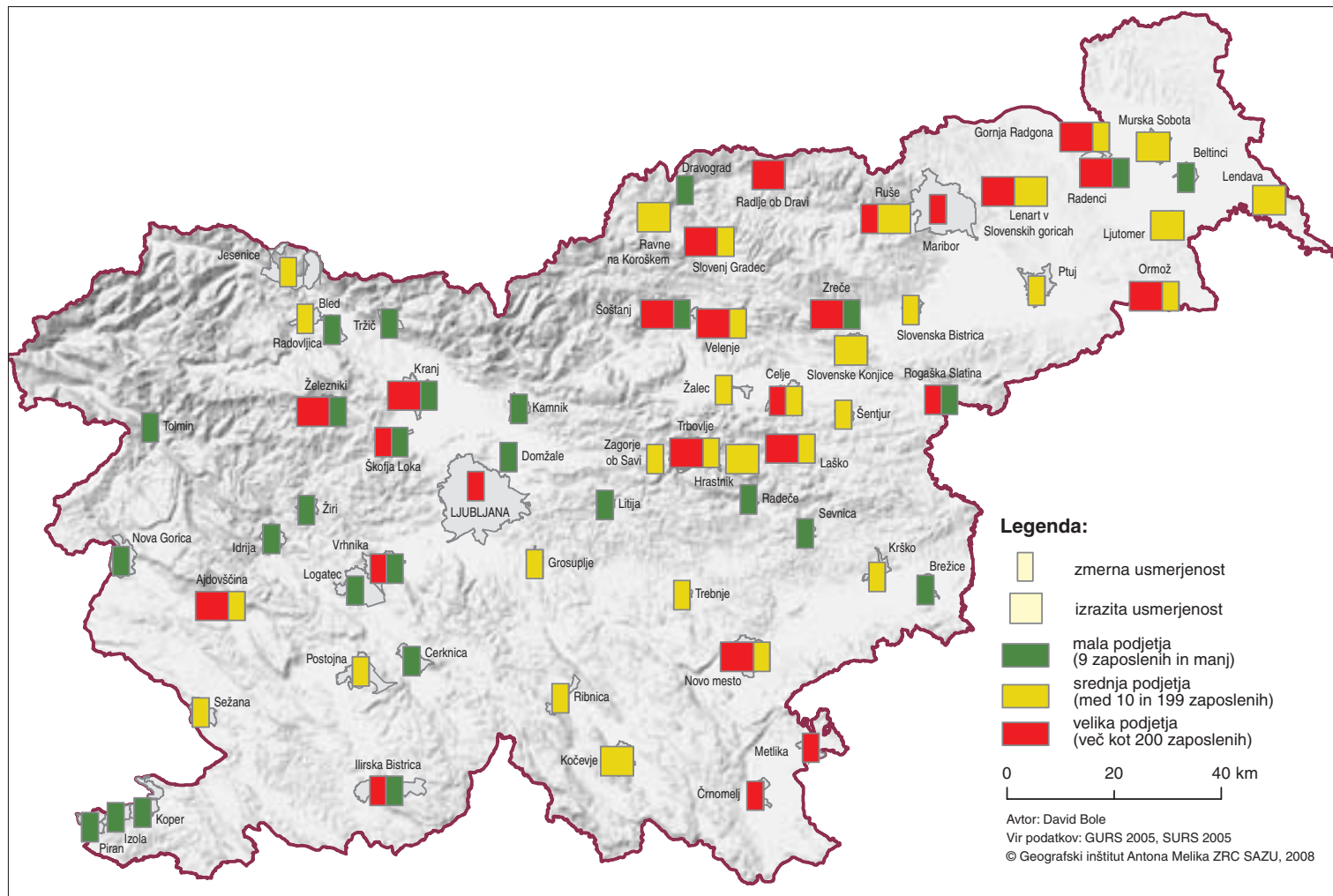
Glede na datum vpisa v register smo poslovne subjekte razdelili v tri skupine, določene dokaj arbitrarno, vendar sledeč določenim temeljnim družbenogospodarskim značilnostim. V prvi skupini so poslovni subjekti, ki so nastali pred letom 1991, torej pred osamosvojitvijo Slovenije, v času nekdanje Jugoslavije. Ob tem je treba upoštevati, da je gospodarska tranzicija Slovenijo dejansko zajela že konec osemdesetih let 20. stoletja, ko so bili v socialistični gospodarski red vpeljane določene tržne prvine (Akrapovič 2004, 9). V drugi skupini so podjetja, ki so nastala v obdobju tranzicije med letoma 1991 in 2001, ko je bila s prodajanjem državnih podjetij zasebnim vlagateljem in delitvijo premoženja gospodinjstvom (izdaja certifikatov) privatizacija gospodarstva najhitrejša. Tretjo skupino sestavljajo podjetja, ki so nastala v obdobju po letu 2001, katerega so zaznamovali sprejemanje pravnega reda Evropske unije, dokončno uveljavljanje borznega poslovanja in stabilizacija gospodarske rasti.

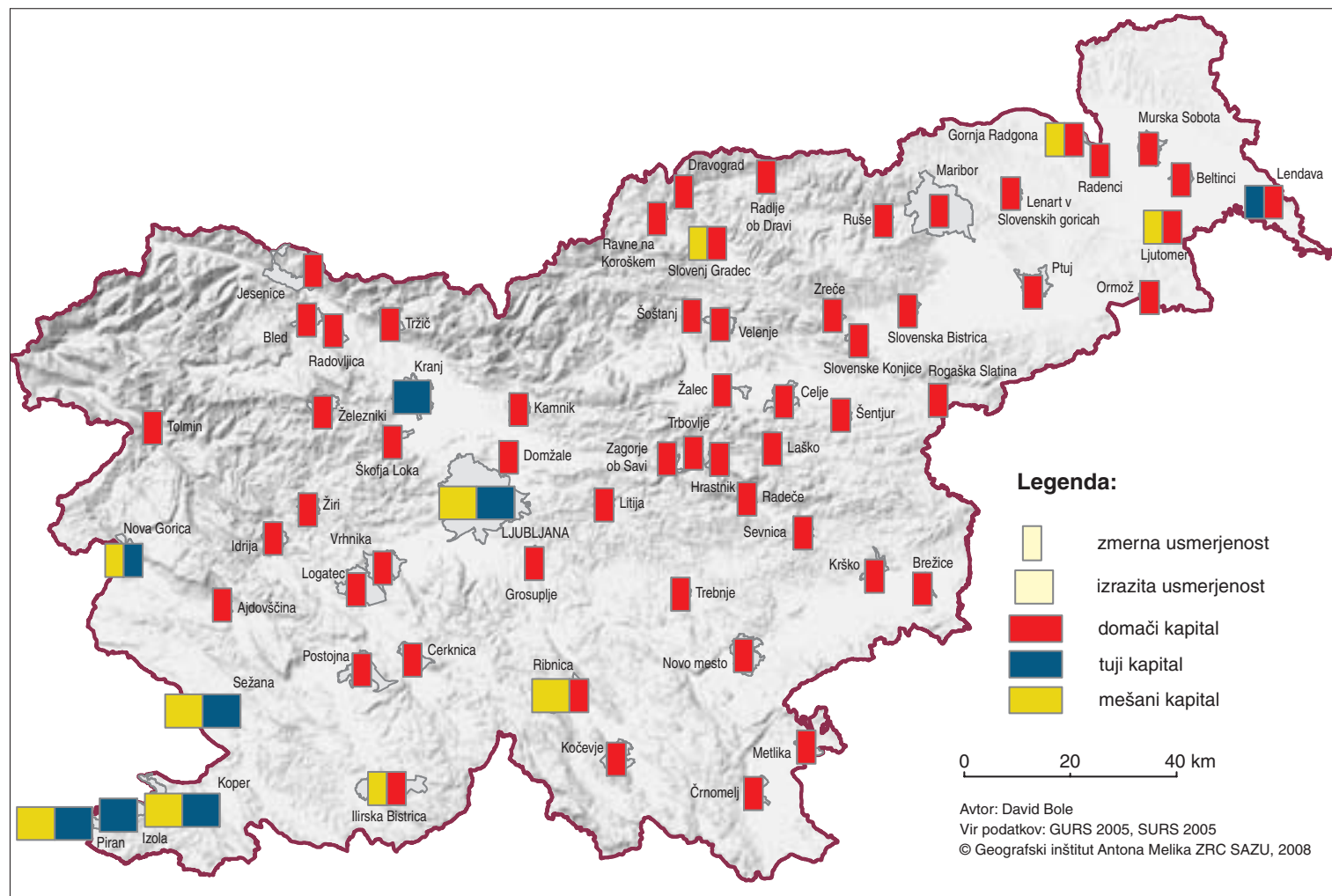
Največ (slaba polovica) poslovnih subjektov v slovenskih mestih je nastalo med letoma 1991 in 2001, sledi najnovejše obdobje po letu 2001 (dobra tretjina), najmanj (slaba šestina), pa jih je iz obdobja nekdanje Jugoslavije (slika 24).

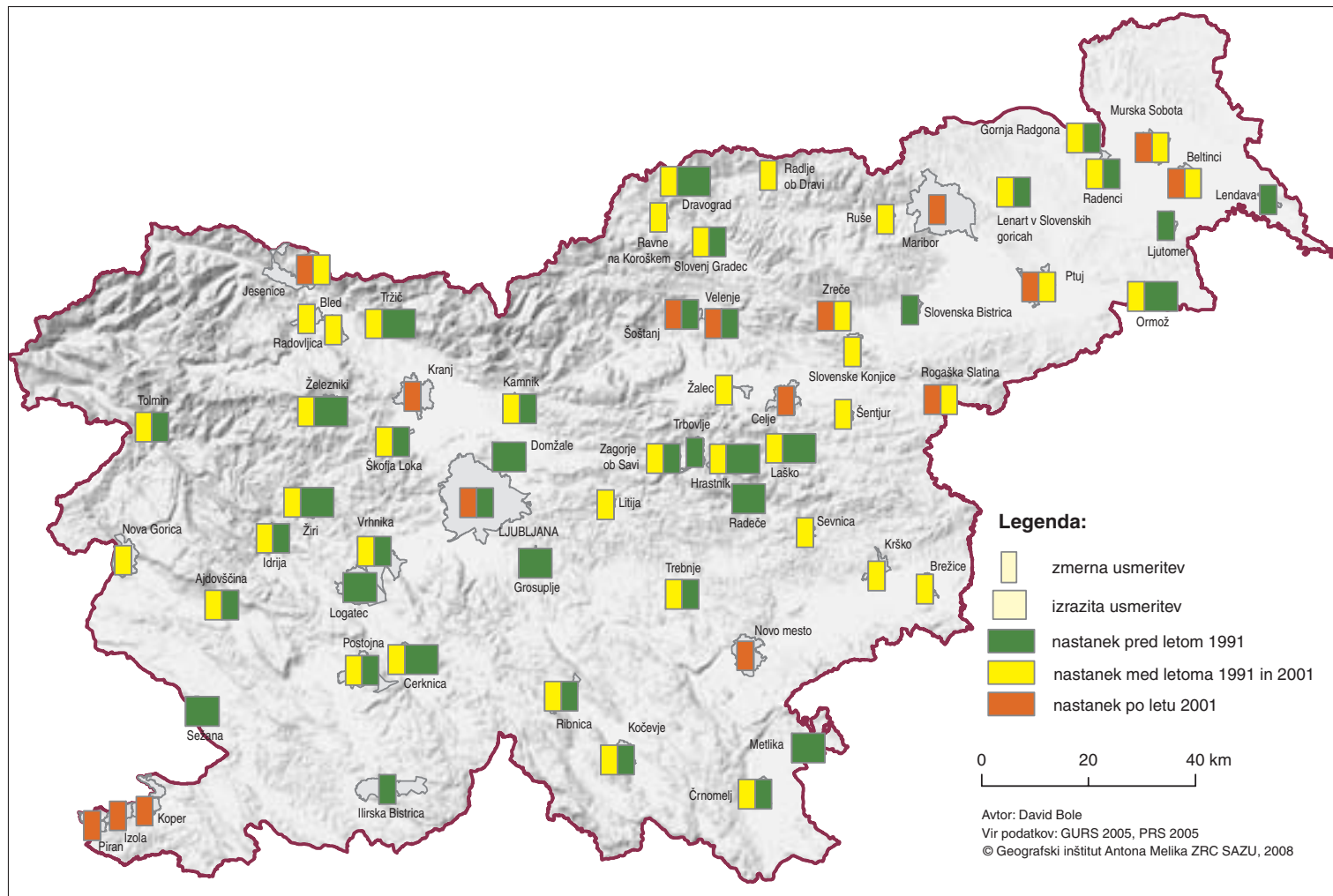
Slika 25: Usmerjenost slovenskih mest glede na velikost poslovnih subjektov. ► str. 86

Slika 26: Usmerjenost slovenskih mest glede na poreklo kapitala poslovnih subjektov. ► str. 87

Slika 27: Usmerjenost slovenskih mest glede na nastanek poslovnih subjektov. ► str. 88

Metoda standardnega odklona pokaže, da so podjetja iz prve, najstarejše skupine nadpovprečno zastopana zlasti v manjših mestih osrednje Slovenije in mestih v neposredni bližini največjih mest. Največ poslovnih subjektov v tej skupini ima Hrastnik (21,5 %), ki mu sledita mesti Železniki in Domžale. Ostala mesta z izrazito prevlado pred letom 1991 nastalih poslovnih subjektov so večinoma manjša, zvečine monofunkcionalna industrijska mesta Železniki, Žiri, Metlika, Radeče, Ormož in Tržič. V njih je večina ekonomskih aktivnosti še vedno vezana na starejše poslovne subjekte, uveljavljanje novejših poslovnih iniciativ pa je zaradi različnih razlogov manj uspešno. Nekatera med njimi veljajo za razvojno problematična oziroma za območja z razvojnimi problemi (Kušar 2005a).

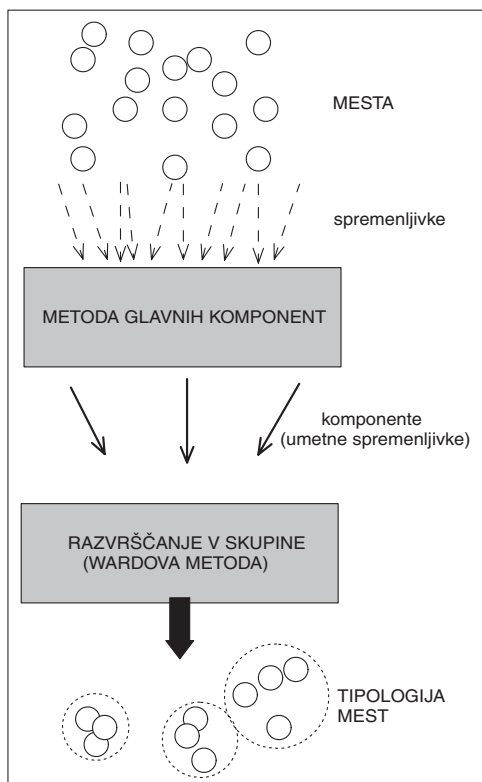
Med mesti z nadpovprečno zastopanostjo poslovnih subjektov, nastalih pred 1991, so tudi Domžale, Logatec, Cerknica, Grosuplje, Sežana, Laško in Dravograd, torej mesta, ki veljajo za gospodarsko uspešna. V večini primerov gre za mesta, ki so pod močnim vplivom večjih bližnjih mest, na primer Ljubljane ali Celja, od katerih postajajo vse bolj odvisna, kar je bilo nakazano tudi s kazalnikom lokacijske divergence, ki je za večino navedenih mest pod slovenskim povprečjem. Na podlagi tega lahko sklepamo, da so ta mesta v novejšem obdobju z vidika nastajanja novih podjetij in uveljavljanja podjetniških iniciativ nekoliko zastala in postala del obmestnega prostora večjih mest. Če je na podlagi popisa v letu 1991 Vrišer (1998a) za ta mesta ugotovil, da je njihova funkcija bolj obrtniška in da servisirajo bližnja večja mesta z raznimi obrtniškimi dejavnostmi, lahko ugotovimo, da je v sedanjosti njihova funkcija vse bolj »suburbanizirana«, vezana na dnevno mobilnost prebivalstva v bližnja urbana središča. V primeru Domžal in Logatca gre tudi za starejši obrtniški mesti, ki sta imeli drobno podjetništvo razvito že pred letom 1991. Obrtniki in podjetniki s tradicijo so praviloma bolj prilagodljivi kot večja podjetja in so zato lažje prestali družbeno in ekonomsko tranzicijo.

Drugi dve skupini mest, ki vključujeta zlasti po osamosvojitvi nastala podjetja, sta bolj enakomerno zastopani. Da so največja mesta tudi poslovno in gospodarsko najbolj prodorna, kaže slika 27. Prav vsa največja mesta imajo nadpovprečno zastopanost podjetij, ki so nastala po osamosvojitvi. Zlasti živahno poslovno aktivnost imajo regionalna središča Maribor, Celje, Kranj, Koper, Novo mesto, Murska Sobota, Ptuj, Velenje in Jesenice z zmerno prevlado podjetij, nastalih po letu 2001. Podobno stanje smo ugotovili tudi v Izoli, Piranu, Rogaški Slatini, Zrečah in Beltincih.

A nastanek poslovnih subjektov še ni dovolj tehten podatek, na podlagi katerega bi ugotavljali gospodarski razvoj posameznih mest, četudi potrjuje nekatere domneve iz analize delovnih mest o različni gospodarski prodornosti mest. Če pristanemo na tezo, da je nastajanje poslovnih subjektov povezano tudi z določeno podjetnostjo in gospodarsko uspešnostjo, lahko pridemo do določenih zaključkov. Tako so na primer v vseh regionalnih središčih nadpovprečno zastopani novejši poslovni subjekti, medtem ko so v starejših, monofunkcionalnih središčih v večji meri zastopani starejši poslovni subjekti. Prav tako lahko sklepamo tudi na nekatere sodobnejše oblike gospodarske preobrazbe. Tako na primer Jesenice, ki veljajo za razvojno problematično mesto, z večjim deležem letu 2001 nastalih podjetij, pa tudi s polifunkcionalnostjo tako delovnih mest kot podjetij, nakazujejo pozitivne gospodarske premike. Pri Metliki, Dravogradu, Lendavi in nekaterih drugih mestih podobnih teženj še ni mogoče zaznati.

4.7 DRUŽBENOEKONOMSKA RAZVRSTITEV SLOVENSkih MEST

Urbani sistem je hierarhična tvorba. Sestavljajo ga posamezne strukture, ki se medsebojno prepletajo in součinkujejo. V tem poglavju smo že predstavili posamezne značilnosti slovenskega urbanega sistema, kot so lokacijska divergenca, družbenoekonomski značaj mest, funkcijska usmerjenost v posamezne gospodarske dejavnosti in značilnosti poslovnih subjektov. Vsaka od teh značilnosti (ali spremenljivk) urbanih sistemov nudi določene informacije in razkriva zgradbo urbanega sistema. Na podlagi indukcije, torej vsestranske empirične analize družbenogospodarskih značilnosti, lahko vse informacije znanstveno razložimo in ustvarimo sintezo oziroma razvrstitev mest glede na njihov značaj v urbanem sistemu.

Slika 28: Model določanja tipologije slovenskih mest glede na družbenoekonomske značilnosti.

Razvrščanje v skupine je običajna sinteza urbanega sistema, ki se pogosto uporablja tudi v Sloveniji. Vrišer (1969, 1974, 1998a) je uporabil opisno metodo razvrščanja, ko je na podlagi podatka o sektorski usmerjenosti in velikosti mesta izvedel klasifikacijo s sedmimi skupinami:

- 1. glavno središče;
- 2. srednje in veliko storitveno središče,
- 3. srednje in veliko industrijsko središče,
- 4. majhno storitveno središče z zmerno usmeritvijo v storitve,
- 5. majhno storitveno središče z izrazito usmeritvijo v storitve,
- 6. majhno industrijsko središče z zmerno usmeritvijo v industrijo;
- 7. majhno industrijsko središče z izrazito usmeritvijo v industrijo.

Metodologija razvrščanja je torej zelo preprosta in upošteva le dva temeljna parametra, ki podajata razvrstitev mest glede na sestavo delovnih mest. Ker je nabor spremenljivk v naši raziskavi širši in poleg analize delovnih mest upošteva še analizo poslovnih subjektov, za nas takšna metoda ni primerna. Vrišer in Rebernik (1993) sta za klasifikacijo mest uporabila metodo, ki je dokaj podobna naši – *cluster* analizo na podlagi Wardove metode hierarhičnega združevanja v skupine. Razvrščanje je temeljilo na razmerju med posameznimi sektorji in je navrglo pet skupin.

Mi smo se odločili za uporabo multivariatnih statističnih metod, ki so primernejše pri iskanju povezav med večjim naborom podatkov in spremenljivk, saj so povezave med njimi težje določljive. Za ta namen se pogosto uporablja faktorska analiza. Ker podaja širšo značajsko opredelitev mest, smo se odločili za metodo, ki je bila pogosto uporabljena v raznih tipologijah gospodarskih in podjetniških značilnosti v prostoru (na primer Sorenson 2004). Gre za kombinacijo metode glavnih komponent in

hierarhičnega razvrščanja v skupine (glej metodološko poglavje). Temeljni koncept je, da se na podlagi velikega števila spremenljivk ustvari manjše število umetnih spremenljivk, ki pojasnijo vsaj 80 % variance. Te umetne spremenljivke (imenovane tudi komponente) se nato uporabijo pri hierarhičnem razvrščanju v skupine. Končni rezultat je tipologija mest, kjer so si mesta znotraj iste skupine čimbolj podobna, posamezne skupine pa čimbolj različne (slika 28).

V analizo smo vključili 45 spremenljivk, ki opisujejo sestavo delovnih mest po sektorjih, dejavnostih za leto 2002, lokacijsko divergenco, indeks spreminjanja števila delovnih mest in vse obravnavane značilnosti poslovnih subjektov (velikost, poreklo kapitala, obdobje nastanka in podobno). Skušali smo torej upoštevati vse spremenljivke, ki opisujejo družbenoekonomske značilnosti urbanega sistema. Za vsako od 64 mest smo vključili tudi podatek o številu prebivalcev. Z večkratno ponovitvijo metode glavnih komponent smo izločili vse spremenljivke, ki med seboj zelo očitno avtokorelirajo in zato za vključitev v tipologijo niso primerne. Izkazalo se je na primer, da je korelacija med funkcijsko usmerjenostjo delovnih mest in funkcijsko usmerjenostjo poslovnih subjektov tako velika, da ti spremenljivki nista primerni za tipologijo. Upoštevali pa smo naslednje tipe spremenljivk:

- Spremenljivke, vezane na delovna mesta (lokacijska divergenca, sektorska in dejavnostna usmerjenost mest).
- Spremenljivke, vezane na poslovne subjekte (gostota, sektorska in dejavnostna usmerjenost, velikost, čas nastanka in poreklo kapitala poslovnih subjektov); mednje smo uvrstili tudi podatek o dodani vrednosti po občinah v letu 2004, ki so jo ustvarili poslovni subjekti. Predvidevali smo namreč, da ta podatek označuje splošno gospodarsko uspešnost, v kateri je določeno mesto. Idealno bi sicer bilo, da bi pridobili podatek o dodani vrednosti po posameznih naseljih, vendar to ni izvedljivo; kljub zadržku smo podatke uvrstili v analizo. Posredovala nam ga je Gospodarska zbornica Slovenije (GZS), kjer v okviru projekta Kazalnikov poslovanja GZS (KAPOS) spremljajo ekonomsko poslovanje vseh družb po občinah.
- Temeljne družbene spremenljivke (število prebivalcev, indeks gibanja delovnih mest).

Za uspešno izvedbo metode glavnih komponent (MGK) je izbira spremenljivk ključnega pomena. Izbor smo preverjali s testom KMO (Kaiser-Mayer-Olkinova mera) in Bartlettovim testom sferičnosti. Že prvi rezultati so nakazovali, da so nekatere spremenljivke zaradi visokih stopenj avtokorelacije povsem neprimerne. Gre za spremenljivke o dejavnostni (funkcijski) usmerjenosti delovnih mest in poslovnih subjektov. Po njihovi odstranitvi je test KMO pokazal vrednost 0,533, kar je nad pragom 0,5, ko uporaba MGK postane smiselna. Končno število spremenljivk je bilo 18, kar je tudi skupna varianca vseh komponent. Analizirane spremenljivke so navedene v preglednici 21 in vključujejo vse bistvene prvine družbenoekonomske zgradbe, kot so značilnosti delovnih mest in poslovnih subjektov.

Metoda glavnih komponent je izločila šest komponent, ki očitno pojasnjujejo naslednje skupine spremenljivk:

- Prva komponenta opisuje prodorna, podjetna mesta in je najbolj povezana s tujim kapitalom ter z deležem delovnih mest v storitvah, veliko gostoto delovnih mest in novejšimi podjetji, nastalimi po letu 2001.
- Druga komponenta opisuje stopnjo »suburbaniziranosti«¹ naselij, saj je povezana z visoko lokacijsko divergenco, veliko gostoto poslovnih subjektov in malimi podjetji z manj kot 10 zaposlenimi.
- Tretja komponenta opisuje velikost mest, saj je najbolj povezana s številom prebivalcev in majhno gostoto poslovnih subjektov.
- Četrta komponenta opisuje gospodarsko uspešnost, saj je povezana z rastjo delovnih mest in deležem tujih podjetij.
- Peta komponenta je manj izrazita, a opisuje mesta, v katerih je večina poslovnih subjektov nastala po osamosvojitvi, med letoma 1991 in 2001.
- Šesta komponenta opisuje mesta, katerih gospodarski temelji segajo pred leto 1991; povezana je s spremenljivko starejših poslovnih subjektov.

Pomembna je še komponentna matrika, ki prikazuje, kako so posamezne komponente korelacijsko povezane s spremenljivkami. Komponente so namreč izračunane tako, da so si med seboj čim manj

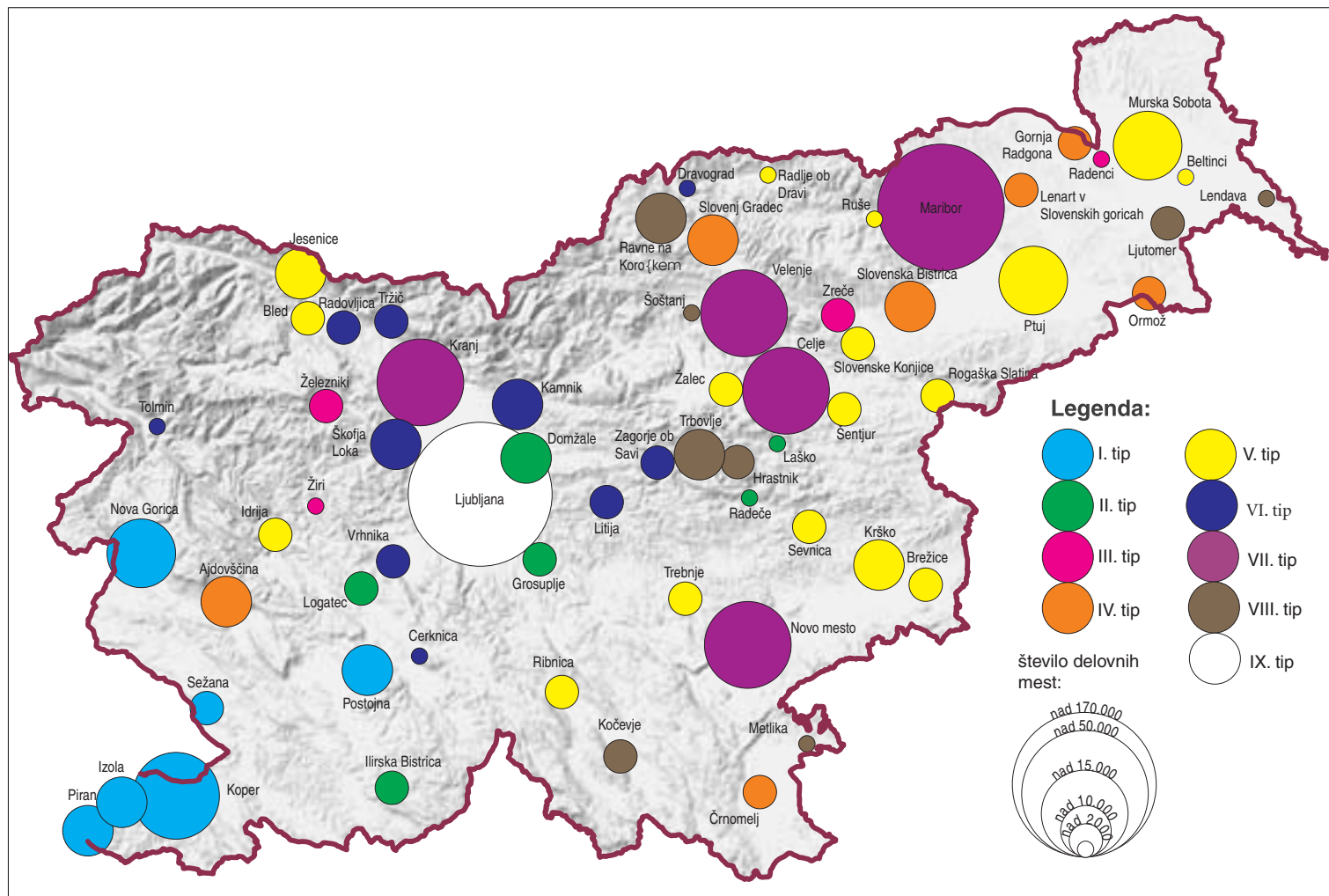
podobne in da med njimi hkrati obstajajo čim večje razlike. Iz komponentne matrike (preglednica 17) lahko na primer razberemo, da je 1. komponenta močno povezana s tistimi spremenljivkami, ki izkazujejo prevlado tujih poslovnih subjektov, prevlado delovnih mest v storitvah in veliko gostoto poslovnih storitev, 2. komponenta pa je očitno bolj povezana z visoko lokacijsko divergenco in veliko gostoto delovnih mest.

Preglednica 17: Korelacije med komponentami in posameznimi spremenljivkami.

spremenljivka	komponenta					
	prva	druga	tretja	četrt	peta	šesta
domači poslovni subjekti	-0,823	0,315	0,000	-0,319	0,000	0,000
delovna mesta v sekundarju	-0,817	-0,391	0,215	0,199	0,000	-0,152
tuji poslovni subjekti	0,789	-0,261	0,104	0,326	0,000	-0,172
delovna mesta v storitvah (tržne)	0,770	0,305	-0,157	0,127	0,000	0,000
poslovni subjekti, nastali po letu 2001	0,677	-0,387	0,286	0,000	-0,213	-0,284
mešani poslovni subjekti po kapitalu	0,639	-0,346	-0,245	0,198	0,000	0,177
delovna mesta v storitvah (javne)	0,567	0,298	-0,175	-0,532	0,000	0,208
lokacijska divergenca	0,000	0,837	0,273	-0,177	-0,132	0,000
število poslovnih subjektov na 1000 delovnih mest	0,554	0,743	-0,153	0,000	0,000	0,000
mala podjetja	0,223	0,674	0,494	0,388	0,228	0,000
srednje velika podjetja	-0,145	-0,600	-0,577	-0,438	-0,215	0,000
velika podjetja	-0,380	-0,493	0,424	0,393	0,000	0,105
število poslovnih subjektov na 1000 prebivalcev	0,506	-0,206	-0,630	0,298	0,101	0,000
število prebivalcev	0,447	-0,330	0,550	-0,448	0,170	0,237
dodana vrednost podjetij v občini	0,443	-0,458	0,524	-0,376	0,155	0,251
poslovni subjekti, nastali med letoma 1991 in 2001	-0,418	0,193	-0,305	0,000	0,787	0,000
poslovni subjekti, nastali pred letom 1991	-0,436	0,297	0,000	0,156	-0,606	0,463
indeks spreminjanja delovnih mest med letoma 1995 in 2004	0,000	-0,170	0,000	0,406	0,235	0,655

V drugi fazi smo izvedli razvrščanje v skupine na podlagi šestih komponent, ki smo jih za vsako mesto pridobili z MGK. Izločili smo Ljubljano, saj je zaradi velikih odstopanj kvarila razvrščanje v skupine. Na podlagi izkušenj drugih avtorjev (Kerblar 2003, 114; Sorenson 2004, 8) smo za razvrščanje v skupine uporabili Wardovo hierarhično metodo, s katero se pripadnost določeni skupini določi z analizo variance med posameznimi skupinami. Za mero podobnosti smo uporabili evklidsko razdaljo. Ta metoda je zelo pogosto uporabljana, saj ima številne dobre lastnosti. Njena slabost je le v tem, da število skupin ni znano vnaprej, zato smo morali postopek razvrščanja v skupine ponavljati z različnim številom skupin, vse do optimalnega rezultata. Skupine so oblikovane tako, da so si mesta znotraj posamezne skupine čim bolj podobna, medtem ko naj bi bile razlike med skupinami čim večje. V našem primeru je najboljši rezultat dalo razvrščanje v 8 skupin. Skupaj z Ljubljano, ki smo jo izločili že na samem začetku, smo tako na podlagi gospodarskih in družbenih meril ustvarili 9 različnih tipov mest. Tipologija ima že na prvi pogled značilno geografsko razporejenost. Izstopajo zlasti mesta I. tipa (obalna mesta, Sežana, Postojna in Nova Gorica), VII. tipa (večja regionalna središča) in VI. tipa (»predmestna mesta«, upravna središča pod vplivom Ljubljane). Poudariti je treba, da gre za družbenoekonomsko tipologijo, saj so med 18 spremenljivkami ustrezno zastopane tako družbene (na primer prebivalstvo, lokacijska divergenca, sektorska usmeritev) kot povsem gospodarske spremenljivke, ki se nanašajo na značilnosti podjetij (velikost, čas nastanka, poreklo kapitala in podobno).

Slika 29: Družbenoekonomska tipizacija slovenskih mest. ►

Preglednica 18: Razvrstitev slovenskih mest v skupine glede na družbenoekonomske značilnosti.

ime mesta	uvrstitev v skupino	ime mesta	uvrstitev v skupino	ime mesta	uvrstitev v skupino
Koper	1.	Radlje ob Dravi	5.	Kamnik	6.
Piran	1.	Murska Sobota	5.	Litija	6.
Izola	1.	Ptuj	5.	Škofja Loka	6.
Sežana	1.	Jesenice	5.	Cerknica	6.
Postojna	1.	Šentjur	5.	Radovljica	6.
Nova Gorica	1.	Trebnje	5.	Vrhnika	6.
Ilirska Bistrica	2.	Ruše	5.	Tolmin	6.
Radeče	2.	Beltinci	5.	Zagorje ob Savi	6.
Logatec	2.	Žalec	5.	Dravograd	6.
Grosuplje	2.	Krško	5.	Tržič	6.
Domžale	2.	Sevnica	5.	Velenje	7.
Laško	2.	Brežice	5.	Kranj	7.
Železniki	3.	Rogaška Slatina	5.	Celje	7.
Zreče	3.	Bled	5.	Novo mesto	7.
Žiri	3.	Slovenske Konjice	5.	Maribor	7.
Radenci	3.	Ribnica	5.	Šoštanj	8.
Ajdovščina	4.	Idrija	5.	Ljutomer	8.
Slovenska Bistrica	4.			Kočevje	8.
Gornja Radgona	4.			Trbovlje	8.
Slovenj Gradec	4.			Ravne na Koroškem	8.
Lenart v Slovenskih goricah	4.			Lendava	8.
Črnomelj	4.			Hrastnik	8.
Ormož	4.			Metlika	8.
				Ljubljana	9.

4.7.1 RAZLAGA DRUŽBENOEKONOMSKE TIPOLOGIJE MEST

I. družbenoekonomski tip obsega Koper, Izolo, Piran, Sežano, Novo Gorico in Postojno. Gre za mesta, ki so si med seboj podobna v tem, da so nadpovprečno usmerjena v storitvena sektorja, zlasti v zasebnega, razen Postojne, ki je prevladujoče usmerjena v javnega. Sekundarni sektor je pri vseh mestih med najmanj zastopanimi in znaša slabih 25 % (povprečje vseh mest je 36 %). Značilna je visoka udeležba tujega in mešanega kapitala, zlasti v obalnih mestih in Sežani. Ta tip se razlikuje od povprečja tudi v tem, da je struktura poslovnih subjektov manjša in je gostota poslovnih subjektov velika. Če kot pokazatelj določene uspešnosti mesta upoštevamo še dodano vrednost vseh dejavnosti v občini, gre za drugi najbolj uspešen tip mest. Ta tip mest lahko označimo kot podjetniško propulziven in aktiven, z mlado strukturo poslovnih subjektov in veliko udeležbo tujega kapitala, usmerjenega zlasti v trgovske, turistične in ostale storitvene dejavnosti.

II. tip prav tako obsega šest mest: Ilirsko Bistrico, Radeče, Logatec, Grosuplje, Domžale in Laško. Gre za geografsko manj značilen vzorec mest, ki pa so z izjemo Ilirske Bistrice v bližini večjih mest. Vpogled v podatkovno matriko nam razkrije, da njihova podobnost temelji zlasti na »stari« strukturi podjetij. Če sta za podjetja I. tipa značilna nastajanje novih podjetij in velika zastopanost tujega kapitala, je ta skupina povsem nasprotna. V vseh mestih so izrazito nadpovprečno zastopana podjetja, nastala pred letom 1991, in podjetja, ustanovljena z domačim kapitalom. Pri usmeritvi delovnih mest ni večjih odstopanj od povprečja. Struktura poslovnih subjektov daje slutiti, da gre za manjša in srednje velika

mesta, v katerih je gospodarski razvoj zaradi različnih razlogov po osamosvojitvi Slovenije nekoliko zastal. Pri Logatcu, Grosuplju in Domžalah lahko sklepamo, da je tako zaradi vse večjega vpliva Ljubljane, čeprav zagotovo ostajajo uspešna mesta. Podobno lahko sklepamo tudi pri Radečah in Laškem v bližini Celja, medtem ko ima Ilirska Bistrica izrazito neugoden geografski položaj in je oddaljena od večjih prometnic. Pomembno je poudariti še, da upočasnjene gospodarski razvoj mest še ne pomeni slabega družbenoekonomskega položaja, saj sta zlasti Grosuplje in Domžale kraja bivanja mnogih pripadnikov premožnejših socialnih slojev, ki praviloma delajo v Ljubljani in bivajo v satelitskih mestih.

V III. tip se uvrščajo le štiri mesta. Železniki, Zreče, Žiri in Radenci so najbolj povezani s 3. in 4. komponento, to je z majhnim številom prebivalcev in maloštevilnimi podjetji, ki pa po številu zaposlenih spadajo med večja. Vsa mesta so funkcijsko izrazito usmerjena v industrijo, kjer je kar 72 % vseh delovnih mest, kar je močno nad povprečjem vseh slovenskih mest (28 %). Gre tudi za izrazito monofunkcionalna mesta, saj poleg industrije le še pri Radencih in Zrečah izstopa dejavnost turizma. To skupino mest lahko označimo za majhna industrijska središča, kjer imajo pomembno vlogo posamični veliki proizvodni obrati. V Zrečah je to strojno podjetje Comet, v Radencih polnilnica mineralnih vod, v Žireh obutvena in strojna industrija (tovarni Alpina in Klavivar) ter v Železnikih elektro, kovinska in pohišvena industrija (tovarne Domel, Niko in Alpes).

IV. tip vključuje mesta Ajdovščina, Slovenska Bistrica, Črnomelj, Slovenj Gradec, Lenart v Slovenskih goricah, Ormož in Gornja Radgona. Gre za mesta, ki ju označujejo tri temeljne značilnosti: usmerjenost v sekundarni sektor; podjetja, nastala pred letom 1991, in rast delovnih mest v desetletju 1995–2004. Skupina je po usmerjenosti dokaj podobna II. tipu, le da je bolj pozitivna z vidika gospodarske uspešnosti, saj se je v teh mestih število delovnih mest povečalo za 4302 ali skoraj 16 %. Povečini gre za manjša in srednje velika industrijska središča, s tem, da je industrija očitno dokaj uspešna, zato zaposlenost narašča. Tudi v teh mestih prevladujejo domača podjetja z več kot 200 zaposlenimi. Delež zaposlenih v industriji je več kot 50 %. Izrazito podpovprečno so zastopane storitvene dejavnosti, zlasti javne (upravne, izobraževalne) in poslovno-finančne storitve. To skupino mest lahko označimo kot srednje velika industrijska središča z uspešnimi podjetji, ki so kljub splošnemu zatonu industrije po osamosvojitvi, število delovnih mest v industriji še povečala. Med uspešne spadajo zlasti podjetja živilske (na primer Fructal, Mlinotest), tekstilne (na primer Prevent) in strojne industrije (na primer Danfoss).

V. tip je najbolj razširjen in obsega 17 mest: Mursko Soboto, Ptuj, Jesenice, Slovenske Konjice, Bled, Idrijo, Krško, Sevnico, Brežice, Ribnico, Žalec, Šentjur, Trebnje, Rogaško Slatino, Radlje ob Dravi, Ruše in Beltince. Na prvi pogled gre za dokaj heterogeno skupino naselij, vsaj po velikosti, saj obsega tako srednje velika (Ptuj, Murska Sobota, Jesenice) kot majhna mesta (Ruše, Beltinci, Radlje ob Dravi) urbanega sistema. Pregled rezultatov komponent pa pokaže, da so vsa mesta tesno povezana s peto komponento, ki je najmanj izrazita in v bistvu opisuje slovensko urbano povprečje. Gre za skupino mest, ki so rahlo nadpovprečno industrializirana (35 %), imajo dokaj povprečno lokacijsko divergenco za mesta in v katerih prevladujejo srednje veliki poslovni subjekti z domačimi lastniki, nastali zlasti v obdobju med letoma 1991 in 2001. Metoda razvrščanja v skupine je to skupino prepoznala kot najbolj povprečno oziroma takšno, ki se umešča v sredino oblaka (*clustra*) spremenljivk, ni pa je mogoče uvrstiti v nobeno izmed ostalih skupin.

VI. skupino sestavlja deset mest: Tolmin, Radovljica, Tržič, Cerknica, Vrhnika, Škofja Loka, Kamnik, Litija, Zagorje ob Savi in Dravograd. Ta skupina je povezana s komponentama suburbaniziranosti in povprečja. Skupina je dokaj podobna II. tipu. Medtem ko je za II. tip mest značilno, da se po osamosvojitvi gospodarsko niso razvijala, je za VI. tip značilno gospodarsko nazadovanje. Gre namreč za mesta, ki imajo nadpovprečno lokacijsko divergenco, saj je v kar sedmih več delovno aktivnih prebivalcev kot je na voljo delovnih mest. Značilno je namreč zmanjševanje števila delovnih mest, zlasti v starejših industrijskih središčih, kakršna sta Tržič in Kamnik. Med vsemi mesti ima najugodnejše kazalnike Škofja Loka, kjer se je število delovnih mest celo nekoliko povečalo. Ta mesta so postala bodisi upravna središča z visoko lokacijsko divergenco (Dravograd, Tolmin in Radovljica) bodisi zmerno usmerjena industrijska središča, ki pa ne zagotavljajo dovolj delovnih mest za zaposlovanje domačinov (Škofja

Loka, Kamnik, Litija, Cerknica, Tržič). Dejansko je iz vseh teh mest velika dnevna delovna mobilnost v večja zaposlitvena središča. Tako je v Dravogradu 73 % od vseh delovno aktivnih prebivalcev delovnih vozačev, podobno je tudi v Radovljici (73 %), Trzinu (74 %) in Kamniku (70 %), kar je primerljivo z najbolj suburbaniziranimi občinami v Sloveniji, na primer Brezovico pri Ljubljani ali Igom, kjer je delež dnevne mobilnosti med 70 in 80 %. Vrišer (1984, 49) je takšna mesta poimenoval predmestja oziroma mesta predmestnega tipa.

VII. tip sestavlja le pet mest: Kranj, Novo mesto, Maribor, Celje in Velenje. Gre za večja regionalna središča, ki izstopajo tudi po svoji gospodarski vlogi. Imajo zelo nizke vrednosti lokacijske divergence in nudijo zaposlitev tudi širšemu zaledju. Skupaj imajo 38 % delovnih mest celotnega urbanega sistema. Značilna je tudi dokaj ugodna struktura poslovnih subjektov, saj so poleg uveljavljenih podjetij z velikim številom zaposlenih nadpovprečno zastopana tudi mlajša podjetja, nastala po letu 2001. V teh mestih gre torej za ugodno kombinacijo starejših, delovno intenzivnih podjetij, in mlajših, razdrobljenih podjetij, kar se odraža tudi v zmerni rasti delovnih mest, ki je v letih 1996–2005 znašala skoraj 4 %. Srednjevelika podjetja so podpovprečno zastopana. Kranj, Novo mesto in Velenje so večja industrijska središča z industrijo, pomembno tudi z nacionalnega vidika (farmacevtska, elektro-, avtomobilska, strojna), medtem ko sta Maribor in Celje večji storitveni središči.

VIII. tip obsega osem mest: Hrastnik, Kočevje, Lendava, Ljutomer, Metlika, Ravne na Koroškem, Šoštanj in Trbovlje. Gre za skupino mest z neugodnimi družbenoekonomskimi spremenljivkami. Število delovnih mest se zmanjšuje (za 1780 oziroma 6 %), prevladujejo srednje velika podjetja z domačim ustanovitvenim kapitalom in nadpovprečnim deležem starejših poslovnih subjektov. Posebej neugodno strukturo imajo Trbovlje z viškom delovno aktivnih prebivalcev nad številom delovnih mest (lokacijska divergenca je 1,02). Vsa mesta so izrazito monofunkcionalna in usmerjena v sekundarne dejavnosti, Šoštanj tudi v energetsko-komunalne. Delež zaposlenih v industriji in rudarstvu presega 40 %, precej pod povprečjem pa so storitvene funkcije. Mesta v tej skupini dosegajo na primer le 70 % povprečne zaposlenosti v trgovini. Gospodarska stagnacija in nazadovanje sta opazna tudi v odsotnosti novejših poslovnih subjektov. Ta skupina se od II. in VI. skupine, ki ju prav tako označuje družbenogospodarsko nazadovanje, razlikuje v tem, da ne izkazuje »suburbaniziranosti«. Popisni podatki za leto 2002 kažejo, da je delež dnevne mobilnosti podpovprečen (z izjemo Šoštanja, ki je pod močnim vplivom Velenja), zato lahko sklepamo na pojav brezposelnosti. Ta tip mest je v najslabšem gospodarskem položaju, saj odsotnost dnevne mobilnosti ne blaži socialnega okolja, kot to velja za mesta VI. in II. tipa. Takšna območja se pogosto označuje kot »depresivna«, saj so bila nekoč sorazmerno uspešna industrijska območja, ki pa so nato začela nazadovati in doživljati splošno gospodarsko krizo (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič 2005, 72), za razliko od mest VI. tipa pa se tudi niso uspela preobraziti v upravna ali storitvena središča.

Zadnjo skupino mest sestavlja Ljubljana, ki smo jo že na začetku izvzeli iz razvrščanja, saj je zaradi svojih značilnosti kvarila stabilnost klasifikacije. Ljubljana kot glavno gospodarsko središče Slovenije izstopa po vseh merilih. Zaradi velikega presežka delovnih mest je cilj delavcev z dobršnega dela Slovenije. Izstopa njen storitveni družbenoekonomski značaj, saj je zmerno usmerjena v terciarni in izrazito v kvartarni sektor. Že zemljevidi potencialne dostopnosti nam pokažejo, da je Ljubljana funkcijsko središče praktično vseh dejavnosti v Sloveniji, še posebej izrazito negospodarskih, kot so uprava, izobraževanja in raziskovanje, zdravstvo in socialno varstvo. Pri lastništvu poslovnih subjektov je nadpovprečno zastopani tuji in mešani kapital, medtem ko po ostalih lastnostih ne izstopa.

Predstavljeno družbenoekonomsko tipologijo lahko interpretiramo tudi s kratkimi besednimi oznakami, ki najboljše opišejo značilnosti posameznih skupin:

- I. tip so hitro razvijajoča se storitvena središča,
- II. tip so starejša obmestna in obrtniška središča,
- III. tip so uspešna majhna industrijska središča,
- IV. tip so uspešna srednje velika industrijska središča,
- V. tip so središča, ki po svojih značilnostih ne izstopajo,

- VI. tip so satelitska središča pod gospodarskim vplivom večjih okoliških mest,
- VII. tip so gospodarsko uspešna regijska središča,
- VIII. tip so gospodarsko nazadujoča industrijska središča,
- IX. tip je glavno gospodarsko središče države.

Ker je število tipov dokaj veliko, lahko zaradi lažjega razumevanja med seboj podobne tipe združimo. Na podlagi splošnega družbenogospodarskega razvoja jih lahko združimo v tri osnovne skupine:

- gospodarsko nazadujoča ali stagnirajoča mesta, kamor lahko uvrstimo središča II., VI. in VIII. tipa;
- gospodarsko napredujoča mesta, kamor lahko uvrstimo središča I., III., IV., VII. in IX. tipa;
- mesta z zmernim napredkom, kamor spadajo središča iz V. tipa.

Gospodarsko nazadujoča mesta se med seboj razlikujejo, saj nekatera pridobivajo bolj bivalno funkcijo in hkrati izgubljajo gospodarsko, s čimer dejansko postajajo del širšega obmestnega prostora (na primer VI. in deloma tudi II. tip naselij), kar nakazuje visoko stopnjo urbanizacije oziroma zametke metropolitanizacije (Ravbar 1997). Njihova gospodarska vloga v urbanem sistemu se sicer zmanjšuje, a še vedno ostaja pomembna (na primer Laško). Nekatera mesta II. tipa (na primer Domžale in Grosuplje) v tej skupini izstopajo, saj spadajo med uspešnejša mesta, vendar s starejšo poslovno strukturo, kar pa še pomeni, da gospodarsko dejansko nazadujejo. Mesta z geografsko manj ugodnim položajem in z bolj monofunkcionalno gospodarsko zgradbo pa doživljajo opaznejšo krizo. Mednje sodijo mesta VIII. tipa, kjer je bila v preteklosti pomembna industrijska dejavnost, ki pa se ni uspela uspešno prilagoditi novim tržnim razmeram. Gre za mesta, katerih gospodarski razvoj je slonel na rudarstvu (Trbovlje, Hrastnik, Šoštanj), železarstvu (Ravne na Koroškem) ali eni sami delovno intenzivni industrijski panogi, kakršen je primer naftne rafinerije v Lendavi ali lesne industrije v Ljutomeru. Splošna gospodarska kriza se je začela že pred osamosvojitvijo Slovenije, v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja. Izguba trgov v drugih delih nekdanje Jugoslavije in nepripravljenost na tržni sistem s tehnološko neustrezno in neprilagodljivo proizvodnjo sta ta mesta soočila z velikimi socialnimi problemi in brezposelnostjo. Mesta, ki so bila polifunkcionalna, so največjo krizo uspela prebroditi in del delovno aktivnega prebivalstva preizposeliti v storitvene dejavnosti. Tak primer je Maribor, ki je dolgo veljal za industrijsko središče, zdaj pa je po vseh kazalnikih že nekaj časa storitveno središče, podobno pa velja tudi za Jesenice, ki niso več »funkcijsko zelo enostransko razvite« (Vrišer 1998a, 307).

Gospodarsko napredujoča mesta so si medsebojno prav tako zelo različna. Najbolj izstopa skupina izrazitih manjših industrijskih središč. Gre za majhna mesta, ki so ohranila velike proizvodne obrate iz socialističnega obdobja, ki so se zaradi različnih razlogov preobrazili v tržna podjetja s tržišči zunaj republik bivše Jugoslavije. Gre za manjšo skupino mest, ki pa so zaradi izrazite monofunkcionalnosti v razmerah globalizacije precej ranljiva, zlasti zaradi nevarnosti selitve proizvodnje v manj razvite države. To bi mesta pustilo v podobnem položaju, v kakršnem so naselja VIII. tipa. Precej enostransko gospodarsko razvitost izkazujejo tudi srednje velika industrijska središča, ki pa so kljub vsemu dovolj raznovrstna in zato manj ranljiva. Gre za mesta, katerih gospodarska osnova temelji na večjih proizvodnih obratih, pomembnih tudi z državnega vidika, in jim je prav tako uspela tranzicija v tržno gospodarstvo. Ponekod, na primer v črnomalskem Danfossu, so bile pomembne tudi tuje investicije, ki so oživile lokalna gospodarstva. Tuje investicije so pomemben dejavnik v gospodarstvu obalnih mest, Sežane in Nove Gorice. Bližina odprte meje je očitno še vedno pomemben lokacijski dejavnik. Prebivalstveno največja slovenska mesta so tudi naša glavna gospodarska središča. Gre za šest največjih mest, ki imajo skupaj skoraj 60 % delovnih mest v urbanem sistemu. Ljubljana, Maribor in Celje veljajo za storitvena središča, Novo mesto, Kranj in Velenje pa za industrijska središča. Ta mesta imajo zagotovljen položaj v skupini gospodarsko uspešnih mest že zaradi same velikosti in dominantne vloge v regiji. Imajo dokaj heterogeno strukturo delovnih mest. Njihova prihodnost ni odvisna od določene vrste gospodarske dejavnosti, temveč od globljega prepleta družbenih in gospodarskih dejavnikov.

Mesta z zmernim napredkom so v Sloveniji najpogostejša. Njihova značilnost je povprečje, saj imajo povprečno strukturo poslovnih subjektov in ostalih značilnosti, čeprav so tudi v tej skupini manjše razlike. Tako so na primer Jesenice z nazadovanjem delovnih mest in lokacijsko divergenco nad 1 podobne

gospodarsko nazadujočim mestom VIII. tipa. Podatki o poslovnih subjektih in funkcijski usmeritvi pa v obdobju po letu 2001 izkazujejo pozitivne težnje ter večjo funkcijsko raznovrstnost, saj se poleg industrije pojavljajo zlasti prometna, gradbeniška in druge dejavnosti. V skupino mest z zmernim napredkom spadajo tudi nekatera regionalna središča, zlasti Murska Sobota in Ptuj, ki pa se zaradi manjših podjetij in zmernejše rasti števila delovnih mest ne uvrščata v VII. skupino, tako kot ostala, uspešnejša regijska središča. Glede na gibanje delovnih mest in funkcijsko raznovrstnost lahko ugotovimo, da imajo mesta Brežice, Sevnica, Krško, Rogaška Slatina in Žalec težnjo slabšanja, mesta Radlje ob Dravi, Ruše, Beltinci, Trebnje, Slovenske Konjice, Ribnica in Idrija pa težnjo izboljševanja družbenogospodarskega položaja.

4.8 POVZETEK UGOTOVITEV DRUŽBENO EKONOMSKIH ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA URBANEGA SISTEMA

Poglavje o družbenoekonomskih značilnostih slovenskega urbanega sistema je na nek način nadaljevanje zgodovinskega poglavja. Dobili smo namreč vpogled v zdajšnje stanje. To je v veliki meri odraz različnih procesov, ki so se in se še vedno dogajajo od politične in gospodarske tranzicije dalje. Predstavitve aktualnega stanja in problematike smo se lotili po treh temeljnih sklopih, ki jim je sledila sinteza v obliki družbenogospodarske razvrstitve mest. Ta nam razkriva bistvene lastnosti naših mest po ekonomski preobrazbi.

Slovenski urbani sistem je še vedno dokaj industrializiran. To velja še zlasti za manjša mesta. Družbenoekonomska usmerjenost mest kaže na prevlado tržnega storitvenega sektorja (38 %), vendar je številčno sekundarni sektor še vedno prevladujoč (37 od 64 mest), čeprav precej manj izrazito kot v preteklosti. Deindustrializacija je bila postopna in brez visoke stopnje brezposelnosti, kar je značilno za druge tranzicijske države (Kovačič, Kmet Zupančič in Kušar 2003).

Tudi za funkcijsko specializacijo velja, da so manjša mesta praviloma manj raznovrstna, še posebej, če izkazujejo usmeritev v industrijo in rudarstvo. Izrazito monofunkcionalni veliki mesti sta le Kranj in Velenje, sicer pa imajo velika mesta več funkcij. Najbolj raznovrstna je Ljubljana z močno usmerjenostjo v štiri funkcije in zmerno v druge štiri. Zaradi vse večje mobilnosti prebivalstva nadpovprečna zastopanost funkcij sicer ni več najpomembnejši dejavnik uspešnosti mest, vendar kljub temu odraža hierarhijo znotraj urbanega sistema.

Zemljevidi dostopnosti do delovnih mest potrjujejo veliko družbenoekonomsko centralizacijo znotraj urbanega sistema. Ljubljana je središče praktično vseh dejavnosti in skupaj z bližnjimi močnimi urbani središči predstavlja gospodarsko in družbeno torišče Slovenije. Z vidika konceptov uravnoteženega regionalnega razvoja je kočljiva zlasti izrazita centralizacija negospodarskih funkcij, kot so javna uprava, zdravstvo in socialno varstvo ter izobraževanje in raziskovanje v Ljubljani in bližnji okolici.

Analiza poslovnih subjektov glede na njihovo strukturo razkriva dvojnost v slovenskih mest. Nekatera izkazujejo starejšo strukturo poslovnih subjektov, saj prevladujejo podjetja, nastala pred osamosvojitvijo, ki spadajo med delovno bolj intenzivna in zaposlujejo večje število delavcev. Drugi del tipične strukture vključuje manjša in mlajša podjetja, nastala po osamosvojitvi. Nekatera mesta vsebujejo zgolj poslovne subjekte ene vrste (na primer Ajdovščina s starejšo strukturo ali Nova Gorica z mlajšo strukturo), druga pa kombinacijo obeh na primer Ljubljana in Novo mesto). Analiza poslovnih subjektov je vsekakor dobro prikazala razvojne težnje in gospodarsko strukturo mest.

Navedene značilnosti le deloma potrjujejo tezo, da smo v obdobju prehoda iz industrijske v postindustrijsko urbano dobo. Za slovenski urbani sistem je namreč značilna dvojnost. Na eni strani obstajajo mesta, katerih družbenoekonomski značaj, funkcijska usmeritev in podjetniška struktura nakazujejo premik v postindustrijsko dobo. Njeni glavni značilnosti sta usmerjenost v storitve in fleksibilen način organizacije dela, za katero so značilni manjša podjetja, kratkotrajna zaposlenost in visoka izobraženost. Sem lahko uvrščamo Ljubljano z njenim širšim (sub)urbaniziranim zaledjem, ki obsega tudi večja mesta v okolici, obalna mesta z Novo Gorico, Celje, manj izrazito tudi Maribor. Na drugi strani obstaja tradicionalna struktura, za katero so značilna industrijska mesta. Njihova glavna lastnost je sekundarna

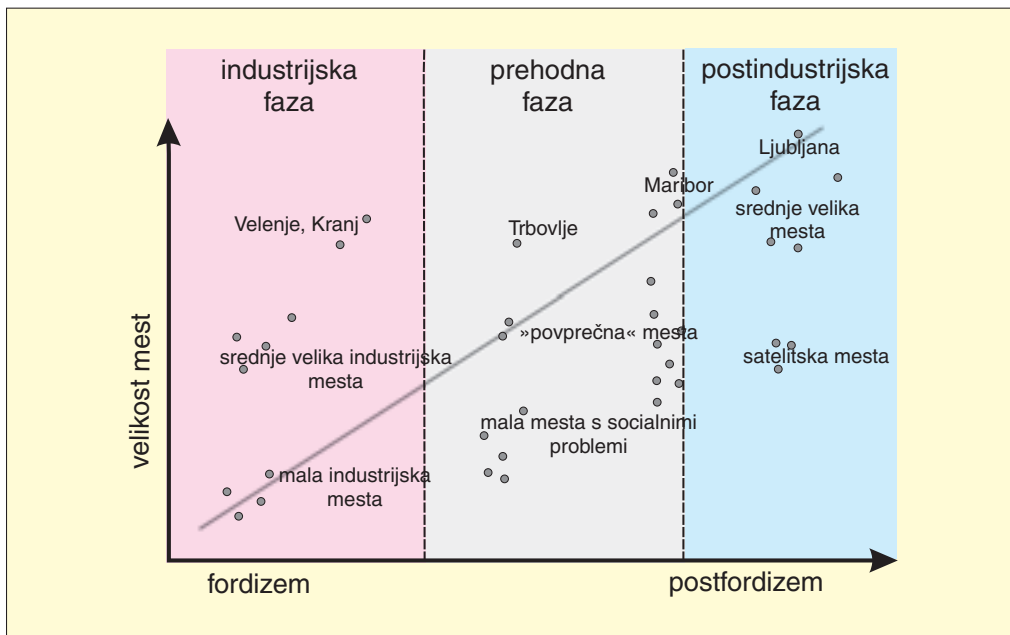
usmeritev z večjimi proizvodnimi obrati, značilna za fordistično proizvodnjo (Harrington in ostali 1999, 11). Tradicionalna struktura je pomembna zlasti za manjša mesta urbanega sistema, periferna mesta, a tudi za nekatera uspešnejša manjša in srednje velika mesta, na primer Kranj in Novo mesto. V teh primerih težko govorimo o postindustrijski dobi, saj ta mesta številčno prevladujejo, kljub temu, da je družbeno, gospodarsko in politično težišče urbane Slovenije zunaj teh industrijskih središč.

Sklepamo lahko, da prehod v postindustrijsko dobo ni zaključen, temveč gre za proces, ki še vedno traja. Nekatera mesta so povsem prekinila s svojo fordistično industrijsko fazo in se v novih razmerah popolnoma preobrazila v storitvena središča. Gre za mesta, ki so bila že v preteklosti manj izrazito sekundarno usmerjena in so zato lažje opravila ta prehod: Koper, Nova Gorica, Ljubljana, Celje in druga manjša mesta. V literaturi se omenja vrsta pojavnih oblik, ki so značilne za takšna mesta in jih podrobneje predstavljamo v nadaljevanju monografije. Postindustrijska središča vse bolj širijo svoj vpliv na manjša urbana središča in tako ustvarjajo satelitska naselja, ki so od njih čedalje bolj odvisna. Zgovoren primer je Ljubljana, ki s svojo gospodarsko močjo vpliva na bližnja urbana središča. Ta izgublja gospodarsko funkcijo, na drugi strani pa z izgubo delovnih mest, še bolj pa zaradi ugodnejših življenjskih razmer in nižjih cen nepremičnin pridobivajo bivalno funkcijo. Najbolj značilna sta primera Kamnika in Vrhnike, v manjši meri tudi bolj oddaljenih Škofje Loke, Logatca, Litije, Radovljice in še kakšnega mesta.

Druga mesta so v fazi deindustrializacije in družbenoekonomskega prehoda, zato imajo tako industrijske kot postindustrijske lastnosti. Povečini gre za mesta, ki jih literatura pogosto označuje za »problemska«, celo »depresivna«, saj se z deindustrializacijo pojavijo socialni problemi, zlasti brezposelnost. Ta se deloma lahko ublaži z pre zaposlitvijo v storitvene dejavnosti, vendar v realnosti z deindustrializacijo vselej nastane določen sloj manj prilagodljive, manj izobražene delovne sile in zato trajno brezposelne delovne sile (Perrons 2004). Neugoden socialni položaj se lahko ublaži tudi z bolj intenzivno dnevno mobilnostjo prebivalstva. Značilna primera sta Logatec in Ravne na Koroškem. Glede na nekdanj močan industrijski značaj mest je razumljivo, da v to vmesno skupino spada precejšnje število mest. Nekatera so že na koncu preobrazbe, na primer Maribor. Kot v preteklosti zelo industrializirano mesto (Vrišer 1969, 1998a) se je preobrazil v manj izrazito storitveno središče. V njem se še vedno ohranja določena industrijska dejavnost, ki pa je, gledano v celoti, manj pomembna od storitvenih dejavnosti. Izboljšanje družbenoekonomskega položaja nakazujejo tudi novejšje težnje z rastjo delovnih mest in nastajanjem novejših poslovnih subjektov. Položaj pa še vedno ostaja razmeroma neugoden, saj je stopnja registrirane brezposelnosti v občini še vedno zelo visoka (14,7 %, slovensko povprečje je 10,2 %).

Tretji del slovenskega urbanega sistema sestavljajo manjša mesta s tradicionalnim fordističnim načinom gospodarjenja. Ta mesta so še vedno na industrijski stopnji razvoja urbanega sistema in se zaradi različnih razlogov še niso preobrazila. Deloma gre za mesta, ki so na obrobju urbanega sistema, kar velja zlasti za Železnike, Žiri, Zreče in nekatera druga mesta. V redkih in razmeroma uspešnih industrijskih obratih ohranjajo skoraj polno zaposlenost, deindustrializacija pa jih ni prizadela. Podobna so srednje velika industrijska mesta, ki so delovna mesta v industriji ohranila zlasti po zaslugi uspešnih posameznikov ali ugodne podjetniške klime. Kušar (2004a, 19) tako na primeru Idrije kot ključne dejavnike izpostavlja zlasti pomen močne lokalne identitete, višje izobraženosti in daljše gospodarske tradicije, ki so prispevali k preobrazbi Idrije v gospodarsko in industrijsko dokaj uspešno središče. Na drugi strani pa zasavska mesta, zlasti Trbovlje in Hrastnik, industrijske tradicije niso uspela unovčiti in si po gospodarski krizi na začetku devetdesetih let 20. stoletja še vedno niso opomogla. Edini večji mesti in regionalni središči, ki bi ju deloma lahko uvrstili v to skupino sta Velenje in Kranj, vendar je pri obeh opaziti določene spremembe, ki se kažejo zlasti v vse mlajši strukturi poslovnih subjektov in nadpovprečni udeleženi tuje kapitala.

Če pristanemo na tezo, da se sinteza vseh družbenoekonomskih kazalnikov izraža v odnosu »industrijsko – postindustrijsko«, lahko oblikujemo simbolni prikaz urbanega sistema, ki skuša prikazati vse značilne družbenoekonomske faze (slika 30). V skrajnem spodnjem levem kotu prikaza so zastopana mesta III. tipa naše tipologije (mala industrijska mesta), medtem ko je v zgornjem desnem kotu Ljubljana kot glavno gospodarsko in družbeno središče države.

Slika 30: Shematizirani prikaz slovenskega urbanega sistema glede na družbenoekonomske faze.

Odgovorimo lahko tudi na vprašanje, kakšno je stanje urbanega sistema dandanes, več kot desetletje po vnovični vzpostavitvi kapitalizma. Ugotavljamo, da je slovenski urbani sistem trenutno v obdobju prehoda iz industrijske v postindustrijsko razvojno fazo. Na podlagi družbenoekonomske tipizacije lahko za vsako mesto opredelimo trenutno razvojno stopnjo. Skrajno poenostavljena je ugotovitev, da so manjša mesta praviloma še v industrijski razvojni fazi, medtem ko so se večja mesta zvečine že preobrazila v storitvena središča, značilna za postfordistično paradigmo.

Med drugimi cilji tega poglavja smo omenili, da želimo preveriti, kakšne so spremembe in nadaljnje razvojne težnje urbanega sistema. Na zastavljeno vprašanje ponuja odgovor shematizirani prikaz na sliki 30, ki razkriva, da prehod v nov družbenoekonomski sistem prav zdaj intenzivno poteka. Pričakovati je, da bodo slovenska mesta vse bolj pod vplivom postfordističnega ekonomskega sistema, ki ga označujejo terciarizacija, vzpon kulturne proizvodnje, dekoncentracije industrije ter nestabilnost in fleksibilnost trga delovne sile. To velja še zlasti za mesta na prehodu (na primer Maribor in Trbovlje), medtem ko se bodo v drugih mestih ti procesi še dodatno okrepili. Največja neznanka so manjša industrijska mesta, ki so zaradi njihovih fordistično zasnovanih industrijskih podjetij precej ranljiva. Če bodo uspela proizvodnjo preobraziti v bolj fleksibilno obliko (fleksibilna specializacija), se bodo uspela hitreje prilagoditi globalnim ekonomskim izzivom. Možnost uspešnega vključevanja v globalni ekonomski proces se nakazuje tudi z iskanjem novih proizvodov in tehnologij znotraj stare industrijske tradicije (neofordizem) (Ravbar in Plut 1999, 112), kar kaže tudi primer uspešnega prestrukturiranja idrijske proizvodne dejavnosti.

Predstavitve sodobnega urbanega sistema v Sloveniji nadgrajujemo v naslednjem poglavju, ko za mesto, ki je »preživel« tranzicijo in je v postindustrijski fazi, skušamo temeljne značilnosti, povezane s to preobrazbo, predstaviti zlasti s prostorskega, geografskega vidika. Četrto poglavje namreč podaja le teoretski okvir sprememb, ki so se dogajale v zadnjih dveh desetletjih, soočiti pa se je treba še s spremljajočimi prostorskimi spremembami v mestu, ki so posledica prehoda v nov družbenoekonomski sistem.

5 PROSTORSKE ZNAČILNOSTI EKONOMSKE PREOBRAZBE MEST IN MESTNIH OBMOČIJ

5.1 METODOLOŠKA POJASNILA

Na začetku knjige smo v zvezi z ekonomsko preobrazbo mest kot teoretski okvir omenjali postfordizem, znotraj katerega se dogajajo ekonomske spremembe. Spremembe v ekonomskem sistemu imajo tudi pomembne prostorske posledice, ki jih predstavljamo v tem poglavju.

Ugotovili smo, da je slovenski urbani sistem na prehodu v postindustrijsko fazo. Nekatera večja mesta so se že preoblikovala, druga, zlasti manjša in periferna ostajajo v fordistični (ali neofordistični) fazi. Neofordistična faza je v bistvu nadaljevanje fordistične, potem ko so se določena večja proizvodna podjetja uspešno preobrazila in nadaljujejo s poslovanjem. V primeru slovenskih mest gre za mesta, odvisna le od ene velike tovarne, ki zaposluje večino lokalnega prebivalstva (na primer Žiri, Radenci, Ajdovščina). Poglavitni namen tega poglavja je, da na mikroravni, torej na ravni mesta kot sistema, opredelimo najpomembnejše prostorske pojave oblike, ki spremljajo preobrazbo v postindustrijsko mesto. Predstavljamo, kako postfordistična organizacija gospodarjenja vpliva na prostorsko zgradbo posameznega mesta.

Raziskovalno delo je po svojem značaju predvsem deduktivno, saj skušamo na podlagi obče znanih prostorskih značilnosti postindustrijskega mesta poiskati značilne procese tudi v slovenskem prostoru. Ugotovljena dejstva in pojave v slovenskem urbanem prostoru povezujemo s pomočjo deduktivne metode in jih s tega zornega kota tudi interpretiramo. Pri tem nam je v pomoč svetovna geografska, ekonomska, sociološka in sorodna literatura, kjer je gospodarska in prostorska preobrazba mest pomemben predmet obravnave. Največkrat omenjana pojava, povezana s postfordistično preobrazbo v mestnem prostoru, sta deindustrializacija in terciarizacija, ki sta poglavitni del raziskovanja »nove urbane ekonomije« (Pacione 2001, 271).

Odgovoriti skušamo na v zasnovi raziskave zastavljeno vprašanje, ali in kako ekonomska preobrazba, povezana z določenimi procesi, ki spadajo v okvir paradigme postfordizma, vpliva na prostorsko zgradbo mesta. Značilne pojave oblike ekonomskih aktivnosti postindustrijskega mesta so deindustrializacija, terciarizacija in suburbanizacija (dekoncentracija), ki imajo pomemben vpliv tudi na geografijo slovenskega mesta. Menimo, da so nekatera slovenska mesta, zlasti tista z značilnim postfordističnim načinom gospodarjenja, v novi fazi urbanega razvoja, ki se je začel s prehodom iz planskega v tržno gospodarstvo. Integracija (ali reintegracija) slovenskih mest v evropski in svetovni urbani sistem ima pomembne posledice tudi v prostorski (morfološki) in funkcijski zgradbi mesta. Izbrane pojave oblike predstavljamo na primeru širšega območja Ljubljane. Vse te spremembe bi se morale odraziti tudi v konceptu prostorskega načrtovanja v razmerah »nove urbane ekonomije«.

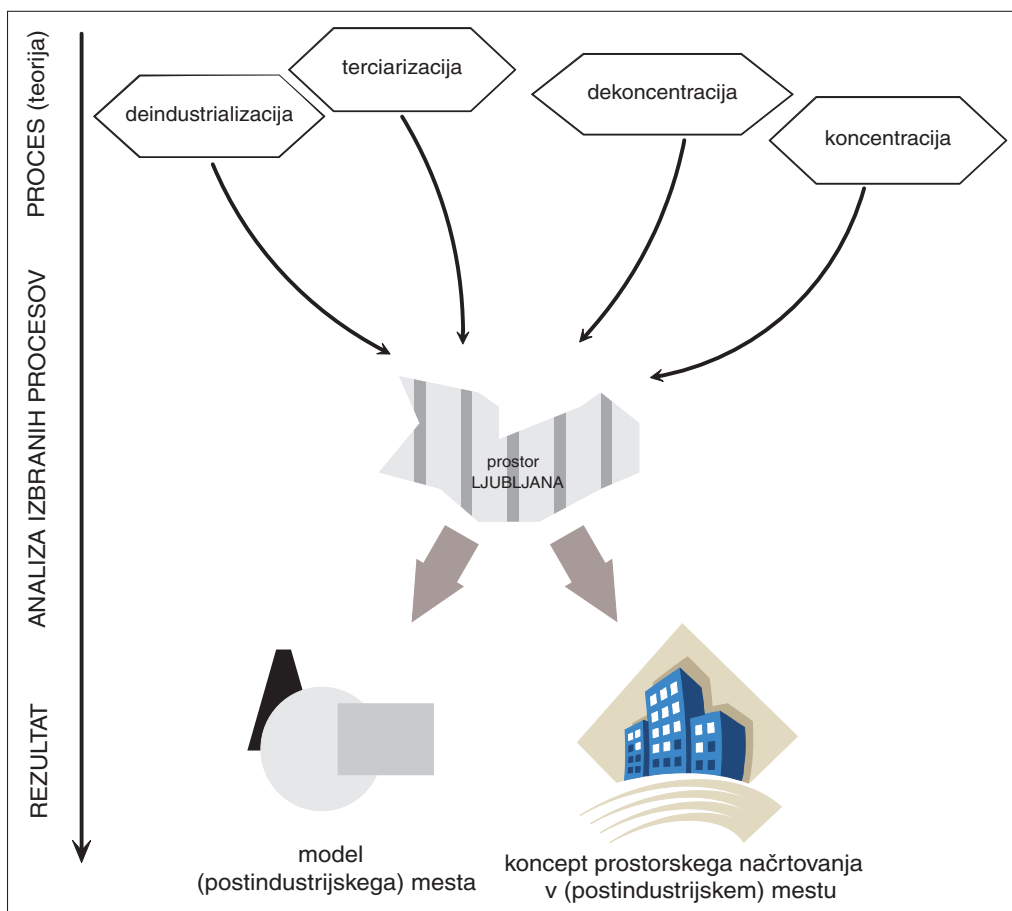
Reorganizacijo postindustrijskega urbanega prostora prikazujemo v treh sklopih. Prvi sklop je namenjen izbranim, a pomembnim procesom na teoretski ravni, ki so povezani s prehodom iz fordističnega v postfordističen način gospodarjenja. Izpostavljene so deindustrializacija, terciarizacija in dekoncentracija ekonomskih aktivnosti v mestu. To so temeljni procesi, ki so tesno povezani z ekonomsko preobrazbo. Soja (2002) na primer te procese opredeljuje kot neposreden dejavnik ekonomske preobrazbe, poleg ostalih (družbena, kulturna, poselitvena, planerska, fiziognomska preobrazba), s katerimi sestavljajo »postmoderno mesto«.

V okviru deindustrializacije se posvečamo tudi spremljajočemu procesu reindustrializaciji in novim (mehkim) lokacijskim dejavnikom v urbanem prostoru. Razloge za terciarizacijo natančno opredeljujemo ne le v svetovnem, ampak tudi v slovenskem prostoru. V okviru terciarizacije se poglobljamo v dve značilnosti tega pojava, to je pojavu množične potrošnje in specializiranih storitev (kulturne proizvodnje). Preučili smo vzgibe za čedalje večjo potrošnjo v urbanem prostoru in posledice tega fenomena. Na strani proizvodnih storitev predstavljamo nastanek in osredotočanje »kulturne proizvodnje«, ki predstavlja novejši, prostorsko pomemben pojav v mestih (Hamilton, Dimitrovska Andrews in Pichler - Milanović 2005, 12).

Kot pomembne prostorske značilnosti postindustrijskega mesta se omenjajo zraščanje mesta z obmestjem, dekoncentracija ter suburbanizacija gospodarskih aktivnosti iz tradicionalnih lokacij gosto pozidanega dela mesta v suburbanizirana in obmestna območja mestne regije. Zato predstavljamo teoretske podlage za nastajanje novih ekonomskih središč in značilnosti urbanizacije v postindustrijskem mestu.

Drugi sklop poglavja je namenjen predstavitvi lastnosti ekonomske preobrazbe v Ljubljani in njeni bližnji okolici. S preučevanjem največjega in najpomembnejšega urbanega območja v Sloveniji želimo ugotoviti značilnosti te preobrazbe v dejanskem prostoru. V slovenskem urbanem sistemu je Ljubljana mesto z najbolj izrazito postindustrijsko podobo, ob tem pa je središče večine gospodarskih in negospodarskih aktivnosti, kar smo prikazali v prejšnjem poglavju. Predstavljeni so primeri prostorskih posledic ekonomske preobrazbe Ljubljane in širšega mestnega območja. Preverili smo tako imenovane centripetalne in centrifugalne silnice prostorskega razvoja. Sprva smo preverili, če poteka suburbanizacija ekonomskih aktivnosti v mestni regiji in če se spreminjajo razporeditev ter odnosi med mestom ter suburbaniziranimi obmestnimi in podeželskimi območji znotraj mestne regije.

Terciarizacijo prostora v strnjenem mestu dokazujemo z ugotavljanjem razporeditve in širitve območij potrošnje, zlasti nakupovalnih središč, in novejših storitvenih ekonomskih območij. Predvidevamo namreč, da se ekonomska dekoncentracija in fragmentacija dogaja tudi znotraj strnjenega mesta in ne

Slika 31: Okvir raziskovanja prostorskih značilnosti ekonomske preobrazbe slovenskih mest.

le v okviru širšega mestnega območja Ljubljane. S prostorsko analizo ugotavljamo, katera so »nova ekonomska središča« znotraj Ljubljane. Z izrazom strnjeno mesto je mišljeno ožje mestno območje (zgodovinsko jedro, drugi deli mesta in mestno obrobje), brez ožjega in širšega obmestnega prostora.

S terciarizacijo pa ni povezana le dekoncentracija poslovnih dejavnosti (storitev), ampak tudi obraten proces, to je koncentracija nekaterih specializiranih storitev. Kot dokaz tega smo opravili analizo tako imenovane kulturne industrije v Ljubljani, analizirali podjetja in preverili določene zakonitosti pri umeščanju v mestni prostor.

Zadnji del tega sklopa je namenjen prostorskemu prikazu ekonomske preobrazbe Ljubljane na podlagi sinteze vseh omenjenih procesov v mestu: deindustrializacije, različnih oblik terciarizacije, centrifugalnih in centripetalnih smeri prostorskega razvoja. Ljubljano primerjamo z drugimi evropskimi mesti in tako njen razvoj umeščamo v širši kontekst.

Tretji sklop je dokaj aplikativen in poudarja načrtovalski vidik. Ker je gospodarstvo pomemben dejavnik, je poznavanje teh aktivnosti pomembno tudi z vidika prostorskega načrtovanja. Ker je precej razprav o neprimernosti in zastarelosti sedanjega sistema planiranja v postindustrijskem mestu, želimo na podlagi zbranih informacij, zelene konkurenčnosti v globalni ekonomiji in poznavanja prostorskih zakonitosti ekonomske preobrazbe predstaviti določene rešitve ter instrumente, ki bi lahko prispevali k bolj uravnoteženemu urbanemu razvoju.

Poglavitna vprašanja tega poglavja so, kateri so vzroki in katere so značilnosti procesov, ki vplivajo na razvoj mesta in so del splošne ekonomske preobrazbe. Predstavljamo tudi posledice omenjene preobrazbe na primeru slovenskega mesta in njegovega prostorskega razvoja (mikroraven raziskave).

Poznavanje vseh teh procesov je potrebno pri poskusu opredelitve prostorskih značilnosti ekonomske preobrazbe na primeru mesta Ljubljane. Sinteza oziroma celota vseh sprememb je predstavljena v modelu postindustrijskega mesta, celoten teoretski okvir pa je prikazan na sliki 31.

5.2 ZNAČILNI PROCESI EKONOMSKE PREOBRAZBE V MESTU IN MESTNI REGIJI

5.2.1 POSTMODERNIZEM KOT OKVIR PROCESOV

Za Huttona (2004b, 1955) je postmoderno mesto tam, kjer se priznava in potrjuje njegova raznolikost, pluralnost, zapletenost in nejasnost urbanih oblik ter rabe tal. Postmoderno mesto je torej nasprotje modernističnemu, kjer sta bila bolj pomembna uniformnost prostora in njegovo strogo ločevanje na točno določene aktivnosti.

Spremembe v urbanem razvoju lahko predstavimo na različne načine; hkrati z gospodarskimi spremembami so namreč potekale spremembe v morfologiji mesta, socialnoekonomski zgradbi ter notranji funkcionalni zgradbi mestnega prostora, na primer s preobrazbo osrednjega poslovnega središča (*central business district* ali CBD) ali starejših industrijskih con. Vse te spremembe so torej povezane in so del širšega procesa. Soja (2002) ga označuje z izrazom postmodernizem, saj gre za splošno družbeno gibanje, za katerega je značilno novo definiranje prostorskih odnosov s pojmom deterritorializacija in reteritorializacija (2002, 151). Deterritorializacija se nanaša na čedalje manjšo vlogo in navezanost na teritorialno določene skupnosti in kulture, ki obsegajo celoto od gospodinjstev, mestnih sosesk, mest, mestnih regij do držav. Na drugi strani poteka reteritorializacija, kjer se oblikujejo nove družbene in prostorske identitete, ki zamenjujejo starejše vzorce. Po mnenju Soje (2002) ta procesa temeljito spreminjata tudi družbeno geografijo, ki je bolj kompleksna in raznolika kot v preteklosti. Gospodarski odraz teh procesov sta deindustrializacija in reindustrializacija urbanega prostora (Soja 2002, 172). Tradicionalna fordistično zasnovana industrija se umika, ker ni zmožna slediti novim industrijskim dejavnikom, zlasti fleksibilni proizvodnji in delovni sili. To se odraža v splošnem procesu deindustrializacije, ki je doletela tudi slovenski urbani sistem, kot smo spoznali v prejšnjem poglavju.

Postfordističen način gospodarjenja zato praviloma vodi k zlomu fordistično-industrijskega zasnovanega razvoja in k nastanku mesta, ki temelji na storitvah, torej k postindustrijskemu mestu (MacLeod,

Raco in Ward 2003). Proces ekonomske preobrazbe, ki temelji na povečevanju pomena storitev in zmanjševanju klasične industrijske proizvodnje, ima nedvomno velik vpliv na zgradbo urbanega prostora. Spremenijo se lokacije podjetij, spremenijo se celotna ekonomska baza mesta, videz mesta, njegova družbena sestava, upravljanje z mestom in številne druge prvine. Terciarizacija urbanega prostora ima določene prostorske zakonitosti. Omenja se zlasti selitev potrošnje (trgovine, nakupovalne in zabaviščne aktivnosti) na mestno obrobje, kjer so zemljišča cenejša in je dostopnost za potrošnike lažja (CoMET ... 2005; MacLeod, Raco in Ward 2003). Na drugi strani pa se v urbanih središčih opaža vse večje zgoščevanje poslovnih storitev (*producer services*), to je različnih podjetij, ki se ukvarjajo s poslovnimi, ustvarjalnimi, informacijskimi in podobnimi storitvami, za katera sta glavna lokacijska dejavnika estetsko urbano okolje in središčnost. Poslovne, ustvarjalne, informacijske in podobne storitve se označujejo z izrazom kulturna industrija.

Osrednji predmet preučevanja posledic ekonomske preobrazbe sta deindustrializacija prostora in terciarizacija, a sta le del širšega okvira, znotraj katerega nastaja tako imenovano »postmoderno mesto«, za katerega so značilne tudi spremembe poselitvenih značilnosti, zlasti razseljevanje iz mest proti močno urbaniziranim območjem, kar lahko označimo kot »... *naraščajočo stihijsko suburbanizacijo* ...« (Ravbar 2005a, 29). Prostorske značilnosti ekonomske preobrazbe so zato le del splošnega procesa, za katerega je značilna razpršitev urbanega načina življenja in s tem povezanih ekonomskih aktivnosti. Zato Soja meni (Soja 2002), da je tudi suburbanizacija le del širšega postmodernega gibanja, ki temelji na rušenju tradicionalnega koncepta prostora in odnosa med mestom in regijo. Dolgotrajni dualizem med mestom in regijo je tako porušen in nastaja mestna regij, ki je osnova družbenega življenja in je »... *za posameznika enako pomembna kot država, družina ali trg* ...« (Soja 2002, 179).

Soja meni, da je bil za modernistično mesto značilen »urbano-industrijski kapitalizem«, ki se je odražal v zgoščevanju industrije v mestu in posledično družbenemu razslojevanju na nižji (delavski) in višji (meščanski) sloj. Postmoderno mesto je drugačno in preoblikovanje gospodarstva je bistveni del njegove preobrazbe. Razlikovanje na nižji delavski in višji vodstveni sloj se je preneslo na globalno raven, medtem ko mesta v razvitem svetu niso več tako enostavna, ampak socialno razdrobljena in bolj mozaična. »... Meje mesta in njegovega vplivnega območja so bolj porozne kot včasih in težje je razlikovati med podeželjem in suburbaniziranim prostorom; med eno mestno regijo in drugo; med umetnim in naravnim« (Soja 2002, 150). Značilnost postmodernega mesta je tudi v tem, da se je spremenil odnos med središčem in obrobjem oziroma periferijo. Kar je bilo nekoč periferno, postaja vse bolj središčno, in obratno. V kontekstu tega lahko razumemo tudi selitev prebivalstva in delovnih mest iz središča na periferijo oziroma iz mestnih središč v suburbanizirana območja.

Soja (2002) meni, da je sodobno postmoderno mesto predmet več znanstvenih obravnav. Poleg ekonomskega (postindustrijskega ali postfordističnega) omenja še globalizacijskega (kozmpopolis), prostorskega (eksopolis), socialnega (fraktalno mesto), upravljaljskega (razpršeno mesto) in mesto kot predstavo (tako imenovano umetno ali sim-mesto). Postmoderno mesto sestavlja celoten sklop dogajanj, povezanih ne le z ekonomsko, ampak tudi s kulturno, družbeno in arhitekturno preobrazbo. Postindustrijsko mesto je pomemben del tega »novega« mesta, ki ga označujejo prestrukturiranje gospodarstva v smislu deindustrializacije in terciarizacije ter spremljajoče prostorske spremembe.

5.2.2 DEINDUSTRIALIZACIJA

Če želimo razumeti spreminjajočo se ekonomijo mest je nujno razumevanje značilnosti globalne ekonomije. V tretjem poglavju smo omenili več teorij, ki skušajo pojasniti proces ekonomske preobrazbe, še zlasti teorijo fleksibilne akumulacije kapitala, regulacijsko teorijo in sektorsko teorijo. Obstajajo pa tudi druge, na primer teorija ekonomskih ciklov (neoshumpeterjev pristop). V osrčju navedenih teorij je prehod iz proizvodnega v storitveni sektor ekonomije oziroma deindustrializacija urbanega prostora in spremljajoča terciarizacija. Posledice tega procesa niso zgolj v zaposlitveni sestavi prebivalstva, temveč tudi v spremembi geografije mesta, od morfoloških, funkcijskih in družbenih do kulturnih spre-

memb. Skupina avtorjev je zapisala (Hamilton, Dimitrovska Andrews in Pichler - Milanović 2005, 12): »... Mesta v reformiranih državah osrednje Evrope, ki so si najbolj prizadevala k vključitvi v EU, ... so mesta, ki so najbolj pod vplivom globalnih vplivov kapitala, informacij, ljudi, tehnologije in trgovine. Ta mesta so trdno na poti zблиževanja z mesti v tržnih ekonomijah zaradi deindustrializacije, industrijskega prestrukturiranja, rasti proizvodnih in potrošnih storitvenih dejavnosti... in splošne reorganizacije celotnega produkcijskega sistema. Mesta v teh državah so igrala osrednjo vlogo pri prehodu iz splošne ekonomske recesije začetka 1990-ih let in do obsežne gospodarske rasti v sredini 1990-ih...«.

V tem podpoglavju natančneje predstavljamo razloge in značilnosti deindustrializacije kot prvega od obeh omenjenih procesov. Soja (2002, 172) sicer raje uporablja izraz reindustrializacija, saj meni, da gre za prestrukturiranje industrijske dejavnosti na globalni ravni in novo svetovno prerazporeditev industrije. Fordistično zasnovana industrija se seli v manj razvite in nekoč podpopravno industrializirane države. V razvitem svetu pa se industrija spremeni v tehnološkem, organizacijskem in prostorskem smislu.

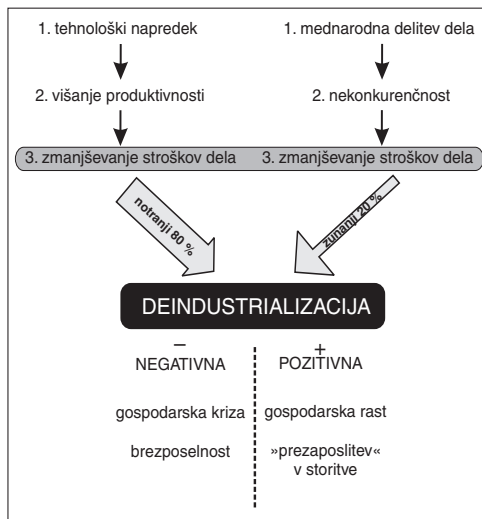
5.2.2.1 Razlogi za deindustrializacijo

Vrišer govori o deindustrializaciji v širšem in ožjem pomenu (Vrišer 2001, 50). V ožjem pomenu gre za zmanjševanje števila delovnih mest v industriji zaradi selitve industrije drugam, v širšem pomenu pa gre za zmanjševanje pomena industrije v razvitih državah na račun rasti storitvenega sektorja ekonomije. V teoretskem poglavju smo že predstavili teorijo ekonomske preobrazbe iz fordizma v postfordizem in vse posledice, ki jih prinaša ta preobrazba. V središču te teorije je nova faza družbenoekonomskega razvoja, ki narekuje povečevanje števila zaposlenih v storitvah na račun zaposlenosti v industriji (Slavec 1995, 169). V razvitih državah poteka prestrukturiranje gospodarstva že vse od sedemdesetih let 20. stoletja, v postsocialističnih državah pa od padca socialističnega družbenega reda (Lorber 1999, 160). Deindustrializacijo se pogosto poskuša prikazati kot izrazito negativen proces, ki ga spremljajo širši, prav tako negativni družbenoekonomski procesi, na primer brezposelnost, gospodarska kriza, poglobljanje dohodkovne neenakosti in podobno. Zato je pomembno poudariti, da je deindustrializacija v bistvu preobrazba industrijskega sektorja ekonomije, ki se je v sodobnih razmerah globalizacije, tehnološkega napredka in internacionalizacije trgovine prisiljen spremeniti. Deindustrializacija je torej pogloblitveni proces, ki označuje prehod v postindustrijsko družbo.

V teoretskem poglavju smo deloma že omenili razloge za zmanjševanje zaposlenosti v industriji. Teoretika in raziskovalca deindustrializacije Rowthorn in Ramaswamy (1999) omenjata zunanje in notranje dejavnike, ki so ta proces povzročili v razvitih državah.

Po njunem mnenju so najpomembnejši za zmanjševanje zaposlenosti v industriji notranji dejavniki. Izhajala sta iz dejstva, da kljub zmanjševanju zaposlenosti v industriji delež družbenega proizvoda v tej panogi v večini držav ostaja enak ali se celo povečuje, medtem ko se je produktivnost močno povečala (Rowthorn in Ramaswamy 1999, 20). Hitrejša rast produktivnosti je zlasti posledica tehnološkega napredka, ko je za proizvod potrebno manj ročne delovne sile in več strojne. To pomeni tudi hitro večanje produktivnosti v industriji in s tem cenejšo proizvodnjo, saj se stroški dela močno zmanjšajo. Zmanjševanje stroškov dela je povod, ki največ pripomore k deindustrializaciji, saj pomeni odpuščanje proizvodnih delavcev, zlasti delavcev za tekočim trakom, ki so bili potrebni v fordističnemu načinu proizvodnje. V razvitih državah se je torej zmanjšala zaposlenost manj kvalificirane delovne sile, ki je bolj množična, na drugi strani pa je prišlo do povečanega zaposlovanja visoko izobražene delovne sile, ki je manj množična. Rowthorn in Ramaswamy (1999, 21) trdita, da nadpopravna rast produktivnosti pomeni zmanjševanje količine dela in zmanjševanje potrebnega dela za izdelavo določenega proizvoda.

Med zunanje dejavnike, ki povzročajo deindustrializacijo, se uvrščajo zlasti mednarodna trgovina in mednarodna specializacija ter delitev dela. To pomeni, da nekatere države proizvajajo velike presežke določenih materialnih proizvodov, s katerimi financirajo deficit nematerialnih proizvodov, zlasti storitev, energije in hrane (Rowthorn in Ramaswamy 1999, 22). Obstaja tudi mednarodna specializacija industrijskih proizvodov. Predvsem v zadnjih desetletjih je značilno, da razvite države izvažajo tehnološko intenzivne

Slika 32: Razlogi za deindustrializacijo.

proizvode (računalništvo, elektronika) in uvažajo delovno intenzivne (tekstil, igrače in podobno). Uvoz nizkocenovnih artiklov iz manj razvitih držav slabša konkurenčnost industrijske proizvodnje razvitih držav, saj so stroški dela precej višji, kar povzroča odpušcanje delavcev in racionalizacijo poslovanja. Ta proces se pogosto označuje s pojmom globalizacija, dejansko pa označuje mednarodno specializacijo in delitev dela. Med države s tehnološko intenzivno industrijo spadajo zlasti ekonomsko razvite države, med države z delovno intenzivno industrijo pa države v razvoju, med katerimi izstopa Kitajska.

Poraja se vprašanje, kateri dejavniki so pomembnejši za nastanek deindustrializacije. Rowthorn in Ramaswamy (1999) sta na podlagi empirične analize 18 industrijskih držav in 510 spremenljivk ugotovila, da kar 80 % celotnega zmanjšanja zaposlenosti v industriji pojasnijo notranji dejavniki in le 20 % zunanji. Zlasti pomembna je rast produktivnosti v sekundarnem sektorju, ki je povzročila velik osip v številu zaposlenih. Produktivnost je zlasti posledica tehnološkega napredka in splošne racionalizacije proizvodnje, kar omogoča razmeroma poceni proizvodnjo. Avtorja sta ugotovila (1999, 31), da »... notranji dejavniki v večini vzorčnih držav pojasnijo med polovico in dvema tretjinama upada sekundarnega sektorja ...«. Pri tem poudarjata, »... da je deindustrializacija normalen proces gospodarske rasti določene države ...«. Teorijo, ki deindustrializacijo povezuje z naraščanjem produktivnosti, podpirajo tudi statistični podatki. Kar 14 od 15 držav, ki so leta 2005 imele rast produktivnosti v industriji, je hkrati doživelo zmanjšanje zaposlenosti v tej panogi; izjema je bil Tajvan. Zunanji dejavniki na obseg deindustrializacije sicer nimajo odločujočega vpliva, v znatni meri pa vplivajo na strukturo delovne sile. Zahtevajo namreč bolj izobraženo in fleksibilno delovno silo, ki lahko kljubuje cenejši delovni sili v razvijajočih se državah, saj je bolj učinkovita in zmožna hitrejšega prilagajanja.

Glede na družbenoekonomske posledice lahko deindustrializacijo delimo na pozitivno in negativno (Rowthorn in Wells 1987; povzeto po Slavcu 1995, 170). Pozitivna deindustrializacija nastopi, ko do odpušcanja pride zaradi rasti produktivnosti, odvečni delavci pa se zaposlijo v storitvenem sektorju. V tem primeru podjetja ostanejo konkurenčna, znižajo stroške dela ali investirajo v inovacije in tehnološke spremembe delovnega procesa. Zaradi uspešnosti industrije se ohranjata visok bruto domači proizvod in nizka brezposelnost.

Možna pa je tudi negativna deindustrializacija, ko podjetja bodisi propadejo, ker niso sposobna prilagoditi proizvodnje ali investirati v tehnološke spremembe, bodisi preselijo proizvodnjo v državo s cenejšo delovno silo. V tem primeru se bruto domači proizvod zmanjša in odpuščeni delavci težje najdejo zaposlitev v storitvenih dejavnostih (Slavec 1995, 170).

5.2.2.2 Značilnosti deindustrializacije v Sloveniji

Razlogi za deindustrializacijo se od države do države razlikujejo. Slovenija spada med postsocialistične države, ki jih je omenjeni proces najintenzivneje zajel (Lorber 1999, 160). Po padcu berlinskega zidu so politične spremembe zajele tudi Slovenijo. Sledile so jim temeljite ekonomske spremembe, ki jih je označeval prehod v tržno gospodarstvo. Omeniti je treba, da je Slovenija nekatere prvine tržnega gospodarstva uvedla že ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, nekaj let pred osamosvojitvijo. Že takrat se je začela deindustrializacija, ki pa se je pospešila po prehodu v tržno gospodarstvo. Slovenska in druga nekdanja socialistična gospodarstva so imela izrazito neugodno strukturo proizvodnega sektorja, kar je povzročilo naglo nazadovanje zaposlenosti v industriji. Tovarne so bile tehnološko povsem zastarele in produktivnost je bila nizka, saj je industrija v socializmu imela tudi politično-socialno funkcijo in ne zgolj ekonomske. Ker so industrijski obrati zaposlovali delavce zaradi socialnega miru in ne potreb po delu, se je pojavljala prikrita nezaposlenost.

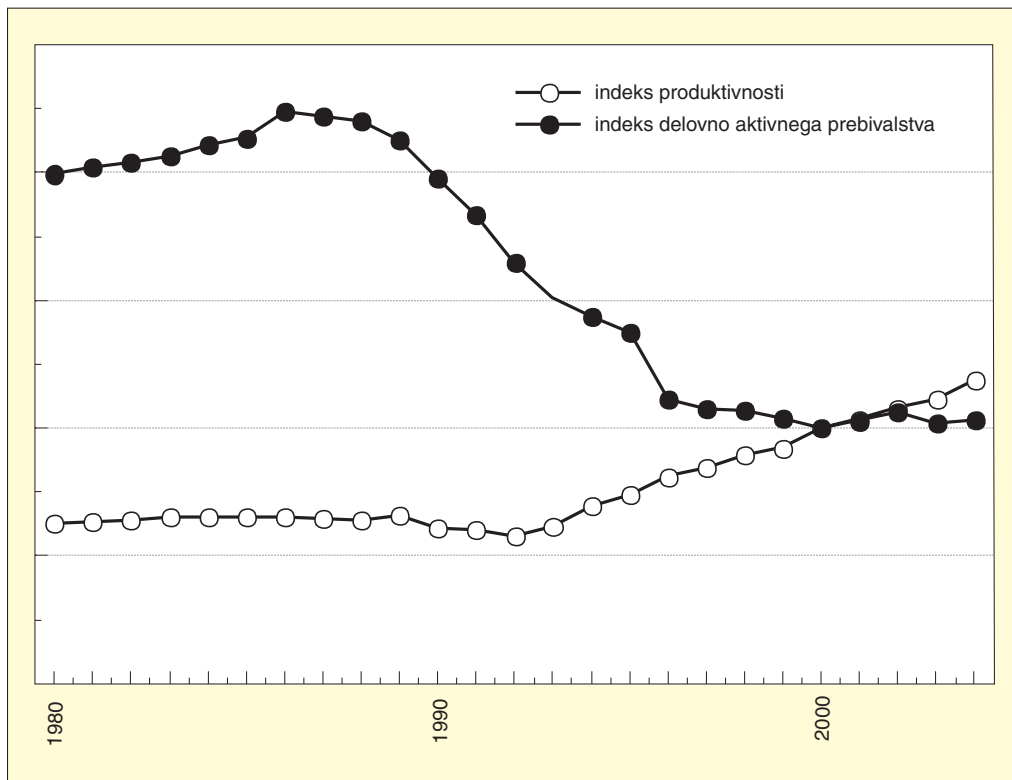
Tovarne so bile v povprečju stare; tako je bilo na primer v Mariboru kar 73 % obratov ustanovljenih pred letom 1951 (Slavec 1995, 173). Desetletja navajenosti na socialistični družbeni in ekonomski red je pomenilo tudi, da ni bilo niti podjetniške miselnosti niti primerno izobraženega vodstvenega kadra, ki bi zmozel uspešno voditi podjetja v novem ekonomskem redu. Velik problem je predstavljala tudi panožna sestava slovenske industrije, ki je temeljila na delovno intenzivnih kovinarski, strojni, tekstilni in obutveni industriji, te pa so se znašle v splošni, svetovni recesiji. Zadnji udarec so ta podjetja doživela, ko se je na njihovem poglavitnem tržišču na območju bivše Jugoslavije razplamtela dolgotrajna vojna s spremljajočima gospodarsko krizo in politično nestabilnostjo.

Deindustrializacija v Sloveniji je bila v prvem obdobju izrazito negativna in le redko pozitivna. Družbeni proizvod v industriji je upadel, nezaposlenost pa narasla. Kljub temu je deindustrializacija nujna sestavina gospodarske preobrazbe ob vključevanju v kapitalistični sistem. Njen pozitiven učinek je zagotovo v rasti produktivnosti v industriji, ki se je začela povečevati po letu 1992. Število delovno aktivnih v industriji in rudarstvu se je v desetih letih skoraj prepolovilo, medtem ko se je med letoma 1992 do 2005 produktivnost povečala za skoraj 75 %.

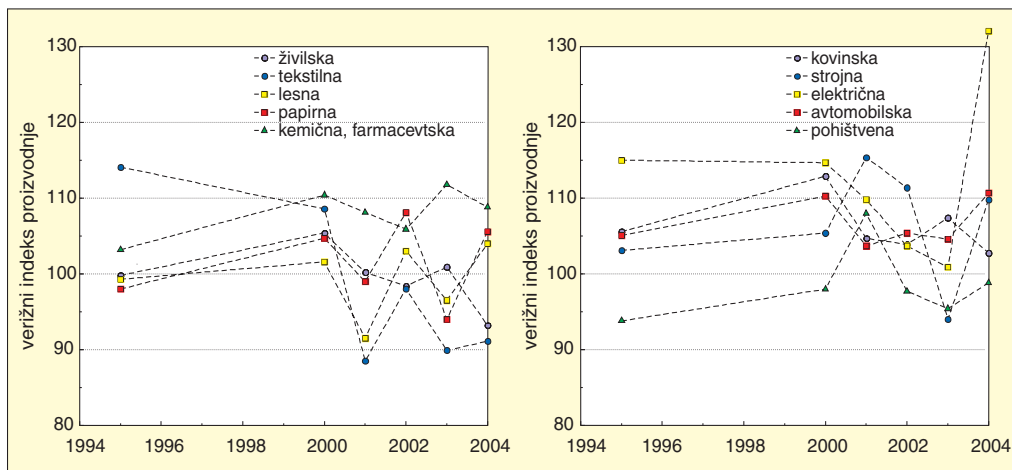
Ob prelomu tisočletja sta opazna umiranje števila zaposlenih v industriji in strma rast produktivnosti, kar je že značilnost postindustrijskih držav. Glavnina ekonomske preobrazbe se je dogodila z množičnim odpuščanjem delavcev med letoma 1992 in 1996. »... *To obdobje je zaznamovalo izrazito nazadovanje gospodarske aktivnosti. Rast bruto domačega proizvoda je bila negativna, še bolj sta pa je nazadovala raven obsega proizvodnje v industriji...*« (Kovačič, Kmet Zupančič in Kušar 2003, 14). Sledilo je obdobje, ko so podjetja proizvodnjo racionalizirala z intenzifikacijo delovnega procesa in tehnološkimi inovacijami, in ne več zgolj z odpuščanjem delavcev. V tem obdobju je Slovenija podpisala številne trgovinske sporazume (EU, CEFTA) in odpravila carinske omejitve, kar je industrijske dejavnosti še dodatno vzpodbudilo.

Deindustrializacija ni prinesla le spremenjene sektorske usmeritve zaposlovanja, ampak tudi spremembe znotraj industrijske dejavnosti in poslovnih subjektov, saj je istočasno potekala privatizacija državnih podjetij. Med postsocialističnimi državami so se privatizaciji in tujemu kapitalu najbolj odprle Madžarska, Češka in Poljska, kar je imelo tako negativne kot pozitivne posledice. Med negativnimi se omenja izjemno hitra deindustrializacija, saj se je delež zaposlenih v industriji zmanjšal še bolj izrazito kot v Sloveniji. Omenjene države imajo tudi zato še vedno zelo visoko brezposelnost (Poljska več kot 18 %, Slovaška 16 %, Češka 8 %). Vendar so se podjetja, ki so preživela preobrazbo, uspešneje prilagodila, saj so tuji investitorji pripravljeni več vlagati v revitalizacijo industrije in posodobitev tehnološke proizvodnje (Lorber 1999, 161). V postsocialističnih državah s hitrejšo privatizacijo je industrija uspešnejša. Ponekod je celo preseгла raven, ki jo je imela pred tranzicijo, na primer na Madžarskem (Kovačič, Kmet Zupančič in Kušar 2003).

V Sloveniji je bila privatizacija zaradi političnih razlogov postopnejša, zlasti pri največjih podjetjih, ki so ostala v državni lasti ali pa je v njih država imela velik vpliv, predvsem v energetiki, deloma kovinski

Slika 33: Indeksa produktivnosti in zaposlenosti v industriji med letoma 1980 in 2004 (Statistični letopisi RS 1996, 2001 in 2005).

Slika 34: Verižni indeks proizvodnje v izbranih industrijskih panogah med letoma 1995 in 2004 (Statistični letopis RS 2005).

industriji. To je na eni strani pomenilo manjšo brezposelnost, ki je leta 2005 padla celo pod 6 %, kar je najmanj med postsocialističnimi državami v Evropski uniji (Statistični letopis RS 2005). Vendar na drugi strani nekateri ugotavljajo, da »... *Slovenija zaostaja za evropsko primerljivo konkurenco na področju tehnologije in tehnološkega znanja* ...«, kar je negativna stran počasne privatizacije in zaprtosti za tuje investicije (Lorber 1999, 164).

Če primerjamo obseg proizvodnje po panožni sestavi, ugotovimo, da nekatere panoge doživljajo rast, druge pa upad proizvodnje (slika 34). Najmanj ugodna je proizvodnja v tekstilni in živilski industriji, kjer je verižni indeks obsega proizvodnje praviloma pod 100, kar pomeni, da se proizvodnja iz leta v leto zmanjšuje. Lesna, papirna in pohištevna industrija dosegajo indekse okrog 100, kar nakazuje stagnacijo obsega proizvodnje. Med uspešnejše spadajo elektroindustrija, kemična, strojna in kovinska industrija, ki dosegajo indekse nad 100, to pa pomeni, da se obseg proizvodnje iz leta v leto povečuje (Statistični letopis RS 2005). Delovno bolj intenzivne panoge in tiste, ki nizkocenovni proizvodnji iz razvijajočih se držav niso konkurenčne, so po obsegu proizvodnje manj uspešne, kar velja še zlasti za tekstilno, lesno in usnjarsko industrijo.

Paradoks deindustrializacije je, da podjetja prinašajo večji dobiček, tako da, kljub zmanjšani družbeni vlogi industrije, prispevajo razmeroma velik delež družbenega proizvoda. Kovačič, Kmet Zupančič in Kušar (2003, 18) so ugotovili, da so leta 2003 industrijska podjetja povečala neto dobiček za celih 18 %. V tem letu so predelovalna podjetja ustvarila 1,207 milijard tolarjev dodane vrednosti, kar je bilo za 5 % več kot prejšnje leto. Največ dodane vrednosti so ustvarile kemična (15 %), kovinska (14 %), elektro- (13 %) in strojna industrija (11 %). Kljub vsemu se delež industrije v celotni strukturi bruto domačega proizvoda nekoliko zmanjšuje, zlasti po zaslugi strme rasti storitvenega sektorja. Leta 2004 je delež industrije v bruto domačem proizvodu znašal približno 25 %, delež storitev pa 62 %.

Naslednja pomembna komponenta deindustrializacije je spremenljivost glede na regionalne in lokalne značilnosti. Deindustrializacija je praviloma najprej zajela velika mesta in starejše industrijske pokrajine v zahodni Evropi, ZDA in na Japonskem, pozneje pa tudi ostale predele (Slavec 1995, 170). V Sloveniji se je ta proces zaradi specifične industrializacije nekoliko razlikoval. Značilnost slovenske industrializacije je namreč v njeni dekoncentraciji zaradi pretekle politike policentričnega razvoja. Vrišer (1977, 38) ugotavlja, da je ta regionalna politika na eni strani industrijsko razvila nekatera do tedaj povsem agrarna območja, na drugi pa so starejša industrijska središča postala manj propulzivna, saj so ohranjala starejšo industrijo. Maribor je kot staro industrijsko središče moral velik del z industrijo dosežene akumulacije odvajati v druge, neindustrializirane predele Slovenije (Slavec 1995, 173).

Deindustrializacija je zato prizadela zlasti starejša industrijska središča s starimi, tehnološko povsem nekonkurenčnimi obrati. V poglavju o družbenoekonomskih značilnostih urbanega sistema smo dogнали, da so najbolj deindustrializirana mesta z delovno intenzivno panožno strukturo. To velja še zlasti za stari industrijski središči Jesenice in Trbovlje. Deindustrializacija je bila zelo močna tudi v Mariboru, za katerega je bila značilna negativna oblika deindustrializacije s propadanjem proizvodnih obratov in visoko brezposelnostjo. Tik po osamosvojitvi Slovenije je ostal brez zaposlitve vsak četrti delavec (Slavec 1995, 172). Vendar je večina deindustrializiranih mest kmalu prešla v fazo pozitivne deindustrializacije. Maribor na primer že po letu 1995, ko se je močno povečalo število manjših podjetij, zlasti finančnih in zavarovalniških, povečala pa se je tudi zaposlenost v terciarnem sektorju. Kako intenzivna je bila ekonomska preobrazba v Mariboru, kažejo podatki o strukturi prihodkov v gospodarstvu, saj se je med letoma 1991 in 1996 delež industrije s 50 zmanjšal na 38 %, delež finančnih storitev pa s 4 povečal na 15 % (Lorber 1999, 151).

Deindustrializacija v poprej bolj terciariziranih mestih je bila manj opazna, saj je bila pozitivna in ni povzročila drastičnega povečanja brezposelnosti. To še posebej velja za Ljubljano, Koper, in Novo Gorico. Tudi Kranj, Novo mesto in Velenje so doživeli deindustrializacijo, vendar so se uspeli preobraziti zaradi ugodne podjetniške strukture, navezanosti na zahodna tržišča in sodobnejše proizvodnje. Delovno intenzivna podjetja so sicer propadla (na primer Planika iz Kranja v obutveni industriji), a prebivalstvu se je večinoma uspelo prezaposeliti v storitve. Vsa tri mesta so še vedno glavna industrijska središča

v Sloveniji z izrazito izvozno usmerjeno industrijo in nadpovprečno vključenostjo tujega ali mešanega kapitala (glej poglavje o preobrazbi mestnega sistema). Na drugi strani imamo mesta, ki so še vedno nadpovprečno industrializirana in ohranjajo večji del industrije. Primeri so Železniki, Žiri in Ljutomer. Gre za majhna mesta, kjer je industrija preživela zaradi različnih razlogov. Zaradi mlajše industrializacije so bila podjetja tehnološko sodobna, kar je lahko razlog za uspešnejše prestrukturiranje. Razlog pa vsaj deloma tiči tudi v dejavnikih, kot so močna regionalna identiteta, dolgotrajna industrijska tradicija, podjetniška naravnost in podobno (Kušar 2004a).

Prostorski učinki deindustrializacije v slovenskih mestih so očitni. Propad industrije je pomenil »... izpraznitev zemljišč, poprej namenjenih zlasti industriji, skladiščem, gradbeništvu...« (Pak 2002a, 58). Kot smo že omenili, je propadla zlasti delovno intenzivna industrija, ki se ni uspela prilagoditi novim tržnim razmeram. Na mestu propadlih obratov so nastala druga podjetja, vendar le redko industrijska. Praviloma se je razvila mešanica dejavnosti, od industrijskih do storitvenih, oskrbnih, skladiščnih ali obrtnih. Tako Pak (2002a) navaja primer ljubljanske industrijsko-obrtne cone Vič, ki je izrazito polifunkcionalno območje s prepletom oskrbne, obrtne, proizvodne, skladiščne in drugih funkcij. Podobno je Kušar ugotovil na primeru Domžal (Kušar 2005b), kjer se je od nekdanjih devetih industrijskih lokacij ohranilo pet. Ostala deindustrializirana zemljišča so zasedle tri vrste funkcij: oskrbna (nakupovalna središča), poslovno-storitvena in bivalna. Preobrazba deindustrializiranih zemljišč je torej različna, odvisna od številnih okoliščin. V nekaterih mestih takšna zemljišča ostanejo trajno degradirana in ni vidnih procesov preobrazbe (na primer območji jeseniške železarne in ljubljanskega Litostroja), spet drugje pa so ta območja pod močnimi pritiski kapitala, zato nastajajo elitne bivalne soseske, nakupovalna središča, pisarniška poslopja in sodobne poslovne dejavnosti (računalniška, informacijska in podobna podjetja). Ljubljana ponuja lepe primere prostorske preobrazbe ob deindustrializaciji. Zdi se, da so nekatera območja dobila izrazito nakupovalno funkcijo (na primer območje BTC), druga poslovno (na primer območje v Stegnah), spet tretja pa bivalno (na primer območje nekdanje Mesarije). Natančnejšo empirično analizo novih poslovnih con, ki nastajajo na deindustrializiranih zemljiščih, v nadaljevanju predstavljamo na primeru Ljubljane.

5.2.2.3 Fordistične in postfordistične lokacije industrije

Zdajšnje lokacije industrije so posledica zgodovinskih in trenutnih silnic v prostoru. Lokacija industrije je bila v preteklosti zelo preučevana in razvila se je klasična lokacijska teorija industrije, ki omenja lokacijske dejavnike (faktorje). Ob deindustrializaciji, odpiranju tržišča navzven in splošni preobrazbi gospodarstva v okvirih postfordistične paradigme, so se ti dejavniki spremenili, z njimi pa tudi razmeščanje industrijskih dejavnosti v prostoru. Zaradi tega predstavljamo oba koncepta, klasičnega in sodobnega, saj oba vplivata na prostorsko razmestitev proizvodnje v sedanjosti.

Vrišer (1977, 52) navaja, »... da nedvomno obstajajo določene zakonitosti v razmeščanju industrije in industrializacije, ki jih znanost mora razvozlati...«. Klasične lokacijske dejavnike lahko razdelimo na dve temeljni skupini, ki se razlikujeta glede na prostorsko raven, to je na makrolokacijske in mikrolokacijske dejavnike. Makrolokacijski vplivajo na širši, regionalni izbor lokacije, mednje pa spadajo (Vrišer 1997, 92, 93) surovine, delovna sila, energija, trg, promet, kapital in politika.

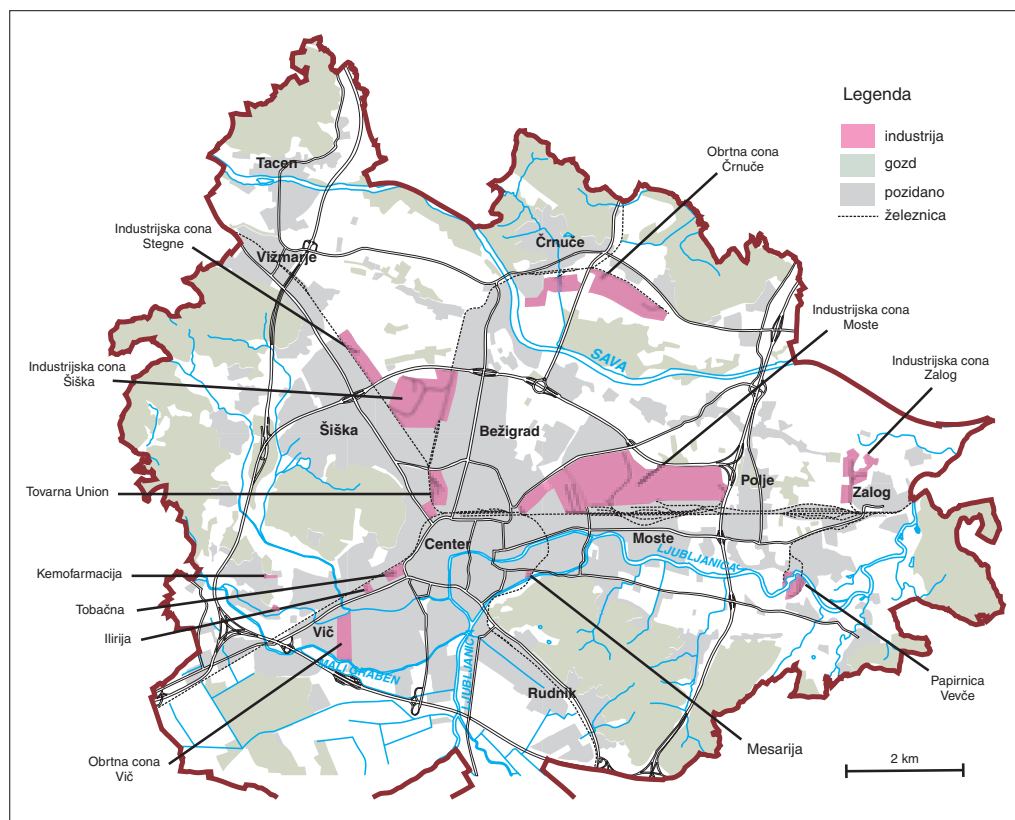
Med mikrolokacijske dejavnike se uvrščajo zemljišče, stavbe in razni priključki na omrežja in naprave (Vrišer 1991, 94). Vrišerjeva raziskava iz leta 1977 je sicer pokazala, da so mikrolokacijski dejavniki po pomembnosti za makrolokacijskimi dejavniki delovno silo, tržiščem in politiko, najverjetneje tudi zato, ker so lažje spremenljivi. Kjerkoli v mestu ali mestni regiji se načeloma lahko izvedejo tehnični priključki zemljišča na vse potrebne naprave in omrežja. Pogosto sta edini omejitvi razpoložljivi prostor in cena zemljišča. Industrija se že v klasičnih modelih rabe tal locira tja, kjer je cena nižja. Večje površine potrebujejo delovno intenzivne panoge, kot so ladjarstvo, železarstvo, težka kemična industrija in podobno. Prostor rabijo tudi spremljajoče industrijske dejavnosti, kot so parkirišča (Vrišer 1997).

V Ljubljani smo na podlagi analize mestne karte opravili inventarizacijo območij, ki se označujejo kot industrijska (slika 35). V osnovi gre za lokacije, ki so odvisne od zgodovinskega razvoja. Izstopajo

starejša območja, ki so po površini manjša in so bližje mestnemu središču (Union, Tobačna, Saturnus), ter novejša industrijska cone ob pomembnejših prometnicah in z bolj robno lokacijo (Stegne, Šiška, Moste). Vendar tudi ta karta kaže nepopoln pregled industrije, saj predvidevamo, da so mnoga območja danes že povsem preobrazena in le deloma industrijska, nekatera pa so povsem preobrazena (na primer območje Mesarije, kjer nastajajo stanovanja). Poudarjanje industrijske rabe na preglednih zemljevidih dokazuje, da je industrija še vedno zelo močno vtisnjena v prostorsko zavest prebivalcev, čeprav dejansko zaseda le manjši del teh območij. V Ljubljani se industrija dejansko ohranja le na 39 % zemljiščih, namenjenih proizvodni dejavnosti, preostalih 61 % pa zasedajo druge dejavnosti (Strateški prostorski ..., priloga 7 – gospodarstvo 2007).

V mestu obstajajo štiri značilne lokacije fordistične industrije (Carter 1972, 303):

- središčne lokacije, kamor se je umeščala zlasti tista industrija, ki je potrebovala dober dostop do delovne sile ali tržišča; sem spadajo tako različne tiskarne dnevnega časopisja kot »lahka« industrija, ki je oskrbovala podjetja v osrednjem poslovnem središču (CBD);
- lokacije ob pristaniščih;
- radialne lokacije, ki so posledica umeščanja ob prometnicah, kamor se naseli zlasti tista industrija, ki potrebuje surovine zunaj mestnega območja;
- lokacije v suburbaniziranem okolju, kamor se umešča industrija, ki potrebuje veliko prostora ali pa proizvaja velike količine zdravju škodljivih emisij.

Slika 35: Pretekla prostorska razmestitev industrijskih območij v Ljubljani glede na pregledne zemljevide (Ljubljana – karta mesta 1978; Karta mesta Ljubljane 2000).

Krugman in še nekateri so avtorji »nove ekonomske geografije«, ki skuša ekonomsko rast v obdobju postfordizma razložiti z drugačnimi načeli (Harrington in ostali 1999). Poudarjajo zlasti pomen inovacij in znanja ter raznih »mikroekonomskih« dejavnikov, ki vplivajo na razmestitev industrije. V obdobju globalizacije so namreč kapital, surovine in tehnologija postali tako mobilne kategorije, da dejansko niso več pomembni lokacijski dejavniki. Namesto tako imenovanih trdih lokacijskih dejavnikov se izpostavlja mehke lokacijske dejavnike, na primer razpoložljivost človeškega kapitala, znanje, opremljenost s tehnološko, komunikacijsko ter prometno infrastrukturo in druge (Kulke 2004, 34 in 38).

Postfordističen način gospodarjenja in fleksibilna proizvodnja povzročata mednarodno delitev dela, ki temelji na ločevanju funkcij. Sedeži podjetij (*command & control* centri) ostajajo v mestih razvitega sveta, medtem ko se fizična proizvodnja seli v države, ki imajo nižje stroške dela (Pacione 2001, 271). Zato Soja (2002, 172) raje uporablja izraz reindustrializacija, saj gre za prerazporeditev proizvodnih procesov in delovne sile na globalni ravni, kar se pogosto označuje s priljubljenim izrazom globalizacija.

Med poglavitnimi lokacijskimi dejavniki se omenja delovna sila, zlasti cenejša in manj regulirana s strani države (Harrington in ostali 1999, 19). Cenena delovna sila je glavni lokacijski dejavnik predvsem v proizvodnji, zato se ta rada seli v manj razvite države. Vendar v razvitih državah ostaja tisti del delovne sile, ki zagotavlja tehnološki napredek ter razvoj in zahteva povsem drugačne razmere: visoko izobraženo delovno silo, dobro opremljenost z informacijsko in telekomunikacijsko opremo, dobre prometne povezave (na primer letališča, hitra železnica) ter ustvarjalno lokalno okolje.

Industrija, ki jo zaznamuje postfordistična paradigma, ima zato drugačne razmere za delovanje. Castells in Hall (1994) omenjata nastanek tehnopolisov kot »... *rudnikov in plavžev sodobne informacijske dobe* ...«. Tehnopolis je industrijsko središče nove ekonomije, čigar vloga je zlasti ustvarjanje tehnoloških inovacij (znanja) in ne zgolj proizvodnja fizičnih proizvodov. V svojem delu omenjata tri temeljne pogoje, ki na določeni lokaciji omogočajo nastanek sodobnega tehnopolisa:

- Prvi pogoj je reindustrializacija. V določenem mestu mora priti do zamenjave fordistično zasnovanih delovnih mest v industriji z novjšimi postfordističnimi delovnimi mesti, kar je pogoj za ustvarjanje novjših, tehnološko intenzivnejših proizvodov.
- Drugi pogoj je decentralizacija, saj so novejšje industrije tipično bolj disperzne in se praviloma ne locirajo v industrijskih conah. Regionalno se pojavljajo v določenih aglomeracijah (grozdih), kar pa se nujno ne odraža na lokalni ravni. Več o pojavu decentralizacije in fragmentacije ekonomskih aktivnosti je govora v nadaljevanju;
- Tretji pogoj je sinergija oziroma oblikovanje inovativnega miljeja. Sinergijo je najlažje doseči v urbanem okolju, kjer je največja gostota ljudi, informacij in idej. Sinergija ne pomeni zgolj sodelovanja in učenja med podjetji, ampak tudi sodelovanje podjetij z državo in izobraževalnimi institucijami (univerze, raziskovalni inštituti). Castells in Hall (1994) dejavnik znanja primerjata s pomenom premoga v industrijski dobi, saj je neobhodno potreben za izobraževanje in urjenje delovne sile ter ustvarjanje novih tehnoloških rešitev.

Navedeni pogoji so dokaj abstraktni, zato navajamo špansko raziskavo, ki je skušala odgovoriti, zakaj se visokotehnološka industrija locira v prostorsko značilnih predelih (Gripaios 1989; povzeto po Barcelona Field Studies Center 2006). Najpomembnejši lokacijski dejavnik, ki so ga navajala povprašana podjetja, je bil ugodne razmere za delo (primeren ambient). Tudi Castells in Hall (1994) ugotavljata, da je okolje (oziroma značilen ambient, ki vključuje tako naravno okolje kot bližino ustrezne družbene infrastrukture) med najpomembnejšimi dejavniki za lociranje tehnološko intenzivne industrije, zato se ta locira v polurbana območja v bližini večjih mest in ugodnimi pokrajinskimi značilnostmi (zelene površine). Drugi najpomembnejši dejavnik je bil »... *ustrezna delovna sila* ...«, torej dobro izobražena in prilagodljiva, kar je značilnost njene postfordistične organizacije. Sledil je klasičen mikrolokacijski dejavnik (ustreznost in opremljenost zemljišča), temu pa naslednji dejavniki: bližina podobnih podjetij, podpora lokalne oblasti in bližina univerze. Vendar definicija novih lokacijskih dejavnikov še zdaleč ni uniformna. Tako Kulke (2004, 38) razlikuje podjetniške in osebne lokacijske dejavnike:

- Med podjetniške uvršča tiste, ki so pomembni za delovanje podjetja oziroma tovarne: gospodarska klima oziroma gospodarsko okolje v državi, gospodarska klima v mestu, imidž lokacije podjetja, mestni oziroma regionalni imidž in karijerne možnosti.
- Med osebne lokacijske dejavnike pa uvršča stanovanjske površine (kakovostne in cenene), kakovost življenjskega okolja, možnost izobraževanja, kakovostne prostočasne aktivnosti, mikavnost regije oziroma mesta, ustrezna prisotnost visoke kulture in »popularne« kulture ter lagodnost življenja.

Sodobni lokacijski dejavniki tako še zdaleč niso uniformni, niti ne veljajo povsod enako. Vendar pa se v vseh raziskavah poudarja zlasti pomen celotnega družbenoekonomskega okolja, natančneje družbenega kapitala, ki se nanaša na dejavnike družbene organiziranosti in družbenih norm (Ravbar, Bole in Nared 2005). Že Kulkejeva (2004) delitev na osebne in podjetniške lokacijske dejavnike nakazuje, da so v razvitih državah zaradi mednarodne delitve dela najpomembnejši dejavniki človek in njegove sposobnosti. Ključne prvine razvoja družbenega kapitala pa so ustvarjanje znanja, učenje in institucionalno povezovanje, ki vodijo k inovacijam in gospodarski rasti določene regije.

Kulke (2004, 100) je v zvezi s postfordistično preobrazbo industrije in njeno lokacijo ugotovil dve bistveni težnji. V mestih in mestnih regijah, kjer je močno prisotna fordistična industrija, v prvem koraku pride do teritorialne dezintegracije. To pomeni, da zaradi zmanjševanja proizvodnih stroškov industrija zapusti mesto in se preseli na obrobje (v svetovnem ali regionalnem smislu). Glavna posledica je splošna deindustrializacija mestnega prostora in opuščanje proizvodnih aktivnosti. V drugem koraku lahko mesto s svojim raznolikim preteklim industrijskim potencialom ter z že vzpostavljenimi poslovnimi in institucionalnimi mrežami vstopi v fazo teritorialne integracije, ko se znova pojavijo določene ekonomske aktivnosti. Lahko gre za preobrazbo v novejšo poslovne in storitvene institucije ali za postfordistično zasnovane proizvodne obrate, ki se značilno razlikujejo od fordistično zasnovanih obratov. Fleksibilna proizvodnja namreč zahteva raznoliko proizvodnjo, proizvodnjo v manjših serijah in krajše proizvodne cikle z večjo mero inovacij, ki zmanjšujejo eksterne in interne stroške (Kulke 2004, 113). Zato takšni proizvodni obrati zahtevajo lokacije, kjer so velike možnosti kontaktov med raziskovalno, proizvodno in marketinško (tržno) fazo produkcije.

Lokacije sodobnih industrijskih kompleksov se tako po mnenju avtorjev selijo zunaj strnjenegega mesta in industrijskih con, v nove tehnološke cone (Castells in Hall 1994; Sassen 1995). Te se še vedno locirajo v okolici večjih mest (torej urbanih regij), vendar na bolj suburbaniziranih območjih (Sassen 1995, 69). Še vedno je pomembna tudi regionalna komponenta, saj je tehnološko intenzivna industrija odvisna od bližine mesta, zlasti zaradi izobraževalnih, poslovnih in javnih ustanov, ki so praviloma locirane v večjih mestih. Vendar pa lokacija v suburbaniziranem okolju praviloma pomeni več prostora za proizvodno dejavnost in zaradi razmaha individualne mobilnosti prebivalstva (dostopnost z avtomobilom, boljša dostopnost do avtocest, letališč, hitrih železnic) lažjo dostopnost zaposlenih.

Zgoraj omenjene tuje izkušnje najverjetneje vsaj do določene mere veljajo tudi v Sloveniji. A slovenski urbani sistem je kljub celokupni prevladi storitvenega sektorja še vedno nadpovprečno industrializiran (glej poglavje 3). Zlasti nekatera mala mesta v urbanem sistemu imajo velike neofordistične industrijske obrate, katerih lokacija ni v večji meri odvisna od zgoraj navedenih »postfordističnih« lokacijskih dejavnikov. Kljub temu lahko v večjih mestih (zlasti Ljubljani) opazimo določene premike, zlasti na obrobje mest in v suburbanizirano okolico. Primer so številne sodobne poslovne cone (na primer Trzin, Podskrajnik, načrtovana cona v Nadgorici v severnem delu Ljubljane in tehnološka cona na Brdu v njenem zahodnem delu). »... Na obrobju nastajajo kombinirani proizvodno-raziskovalni parki, v odprti pokrajini nastajajo integrirana podjetja, trgovska in rekreacijska središča ...« (Černe 2004, 94).

5.2.3 TERCIARIZACIJA

Širjenje storitvenega sektorja ekonomije ni zgolj sprememba v procesu zaposlovanja, ampak gre za širši proces preobrazbe celotne družbe. Že omenjena sektorska teorija omenja, da terciarizacija pomeni prehod v napredno družbo, saj je značilna za vse razvite države. Odrza vse večje terciarizacije urbanega

prostora sta naraščanje potrošnje in spremembe v potrošnji, ki ni več zgolj ekonomska kategorija, temveč tudi način življenja, in rast specializiranih storitev, ki so na nek način prevzele vlogo proizvodnih dejavnosti in predstavljajo pomemben del ekonomije mesta. V nadaljevanju sta poleg razlogov za vzpon storitvenega sektorja ekonomije predstavljeni še dve značilnosti: spremembe potrošnje v mestu, zlasti širitev nakupovalnih, zabavišnih središč in urbanega turizma, in kulturna proizvodnja kot najpogostejše uporabljen izraz za vzpon specializiranih storitev v mestu. Seveda terciarizacija vključuje tudi druge aktivnosti, na primer javni sektor, vendar sta najbolj značilna parametra ekonomske preobrazbe mesta potrošnja in specializirane storitve (Friedmann 1995; Sassen 1995, 2002; Soja 2002).

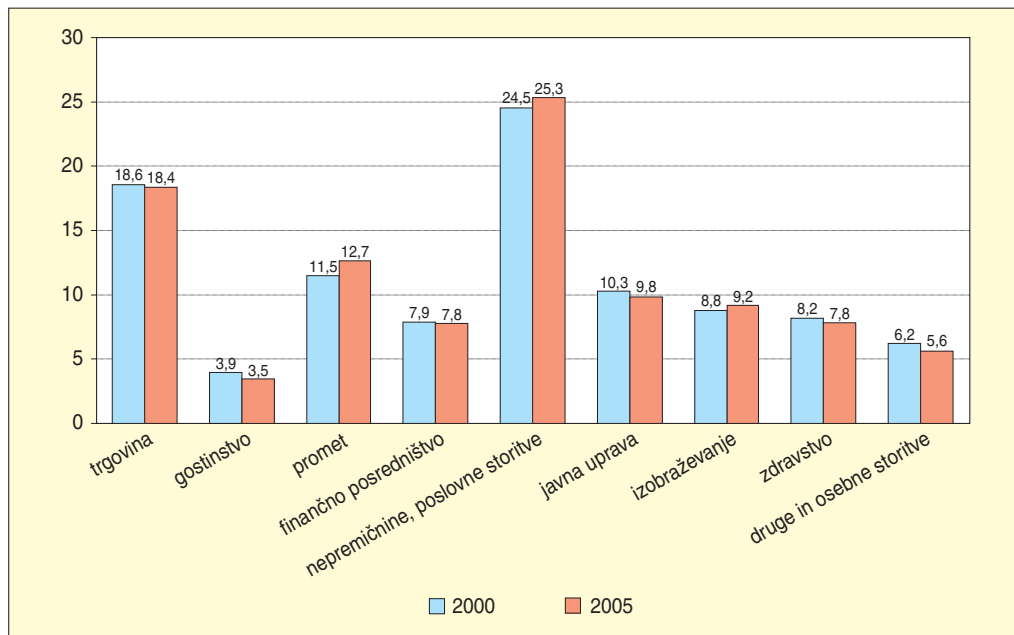
5.2.3.1 Razlogi terciarizacije

Razlogi terciarizacije družbe so neločljivo povezani s splošno ekonomsko preobrazbo in z njo povezano deindustrializacijo. Če je glavni razlog za splošno deindustrializacijo v razvitih državah povečevanje produktivnosti v proizvodnem sektorju, je pri terciarizaciji proces obraten. Značilno je, da ima primarni sektor srednje visoko produktivnost, sekundarni pa zelo visoko, medtem ko je značilnost storitvenega sektorja, da ima najšibkejšo produktivnost (Kulke 2004, 26). To izhaja iz narave delovnega procesa v storitvah, kjer prevladuje človeško delo, zato je znanje in splošne človeške spretnosti težje nadomestiti kot ročno delo v industriji. V storitvenem sektorju ekonomije je sicer močno olajšal delo tehnološki razvoj, zlasti telekomunikacijskih in informacijskih tehnologij, a človekove odločitve in človeško delo ostajajo neobhodno potrebni, na primer v bankah, šolstvu in podobnih dejavnostih. Visoka produktivnost v industriji in nizka v storitvah pomeni, da bo v teoriji potekal pretok zaposlenih iz industrije v storitve (Peneder 2006, 15), vendar drugi avtorji (na primer Perrons 2004) opozarjajo, da prezaposlitev ne poteka enoznačno, saj vedno ostane del delovne sile, ki ne zmore najti zaposlitve v storitvah in ostane brezposelna.

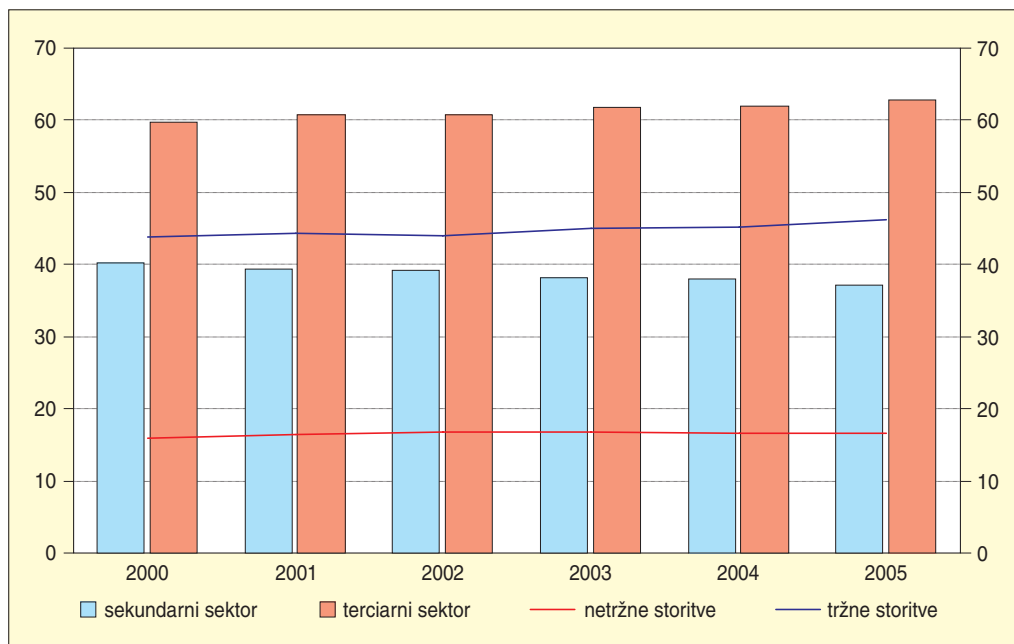
Drug dejavnik, ki pospešuje terciarizacijo, je v razvitih državah postfordističen način proizvodnje (tako imenovana fleksibilna specializacija), za katerega so značilni kratek proizvodni cikel, močno mednarodno povezovanje in trženje ter novi koncepti proizvodnje. Vsi ti dejavniki spodbujajo zaposlovanje v storitvenem sektorju. Za sam proces proizvodnje so ključne številne storitve, od znanstveno-raziskovalnih dejavnosti, ki skušajo izboljšati tehnološki proces, do finančno-poslovnih dejavnosti, ki skušajo proizvod čim bolje prodati (na primer oglaševalske agencije, mediji in podobno). Na ta način je proizvodnja odvisna od vse večje inovativnosti, iznajdljivosti in sposobnosti delavcev v storitvah (Amin in Malmberg 1994, 230). Mnogi avtorji zato postavljajo v ospredje nove urbane ekonomije, zlasti rast specializiranih storitev, ki postfordistični industriji nudijo raznovrstne usluge (Friedmann 1995; Sassen 1995).

Sassnova navaja (1995, 65), da je dejansko najpomembnejši proces čedalje večja usmerjenost industrije k storitvam. To pomeni, da so industrijska podjetja zaradi globalne konkurenčnosti vse bolj odvisna od raznih finančnih in poslovnih podjetij, ki skušajo njihove izdelke čim uspešneje prodati. Avtorica je prepričana, da so prav »mednarodno« usmerjene storitve tiste, ki so postale središče urbane ekonomije in so prevzele primat tradicionalnim proizvodnim podjetjem, ki so v globalnih razmerah postala povsem odvisna od storitev. Industrijsko podjetje, ki nima podpore v specializiranih storitvenih dejavnostih (raznih bankah, tržnih in podobnih podjetjih, ki se specializirajo za prodajo na globalnem trgu), bo lahko kmalu propadlo, saj svojih proizvodov ne bo zmoglo prodati na tržišču. S tem se je položaj v urbani ekonomiji temeljito spremenil; storitve so postale del ekonomske baze mest in niso več zgolj dopolnitve industrijske dejavnosti.

Terciarizacija je torej posledica dveh dejavnikov: povečanih potreb po storitvah na eni strani ter sorazmerno nizke produktivnosti v storitvah glede na primarni in sekundarni sektor na drugi. Kateri dejavnik je močnejši, je težko ugotoviti in je stvar razprave v ekonomski znanosti. Lorentz in Savona (2006) sta na podlagi analize produktivnosti v nemškem gospodarstvu ugotovila, da je terciarizacija v Nemčiji posledica selitve delovnih mest v industriji v manj razvite dežele in večjih potreb po storitvenih dejavnostih, medtem ko imajo sektorske spremembe produktivnosti manjši pomen. Vendar imajo posamezne države različne spremenljivke, zato je lahko izrazitost terciarizacije za vsako državo drugačna.

Slika 36: Gibanje bruto domačega proizvoda (BDP) po dejavnostih v letih od 2000 do 2005.

Slika 37: Delež bruto domačega proizvoda (BDP) po dejavnostih v storitvah v Sloveniji v letih 2000 in 2005 (Statistični letopis RS 2006).

Storitveni sektor je najpomembnejši tudi v slovenskih mestih in zagotavlja 59 % vseh delovnih mest. Storitve prispevajo več kot 62 % slovenskega bruto domačega proizvoda, njihov delež pa še narašča. Spremembe so tudi znotraj storitvenega sektorja, vendar so minimalne: delež tržnih storitev v zgradbi slovenskega bruto domačega proizvoda se je s slabih 44 % leta 2000 povečal na dobrih 46 % leta 2005, medtem ko delež javnih storitev z dobrimi 16 % ostaja nespremenjen.

Na sliki 37 vidimo, da največji delež bruto domačega proizvoda v storitvah prispevajo poslovne in nepremičninske storitve, kamor spadajo razne pravne, računovodske, oglaševalske, projektantske, administratorske, posredovalne storitve. Sledijo trgovske in nato prometne storitve. V obdobju med letoma 2000 in 2005 so največji porast doživele storitve s področja prometa, skladiščenja in zvez (za 1,2 %), poslovnih in nepremičninskih storitev ter izobraževanja. Največji upad so doživele osebne, javne in druge storitve, javna uprava ter storitve gostinstva in prometa.

Terciarizacija v Sloveniji ni nov pojav. Klemenčič (1989, 233) je ugotovil, da se je po letu 1981 razvoj sekundarnega sektorja zaključil in obstajala je že tretjina občin, kjer je bil najmočnejše zastopan storitveni sektor. Popis leta 1991 je bil prvi, ki je pokazal, da je terciarni sektor prevladal nad sekundarnim. Kljub vsemu je bilo dokaj dolgo značilno, da so storitve prevladovalle le v redkih večjih mestih, na primer v Ljubljani, Celju, in v obalnih mestih. To so bila središča z izrazito upravno, oskrbno-obrtno in turistično vlogo. Zunaj teh središč so bile storitve skromnejše in vezane na posamezne obrtnike in trgovce (Kladnik in Repolusk 1998, 267).

Zgoščevanje prebivalstva je v zreli industrijski fazi (sedemdeseta in osemdeseta leta 20. stoletja) prineslo potrebe po večjem številu storitvenih dejavnosti in njihovi popestitvi. Terciarizacija je potekala zlasti na račun zmanjšane zaposlovanja v industriji ter ekonomske imigracije v gostinski in trgovski dejavnosti, zvečine z območij današnjega Kosova in Makedonije (Kuhar de Domizio 1998, 142). Pravi razmah storitvenih dejavnosti pa se je začel šele s politično in družbeno preobrazbo v devetdesetih letih, ko je Slovenija zaključila poznoindustrijsko fazo in pričela s postindustrijsko. Za to stopnjo pa ni več značilna zgolj prevlada storitev nad industrijo, pač pa je prišlo tudi do temeljnih sprememb v urbanem sistemu. V poglavju o ekonomskih značilnostih urbanega sistema smo ugotovili, da terciarizacija ni več značilna zgolj za večja mesta in tista s poudarjeno turistično ali prometno vlogo, temveč je vse bolj izrazita tudi v ostalih majhnih in srednjevelikih mestih v urbanem sistemu, na primer v Postojni, Tolmini, na Ptuj, Jesenicah, v Dravogradu in drugih.

V državah z daljšo tradicijo tržnega gospodarstva je za terciarizacijo »kriva« zlasti sprememba v produktivnosti med industrijskim in storitvenim sektorjem, ki spremljajo postfordistične spremembe v načinu proizvodnje. To deloma velja tudi za Slovenijo, vendar je njena hitra terciarizacija po osamosvojitvi bržkone predvsem posledica podhranjenosti storitev v socialističnem družbenem redu. Ob prehodu v tržno gospodarstvo se je to odražalo zlasti v nagli rasti trgovskih in tudi nekaterih drugih storitev. Rast kupne moči prebivalstva in bruto domačega proizvoda je zahtevala vse več storitev, saj se večja kupna moč izkazuje tudi z večjo porabo in zato večjimi potrebami po storitvah. Določeno vlogo pri vzponu so imele tudi večja konkurenčnost in podjetniška naravnost podjetij v storitvah ter investicije tujih podjetij v slovenskem prostoru (v trgovini in tudi ostalih storitvah).

Omenili smo ekonomske razloge za vse večjo terciarizacijo: spremenjen, postfordističen način gospodarjenja, globalizacijo ekonomije ter nesorazmerje v produktivnosti industrije in storitev. Poglavitna posledica terciarizacije družbe je v pojavu potrošništva in nastanku potrošniške družbe, znanih nove urbane družbe in kulture.

5.2.3.2 Potrošništvo v mestu

Bistvo storitvenih dejavnosti je potrošnja, ki ne vključuje le trgovine, temveč tudi vse ostale storitvene dejavnosti, od turističnih in gostinskih do prometnih, poslovnih, finančnih in številnih drugih. Kot je ugotovil Mumford je razvoj mesta neločljivo povezan tudi z razvojem potrošništva v njem (Mumford 1969; povzeto po Uršiču 2003, 19): »... *Prostori potrošnje privabljajo ljudi v mesta in predstavljajo prostore*

menjave, kjer se ne menjavajo le dobrine in denar, temveč prihaja do menjave socialnih stikov, kultur in družbenih interesov ...». Mesta so zaradi množine ljudi, kapitala in idej idealni kraji za trgovanje, ker ljudje vedno znova potrebujejo nove dobrine, ki jih zamenjujejo z lastnim dobičkom (Uršič 2003, 20).

Za nadaljnjo obravnavo potrošništva in njegovega vpliva na zgradbo mesta potrebujemo natančnejšo razlago. »... *Potrošnja je vsaka dejavnost, ki vključuje izbiro, nakup, uporabo, vzdrževanje, popravilo ali odstranitev proizvoda ali storitve* ...« (Thorns 2002, 120). Potrošnja v postindustrijskem mestu ne pomeni le uporabe fizičnih proizvodov, temveč tudi uporabo storitev, znanja in idej. Tako Thorns (2002) meni, da je potrošnja najbolj očitna na krajih, kjer potekajo nakupovanje, hranjenje, druženje, turistične aktivnosti, rekreacija in priložnostne aktivnosti, doživljanje umetnosti, gledanje filmov in podobno.

Potrošnja še zdaleč ni zgolj ekonomska kategorija, ampak ima tudi družbene dimenzije. Že dolgo je namreč znano, da se določene družbene skupine identificirajo z določenim slogom potrošnje. »*Si, kar trošiš*« je pogosta misel v družboslovnih razpravah o sodobni potrošniški družbi. Thorns (2002, 121) meni, da je analogija prehoda iz industrijske v postindustrijsko družbo prehod iz proizvodne v potrošniško družbo. Urbana struktura se potrošniškim dejavnostim prilagaja – močnejše je potrošništvo, večji vpliv ima na zgradbo mesta. Filozof in pisatelj Alain de Botton opisuje značilnosti zgodnje povojne potrošniške družbe v angleških mestih (2005, 38): »... v 20. stoletju je nastala nova vrsta Anglije, dežela cest in stanovanj, kjer običajni delavci berejo rumeno časopisje, poslušajo radio in v prostem času nakupujejo ter se obenem iz leta v leto veselijo večjih dohodkov. ... obmestna območja se počasi preobražajo v nekaj novega – v tej novi divjini betona in stekla obstaja nekaj nemirnega, brezkulturnega ...«.

Potrošnja je mestom vtisnila velik pečat, v Sloveniji na primer s številnimi srednjeveškimi trgi, ki so bili dolgo osrednji kraji potrošnje. Temeljite spremembe v potrošnji so se začele po 2. svetovni vojni s fordističnim načinom gospodarjenja, ki je ustvarjal množico novih in cenejših proizvodov. Castells (1978, 33) je novo vrsto potrošnje slikovito opisal kot »... *kolektivno potrošnjo* ...« z značilno mehansko rutino, ki nadalje omogoča reprodukcijo delovne sile in proizvodnih odnosov. Po njegovem mnenju, pa tudi po mnenju Harveyja (1989), je potrošnja izjemno pomemben del kroženja kapitala in predstavlja temeljni mehanizem urbanega razvoja. Na sliki 5 je vidno, da je potrošnja enako pomembna kot proizvodnja, še zlasti zaradi vpliva na javne funkcije (politične, vodstvene, upravljalvske, socialne, raziskovalne in številne druge), ki predstavljajo servis kolektivne potrošnje.

Na spremenjeno potrošnjo v mestu vplivajo spremembe v povpraševanju in ponudbi (Pacione 2001, 232). Povpraševanje pomeni naslednje spremembe na strani potrošnikov:

- Spremenila se je lokacija bivanja prebivalstva. S suburbanizacijo in depopulacijo mestnih središč se je spremenilo težišče prebivalstva, ki ni več v mestnem središču, ampak na obrobju mest. Središča mest vse pogosteje zaseda revnejše prebivalstvo, medtem ko se srednji in višji sloj v večji meri seli v obmestja.
- Spremembe v pričakovanih potrošnikov, ki želijo čedalje večjo udobnost pri nakupovanju, ki je mestno jedro ne omogoča več.
- Rast zaposlenosti ženske delovne sile, ki vpliva dvojno: na rast kupne moči zaradi višjih dohodkov v gospodinjstvu in na pomanjkanja časa za nakupovanje, kar ima za posledico redkejšo obiske nakupovalnih središč, a ob tem kupovanje večjih količin izdelkov.
- Povečanje kupne moči po 2. svetovni vojni v kapitalističnih državah (v Sloveniji po osamosvojitvi), ki je povzročilo večje povpraševanje in bolj masovno kupovanje izdelkov.
- Spremembe v mobilnosti prebivalstva, ki se vse bolj poslužuje osebnega avtomobila, vse manj pa pešačenja, kolesarjenja in javnih prevoznih sredstev.

Spremenili pa se niso le potrošniki, temveč tudi ponudniki oziroma trgovske verige (Pacione 2001, 233):

- Trgovska podjetja so bila v zadnjih dveh desetletjih pod vplivom daljnosežnih strukturnih sprememb. Tako je Wrigley (2000) ugotovil, da je hkrati z rastjo trgovskih podjetij potekalo tudi njihovo povezovanje in prevzemanje. Ob koncu devetdesetih let 20. stoletja je 100 največjih trgovskih podjetij obvladovalo kar tri četrtnine celotne svetovne trgovine (Wrigley 2000, 294). Manjša podjetja so bodisi

propadla bodisi so jih prevzele velike trgovske verige. Še zlasti nagel je bil ta proces v bivših socialističnih državah osrednje Evrope, kjer je na primer trgovska veriga Tesco do leta 1999 odprla kar 97 supermarketov. Na Poljskem je imelo tuje lastnike kar 80 % trgovin, na Češkem 61 % in na Madžarskem 49 % (Wrigley 2000, 298). Zaradi majhnega trga Slovenija tolikšne prevlade tujih trgovcev sicer ni doživela, vendar se tudi pri nas število manjših trgovcev zmanjšuje, saj jih prevzemajo večje nakupovalne verige ali pa zaradi nekonkurenčnosti propadejo. Največ, dobrih 14.000 trgovin je bilo leta 1997, nato se je število začelo zmanjševati in je leta 2002 znašalo le še dobrih 10.000 (Rezultati raziskovanj 2004, 18).

- Nove tehnologije omogočajo prednosti velikim trgovskim verigam, ki lahko zaradi naprednejše logistike ponujajo cenejše proizvode in storitve.

Dejavniki, ki jih omenja Pacione, so le nekateri izmed številnih, ki vplivajo na spremenjeno lokacijo potrošnje v mestu. Zlasti pomembna je sprememba dostopnosti v mestih, ki jo je povzročila splošna motorizacija prebivalstva. Za potrošnike so lokacije ob večjih prometnicah na obrobju mest z velikimi parkirnimi površinami brez dvoma postale bolj dostopne kot lokacije v zgodovinskih jedrih mest, ki se soočajo s prostorskimi omejitvami. Lokacija pa ni pomembna samo za potrošnike, temveč tudi za trgovske verige, ki jim prav tako zaradi lažje dostopnosti, nižjih cen zemljišč in večjih površin bolj ustrezajo lokacije zunaj strnjenejšega dela mesta.

Pomemben pojem pri preučevanju potrošniške družbe je *komodifikacija*. Thorns (2002, 123) navede, da gre za bistven proces v sodobni potrošniški družbi, ki skuša različne materialne proizvode spremeniti v tržno in prodajano blago. V industrijski dobi je bilo tako v zahodnih državah kot v Sloveniji značilno, da so se masovni proizvodi prodajali brez pretiranega reklamiranja. Povpraševanje po blagu je bilo veliko, zato so bili proizvodi standardizirani in medsebojno zelo podobni. V postfordističnem načinu akumulacije pa je prevladala fleksibilna proizvodnja z zelo kratkim proizvodnim ciklom. Poudarek je na ustvarjanju različnosti med proizvodi in ne več na njihovi podobnosti, kar se zagotavlja z iskanjem tržnih niš in prilagajanjem individualnemu okusu potrošnika (Thorns 2002, 123). Za glaven vir nove komodifikacije se je izkazalo področje informacij in komunikacij. Na tem področju so se pojavile številne nove tržne niše, ki so na primer skušale prodajati oglasni prostor na spletu, prodajati prek spleta bodisi materialne proizvode bodisi novice in informacije. Komodifikacijo, torej način, kako prodati določeno storitev, so nekateri poimenovali kar informacijska ekonomija, ta pa temelji na intelektualnih pravicah in patentih, saj običajno nima materialnega, oprijemljivega proizvoda, temveč zgolj idejnega oziroma intelektualnega (Thorns 2002, 124). Komodifikacija ima tudi širše posledice – ker sta ključnega pomena znanje in inovativnost, so države v iskanju hitrejšega napredka začele poudarjati pomen človeškega kapitala in posledično namenjati večja sredstva izobraževanju, raziskovanju in znanosti.

V urbanem kontekstu to pomeni, da je v mestu na voljo čedalje več proizvodov, ki se prodajajo in tržijo na različnih krajih: v nakupovalnih središčih, barih in restavracijah, zabaviščnih parkih, gledališčih in kino dvoranah ter športnih kompleksih. Med nematerialne proizvode spadajo številni mediji, ki reklamirajo in tržijo proizvode ter jim dodajajo simbolno vrednost, ki je precej večja od njihove dejanske (Thorns 2002, 125). V prostorskem smislu je glavna posledica potrošništva v mestih vse večja fragmentacija (Featherstone 1991; povzeto po Thorns 2002, 130). Stara mestna središča, ki so bila dolgo poglavitni prostor potrošnje, so zaradi vse pogostejše uporabe osebnih avtomobilov s strani potrošnikov začela izgubljati pomen, saj so postala slabše dostopna. Potrošnja v obliki nakupovalnih, storitvenih in zabaviščnih središč se v večini evropskih mest vse bolj seli na obrobje mesta, na območja, ki so bolj dostopna z osebnim avtomobilom in hkrati nudijo obilo prostora. S tem jim je omogočena velika prilagodljivost na hitro spremenljajoče se nakupovalne navade potrošnikov, medtem ko staro mestno središče omejujejo zgodovinske stavbe in zakonske omejitve.

Lokacija potrošniških dejavnosti zunaj središča poteka vzporedno s spremembami mobilnosti mestnega in zunajmestnega prebivalstva. V sodobnem mestu je dnevna aktivnost prebivalstva značilno razpršena in zahteva precejšnjo mero mobilnosti, ponavadi z osebnimi prevoznimi sredstvi (Bole 2005, 18), kar je Uršič (2003, 26) označil kot »diktaturo avtomobila« v mestih. Zato so pri razmeščanju sodobnih

krajev potrošništva pomembne lokacije ob prometnih vozliščih, ki omogočajo veliko mobilnost prebivalstva. V prostorskem smislu poteka torej fragmentacija, ko se večina potrošniških dejavnosti nakopiči okrog nakupovalnih ali zabaviških središč, ki so posejana na robu strnjenege dela mesta, kjer so dobro dostopna tako za mestno kot tudi za okoliško prebivalstvo.

Pri sodobni potrošnji v mestu je treba opozoriti na še eno pomembno značilnost. Kljub temu, da se kraji potrošnje praviloma locirajo na mestno obrobje, skušajo posnemati urbanost in mestni način življenja. S svojo arhitekturo spominjajo na orjaške kocke in kvadre, umeščene v nepregledno polje parkirišč, medtem ko se v njihovi notranjosti vzdržuje umetno, klimatizirano okolje (de Botton 2005, 40). Večjo urbanost, ki je glavni privlačni dejavnik sodobnih krajev potrošnje, dosežejo z načrtnim mešanjem raznoraznih prostočasnih aktivnosti denimo nakupovanja, zabave (kino, gledališča, zabaviški parki, bazeni) in prehranjevanja (restavracije, bari). S tem želijo privabiti čim večje število obiskovalcev tudi po zaprtju trgovin in ustvarjajo mestni utrip v sicer nemestnem okolju (Uršič 2003, 38). Znano je, da so trgovci in podjetniki pri ustvarjanju urbanega imidža zelo inovativni, kar velja tudi za poimenovanje posameznih nakupovalnih središč. Poimenovanje potrošniških središč je namreč pomemben del ustvarjanja njihovega »urbanega« imidža. V Ljubljani tako najdemo imena City Park, BTC City, v Mariboru Euro Park, v Celju City Center. Tudi imena posameznih objektov in območij imajo pridih urbanosti, na primer Aleja mladih, Atlantis, Kolosej, Emporium, Arena ...

Ena glavna značilnost terciarizacije mestnega okolja je torej potrošništvo, katerega odraz je nastanek trgovskih središč ali »katedral potrošništva«, kot jih je imenoval Thorns (2002, 133), na obrobju mest. Prostorska dekoncentracija teh središč je značilna tudi za Slovenijo, kjer je bil proces terciarizacije in družbene preobrazbe zaradi podpovprečnega razvoja storitev v obdobju socialističnega družbenega reda še močnejši (Rebernik 2006).

V nadaljnjem besedilu predstavljamo tri značilne izraze potrošništva v sodobnih mestih, ki po mnenju Thorns (2002, 133) najbolj vplivajo na urbane spremembe: nakupovanje in nakupovalna središča, zabaviški parki ter mestni turizem.

5.2.3.3 Nakupovanje in nakupovalna središča

Nakupovalna središča poosebljajo razvoj potrošnje in prehod v postindustrijsko družbo. V bivših socialističnih mestih je bil ta proces še posebej intenziven, saj so tuji in domači investitorji v nekaj letih nadoknadili zaostanek, kajti v preostalih razvitih državah je ta proces potekal že več kot 30 let (Tosics 2005; povzeto po Reberniku 2006). V Sloveniji so prehod v tržno ekonomijo spremljali terciarizacija, razvoj podjetništva, hitro večanje kupne moči in spremembe nakupovalnih navad. Prodajne površine so se z 825.000 m² leta 1989 povečale na 1.510.000 m² leta 2001 (Rebernik 2006, 238).

Nakupovanje je ključna aktivnost in gonilo sodobne ekonomije. S tem ni več zgolj zadovoljevanje potreb po bolj ali manj nujnih dobrinah, temveč je postalo tudi način zabave in preživljanja prostega časa. Tako Gilboa in Schnell (2006, 368) nakupovalna središča opisujeta kot pasti, ki potrošnike privabljajo h kar največjemu in s tem neracionalnemu nakupovanju. Nakupovanje je tradicionalno potekalo v lokalnih oskrbnih središčih, ki so bila potrošnikom praviloma dosegljiva v peš razdalji. Zgovoren primer je bila Ljubljana, kar je ugotovil Pak (1973, 2002b) v raziskavi o mestnih trgovskih središčih. Ostanek teh lokalnih oskrbnih središč, ki so bila glavni vir osnovne oskrbe, so manjše tržnice, zgrajene v lokalnih središčih, v Ljubljani na primer v Mostah, Dravljah in Šiški. Vendar, kot je ugotovil tudi Pak (2002b, 58), imajo največjo ekonomsko moč v mestu veliki trgovci in trgovske verige, ki odločilno vplivajo na lokacijo oskrbnih središč.

Zametki sodobnih nakupovalnih središč oziroma supermarketov so se na začetku 20. stoletja pojavili v Združenih državah Amerike, kjer so se postopoma razširila po celotni državi in pozneje po vsem svetu. Nakupovalna središča so v bistvu eden prvih globalnih proizvodov, saj so si zelo podobna ne glede na državo in lokacijo, kjer so umeščena. Načrtovana so na način, da zagotavljajo isto doživetje nakupovanja ne glede na to, kje na svetu to aktivnost opravljamo. Ponavadi imajo značilno pravokotno

tlorisno obliko, obdana so s parkirišči in v njih ni naravne svetlobe (Gilboa in Schnell 2006, 369). Doslej največje nakupovalno središče je bilo leta 2005 zgrajeno v Dongguanu na Kitajskem. Obsega 660.000 m² površin, kar je več kot vsa nakupovalna središča v Ljubljani in Mariboru, ki skupaj premoreta »le« 480.000 m² prodajnih površin (medmrežje 1).

Obstaja več klasifikacij nakupovalnih središč. Tako Lukić in Jakovčičeva (2004, 42) razlikujeta štiri vrste nakupovalnih središč. Najvišja kategorija so trgovska središča, za katera je značilno, da imajo enotno lastništvo in upravljanje, kljub temu, da jih lahko sestavlja več manjših trgovin. Imajo skupne parkirne prostore in pogosto več večjih trgovin ter obilico manjših, pa tudi najrazličnejših storitev. Naslednja kategorija so hipermarketi, trgovska središča, ki so nekakšna vmesna kategorija med pravimi hipermarketi in trgovskimi središči. V tej skupini prevladuje ena sama velika trgovina (hipermarket z več kot 2000 m² prodajnimi površinami), druge, manjše trgovine imajo bolj obroben značaj (Lukić in Jakovčič 2004, 45). Tretja skupina so pravi hipermarketi, to je samopostrežne trgovine z več kot 2000 m² prodajne površine; poleg prehrambenih izdelkov nudijo tudi druge proizvode, kot so oblačila, elektronske naprave in podobno. Zadnja skupina so specializirani hipermarketi, ki prodajajo le eno vrsto blaga, ponavadi za srednjeročno in dolgoročno oskrbo prebivalstva (pohištvo, orodje in podobno).

Pacione (2001, 230) na primeru angleških mest razlikuje le med supermarketi in hipermarketi, na podlagi gravitacijskega območja pa jih deli v štiri glavne skupine:

- nakupovalna središča, ki so namenjena lokalni soseski in oskrbujejo med 20.000 in 40.000 prebivalcev; imajo en supermarket in od 20 do 30 manjših trgovin;
- lokalna nakupovalna središča, ki so namenjena do 200.000 prebivalcem in imajo poleg supermarketov še do 40 manjših trgovin; njihova lokacija je pogosto ob križišču dveh pomembnih cest;
- regionalna nakupovalna središča, ki imajo zaledje z do 500.000 prebivalci, do 100 manjših trgovin in so locirana ob avtocesti;
- nadregionalna nakupovalna središča, ki imajo zaledje z več kot 500.000 prebivalci, dva ali več supermarketov in več kot 100 drobnih trgovcev; locirana so ob križišču pomembnejših avtocest.

Nakupovalna središča je kategoriziral tudi Drozg (2001, 11). Prvo skupino sestavljajo hipermarketi, to je velike samopostrežne trgovine z več kot 1000 m² prodajnimi površinami in s prevlado prehrambnih izdelkov. Druga skupina so specializirani hipermarketi ali velike specializirane trgovine, ki nudijo le eno vrsto proizvodov, na primer športne artikle, pohištvo in podobno. Tretja skupina je trgovski center, objekt z več kot 3000 m² prodajnimi površinami, ki pod isto streho združuje več trgovin, vendar s prevlado velike osrednje trgovine. Zadnja skupina je trgovski kompleks, ki ga sestavlja več trgovskih centrov, združenih v celoto in povezanih s parkirišči, dovoznimi potmi. V njem ni poskrbljeno le za oskrbo, ampak tudi za druge pristočasne dejavnosti.

Zaradi velikega števila nakupovalnih središč, posledične medsebojne tekmovalnosti in posnemanja urbanosti skušajo trgovci nakupovanje povezovati s pristočasnimi dejavnostmi. Zato so v okviru velikih nakupovalnih središč lahko tudi kinodvorane, dvorane za rekreacijo, muzeji ali galerije, restavracije, sejemske in kongresne centre ter vse pogostejše tudi hoteli in moteli. Najnovejši trend je kombiniranje nakupovanja z drugimi poslovnimi dejavnostmi (Thorns 2002, 137). Nekateri so zato prepričani, da nakupovalna središča postajajo novi kraji srečevanja in druženja, nove »agore« oziroma kraji, kjer se oblikujejo lokalne skupnosti in lokalna identiteta (Gilboa in Schnell 2006). Prevzemajo torej funkcije, ki jih je nekoč imelo mestno središče. Lukić in Jakovčičeva (2004) sta podobno ugotovila na primeru zagrebških nakupovalnih središč, kjer trgovska središča in veliki hipermarketi nimajo le ekonomske funkcije, ampak čedalje bolj izrazito tudi socialno in kulturno vlogo.

Nakupovanje v veleblagovnicah je še vedno vezano na mestna središča, a s spremenjeno funkcijo. Če so nekoč veleblagovnice predstavljale glavni vir oskrbovanja, je njihova funkcija danes slejkoprej dopolnilna in turistična (Thorns 2002, 138). Večinoma so namenjene starejšemu prebivalstvu in turistom, ki so bolj vezani na zgodovinsko mestno središče, lahko pa se specializirajo in tekmujejo s sodobnimi nakupovalnimi središči. V Ljubljani imamo vzorčne primere tradicionalnih veleblagovnic. Med najstarejše spada secesijska Urbančeva hiša, kjer je zdaj Centromerur, med povojne pa stavbi Maximarketa

in Name. Kljub temu velja, da so mestna središča izgubila svojo oskrbno vlogo. V tuji literaturi se omenja izraz *commercial blight*, ki označuje dekoncentracijo oskrbne funkcije v mestu; središče mesta ohrani le malo trgovin, namenjenih lokalnemu prebivalstvu (Berry 1963; povzeto po Pacioneju 2001, 235). V Ljubljani je bilo leta 2002 v središču mesta le še 18 % prodajnih površin, preostale pa so bile zunaj njega (Koren in ostali 2003).

5.2.3.4 Zabavišni parki

Najbolj pogosta spremljajoča dejavnost pri dejavnosti nakupovanja so zabavišni parki. Thorns (2002, 138) je med drugim zapisal: »... vse v mestu se vrti okrog nakupovanja, prodajanja doživetij in s tem spodbujanja potrošniške kulture ter želje. Spodbuja se hedonizem in užitek ...«. Tudi zabavišni parki so izum druge polovice 20. stoletja, v Sloveniji in drugih bivših socialističnih državah pa so se uveljavili z vzpostavitvijo tržnega gospodarstva. Namenjeni so zlasti preživljanju prostega časa, tudi rekreaciji in druženju. Prodajajo doživetja, ki jih pogosto kombinirajo z raznimi oblikami rekreacije, na primer z adrenalinskimi parki ali bazenski kompleksi.

Zabavišni parki so skoraj vedno tematski. Tako na primer v Ljubljani poznamo kopijo planšarskih stanov z Velike planine, v katerih je možna uporaba savne. Zabavišni parki skušajo poustvarjati resničnost in zabrisati meje med umetnim in realnim. Zlasti v azijskih državah so tematski zabavišni parki usmerjeni v poustvarjanje svetovnih mest in čudes. Nemški sociolog Sewing je na mednarodni konferenci Time, Space, Places leta 2005 v Berlinu pripovedoval osebno izkušnjo iz Kitajske, kjer so v bližini Shenzhena zgradili velik zabavišni park s kopijami svetovnih mestnih središč in ostalih čudes v originalnem merilu. V parku, poimenovanem *Window of the World* (Okno sveta), si je mogoče ogledati kopiji egiptčanske Sfinge in pariškega Eifflovega stolpa v naravni velikosti, lahko pa se sprehodite tudi po »mestnem središču Berlina«, ki je po Sewingovih besedah Berlinu bolj podobno od originala. Svetovno znan primer zabavišnih parkov je mesto Las Vegas, kjer zabave željni obiskovalci trošijo v številnih igralnicah, ki so pogosto kopije raznih krajev, na primer Benetk, Luksorja v starem Egiptu, Monte Carla ...

Zabavišni parki so pogosto locirani v okviru nakupovalnih središč ali pa imajo samostojno lokacijo, največkrat na obrobju mesta, kjer so dobro dostopni z osebnimi avtomobili. Značilna sta stroga funkcijska delitev aktivnosti (na zabavni, čakalni, prehranjevalni del in podobno) ter strogo kontrolirano okolje. Največji trik zabavišnih središč je prepričevanje ljudi, da je prikazani fantazijski svet »... enako realen kot zunanji, a vseeno boljši ...« (Zukin 1991; povzeto po Thorns 2002, 141). Zabavišni parki so izjemno dobičkonosna dejavnost. 19 največjih tematskih parkov v Evropi ustvari letno 1,5 milijarde dolarjev dobička, kar pa je še vedno le tretjina od tega, kar »pridelajo« zabavišna središča v ZDA (Jones in Robinett 1998).

V Sloveniji klasičnih zabavišnih parkov v mestih nimamo. Zabavišna funkcija je zaenkrat zgolj dopolnilna dejavnost nakupovanju in ne predstavlja ločenega kraja potrošnje. Najpogostejša oblika so kino kompleksi, redkeje tudi druge oblike zabave, na primer termalno-bazenski ali športno-rekreacijski kompleksi (kegljanje, bowling, avtomobilizem in druge oblike). Uršič (2003, 83) opozarja, da pojav zabavišnih dejavnosti v okviru tipičnih nakupovalnih območij pomeni kakovostni preskok, saj se na nakupovanje vežejo tudi druge priložnostne dejavnosti, kar temeljito spreminja urbane prostore potrošnje.

5.2.3.5 Urbani turizem

Tretja sprememba potrošnje v mestu je vzpon urbanega turizma in trženja prostora. Turizem je ena pglavitnih lastnosti sodobne potrošniške družbe in ekonomije. Urbani turizem se pogosto omenja kot dejavnik ponovnega razvoja mestnega središča in predstavlja protiutež vse izrazitejši selitvi družbenih in ekonomskih aktivnosti na mestno obrobje. Zaradi vse večje suburbanizacije trgovine v mestih so mestna središča postala ekonomsko osiromašena. V njih so ostale redke specializirane trgovine, zmanjšal se je tudi pomen osrednjega poslovnega območja ali CBD (Pacione 2001, 235). Zato se poudarja pomen

mestnega turizma, ki je v zadnjih desetletjih v naglem vzponu, kar je zlasti posledica oglaševanja »urbanosti« in predstavljanja mestnih jeder kot izjemno privlačnih točk (Sieverts 2003). Mestne oblasti skušajo tržiti podobo ali imidž mesta, zgodovinske dogodke, znane osebnosti in pomembne zgradbe na način, ki je podoben trženju navadnih proizvodov (Jansson 2003, 463).

Urbani turizem se od osemdesetih let prejšnjega stoletja zaradi različnih razlogov iz svetovnih metro-pol »razširja« na srednje velika in manjša mesta. Med pomembnejšimi razlogi se omenjajo naraščajoč pomen kulturne infrastrukture (muzeji, galerije, zabavišni parki) in zabavnega življenja (bari, diskoteke), razmah nizkocenovnih letalskih prevoznikov, tržne kampanije in oglaševanje posameznih mest ter povečana kongresna dejavnost (Samoza Medina 2006). Za nekatere avtorje sta pojav in razmah urbanega turizma najboljši kazalnik sodobne družbe: mesto se namreč nič več ne preživlja s proizvodnjo dobrin, temveč se je zaradi deindustrializacije preusmerilo v dejavnosti potrošnje bodisi turistov bodisi domačih prebivalcev (Lloyd in Auld 2003, 341).

Sieverts (2003) zato opaza, da mestno središče postaja vse bolj podobno zabaviščnemu središču na obrobju mesta. Potrebam turistov se podreja tudi zaradi političnih pritiskov po gospodarskem »oživljanju« mestnih jeder. V čedalje manjši meri je kraj bivanja in dela ter v vse večji kraj potrošnje turistov in ostalih obiskovalcev. To povzroča tudi vse večjo komercializacijo, privatizacijo in komodifikacijo javnih površin v mestu, s čimer mestno jedro postaja turistična atrakcija.

Urbani turizem je zelo dobičkonosna dejavnost. Harvey (1989) na primer ugotavlja, da se morajo mesta osredotočiti na štiri temeljna področja, ki so vir rasti in razvoja v postfordističnem gospodarstvu. Med njimi omenja podporo potrošniškemu sektorju gospodarstva, zlasti turizmu. Po njegovem mnenju bi se mesta morala razvijati v »... inovativne, razburljive in varne kraje, kjer bi se lahko obiskovalo, igralo in trošilo ...«. Harveyjevim smernicam so sledila mnoga mesta in ob prelomu tisočletja je trženje mesta kot turistične atrakcije postalo nekaj povsem vsakdanjega. Mestni marketing (trženje) vključuje oglaševalne in promocijske aktivnosti lokalnih oblasti, ki želijo turiste v mesto privabiti na povsem podjetniški način. V zadnjem času se vse bolj vključujejo tudi razne aktivnosti za privabljanje kapitala in investitorjev, ne le turistov, prek oglaševanja in raznih drugih spodbud, kot so subvencije, zasebno-javna partnerstva in podobno (Kozma 2006).

5.2.3.6 Specializirane storitve ali kulturna industrija

Bistvo postfordističnega načina gospodarjenja je tudi naraščanje števila nekaterih specializiranih storitev in njihovo osredotočanje, še zlasti v mestnem okolju. Gre za nasproten proces od suburbanizacije ekonomskih aktivnosti, saj se določene storitve zgoščujejo v središču mesta ali v posameznih mestnih predelih, kjer sta zagotovljena osebni stik s potrošniki in tudi stik s sorodnimi storitvami.

V strnjem delu mesta se praviloma osredotočajo javne (netržne) storitve, med katere spadajo javna uprava, zdravstvo in socialno varstvo, izobraževanje, znanost in podobne storitve. Na drugi strani se tamkaj osredotočajo tudi nekatere večinoma tržne storitve. Mednje spadajo tako imenovane kontrolne funkcije, zlasti sedeži podjetij, in posamezne storitve, ki so tesno navezane na bližino potrošnikov, denimo bančne poslovalnice, nepremičninske agencije in podobno. Tovrstne tržne storitve so za postfordistično gospodarstvo še posebej značilne. Gre namreč za specializirane storitve, za katere je značilen velik vložek človeškega kapitala, kar se združuje z uporabo naprednih tehnologij. Te specializirane storitve se pogosto označujejo z izrazom kulturna proizvodnja. Za te in tudi druge specializirane storitve je v zadnjem desetletju značilna izjemna rast, tako po številu zaposlenih kot po ekonomskemu potencialu. Govora je o tako imenovani novi terciarizaciji mest (Ravbar, Bole in Nared 2005, 25). Kulturno proizvodnjo se omenja tudi kot najbolj tipičen odraz »nove ekonomije«, za katero sta značilna raznovrstnost in ustvarjalen proces nastajanja storitev in proizvodov. Florida (2002) je izdelal tipologijo ustvarjalnih poklicev, ki imajo osrednjo vlogo pri sodobnem gospodarskem razvoju mest in mestnih regij. Govori o treh poglavitnih zasnovah ustvarjalnosti, ki temeljijo na treh T-jih: tehnologiji, talentu in toleranci. Specializirane storitve kulturne proizvodnje v veliki meri spadajo med omenjene ustvarjalne

poklice, saj kombinirajo človeški vložek (talent) z naprednimi tehnologijami in ustvarjajo proizvode ter storitve, ki se uspešno prodajajo na tržišču.

Montgomery (2007) v svojem najnovejšem delu, ki se ukvarja z »novim bogastvom mest«, kulturno proizvodnjo omenja kot glavno značilnost sodobne urbane ekonomije. V bistvu ima podobno stališče kot Hall (1998), ki meni, da vsak tip ekonomskega razvoja razvije lastne in značilne oblike »industrije«. Tako je na primer mesto v določenih zgodovinskih obdobjih zaznamovala železarska industrija, pozneje masovno-proizvodna industrija (na primer avtomobilska), danes pa tista, ki jo Montgomery poimenuje kar »... *industrija petega vala* ...« (Montgomery 2007, 19), s čimer ima v mislih 5. Kondratijev val, ki ga zaznamuje spremenjen, postfordistični režim akumulacije, pri čemer se proizvodnja in potrošnje od masovne preusmerita k bolj fleksibilni. Ta industrija ne pomeni nujno fizične proizvodnje, ampak tudi proizvajanje in poustvarjanje idej, ustvarjalnosti. Nova industrija je tehnološko in intelektualno intenzivna, vključuje pa biotehnologijo ter farmacevtsko, računalniško in digitalno industrijo. Lokacija v urbanem okolju je zlasti pomembna za tisto »industrijo«, ki je povezana z novimi oblikami umetniškega ustvarjanja in zabave, zlasti na področjih računalniške industrije, digitalnih medijev in medmrežja ali interneta (Montgomery 2007, 19). Ko Montgomery opisuje »novo bogastvo mest« v na znanju temelječi ekonomiji, govori o ustvarjalni ali kulturni industriji kot o ekonomski dejavnosti, ki je naredila največji korak naprej in v mestu ustvarila »... *novo geografijo proizvodnje* ...« (Montgomery 2007, 42).

Kulturna industrija je sicer nekoliko neroden izraz, ki se je v zadnjem desetletju uveljavil v ekonomski in kulturni geografiji (Gibson in Kong 2005, 541). Nekateri avtorji (na primer Drake 2003; Hall 2000) raje uporabljajo izraz kreativna proizvodnja, vendar se tudi beseda 'proizvodnja' pogosto zamenjuje z besedo 'industrija'. Nastale so številne izpeljanke, vendar pojmi kot kreativna ali kulturna proizvodnja/industrija/ekonomija opisujejo isti, v bistvu ključni pojav terciarizacije in postfordističnega gospodarjenja. Poleg vzpona potrošništva in z njim povezanih dejavnosti (zlasti trgovina in osebne storitve) sodobno ekonomijo namreč zaznamuje tudi »industrializacija storitvenega sektorja« oziroma vzpon specializiranih storitev (Esser in Hirsch 1994, 77). Izraz kulturna industrija torej nakazuje dve temeljni značilnosti:

- da se ustvarja proizvode in storitve, ki imajo pogosto nematerialen značaj oziroma so produkt človeške inovativnosti in ustvarjalnosti (kulture);
- proizvodi in storitve se ustvarjajo masovno, na »industrijski« način, zlasti s pomočjo sodobnih informacijsko-telekomunikacijskih tehnologij.

Nastanek in pomen kulturne industrije opisuje Scott (1997, 323): »... *kapitalizem se pomika v fazo, kjer kulturne oblike in njeni pomeni postajajo pomembnejši oziroma celo dominantni. ... Z drugimi besedami: vse večji delež ekonomskih aktivnosti se ukvarja s proizvodnjo in trženjem tistih storitev, kjer so najpomembnejši estetski in semiotični atributi* ...«. Proizvodi in storitve kulturne industrije so izjemno heterogeni, tako po videzu, vsebini kot po sektorju. Njihova funkcija je primarno estetska, družbena, zabavna, informacijska in nimajo nujno specifične uporabne vloge. Za Scotta pa je nesporno, da proizvodnja in potrošnja kulturnih proizvodov v sodobnih družbah nezadržno naraščata in predstavljata tipičen izraz sodobnega kapitalizma, ki je bolj kot funkciji in namenu prilagojen videzu in simbolični vrednosti (Scott 1997, 324).

Prva sta izraz kulturna industrija že daljnega leta 1937 uporabila Horkheimer in Adorno. V anglosaksonskih deželah se je začel pogosteje uporabljati, ko so lokalne in regionalne oblasti skušale spodbujati zaposlenost, ekonomsko rast in oživljanje starejših industrijskih regij. Kreativno industrijo so definirali kot »... *vse aktivnosti, ki imajo svoj izvor v individualni ustvarjalnosti, sposobnostih in talentih ter imajo potencial za nastajanje dobička in delovnih mest z ustvarjanjem in koriščenjem intelektualne lastnine* ...« (Drake 2003). Mednje se najpogostejše uvrščajo dejavnosti oglaševanja, arhitekture, umetnosti, oblikovanja, mode, filma, razvijanja računalniške opreme, glasbe, gledališča, založništva, televizije in radia (Drake 2003, 512). Ta zgodnja opredelitev pa po mnenju številnih avtorjev ni bila primerna, saj ni zaobjela celotne kompleksnosti pojava. UNESCO na primer kulturno industrijo opredeljuje kot tiste kulturne dejavnosti, ki kombinirajo ustvarjanje, proizvodnjo in distribucijo storitev ter blaga in so ponavadi zaščitene

kot intelektualna lastnina (medmrežje 3). Montgomery (2007, 44) kulturno proizvodnjo definira še enostavneje, kot dejavnost, »... ki neobhodno potrebuje tako *hardware* (opremo, tehnologijo, *studie*) kot *software* (ustvarjalne ljudi, ideje, umetnike)...«. Leta 1995 je to vrsto ekonomske dejavnosti priznala tudi Evropska unija, ki je izdala belo knjigo Delovna mesta in tekmovalnost. V njej se kulturna industrija omenja kot ena od treh ekonomskih dejavnosti z največjim potencialom rasti delovnih mest v Evropi.

Glavni razlog za nastanek teh specializiranih storitev je postfordističen način gospodarjenja oziroma način akumulacije kapitala. Značilnost kulturne industrije je, »... da ustvarja proizvode in storitve, ki imajo simbolno vrednost oziroma je ta večja od njihove materialne vrednosti...« (Scott 2004, 462). Kulturna industrija se zato pogosto enači s tistimi dejavnostmi, ki ustvarjajo oziroma zagotavljajo:

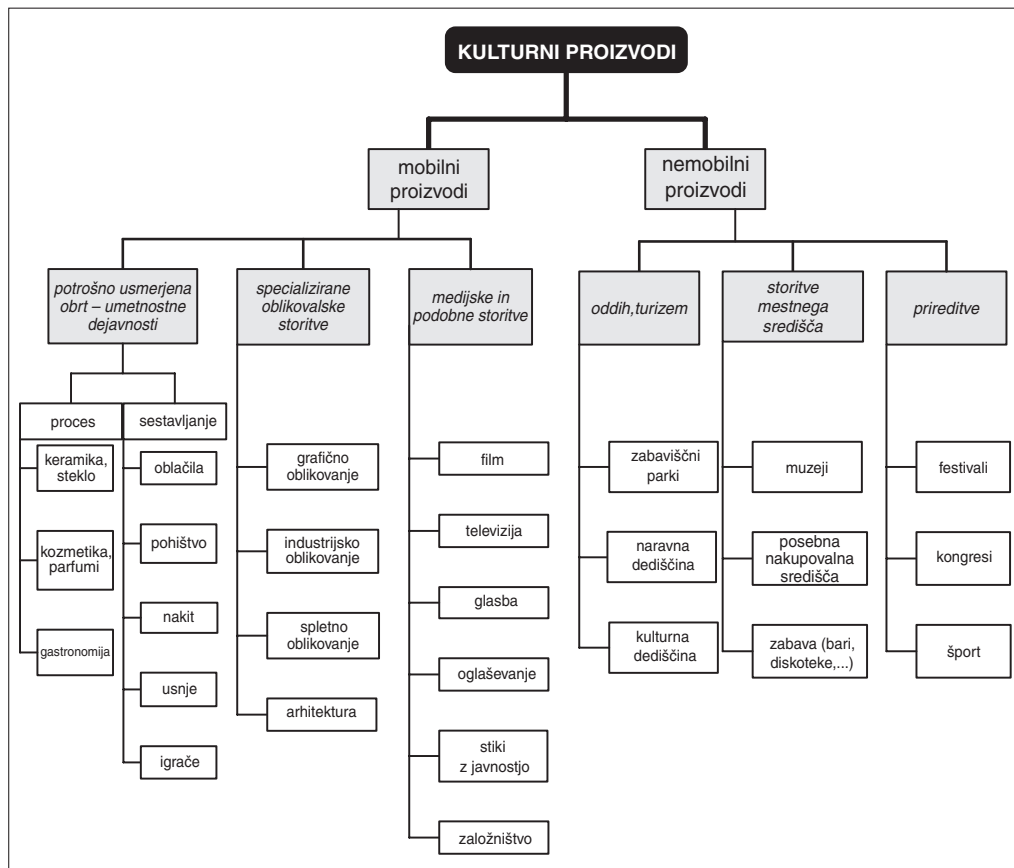
- proizvode, ki imajo veliko simbolno vrednost za potrošnike (moda, nakit in podobno);
- storitve, ki so povezane z zabavo, izobraževanjem in informiranjem (mediji, glasba, muzeji in podobno).

Vsem tem storitvam in proizvodom je skupno, da ustvarjajo bodisi estetsko bodisi semiotično vrednost, ki je pomembnejša od materialne. Semiotična vrednost se nanaša na videz in simbolni pomen (semiotika je veda o znakih, njihovem pomenu in interpretaciji). Scott (2001b) meni, da je izjemna rast sektorja, ki se uvršča v kulturno industrijo, izraz sodobne družbe in naprednega kapitalizma. Materialni proizvod je po zaslugi poceni proizvodnje v manj razvitem svetu manj pomemben, bistveno pomembnejša pa postaja njegova dodana vrednost, ponavadi v obliki oglaševanja, trženja, oblikovanja. Najbolj očiten odraz naprednega kapitalizma in pomena kulturne industrije vidi v dejstvu, da velika globalna podjetja proizvodov praktično ne ustvarjajo več, temveč skrbijo le še za njihovo prodajo, oblikovanje in oglaševanje tržnih znamk. Ustvarjanje te dodane ali simbolne vrednosti je pogosto povezano z velikimi vložki intelektualne delovne sile in sodobne tehnologije (Scott 2001b, 16). Ustvarjanje simbolne vrednosti je torej tipična značilnost kulturne industrije. Nazoren primer je švedsko prodajno podjetje pohištva IKEA, ki pohištva sploh ne proizvaja, ampak skrbi za njegovo prodajo, distribucijo, oblikovanje, promocijo in oglaševanje. Prodajne artikle (pohištvo in notranjo opremo) izdelujejo manjša podjetja, razpršena po vsem svetu, praviloma tam, kjer so nižji stroški delovne sile (Scott 1997, 334).

Gibson in Kong sta opredelila štiri temelje značilnosti kulturne industrije, ki so obenem lahko tudi njena opredelitev (Gibson in Kong 2005):

- Prva temeljna značilnost je, da kulturna industrija obsega tiste dejavnosti, ki proizvajajo storitve in proizvode, namenjene zabavi, komunikaciji, okraševanju in izkazovanju družbenega položaja.
- Druga značilnost je značilna organizacija in trg dela. Ključne prvine kulturne industrije so fleksibilna specializacija dela, velik vložek človeške inovativnosti in ustvarjalnosti ter poznavanje sodobnih tehnologij. Podjetja so praviloma manjša in med seboj pogosto povezana (vertikalna integracija). Značilna je informalizacija dela, kar pomeni, da so delavci zaposleni projektno, za določen čas in so pogosto povezani z več podjetji hkrati. Zaradi načina dela je pomembna njihova prostorska koncentracija, zato avtorji ugotavljajo, da se ta podjetja prostorsko koncentrirajo (Scott 2001b; Gibson in Kong 2005).
- Za kulturno industrijo je temeljnega pomena ustvarjalnost, ki je bistveni del vseh dejavnosti in lahko postane celo podlaga za družbeno razlikovanje. Tako Florida (2002) omenja nastanek novega družbenega razreda, ki ga imenuje »ustvarjalni (kreativni) razred«. Vključuje delavce v kulturni industriji.
- Četrta temeljna značilnost kulturne industrije je raba sodobnih tehnologij. Pratt (2000a) tako meni, da so proizvodi in storitve v kulturni industriji vse bolj odvisni od informacijsko-telekomunikacijskih tehnologij. Z njimi so povezani nastajanje proizvoda, potrošnja in oglaševanje. Značilnost kulturne industrije je v tem, da človeško znanje kombinira z novimi tehnologijami in ustvarja visokotehnološke proizvode v različnih digitalnih formatih (na primer DVD ali CD ROM). Zagotovo ni naključje, da so največja podjetja na svetu ravno s področja komunikacij in informacij, na primer Microsoft, AOL/Time Warner, Google.

Empirično prikazovanje kulturne industrije zahteva natančnejše opredelitve po posameznih ekonomskih aktivnostih. Številni avtorji so skušali pomen in vlogo kulturne industrije prikazati na posameznih primerih, pri čemer so se posluževali različnih opredelitev kulturne industrije. V grobem lahko razlikujemo med širšimi in ožjimi opredelitvami.

Slika 38: Proizvodi kulturne industrije po širši opredelitvi (povzeto po Scottu 1997, 471).

Širše opredelitve vključujejo vse storitve, ki ustvarjajo vsebino, namenjeno množični potrošnji, in ustvarjajo dodano vrednost na inovativen način. Vendar pa ne vključujejo le delavcev, ki so neposredno vključeni v ta delovni proces, »... temveč tudi vse tiste, ki so zgolj posredno vključeni v proizvodnjo kreativnih produktov ...« (Pratt 2004a, 8). To pomeni, da delavci v kulturni industriji niso na primer le igralci ali režiserji v gledališču (torej tisti, ki ustvarjajo vsebino), ampak tudi vsi, ki zagotavljajo tehnične in ostale storitve za normalno delovanje gledališča (na primer računovodja v gledališču, prodajalec kart, garderobier in podobno). Ta opredelitev je precej širša in ne vključuje le tradicionalnega terciarnega sektorja, temveč tudi sekundarni sektor gospodarstva. Največja zagovornika takšne opredelitve kulturne industrije sta Scott (1997, 2001a, 2001b, 2004) in Pratt (1999, 2000a, 2000b, 2004a, 2004b). Na sliki 38 vidimo primer Scottove širše definicije kulturne industrije po posameznih ekonomskih dejavnostih.

Pratt (2004a, 2004b) je kulturno industrijo razdelil v štiri temeljne sektorje.

- Sektor nastajanja vsebine, ki je najpomembnejši in predstavlja bistvo kulturne industrije. Ta sektor vključuje vse dejavnosti, ki proizvajajo ideje, »... od oblikovalcev do skladateljev, in temelji na intelektualni lastnini ...« (Pratt 2004b, 8).
- Sektor izmenjave, ki vključuje prodajo kulturnih proizvodov na trgu bodisi v fizičnem smislu (prek distribucije, prodaje na drobno) bodisi v muzejih, gledališčih, galerijah, športnih dvoranh in sorodnih ustanovah.

Preglednica 19: Dejavnosti širše opredelitve kulturne industrije po Prattu (2004b; oznaka sektorjev: a) sektor nastajanja vsebine; b) sektor izmenjave; c) sektor reprodukcije; d) proizvodni sektor).

SKD šifra	naziv dejavnosti	sektor	SKD šifra	naziv dejavnosti	sektor
22.110	izdajanje knjig	a)	55.231	dejavnost otroških letovišč, počitniških storitev	b)
22.120	izdajanje časopisov	a)	55.232	dejavnost turističnih kmetij z nastanitvijo	b)
22.130	izdajanje revij in periodike	a)	55.233	oddajanje sob gospodinjstev gostom	b)
22.140	izdajanje posnetih nosilcev zvočnega zapisa	a)	55.234	dejavnost dijaških, študentskih domov, internatov	b)
22.150	drugo založništvo	a)	55.239	druge nastanitve za krajši čas	b)
72.210	razvoj in založba programskih paketov	a)	92.530	dejavnost botaničnih in živalskih vrtov, rezervatov	b)
72.220	oskrba z računalniškimi programi in svetovanje	a)	92.610	obratovanje športnih objektov	b)
74.201	geodetsko, geološko, geofizikalno opazovanje	a)	92.621	dejavnost marin	b)
74.202	prostorsko, urbanistično in krajinsko načrtovanje	a)	92.622	dejavnost smučarskih centrov in smučišč	b)
74.203	arhitekturno in gradbeno projektiranje ter tehnično svetovanje	a)	92.623	druge športne dejavnosti	b)
74.204	drugo projektiranje in tehnično svetovanje	a)	92.711	prirejanje klasičnih iger na srečo	b)
74.400	oglaševanje	a)	92.712	dejavnost igralnic	b)
74.810	fotografska dejavnost	a)	92.720	druge dejavnosti za sprostitve	b)
74.871	prirejanje razstav, sejmov in kongresov	a)	22.210	tiskanje časopisov	c)
74.872	oblikovanje, aranžerstvo, dekoraterstvo	a)	22.220	drugo tiskarstvo	c)
74.873	druge poslovne dejavnosti	a)	22.230	knjigoveštvo	c)
92.110	snemanje filmov in video filmov	a)	22.240	priprava za tisk	c)
92.200	radijska in televizijska dejavnost	a)	22.250	druge dejavnosti, povezane s tiskarstvom	c)
92.310	umetniško ustvarjanje in poustvarjanje	a)	22.310	razmnoževanje zvočnih zapisov	c)
92.400	dejavnost tiskovnih agencij	a)	22.320	razmnoževanje videozapisov	c)
52.450	trgovina na drobno z gospodinjstvi, TV napravami	b)	22.330	razmnoževanje računalniških zapisov	c)
52.471	dejavnost knjigarn	b)	92.120	distribucija filmov in video filmov	c)
52.472	trgovina na drobno s časopisi, revijami	b)	24.640	proizvodnja fotografskih kemikalij	d)
92.130	kinematografska dejavnost	b)	24.650	proizvodnja neposnetih nosilcev zapisa	d)
92.320	obratovanje objektov za kulturne prireditve	b)	32.100	proizvodnja elektronike	d)
92.330	dejavnost sejmišč in zabavišnih parkov	b)	32.200	proizvodnja radijskih in televizijskih oddajnikov	d)
92.340	druge razvedrilne dejavnosti	b)	32.300	proizvodnja radijskih in televizijskih sprejemnikov	d)
92.511	dejavnost knjižnic	b)	33.400	proizvodnja optičnih instrumentov in fotografske opreme	d)
92.512	dejavnost arhivov	b)	35.120	proizvodnja in popravilo čolnov	d)
92.521	dejavnost muzejev	b)	36.220	proizvodnja nakita in podobnih izdelkov	d)
92.522	varstvo kulturne dediščine	b)	36.300	proizvodnja glasbil	d)
55.100	dejavnost hotelov in podobnih obratov	b)	36.400	proizvodnja športnih izdelkov	d)
55.210	dejavnost planinskih domov in mladinskih prenočišč	b)	36.500	proizvodnja igralnih pripomočkov in igrač	d)
55.220	dejavnost kampingov	b)			

- Sektor reprodukcije, ki je pomemben, saj so kulturni proizvodi namenjeni množični potrošnji. Sem spadajo ekonomske dejavnosti ki poustvarjajo ideje sektorja nastajanja vsebine in jih proizvajajo v masovne produkte za prodajo na trgu, torej razne aktivnosti založništva, proizvodnja nosilcev zvoka, slike, multimedijskih vsebin (CD ROM, DVD ROM) in podobno.
- Proizvodni sektor, ki skrbi za to, da se ideje sektorja nastajanja vsebine udejanjijo v obliki prototipov. Ta sektor zagotavlja tudi surovine in orodje za reprodukcijo kulturnih proizvodov.

Nadalje je Pratt za vsakega od navedenih sektorjev kulturne industrije določil dejavnosti iz Standardne klasifikacije dejavnosti – SKD (preglednica 19). Ta opredelitev kulturne proizvodnje je kljub očitkom, da je preširoka in zajema tudi dejavnosti, ki so le obrobno povezane s kreativno proizvodnjo, postala najširše uporabljana metoda določanja kulturne proizvodnje v mestih in regijah. Omenimo samo mesta kot so Dunaj (Kulturdokumentation in ostali 2004), London (Pratt 2004b) ter nekatere regije v Angliji (Pratt 2004b).

Ožje opredelitve kulturne proizvodnje skušajo odpraviti glavne pomanjkljivosti Prattove in Scottove definicije, ki je po mnenju nekaterih avtorjev presplošna in premalo natančna (na primer Gibson in Kong 2005, 543). Po njihovem mnenju kulturno proizvodnjo definirajo delovni proces, organizacija dela in uporaba sodobnih tehnologij, skratka človeški vložek, in ne le končni proizvod.

Skladno s to opredelitvijo kulturno proizvodnjo predstavljajo podjetja, ki so značilno organizirana v manjše poslovne subjekte, kjer je delo neformalno, pogodbeno, zato je mobilnost delavcev med podjetji visoka. Najpomembnejša lastnost pa je zблиževanje kreativne oziroma kulturne proizvodnje s sodobnimi tehnologijami. Zблиževanje izdelovalcev programske opreme za računalnike ter telekomunikacijskih in informacijskih podjetij je povzročilo pravo revolucijo na gospodarskem področju. Pojavili so se novi načini razširjanja informacij in s tem tudi prodaje vsebine: kabelska televizija, mobilna telefonija, svetovni splet. Vendar pa sodobna tehnologija ni le način razširjanja kulturnih vsebin, ampak je tudi način proizvodnje in potrošnje.

Pratt (2000a, 425) tako kot najbolj zgovoren primer zблиževanja kulturne proizvodnje in tehnologije omenja nastanek tako imenovanih multimedijskih ali večpredstavnostnih vsebin. Ta izraz, ki se vse bolj uveljavlja, pomeni združevanje človeškega vložka (kulturne, medijske vsebine) z naprednimi tehnologijami. »... *Gre za združevanje besedila, zvoka in podob v enoten format, ki ga obvladuje računalnik* ...« piše Pratt (1999, 4). Ker iz tega zблиževanja izhaja ožja opredelitev kulturne industrije, lahko vanjo uvrstimo vsa podjetja, ki so sposobna združiti človeški, ustvarjalni vložek, namenjen zabavi, informiranju ali komuniciranju, s sodobnimi tehnologijami in ustvariti nek nov proizvod, ki postane intelektualna lastnina. Sem lahko spadajo različne dejavnosti spletnega oblikovanja ali razvoja računalniških programov, še zlasti tiste, ki so povezane s prodajo podob, zvoka in besedila (razni spletni brskalniki, grafični predvajalniki, večpredstavnostni predvajalniki in podobno).

Gibson in Kong (2005, 545) menita, da je pomemben segment kulturne proizvodnje prodaja intelektualne lastnine in trgovanje z njo. Poleg podjetij informacijskega sektorja (založništvo, telekomunikacije, glasba, film) s temi pravicami trgujejo tudi podjetja oblikovanja, medijskih raziskav, oglaševanja in podobno. Zato so v nekaterih študijah za empirično ovrednotenje kulturne proizvodnje poleg klasičnega informacijskega sektorja upoštevali še dodatne dejavnosti (Pattinson Consulting 2003). Ožja opredelitev vključuje manj dejavnosti kot širša, saj vključuje le tiste ekonomske aktivnosti, ki proizvajajo nematerialne proizvode in trgujejo z intelektualno lastnino (preglednica 20).

Glavna razlika med širšo in ožjo opredelitvijo kulturne proizvodnje pa je v tem, da ožja ne vključuje sektorja proizvodnje in je osredotočena le na tiste dejavnosti, ki so sposobne ustvarjati in trgovati z intelektualno lastnino, širša opredelitev pa vključuje tudi dejavnosti proizvodnje, na primer pohištva, tekstila, igrač in podobnih artiklov.

V mestu je pomen kulturne industrije večplasten. Najlažje ovrednotimo ekonomski pomen. Tako Montgomery (2007, 47) navaja, da je kulturna industrija v Združenem kraljestvu leta 2001 prispevala 8,2 % celotnega BDP. Značilna je hitra rast tega sektorja, saj dodana vrednost narašča za 8 % letno, kar je skoraj štirikrat hitreje od povprečne gospodarske rasti. Kljub temu, da kulturna proizvodnja vključuje

nematerialne proizvode, Montgomery omenja, da je leta 2001 prispevala kar 4,2 % celotnega državnega izvoza, pri čemer je bila letna izvozna rast kar 15 %. Kulturna proizvodnja je ekonomsko pomembna tudi z vidika zaposlovanja delovne sile. V Združenem kraljestvu je leta 2001 zaposlovala 1,1 milijona delavcev, pri čemer je bila zabeležena 3-odstotna letna rast (Montgomery 2007, 51). Posebno hitro rast so imele dejavnosti razvoja programskih paketov (programiranje), oblikovanja in mode, filma, videa in fotografije. Podobne vrednosti, ki izkazujejo rast tako v dobičkih kot v zaposlovanju, Montgomery navaja tudi za druge države.

Preglednica 20: Dejavnosti ožje opredelitve kulturne industrije.

SKD šifra	naziv dejavnosti
22.110	izdajanje knjig
22.120	izdajanje časopisov
22.130	izdajanje revij in periodike
22.140	izdajanje posnetih nosilcev zvočnega zapisa
22.150	drugo založništvo
72.210	razvoj in založba programskih paketov
74.400	oglaševanje
74.871	prirejanje razstav, sejmov in kongresov
74.872	oblikovanje, aranžerstvo, dekoraterstvo
92.110	snemanje filmov in video filmov
92.200	radijska in televizijska dejavnost
92.310	umetniško ustvarjanje in poustvarjanje
74.130	raziskovanje trga in javnega mnenja
72.400	omrežne podatkovne storitve

Vendar vloga kulturne proizvodnje v mestu nista le ustvarjanje dobička in povečevanje zaposlovanja, ampak so posledice tudi prostorske, saj se lahko spremenita videz in celotna socialna zgradba posameznih mestnih četrti. Montgomery (2007), pa tudi Hutton (2004a, 2004b) omenjata nastanek kulturnih četrti (*cultural quarters* ali *cultural districts*), vendar ne v smislu zgoščevanja na primer muzejev ali drugih tradicionalnih kulturnih objektov. Gre za zgoščevanje manjših podjetij v določenih mestnih četrtih in vseh spremljajočih dejavnosti, od tradicionalnih kulturnih do tako imenovane večerne ekonomije (*evening economy*), ki predstavlja mešanico prostočasnih, trgovskih, zabaviščnih in rekreativnih dejavnosti. Te omogočajo živahno družabno življenje z možnostmi navezovanja neformalnih stikov in oblikovanja socialnih mrež ter s tem spodbujanja procesa ustvarjalnosti.

Ključno vlogo pri prostorskem razmeščanju teh dejavnosti imajo človeški in družbeni kapital ter ugodni mikrolokacijski dejavniki. Drake (2003) in Hutton (2004a, 2004b), menita, da se tovrstna podjetja osredotočajo tam, kjer je prijetno okolje (*ambient*), ki omogoča tako formalne kot tudi neformalne stike med značilno povezanimi in soodvisnimi podjetji. V večini primerov gre za aglomeracije podjetij na mikroravni v posameznih mestnih četrtih, znotraj mestnega jedra. Značilnost podjetij kulturne proizvodnje je namreč v načinu dela, ki zahteva dobro dostopnost delovne sile in njenih akterjev ter njihovo medosebno komunikacijo. Tako je Hutton (2004a) ugotovil, da se specializirane storitve (kulturna industrija ali »nova ekonomija mestnega središča«, kot jo sam poimenuje) najraje naselijo v starejših zapuščenih industrijskih conah v mestnem središču ali njegovi bližini, druga privlačna lokacija pa so posamezne četrti v mestnem središču oziroma v osrednjem poslovnem središču mesta, ki nastanejo bodisi sponzno, zaradi mikrolokacijskih dejavnikov, bodisi načrtovano, s pomočjo lokalnih oblasti.

Drake (2003) je na podlagi anketiranja delavcev v specializiranih storitvah empirično ugotavljal mikrolokacijske dejavnike v posameznih mestnih četrtih. Zanimiva je ugotovitev, da je najpomembnejši dejavnik estetsko okolje, ki je lahko samo po sebi vir navdiha in ustvarjalnosti. Drugi najpomembnejši lokacijski

dejavnik so vzpostavljene socialne in kulturne mreže. Mrežo lahko opišemo kot skupno delo akterjev, ki imajo podobne cilje in delujejo na podlagi zaupanja. Zaradi njihovega medsebojnega sodelovanja si akterji zagotavljajo znanje, zato so na trgu bolj konkurenčni (Nared 2007, 54). Če želi biti določeno podjetje uspešno, se mora umestiti v tisti prostor, kjer poteka druženje, oziroma, kjer so že vzpostavljeni določeni družbeni odnosi, značilni za kulturno proizvodnjo. Zanimarjiv ni niti tretji dejavnik, ki govori o tem, da imajo določene mestne četrti večji ugled in tradicijo. Uglednost in imidž določene lokacije imata dejansko veliko vlogo pri razmeščanju določenih ekonomskih aktivnosti v prostoru. Rezultat ustreznih družbenih in ekonomskih odnosov v določenem okolju je aglomeracija specializiranih storitev, pri čemer igrajo bistveno vlogo dejavniki endogene gospodarske rasti s poudarkom na mrežnem povezovanju, človeškem in družbenem kapitalu, inovacijah in nenehnemu učenju. Skratka, gre za izid ustvarjalnega okolja (Nared 2007, 57).

Montgomery (2007) je navedel številne primer osredotočanja kulturne industrije v mestih. Najbolj zgovorni primeri so dublinski Temple Bar, londonski SoHo, del pariškega Le Maraisa. Omenja tudi druge zanimive primere. Tako je na primer v Helsinkih takšna četrt nastala v opuščeni tovarni kablov. Združuje več kot 100 posameznikov, delujočih v kulturni proizvodnji. V Amsterdamu je takšna četrt nastala na območju opuščene plinarne (Westergasfabriek) in je sčasoma postala eden od bolj modnih in prestižnih mestnih predelov.

Rast teh specializiranih storitev ali kulturne industrije v mestih je del splošne terciarizacije prostora in nadomeščanja ekonomskih dejavnosti, ki so bile nekoč povezane z industrijo. Kulturna industrija ne nek način pooseblja postfordističen način gospodarjenja, saj sta njeni glavni značilnosti ustvarjalnost in velika fleksibilnost proizvodnje ter delovne sile.

5.2.4 DEKONCENTRACIJA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI

To podpoglavje je namenjeno vlogi aktualnih ekonomskih sprememb pri urbanizaciji oziroma njeni pojavi obliki – suburbanizaciji. Potem ko smo predstavili splošne značilnosti obeh temeljnih procesov deindustrializacije in terciarizacije, želimo narediti korak naprej in oba procesa predstaviti znotraj konteksta splošnega urbanega razvoja.

Deindustrializacija in terciarizacija kot značilna procesa, ki označujeta prehod v postindustrijsko mesto, nakazujeta pomembne prostorske spremembe v mestu. Oba procesa sta v bistvu le del širših družbenih sprememb, ki se dogajajo na globalni ravni. »... Gre za nove težnje v urbanem razvoju ...«, pri čemer se spreminjata prostorska struktura mest in njihov pomen v odnosu do okolice (Ravbar 1992, 55). Podobno ugotavlja Drozg (2006, 10): *»... Terciarizacija, motorizacija, drugačen način bivanja, vse to botruje razselitvi urbanih dejavnosti v okolico. ... Očitno je namreč, da se v obmestja prenaša velik del gospodarskih dejavnosti, da postaja obmestje kraj bivanja vedno večjega števila prebivalcev in razvojno dinamično območje ...«.*

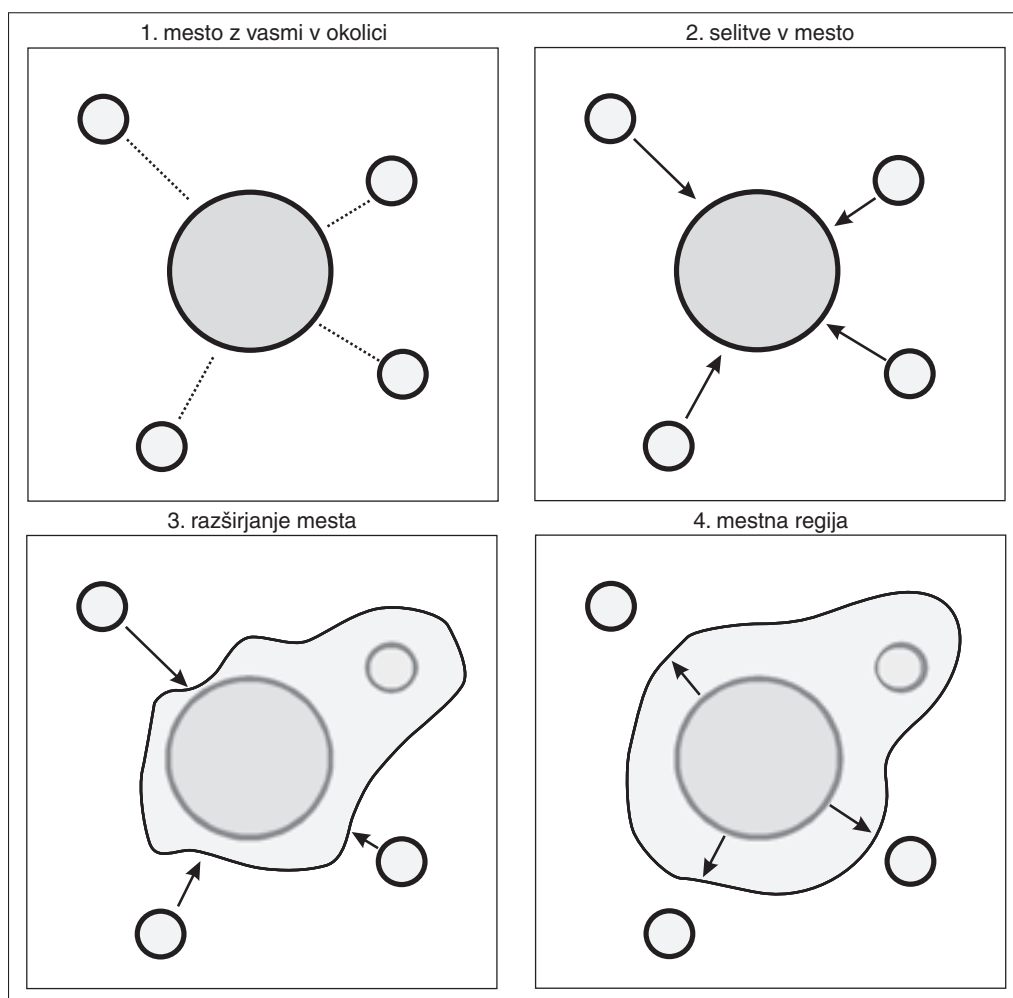
Človeške ekonomske aktivnosti so namreč neločljivo povezane z urbanizacijo. Dolgo je veljalo, da je industrializacija tesno povezana z urbanizacijo, katere glavna značilnost je bila koncentracija. Ta se je odražala kot množično preseljevanje ljudi s podeželja v mesta, kjer je industrija nudila številna delovna mesta. Pozna industrializacija je pomenila prelomnico tudi za slovenska mesta.

Drugo večjo prelomnico predstavlja terciarizacija in deindustrializacija mest, ki v večini razvitih dežel poteka nekako od sredine sedemdesetih let 20. stoletja. Ob tem se je spremenila prostorska razmešitev delovnih mest, povečali sta se mobilnost prebivalstva in socialna diferenciacija. Postindustrijska faza urbanizacije je zato drugačna, saj ekonomskim aktivnostim sledijo tudi spremembe v razmestitvi prebivalstva in delovnih mest. Praviloma gre za dekoncentracijo prebivalstva iz tradicionalnih mestnih središč na obrobje, bodisi v obmestja bodisi v manjša in bolj oddaljena naselja. Ta proces se najpogosteje označuje z izrazom suburbanizacija (Ravbar 1992). Soja (2002, 151) je ta proces poimenoval kar reteritorializacija prostora, saj se izoblikujejo novi prostorski odnosi, ki so v mnogočem diametralno nasprotni od industrijsko zasnovanega, modernističnega urbanega razvoja.

V tem delu knjige prikazujemo odnos med ekonomskim in urbanim razvojem. Na podlagi spoznanj ter svetovne in domače literature želimo prikazati težnje prostorskega urbanega razvoja v razmerah ekonomske preobrazbe, še zlasti pa nas zanima razmerje med centrifugalnimi in centripetalnimi silnicami v razmeščanju gospodarskih aktivnosti (dekoncentracija proti dekoncentraciji).

5.2.4.1 Povezanost urbanizacije in ekonomskih procesov

Potek urbanizacije sta v prejšnjem stoletju predstavila Van der Berg in Klassen (citirana v Ravbar 1990, 190 in Rebernik 2004, 59). V prvi fazi poteka urbanizacija, suburbanizacija pa je druga faza v urbanizacijskem ciklu, ko narašča število prebivalcev zlasti na mestnem obrobju, manj pa v središču. V določenem trenutku absolutne decentralizacije prebivalstvo močno narašča le še na obrobju mesta, medtem ko se v središču začne zmanjševati. V celotni mestni regiji se število prebivalcev ne zmanjšuje, kar gre zlasti na račun močne rasti prebivalstva na obrobju. Če je upad prebivalstva v središču močnejši

Slika 39: Značilne faze urbanizacijskih procesov (Ravbar 1992, 100).

od rasti na obrobju, je rast prebivalstva v mestni regiji negativna in začne se tretja faza, imenovana deurbanizacija.

Razvojne stopnje v urbanizaciji z vidika prostorskega razvoja je prikazal Ravbar (slika 39), ki razlikuje štiri faze urbanizacijskih procesov. Prva skica prikazuje predindustrijsko dobo, ko so bila mesta praviloma manjša in so za kmečko zaledje opravljala upravno in storitveno funkcijo. Druga in tretja skica prikazuje značilne odnose v industrijskem mestu, ko se le-to zlasti zaradi deagrarizacije in priseljevanja s podeželja širi prek svojih meja (Ravbar 1992, 101). Zadnja slika prikazuje gibanje prebivalcev iz mesta v obmestja in nastanek mestne regije, ki je značilna za zaključno stopnjo postindustrijske urbanizacije in jo označuje suburbanizacija. Suburbanizacija je proces, ki se opisuje s strukturnimi, fiziognomskimi in funkcijskimi spremembami, ki so v največji meri povezane z razseljevanjem prebivalstva in razpršitvijo delovnih mest ter individualne stanovanjske gradnje (Ravbar 2005a, 31). Nekateri avtorji opozarjajo, da je bila suburbanizacija sprva bolj »populacijska«, ko so se obmestna naselja začela širiti na račun prebivalstva iz mestnih središč. Po letu 1990 pa je bilo v Sloveniji značilno, da so se v primestno obrobje in obmestna naselja začele širiti tudi ekonomske aktivnosti, sprva zlasti oskrbne, pozneje tudi proizvodne (Drozg 2006; Bontje in Burdack 2005).

Druga in tretja faza torej prikazujeta industrijski urbani razvoj v razvitem svetu in tudi v Sloveniji. Značilna zanj je bila koncentracija delovnih mest in tudi prebivalstva. Za Slovenijo je sicer značilno, da je industrializacija bolj vplivala na koncentracijo delovnih mest, saj je naselbinski sistem še vedno precej razpršen, saj kar polovica ljudi živi v manjših naseljih, ki pa so skoraj povsem odvisna od mest (Černe 2004). Kljub vsemu je industrializacija tudi v Sloveniji pomenila demografsko, predvsem pa gospodarsko rast mest. Začela se je sicer že po 1. svetovni vojni, a je svoj vrhunec dosegla v šestdesetih letih 20. stoletja, ko je bila podkrepljena z ideologijo v takratnem socialističnem družbenem redu. V planškem gospodarstvu so poseben pomen dobila manjša mesta, ki so kar naenkrat dobila industrijske obrate in s tem delovna mesta, to pa se je odrazilo v njihovi hitri urbanizaciji. To je še zlasti veljalo za manjša mesta v bližini Ljubljane in Maribora, na primer Grosuplje, Domžale, Kamnik, Litijo, Slovensko Bistrico in Ruše. Ta urbani razvoj, povezan z značilno industrializacijo, ima še vedno opazne posledice: kot smo ugotovili v 5. poglavju, je glavna družbenoekonomska značilnost slovenskega urbanega sistema nadpovprečna industrializiranost zlasti manjših mest.

V tem delu nas zanima predvsem vpliv ekonomske preobrazbe na prostorsko zgradbo mesta. Industrializacija je povzročila koncentracijo delovnih mest v urbanih naseljih, kar je imelo za posledico njihovo prostorsko in prebivalstveno rast. Mesta so se sprva napajala s priseljenci s podeželja, pozneje pa z dinamičnim notranjim razvojem zaradi številnih delovnih mest, ki so nastala znotraj mesta. Industrija se je praviloma umeščala v industrijske cone, ki so sledile klasičnim lokacijskim dejavnikom. Nastajale so znotraj ali na robu strnjenegega dela mesta, ob prometnicah (sprva železnici), ki so delovni sili zagotavljale dobro dostopnost.

Do bistvene spremembe je v razvitih deželah prišlo po 2. svetovni vojni, v nekaterih državah z dolgotrajno industrijsko tradicijo pa tudi že prej, v ZDA na primer že v drugi polovici 19. stoletja (Rebernik 2004a, 55). Prišlo je do dekoncentracije poselitve, ko se je prebivalstvo iz strnjenegega dela mesta začelo seliti na njegovo obrobje in v obmestja. Sprva je bila to domena višjih družbenih slojev, ki so ob geslu »živeti v zelenju« iskali kakovostnejše življenjsko okolje, pozneje so jim sledili tudi srednji in nižji sloji. Suburbanizacijo je omogočala zlasti povečana mobilnost prebivalstva, ki je bila posledica izboljšane cestne infrastrukture in nagle motorizacije (Drozg 2006; Ravbar 1992). Vendar je bila dekoncentracija omejena zgolj na prebivalstvo, saj so bile v mestih še vedno osredotočene ekonomske aktivnosti in s tem delovna mesta.

Do sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja sta bili glavni značilnosti suburbanizacije v razvitem svetu množične selitve iz mest in rast obmestnih naselij zlasti na račun gradnje enodružinskih hiš. Suburbanizacija ekonomskih aktivnosti se je začela šele po krizi fordizma in uveljavitvi postfordističnega načina gospodarjenja. V razvitih državah Severne Amerike in zahodne Evrope ter v Avstraliji in na Japonskem je prestrukturiranje gospodarstva potekalo predvsem v obliki čedalje

močnejše deindustrializacije in terciarizacije. Število delovnih mest se je pričelo povečevati v obmestnih naseljih, medtem ko so urbana središča začela nazadovati (Bontje in Burdack 2005, 27). V razmerah postfordizma je bila za podjetja zlasti zaradi nižjih cen zemljišč, večjih prostorskih zmogljivosti in kakovostnejšega okolja ugodnejša lokacija v suburbaniziranem prostoru znotraj urbane regije. Tradicionalne industrijske cone v mestih so zaradi onesnaženosti, manjše varnosti (kriminal, požari ...) in slabše dostopnosti postale manj privlačne.

Novejša, tehnološko intenzivnejša industrija in z njo povezane storitve so zato iskale lokacije, ki so bile praviloma zunaj tradicionalnih, fordistično zasnovanih industrijskih con. Omenjali smo že mehke lokacijske dejavnike, med katerimi prednjačijo ugodne razmere za delo, prijetno okolje (ambient), dobra dostopnost do izobražene delovne sile, možnosti interakcije in povezovanja s podobnimi podjetji ter izobraževalnimi ustanovami.

Bontje in Burdack (2005, 27) omenjata »... *ново географско делitev dela* ...«, saj nekdanja prevladujoča vloga mestnih središč vse bolj ogrožajo predmestja in manjša naselja v obmestjih. Predstavlja tudi novo hierarhično zasnovano glede na razporeditev delovnih mest. Če je v industrijskem mestu veljala stroga hierarhija, kjer se je število delovnih mest zmanjševalo premo sorazmerno s strnjenoostjo in gostoto poselitve, se je to korenito spremenilo. Za postindustrijsko mesto velja, da obstajajo številne specializirane zaposlitvene koncentracije, ki sestavljajo policentrično ekonomijo znotraj mestne regije.

Torišče sodobnih družbenoekonomskih raziskav mest je moralo zaradi ekonomske suburbanizacije zamenjati prostorsko merilo, saj raziskovanje zgolj kompaktne mesta ni več zadostno. Raziskave urbane ekonomije tako zajemajo celotno mestno regijo oziroma »regijsko mesto«, kot ga je poimenoval Drozg (2006) in pred njim kot *zwischenstadt* Sieverts (2003). Nekdanja obmestna naselja so namreč zaradi pridobitve ekonomskih funkcij postala dokaj neodvisna in niso več spalna naselja z zgolj bivalno funkcijo. Funkcijski odnos med obmestjem in središčnim mestom je postal bolj raznolik. Sodobno mestno regijo označujejo tesnejša povezanost med naselji, razvoj socialne in kulturne infrastrukture v obmestjih in prometna prepletenost, vsemu temu pa botruje zlasti gospodarski preboj obmestnih naselij. Drozg (2006) in že prej Friedmann (1995) sodobno mestno regijo, kjer se prebivalstvena in gospodarska preobrazba obmestij razvija neodvisno od mestnega središča, označujeta kot »regionalno mesto«. V tej knjigi ohranjamo izraz mestna regija, saj gre za kakovostno nadgradnjo klasičnega pojma urbana regija, ki vključuje gospodarska ter družbena razmerja med mestom in njegovim zaledjem (Vrišer 1984, 61).

5.2.4.2 Oblike dekoncentracije ekonomskih aktivnosti v mestu in mestni regiji

Suburbanizacija ekonomskih aktivnosti je po mnenju mnogih avtorjev temeljna značilnost preobrazbe iz industrijske v postindustrijsko družbo in je logično nadaljevanje »... *demografske eksplozije in razširitve urbanizacije v obmestjih* ...« (Ravbar 2005a, 33). Dejansko gre za suburbanizacijo industrijskih in storitvenih dejavnosti, ki sledijo demografskim tokovom in predstavljajo razpršitev urbanega načina življenja tudi v poprej nemestna naselja.

Dekoncentracija ekonomskih aktivnosti in nastajanje sodobne mestne regije glede na geografski položaj potekata različno. Ta proces je bil najbolj izrazit v ZDA in Kanadi. Tam se je uveljavil izraz *edge city* ali 'robno mesto', ki ga je leta 1991 med prvimi uporabil Garreau. V bistvu pomeni nastanek povsem novega mesta ali tehnopolisa na obrobju večjega mesta. Robno mesto nastane iz manjšega obmestnega ali podeželskega naselja in v zelo kratkem času razvije številne gospodarske funkcije, zlasti tiste, ki so povezane s tehnološko intenzivno industrijo in storitvami. Za določitev robnega mesta je Garreau postavil pet meril: velikost pisarniških prostorov (vsaj 500.000 m²), velikost prodajnih površin v trgovini na drobno (vsaj 56.000 m²), presežek delovnih mest nad prebivalci, mesto mora biti »entiteta« oziroma z njim se morajo prebivalci poistovetiti in biti mora povsem drugačno kot je bilo pred 30 leti. Kot najbolj izrazit primer robnega mesta se omenja Palo Alto, mesto v Silicijski dolini v neposredni bližini aglomeracije San Francisco. V njem je sedež številnih visokotehnoloških podjetij (HP, Xerox, Amazon, Lockheed Martin ...) in priznane univerze Stanford (Castells in Hall 1994).

V severozahodni Evropi dekoncentracija ekonomskih aktivnosti ni potekala tako očitno kot v Severni Ameriki. Proces se ne odraža v rasti povsem novih mest, ampak ima manjše pojavnostne oblike in se pojavlja v grozdi ali v obliki »policentrične mreže« (Bontje in Burdack 2005, 30). Policentrična mreža se pojavlja znotraj obstoječega naselbinskega omrežja oziroma mestne regije, ponavadi v neposredni bližini večjih in srednje velikih mest. Po mnenju nekaterih avtorjev je ta policentričnost v prvi vrsti posledica doslednega prostorskega načrtovanja, tako imenovane »koncentrirane dekoncentracije«, ki ljudem omogoča bivanje v suburbaniziranem okolju, vendar v zgoščenih obliki v okolici mest in obmestnih naselij (Černe 2004). Zato imajo ta nova ekonomska središča v severozahodni Evropi še vedno močne povezave s tradicionalnimi mestnimi središči, medtem ko je povezava med severnoameriški robni mesti in tradicionalnimi mestnimi središči šibkejša. Razlika v razvoju urbanih regij v Evropi in Severni Ameriki je tudi v tem, da so v Evropi obmestna naselja tradicionalnim urbanim središčem komplementarna, medtem ko robna mesta v Severni Ameriki z njimi pogosto tekmujejo. Urbana središča so zaradi dekoncentracije ekonomskih aktivnosti izgubila del funkcij in določen delež prebivalstva, a evropski mestni sistem ravno zaradi bolj uravnoteženega razvoja in komplementarnosti ohranja dokaj policentrično zgradbo s prevlado srednjevelikih mest. Bagnasco in Le Gales (2000) celo menita, da decentralizacija ekonomskih aktivnosti in suburbanizacija evropskih mest nista prizadeli saj so urbana središča še vedno najbolj zaželen kraj bivanja in obenem kraj delovanja številnih ekonomskih ter kulturnih dejavnosti.

Države, ki izhajajo iz socialističnega družbenega reda, imajo bolj raznolik urbani razvoj. Zaradi poznega prevzema kapitalističnega družbenega reda so v fazi velike preobrazbe, katere rezultati še niso znani. Nekateri opažajo, da zlasti velike metropolitanske regije sledijo severnoameriški poti urbanega razvoja z značilno razpršeno poselitvijo. Primera sta mestni regiji Varšave in Budimpešte. Spet druge stopajo po »evropski poti« z bolj policentrično sestavo (Bontje in Burdack 2005). Prehod iz fordističnega v postfordističen način proizvodnje se je zgodil v zelo kratkem obdobju, zato so ti procesi pospešeni in intenzivnejši – omenjali smo že intenzivnost deindustrializacije tik po letu 1990 v nekaterih slovenskih mestih, denimo v Mariboru, na Jesenicah in v Trbovljah. Za postsocialistične države velja tudi, da suburbanizacija prebivalstva in ekonomskih aktivnosti poteka sočasno in ne zaporedno kot v preostali Evropi, kjer je suburbanizacija ekonomskih aktivnosti sledila z večdesetletnim zamikom. Proces suburbanizacije so še toliko bolj očitni, ker je kakovost bivanja v tipično socialistični gradnji (blokovne soseske) slabša, zato si je o po političnih spremembah prebivalstvo začelo množično iskati boljše bivalne razmere v obmestjih. Podobno velja tudi za industrijo, saj so bile industrijske cone praviloma izrazito monostrukturne, z neurejenimi okoljevarstvenimi in sanitarnimi lokacijskimi razmerami, kamor novi investitorji niso želeli vlagati.

Slovenija sicer deli usodo z drugimi postsocialističnimi državami, toda med našo državo in njimi obstajajo pomembne razlike. Slovenska suburbanizacija prebivalstva ni nov pojav, saj je potekala že osemdesetih let 20. stoletja, zlasti v okolici Ljubljane, Maribora, Celja, Novega mesta, obalnih mest in na Goriškem. Policentričen razvoj in industrializacija poprej podeželskih naselij sta povzročila za evropski prostor nenačrtovan pojav – dekoncentracijo prebivalstva tudi v okolici malih mest, kot so Kočevje, Sežana, Postojna in Ilirska Bistrica (Ravbar 1992). Prav tako obstajajo razlike v prestrukturiranju gospodarstva. Privatizacija podjetij je potekala postopno in tuji investitorji so imeli otežen dostop na tržišče. Razlika je bila tudi v tem, da je Slovenija prevzela določene tržne pravine gospodarjenja že pred političnimi spremembami, zato je bil tranzicijski šok nekoliko omiljen (Kovačič, Kmet Zupančič in Kušar 2003). Že pred politično-ekonomskimi spremembami so se v storitvena središča preobrazila tudi nekatera slovenska mesta, na primer Nova Gorica in Celje, v Ljubljani pa industrija ni sploh nikoli prevladala nad storitvami. Kljub vsemu pa Slovenija deli določene vidike urbanega razvoja z ostalimi postsocialističnimi državami, zlasti s povečano rezidenčno mobilnostjo prebivalstva po letu 1991 in splošno fizično ter družbeno degradacijo blokovnih stanovanjskih sosesk, ki pa je vseeno manj izrazita kot v primerljivih državah (Rebernik 2004, 142).

Vse navedene značilnosti so zgolj spremenljivke postsocialističnega urbanega in gospodarskega razvoja v Sloveniji, medtem ko raziskav o dekoncentraciji ekonomskih aktivnosti praktično ni, najverjetneje

zato, ker gre za še vedno živ proces. V poglavju o mestnem sistemu smo navedli nekaj značilnosti, ki bi lahko nakazovale določene spremembe. Zlasti zanimivo je dejstvo, da so Ljubljani najbližja mesta začela izgubljati ekonomsko funkcijo in pridobivati bolj bivalno, na primer Kamnik, Domžale in Vrhnika (poglavje 4.7.1). Iz tega lahko sklepamo, da dekoncentracija ekonomskih aktivnosti v Ljubljani ne poteka v smeri najbližjih urbanih središč, temveč v »vmesni prostor«, to je v širša in ožja obmestja. Ravbar (2002, 25) je ugotovil težnjo hitrejšega naraščanja delovnih mest v obmestjih na račun mestnih naselij. V obdobju med letoma 1996 in 2000 je bil pozitiven razvoj delovnih mest v podeželskih naseljih, suburbaniziranih obmestjih in ostalih obmestnih naseljih, medtem ko so industrializirana naselja in mesta izkazovala negativne razvojne težnje. Kljub temu je lokacijska divergenca leta 2000 še vedno kazala, da imajo obmestja v primerjavi s številom delovno aktivnih prebivalcev primanjkljaj delovnih mest (preglednica 21).

Preglednica 21: Spremembe razmerij v rasti delovnih mest po značilnih skupinah naselij v Sloveniji leta 2000 (Ravbar 2002, 26).

tipologija naselij	spremembe števila delovnih mest med letoma 1996 in 2000 (%)	lokacijska divergenca leta 2000 (%)	delež delovnih mest 2000 (%)
mesta	81	155	64
suburbanizirana obmestja	109	73	7
ostala obmestna naselja	102	60	7
industrializirana naselja	98	123	17
podeželska naselja	119	20	5
Slovenija	88	98	100

5.2.4.3 Nekatere značilnosti dekoncentracije ekonomskih aktivnosti in razlogi zanjo

Med storitvenimi dejavnostmi je najbolj značilna dekoncentracija trgovskih dejavnosti in nekaterih storitev, ki so odvisne od lokacije zunaj mesta. Študija CoMET, v kateri so izvedli primerjalno analizo nekaterih evropskih mest je nakazala, da je največjo težnjo h dekoncentraciji opaziti v dejavnosti nepremičninskih, poslovnih in računalniških storitev (Hoppe 2004). Podobno kot trgovske storitve so se tudi te storitve v 20 letih (med letoma 1980 in 2000) iz mestnih središč preselile v suburbanizirano okolico.

Vendar pa je med dekoncentracijo storitvenega in industrijskega sektorja precejšnja razlika. Industrija se je praviloma povsem izselila iz strnjeno pozidanih delov mesta, zlasti na račun nove rasti v obmestjih in konkurence manj razvitih držav, kamor so se preselile delovno intenzivne panoge. Za storitve pa je značilno, da kljub težnji dekoncentracije njihov pomen narašča tako v strnjenem delu mesta kot v obmestjih. Zaradi terciarizacije število delovnih mest narašča v vseh delih mestne regije, od strnjenege dela mesta do suburbanizirane okolice. Vseeno nekateri ugotavljajo, da je terciarizacija intenzivnejša v suburbanizirani okolici (Hoppe 2004, 30).

Dekoncentracija storitev torej ni tako enoznačna kot industrija, saj hkrati poteka rast storitev, nekatere aktivnosti se selijo na obrobje, spet druge pa se osredotočajo v središču. V obmestja se selijo zlasti tiste storitve, ki niso odvisne od osebnih stikov in bližine upravnih storitev ter si določene lokacijske dejavnike delijo z industrijo. To so že omenjene računalniške storitve, nepremičninske in nekatere druge poslovne storitve, kjer so zlasti pomembni infrastrukturna opremljenost, veliko pisarniškega prostora in dobra prometna dostopnost. Na primeru sedmih evropskih mest je bilo ugotovljeno, da se na periferna poslovna območja (*office parks*) v obmestjih selijo izrazito operative storitve, kot so logistična, računalniška, komunikacijska in podobna podjetja, ki potrebujejo veliko pisarniškega prostora. Manjša podjetja, kjer razpoložljivi prostor nima odločilne vloge in pri katerih ni nujno, da poteka gospodarska aktivnost, ampak imajo lahko

v mestnem središču zgolj na primer prodajni salon ali sedež podjetja z upravo, pa ostajajo znotraj strnjenegega mestnega jedra (CoMET ... 2005). Ponekod uporabljajo pojma *back offices* in *front offices* – v prvem primeru gre za pisarne, ki so izrazito operativne in v njih poteka standardizirani delovni proces, zato se locirajo v obmestju; v drugem primeru pa za sedeže podjetij, kjer so vodilne strukture z lokacijo v središču mesta (Rebernik 2004, 55). Dekoncentracija storitev je tako precej bolj selektivna in odvisna od delovnega procesa. Posamezni novi »grozdi« (*clusters*) poslovnih dejavnosti nastajajo s povezovanjem vseh aktivnosti teh dejavnosti na določenem območju mesta (Carter 1972, 234).

Poskusi tipologij poslovnih središč v mestih segajo že kar daleč v preteklost. Carol (1960; povzeto po Carterju 1972, 312) je poslovna središča razvrstil v štiri razrede:

- osrednje poslovno središče (CBD), ki oskrbuje celotno mesto,
- regionalno poslovno središče, ki oskrbuje do 100.000 prebivalcev,
- četrtno poslovno središče, ki ponuja storitve nižjega reda in oskrbuje do 10.000 prebivalcev ter
- lokalno poslovno središče, ki je ponavadi zgostitev lokalnih trgovin.

Berry (1970) je na podlagi študij ameriških mest ustvaril tipologijo poslovnih območij zunaj CBD. Območja je glede na prostorsko obliko razčlenil v tri osnovne tipe:

- poslovna središča,
- poslovne proge, ki nastanejo linearno ob prometnicah, vpadnicah,
- specializirana območja, kot so zabavišča središč, zdravstvena središča in podobno.

Za vsako izmed oblik je izdelal tudi hierarhično lestvico. Tako je poslovna središča razdelil v pet hierarhičnih stopenj, pri čemer je kot najvišja stopnja opredeljeno osrednje poslovno središče mesta (CBD), sledijo pa regionalna, četrtna, lokalna in ostala središča. Poslovne proge je razdelil v štiri hierarhične stopnje, specializirana poslovna območja pa v šest. Johnston (1971; povzeto po Carterju 1972) je ugotavljal značilnosti teh poslovnih območij in ugotovil, da je hierarhični položaj območja tesno povezan s tipom storitev, ki so tam locirane; storitve nižjega reda se osredotočajo v »središčih« ali »progah« nižjega reda, in obratno.

V sodobnosti se z lokacijami poslovnih, zlasti pisarniških območij največ ukvarja Lang, ki je skupaj s kolegom na primeru trinajstih ameriških mest ugotovil, da se pojavljajo v številnih oblikah (Lang, Sanchez in LeFurgy 2006). V osrednjem poslovnem središču (CBD) je še vedno okrog tretjina poslovnih dejavnosti, preostanek pa je razpršen tako znotraj strnjenegega dela mesta kot drugod v mestni regiji. Znotraj strnjenegega dela mesta se izoblikujejo posamezna izolirana območja, kjer gre dejansko za »razlitje« nekaterih dejavnosti iz CBD na bolj ugodna območja, ki jih Lang, Sanchez in LeFurgy (2006, 8) imenujejo »urbane ovojnice« (*urban envelopes*). Zunaj mesta se poslovne dejavnosti rade osredotočajo v že omenjenih robnih mestih (*edge cities*), ki nastanejo s hitro rastjo in krepitevijo zlasti zaposlitvenih funkcij manjših obmestnih naselij. Poslovne cone nastajajo tudi v koridorjih med robnimi mesti in središčem mestne regije, ob pomembnejših prometnicah. Velik del poslovnih dejavnosti v ameriških mestih je lociran zunaj gosto naseljenih mestnih območij, povsem razpršeno in brez natančno določenih meja.

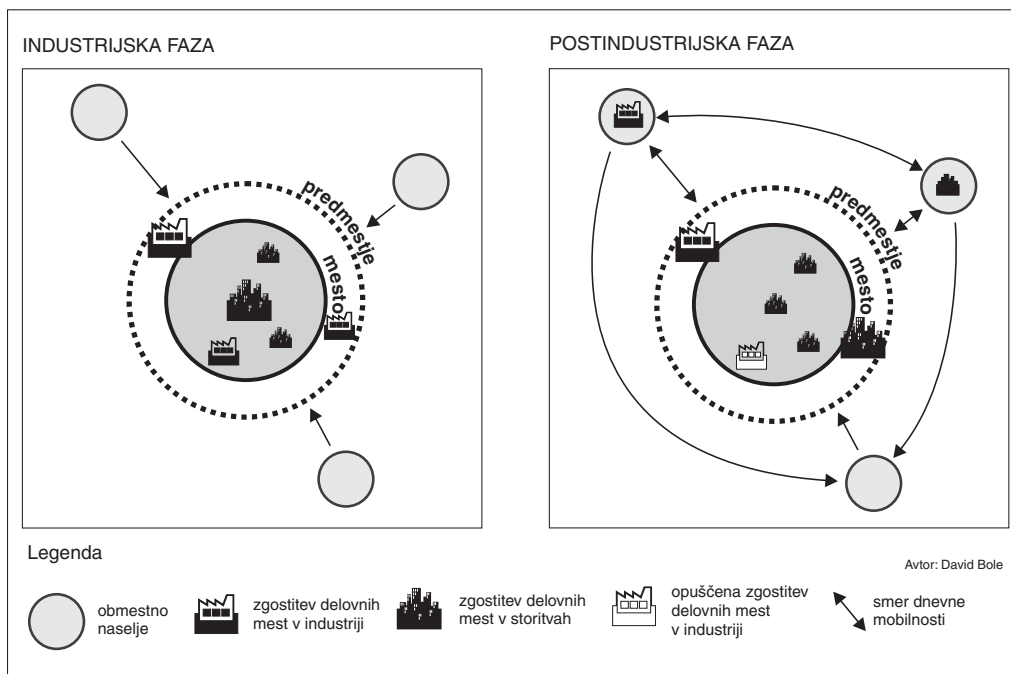
Analiza lokacijskih dejavnikov storitev v sedmih evropskih mestnih regijah (Amsterdam, Barcelona, Berlin, Bruselj, København, Strasbourg in Dunaj) je pokazala, da je najpomembnejši dejavnik promet, zlasti cestna infrastruktura, saj so najpomembnejši dejavnik ceste, drugi najpomembnejši pa opremljenost s parkirišči. Zanimivo je, da sta dejavnika bližine raziskovalnih in znanstvenih ustanov po pomenu povsem v ozadju, šele na 26. in 27. mestu.

Preglednica 22: Razvrstitev lokacijskih dejavnikov storitev po pomembnosti (CoMET ... 2005, 73).

1. lokalni promet (ceste)	6. nepremičnine/cena zemljišč
2. parkirišča	7. prestiž/imidž lokacije
3. bližina poslovnih partnerjev	8. tržni potencial
4. lokalni promet (avtobus, vlak)	9. kvalificirana delovna sila
5. povezanost s cestami	10. razpoložljivost industrijskih in pisarniških površin

Očitno na razmah suburbanizacije storitvenih dejavnosti najbolj vpliva naraščanje osebne mobilnosti in motorizacije. To pa ne velja le za določene storitve, ampak tudi za trgovino. Nastanek sodobnih nakupovalnih središč je namreč neločljivo povezan z avtomobilom, kar smo obravnavali že v prejšnjih podglavjih. Prilagajanje trgovskih središč sodobnemu potrošništvu je sprožilo premik trgovskih storitev na mestno obrobje. Vendar tudi v tem segmentu obstajajo pomembne razlike, saj se največja nakupovalna središča umeščajo bližje strnjenemu delu mesta kot sodobni pisarniški parki ali tehnološke cone. Najpogostejša lokacija je mestno obrobje ali predmestje. Praviloma gre za najnovejše dele z značilno redkejšo zazidavo in dobro prometno dostopnostjo zunaj strnjenege dela mesta. Mestno obrobje je namreč najboljši možni kompromis, saj je dobro dostopno tako mestnemu prebivalstvu kot potrošnikom iz rastočih obmestnih naselij in bolj oddaljenih krajev. Bolj oddaljena obmestna naselja za trgovino (še) niso tako privlačna, saj je razdalja do potrošnikov, ki živijo v urbanih središčih, prevelika. Lokacije nakupovalnih središč so tako praviloma na obrobju mest, ponavadi na območjih opuščeni proizvodnih, prometno-logističnih ali komunalnih con (industrijske, obrtne cone, opuščene deponije in podobno), kjer je dostopnost dobra in so cene zemljišč praviloma nižje (Drozg 2001; Hoppe 2004). Glede na prostorski razvoj se pogosto navaja členitev na »zeleni« (greenfield) in »rjavi« (brownfield) razvoj. Zeleni razvoj pomeni, da se nove ekonomske aktivnosti umeščajo povsem na novo, na prej nepozidanih območjih. Rjavi razvoj pa pomeni, da gre za »reciklažo« opuščeni, praviloma degradiranih industrijskih in podobnih območij.

Spreminjanje položaja industrijskih in storitvenih ekonomskih aktivnosti lahko prikažemo tudi v modelu (slika 40). V industrijski fazi urbanega razvoja, za katero sta značilna fordističen način gospodarjenja in ekonomska koncentracija, je značilno, da v središču strnjenege dela mesta obstaja osrednje trgovsko-poslovno območje, ki se v neoklasičnih teoretskih modelih rabe tal praviloma imenuje osrednje poslovno območje ali CBD. Poleg osrednjega poslovnega območja obstajajo hierarhično podrejena območja, namenjena lokalnemu tržišču znotraj posameznih območij mesta. Industrija je bodisi v fazi

Slika 40: Prikaz prostorskih sprememb industrijskih in storitvenih ekonomskih aktivnosti.

lokaliziranja bodisi selektivnega grozdenja in je praviloma umeščena zunaj mestnega jedra, vendar znotraj okvira strnjenege dela mesta, lahko pa tudi na mestnem obrobju oziroma v predmestjih. Zaradi koncentracije delovnih mest znotraj strnjenege dela mesta je značilna močna dnevna mobilnost iz obmestja proti mestnemu središču.

V postindustrijski fazi, ki jo označujeta postfordističen način gospodarjenja (fleksibilna proizvodnja, kratki proizvodni cikli, iskanje tržnih niš, spremembe v zaposlovanju) in internacionalizacija gospodarstva, osrednje poslovno območje praviloma ne raste in izgublja zlasti oskrbno-trgovsko funkcijo. Ta se seli v predmestja, na opuščena proizvodno-komunalna območja, kjer so nižje cene zemljišč, več razpoložljivega prostora in predvsem boljša dostopnost do potrošnikov iz mesta in celotne mestne regije. V bolj oddaljenih obmestnih naseljih lahko nastajajo posamezni pisarniški parki, logistične cone in podobne dejavnosti, ki niso odvisni od lokacije v strnjem delu mesta. Industrija je v fazi disperzije in prerazporejanja; seli se v bolj oddaljena obmestja z ugodnejšimi razmerami ali zunaj mestne regije (globalizacija). Deindustrializirana območja v mestu so lahko primeren poligon za nastanek novejših, specializiranih storitev, lahko pa tudi propadajo. Zaradi večje funkcijske prepletenosti odnosov med strnjim mestom in suburbanizirano okolico so tokovi dnevne mobilnosti precej bolj razpršeni; iz tega izhaja Sievertsov izraz *zwischenstadt*, ki označuje somestje oziroma dvosmeren odnos med mestom in njegovim zaledjem (Sieverts 2003).

5.2.4.4 Prednosti in slabosti suburbanizacije z vidika ekonomskih aktivnosti

Bontje in Burdack (2005) imenujeta pojavno obliko suburbanizacije ekonomskih aktivnosti »novi ekonomski poli«, za katere je značilno osredotočanje podjetij in s tem delovnih mest. Podjetja si namreč od prostorske koncentracije in bližine obetajo nižje stroške transporta in komunikacije, nižje stroške zaposlovanja zaradi že obstoječe specializirane delovne sile v bližini, nižje stroške poslovanja zaradi skupne infrastrukture in specializiranih storitev, prednost pa naj bi bila tudi bližina okoliških potrošnikov. Od tod izhajajo glavne prednosti dekoncentracije ekonomskih aktivnosti, saj v razmerah globalizacije dekoncentracija omogoča večjo konkurenčnost mestne regije (Ravbar, Bole in Nared 2005). Nova ekonomska središča odlikujeta tudi nadpovprečna vitalnost in rast števila delovnih mest, kar nenazadnje vodi v gospodarsko rast celotne države (Černe 2004, 90). Med prednosti novih ekonomskih središč lahko uvrstimo tudi dejstvo, da potrebujejo mikavnejše okolje (tako splošno pokrajinsko okolje z zelenjem kot kulturno okolje), zato so z vidika trajnostnega razvoja sprejemljivejša od tradicionalnih industrijskih con.

Vendar pa obstaja tudi vrsta negativnih posledic dekoncentracije ekonomskih aktivnosti. Najpogostejše se omenja »disperzija mestnega prostora« oziroma spremenjena podoba kompaktnega mesta (Sieverts 2003; Bontje in Burdack 2005). Evropsko »kompaktno« mesto je dolgo veljalo za idealen način poselitve, saj je imelo veliko poselitveno in ekonomsko gostoto, s tem pa tudi manjšo uporabo osebnih avtomobilov in manjšo potrebo po potratni infrastrukturi. Mnogi raziskovalci (na primer Sieverts 2003) kot posebno nevarnost omenjajo ameriški način dekoncentracije, saj vodi v neko »... vmesno stanje, ki ni niti mesto niti podeželje ...«. Nizka gostota poselitve in pretirana razpršenost dejavnosti v prostoru sta z vidika pomenita prometne infrastrukture neracionalni. Pomenita namreč pretirano odvisnost od osebnega prometa, ki je problematičen z vidika trajnostnega razvoja. Zaradi dekoncentracije prebivalstva in delovnih mest izgublja pomen javni potniški promet, saj ne more slediti potrebam sodobnega človeka, ki zaradi prostorske razpršenosti dejavnosti opravi vse več potovanj, zlasti takšnih, ki niso povezana z delom (Bole 2005; Černe 2004). Pojavljajo se tudi druge slabosti suburbanizacije ekonomskih dejavnosti: izguba zelenih površin v obmestnem prostoru, spreminjanje podeželskih naselij v urbana, pomanjkljiva kulturna identiteta in s tem šibka regionalna zavest prebivalstva, pa tudi družbena segregacija, saj lahko določeni sloji prebivalstva postanejo getoizirani, lahko pa se od preostalega sveta ogradijo prostovoljno (*gated communities* ali 'ograjene soseske') in podobno (Bontje in Burdack 2005; Sieverts 2003; Knox 1995).

O liberalističnem konceptu decentralizirane koncentracije naselbinskega sistema govori tudi Ravbar (2002, 17). Takšen koncept vodi v pospešeno preobrazbo naselij zunaj kompaktnih mest. Paradoksalno

pa se zdi, da je k suburbanizaciji prebivalstva in ekonomskih aktivnosti prispevalo prav modernistično zasnovano prostorsko načrtovanje. Sieverts namreč opozarja, da kljub očaranosti urbanistov s podobami kompaktnega in historičnega mesta, neukrepanje ob dekoncentraciji vodi v njegovo nadaljnje nazadovanje. Dejstvo je, da sodobne ekonomske aktivnosti zahtevajo spremenjene lokacijske pogoje, ki jih v strnjem delu mesta ni. Zlasti industrija in del storitev so od strnjenegega dela mesta povsem neodvisne in ga za svoj obstoj več ne potrebujejo. Ker so nove bivanjske zahteve zlasti »... živeti v zelenem, svoboda gibanja, nizka gostota poselitve, veliko življenjskega prostora ...« (Sieverts 2003), je določene ekonomske dejavnosti nesmiselno siliti nazaj v mesto, saj bi s svojo prisotnostjo zmanjšale privlačnost strnjenegega dela mesta tako za bivanje kot ekonomsko delovanje.

5.2.5 KONCENTRACIJA NEKATERIH EKONOMSKIH AKTIVNOSTI

Največkrat omenjani proces, povezan z ekonomsko preobrazbo, je dekoncentracija ekonomskih aktivnosti. Ustvarja se celo vtis, da je decentralizacija splošno potekajoč proces, ki iz mestnih središč na mestno obrobje prestavlja celoten spekter ekonomskih aktivnosti. Vendar je to precej poenostavljena in do določene mere zgrešena predstava, saj v realnosti poleg dekoncentracije ekonomskih aktivnosti obstaja tudi njihova koncentracija. To velja zlasti za nekatere terciarne dejavnosti, tako tržne kot netržne. Na to dejstvo je opozoril že Soja (2002), ki meni, da so raziskave mestnega prostora deterministične, saj pogosto upoštevajo le suburbanizacijo in tako ustvarjajo vtis, da so procesi v mestu izrazito enosmerni. Dejansko pa so sočasni procesi večsmerni, torej v nasprotujočih si smereh; govorimo o tako imenovani reteritorializaciji prostora.

Nekatere specializirane storitve, pogosto označene s pojmom kulturna industrija, se namreč raje osredotočajo znotraj strnjenegega, historičnega dela mesta. Njihov najpomembnejši lokacijski dejavnik je namreč prestižna lokacija, imidž določene lokacije pa je praviloma vezan na historično jedro, zlasti tam, kjer se zadržujejo premožnejši družbeni sloji. Studija v evropski projekt CoMET vključenih mest je ugotovila, da, kljub splošni dekoncentraciji storitev, središče mesta še vedno ostaja pomembno tudi z ekonomskega vidika. Posebej pomembno je za tiste aktivnosti, pri katerih sta zelo pomembni dnevna medsebojna komunikacija in vertikalna integracija podjetij. Za ta podjetja je lokacija ključna ne toliko zaradi fizične infrastrukture, ampak zato, ker razvijejo določeno pripadnost prostoru in se identificirajo z njim. Tako Pratt (2000a) meni, da je lokaciji v strnjem mestu najbolj privržen tisti sektor ekonomije, ki je najbolj izpostavljen tako imenovanemu »*just in time*« načinu proizvodnje, za katerega je nujen stalen stik s potrošniki, naročniki in proizvajalci. »... Glavni prostorski dimenziji, ki minimizirata stroške, sta fizična bližina in delitev lokacije s podobnimi podjetji ...« (Pratt 2000a, 428).

Za specializirane storitve ima tako najpomembnejša njihova mikrolokacija, zato se pogosto združujejo v manjše grozde na ravni posameznih predelov mesta, sosesk ali celo ulic. Scott (1997, 2004) je empirično dokazal, da potreba po pogostem kontaktu podjetij kulturne industrije »... iz obraza v obraz ...« dejansko vodi v aglomeracijo v strnjem delu mesta. V njihovem primeru ne zadostuje le opremljenost z informacijsko in telekomunikacijsko infrastrukturo, dobro dostopnostjo ter ceneni zemljišči, kajti ta podjetja potrebujejo zlasti stik in »človeško komponento«, ki je v suburbaniziranem okolju nezadostna. Ta potreba po stiku in kontaktu je deloma paradoksalna, saj so v preteklosti nekateri zmotno opozarjali, da vzpon telekomunikacij, zlasti medmrežja in mobilne telefonije, vodi v zmanjšanje potrebe po osebnem kontaktu. Graham in Marvin (2000) sta namreč ugotovila, da povečana raba telekomunikacij povzroča tudi povečano prostorsko mobilnost in ne obratno, kot so trdili »utopisti«. Povečana uporaba telekomunikacij povzroča večje potrebe po potovanjih in s tem mobilnost prebivalstva povečuje. Utopisti ali tehnološki deterministi, kot sta jih poimenovala Graham in Marvin (2000), so namreč menili, da razne oblike komunikacije in dela na daljavo pomenijo konec mesta oziroma urbanosti, saj naj bi se bila potreba po fizičnem kontaktu kritično zmanjšala. Vendar avtorja ugotavljata, da povečana komunikacija in več prostega časa vodita v večje potrebe po osebni komunikaciji, ob tem pa povečata tudi polje aktivnosti in mobilnosti. Dokaze vidita v širitvi zabavišnih središč, mestnega turizma in podobnem.

Obstaja torej določen sektor ekonomije, za katerega je bistvena potreba po formalnem, neformalnem, načrtovanem ali nenačrtovanem kontaktu. Določenih vidiki osebne komunikacije namreč nove tehnologije elektronska pošta, medmrežje, telefonija in podobne ne zmorejo nadomestiti. Ta osebna komunikacija je zlasti pomembna pri ustvarjanju inovacij in učenju (Pratt 2000a). Ker je strnjeno mesto kraj bivanja, dela, prehranjevanja, zabave, oskrbe, učenja in številnih drugih funkcij, je možnost srečevanja in osebnega kontakta vseeno precej večja kot v suburbanizirani okolici.

Vse navedene značilnosti veljajo za specializirane storitve, ki se v literaturi označujejo kot kulturna proizvodnja. Hutton (2004a, 2004b) je empirično ugotovil, da obstaja močna težnja aglomeracije teh storitev v strnjem mestnem jedru. Praviloma gre za dva tipa lokacij:

- Prvi tip so lokacije v historičnem mestnem jedru ali v določenih soseskah z uglednim družbenoekonomskim statusom. Na teh lokacijah se osredotočajo podjetja, ki se ukvarjajo s trženjem, oglaševanjem, večpredstavnostnimi vsebinami (tiskani mediji, spletne vsebine, grafično oblikovanje). Lokacije sovpadajo tudi s tradicionalnimi kulturnimi ustanovami, ki ostajajo umeščene na nekdanjih lokacijah (gledališča, opera, muzeji ...).
- Drugi tip lokacij so »modni« in aktualni prostori blizu mestnega središča, kjer je že prej prišlo do deindustrializacije. Gre za lokacije opuščenih starejših proizvodnih kompleksov, običajno iz zgodnjih obdobj industrializacije, ki so se načrtno ali po naključju ohranile do današnjih dni. Takšni kraji lahko hitro postanejo »modni« in so središča nove rasti. Tipičen primer je dublinski Temple Bar, v Ljubljani pa lahko najdemo primerjavo s Staro elektrarno, Tobačno tovarno in tovarno Rog na obrežju Ljubljane.

Skratka, nekatere dejavnosti imajo drugačne lokacijske dejavnike in se vse bolj osredotočajo v strnjem delu mesta. V primeru kulturne industrije gre za koncentracijo dejavnosti, ki je vezana na življenjski slog, specifičen delovni proces in tudi institucionalno sfero v mestnem središču.

Strnjeno mesto pa je pomembno tudi za nekatere druge ekonomske aktivnosti, zlasti tako imenovane kontrolne funkcije (Sassen 1995, 1999). Gre za nekatere finančne in druge storitvene institucije, katerim je najpomembnejša bližina institucionalnih ustanov in specializiranih podjetij. Med kontrolne funkcije lahko uvrstimo tudi javno upravo in ostale netržne storitve. Friedmann (1995, 29) je zapisal: »... *Geografska decentralizacija potrebuje centralizacijo kontrolnih mehanizmov, saj morajo biti v razmerah globalne ekonomije kontrolne funkcije centralizirane* ...«. Lokacija kontrolnih funkcij ostaja strnjena del mesta oziroma osrednje poslovno območje (CBD).

Osrednje poslovno območje se je v razmerah ekonomske preobrazbe precej spremenilo. Oskrbna oziroma nakupovalna vloga je zaradi dekoncentracije potrošnje znatno nazadovala, vendar je na drugi strani zrasel pomen podjetij, ki proizvajajo finančne, računovodske, oglaševalske, pravne, podjetniške, oblikovalske proizvode. Ti niso namenjeni zgolj domači potrošnji. Tovrstna podjetja delujejo tudi na mednarodnem tržišču in so po svoji naravi izvozno naravnana (Sassen 1995, 68). Lokacija v CBD ali na podobnem območju znotraj strnjene dela mesta ima dve bistveni prednosti:

- Prva prednost je medsebojna bližina soodvisnih podjetij, za katere je značilen postfordističen način gospodarjenja s tesno proizvodno prepletenostjo in osebnimi stiki. Sassnova (1995) navaja primer računovodskega podjetja, katerega storitve prostorsko niso omejene, saj lahko komunicira in s strankami dela globalno, prek velikih prostorskih razdalj. Vendar pa je to računovodsko podjetje odvisno od fizične bližine mnogih drugih podjetij, na primer pravnih, računalniških in programerskih.
- Druga prednost, ki je v literaturi manj izpostavljena, a še vedno pomembna, je dejstvo, da strnjena del mesta še vedno ponuja določeno mikavnost (*cultural amenities*) visoko kvalificirani delovni sili, kar se nenadno odraža tudi v svojskem življenjskem slogu ter z njim povezanimi družbenimi procesi, zlasti gentifikaciji, to je socialni preobrazbi v starejših delih mesta, ko prebivalstvo z višjimi dohodki zaradi naraščajočih cen nepremičnin šibkejšo družbeno sloje »prisili« v izselitev (Rebernik 2004, 58). Gentrifikacija vključuje tudi vizualno preobrazbo in porast cene zemljišč v določenih soseskah, kamor se preseljujejo višji družbeni sloji. Zaradi tega se smatra za del urbane prenove.

Tretja skupina aktivnosti, ki kaže težnjo osredotočanja v mestnem središču, so javne storitve. Da so te močno skoncentrirane v strnjem delu mesta, lahko sklepamo tudi na podlagi prikaza potencialne

dostopnosti do delovnih mest (glej poglavje 4.5). Znotraj Ljubljane je koncentracija dejavnosti javne uprave bolj izrazita kot koncentracija drugih gospodarskih in negospodarskih dejavnosti. Za javne ustanove lahko do določene mere trdimo, da so del kontrolnih funkcij, vendar pa to ne velja za vse. Lokacija javnih ustanov se praviloma ohranja v strnjem delu mesta, saj njihova lokacija ni odvisna od dobičkonosti ali ostalih tržnih mehanizmov. DeVerteuil (2000) je ugotovil, da lokacije javnih ustanov izkazujejo aglomeracijske težnje zaradi pritiska uporabnikov; zgoščene javne storitve na omejenem območju namreč izboljšujejo njihovo dostopnost in ljudem omogočajo, da lahko opravijo več storitev hkrati. K zgoščevanju so še posebej nagnjene nekatere netržne storitve, na primer zdravstvo, socialno varstvo in šolstvo.

Omenjene tri skupine storitev (kulturna proizvodnja, kontrolne funkcije in netržne storitve) so torej tiste, ki ne sledijo splošni težnji dekoncentracije in selitvi iz strnjenegega dela mesta. Gre za dejavnosti, ki jih družita potreba po osebnem stiku s potrošniki in visoka stopnja medsebojne povezanosti (vertikalne integracije). Bolj kot fizični (trdi) lokacijski dejavniki, na primer cena, dostopnost, opremljenost in velikost zemljišča, so jim pomembni estetski in kulturni (mehki) lokacijski dejavniki, na primer imidž ali prestiž lokacije, možnost neformalnih stikov, bližina institucionalnih ali raziskovalnih ustanov in podobno. Kljub dejstvu, da se v literaturi dekoncentracija dejavnosti omenja kot prevladujoč proces, je dejstvo tudi koncentracija nekaterih storitev, kar pomembno vpliva na urbani razvoj zlasti strnjenegega (historičnega) dela mesta.

5.3 PRIMERI PROSTORSKIH POSLEDIC EKONOMSKE PREOBRAZBE LJUBLJANE

V tem poglavju predstavljamo najpomembnejše procese, ki izhajajo iz prehoda v postfordističen način gospodarjenja, na primeru Ljubljane. Izbrani so procesi, za katere menimo, da so nosilci preobrazbe. Obravnavani so v prvem in drugem sklopu tega poglavja. Celoten spekter urbane preobrazbe je v eni sami publikaciji nemogoče obdelati, zato želimo predstaviti nekatere temeljne pojave in njihov prostorski vpliv, predvsem pa tiste, za katere menimo, da izhajajo iz velike družbeno-ekonomske preobrazbe v zadnjih petnajstih letih.

V prejšnjem podpoglavju kot pogloblitni posledici prehoda iz fordistično zasnovanega gospodarstva v postfordističnega omenjamo deindustrializacijo ali reindustrializacijo urbanega prostora. Omenili smo tudi, da reindustrializacija dejansko pomeni preobrazbo klasičnih delovno intenzivnih podjetij v novejša tehnološko intenzivna podjetja z značilnim delovnim procesom (fleksibilna specializacija), čemur sledi tudi vzpon storitvenih dejavnosti (terciarizacija).

Prostorski odraz omenjenih procesov na primeru Ljubljane smo ugotavljali na območjih strnjenegega dela mesta in širšega mestnega območja oziroma mestne regije. Ljubljana se kot nazoren primer ponuja sama od sebe, saj gre za največje in najbolj izrazito središčno slovensko urbano območje. Gre za mesto, ki ima vse značilnosti postfordistične ekonomije, od nadpovprečne vključenosti tujih investorjev do družbenoekonomske usmeritve v storitveni sektor ekonomije. Podobno velja za obalna mesta, Novo Gorico, Celje, satelitska mesta okrog Ljubljane (Domžale, Vrhnika, Grosuplje) in deloma tudi Maribor.

Deindustrializacija v večini primerov vodi v terciarizacijo, saj fleksibilen način proizvodnje in rast potrošnje prinašata vse večji pomen storitvenim dejavnostim. Zato poudarjamo zlasti storitve in njihov vpliv na zgradbo mesta. Razporeditev določenih storitev, povezanih z novo ekonomijo (potrošnja, kulturna proizvodnja, poslovna središča in podobno), je pravzaprav osrednja tema te raziskave, saj skušamo po vzoru Soje (2002) prikazati spremembe ali reteritorializacijo mestnega prostora.

Predstavljamo torej procese, ki izhajajo iz ekonomske preobrazbe v zadnjih petnajstih letih in po našem mnenju pomembno vplivajo na urbani razvoj. Ob tem zasledujemo naslednja izhodišča in raziskovalne cilje:

- Gospodarskih in funkcijskih sprememb se lotevamo na regionalni ravni, torej v mestni (ljubljski) regiji, saj so tudi na tej ravni pomembne spremembe, ki se odražajo na najnižji prostorski ravni, to je znotraj strnjenegega mesta. V literaturi se največkrat omenja suburbanizacija delovnih mest oziroma selitev funkcij v suburbanizirani obmestni prostor.

- Nadaljujemo s pregledom terciarizacije znotraj mestnega prostora Ljubljane. Deindustrializacije in terciarizacije ne obravnavamo ločeno, ampak sočasno, zlasti z nastankom novih poslovnih con. Bistvena teza je, da poteka vse večja dekoncentracija poslovnih storitev iz mestnega središča na deindustrializirana območja mesta, ki tako postajajo nova sekundarna poslovna središča in tekmujejo z osrednjim poslovnim območjem.
- Terciariizacija ima tudi pomembne prostorske posledice in značilnosti, predvsem pri oblikovanju novih prostorov potrošnje. Zato evidentiramo sodobno potrošnjo v Ljubljani, saj ta pomembno vpliva na prostorski razvoj mesta. Posebej se osredotočamo na dekoncentracijo nakupovalnih dejavnosti v mestu.
- Če na eni strani potrošnja in določene poslovne storitve težijo k vse večji dekoncentraciji, so na drugi določene storitvene dejavnosti, ki se čedalje bolj osredotočajo v središču mesta, na posameznih prestižnih lokacijah. Zato predstavljamo empirično analizo dela »ustvarjalnih poklicev« iz sektorja kulturne industrije v Ljubljani.

Vse navedene spremembe so del širše gospodarske preobrazbe mest, ki je značilna tudi v primerljivih državah. Zato predstavljamo model ekonomske preobrazbe v Ljubljani in primerjave z nekaterimi drugimi evropskimi mesti.

Vsi ti procesi so le del procesov, povezanih s postfordistično paradigmo, vendar so najbolj tesno povezani z nastankom nove prostorske zgradbe mesta. Vplivajo na prerazporejanje in spreminjanje odnosov v mestu, na pojav novih razlik in spremenjena razmerja, na primer med tradicionalnim osrednjim poslovnim središčem CBD in novejšimi poslovnimi conami na obrobju, oziroma, v regionalnem smislu med mestom in suburbaniziranimi območji. Rečemo lahko, da po zaslugi teh procesov poteka reteritorializacija prostora in znotraj mesta se vzpostavljajo novi funkcijski ter prostorski odnosi.

Naš namen je torej, da prikažemo temeljne procese, ki so povezani s prostorskimi, geografskimi vidiki ekonomske preobrazbe. Narediti želimo korak naprej in obravnavana teoretična izhodišča testirati v konkretnem prostoru Ljubljane. Zanimajo nas smernice in težnje urbanega razvoja v postindustrijskem mestu, zaključno sintezo pa želimo predstaviti kot model ekonomske preobrazbe Ljubljane.

5.3.1 DEKONCENTRACIJA EKONOMSKIH AKTIVNOSTI V LJUBLJANSKI MESTNI REGIJI

Več o teoriji, razlogih, vzgibih in značilnostih ekonomske dekoncentracije v sodobnem mestu in bližnji okolici je bilo povedanega že na začetku tega poglavja (glej podpoglavje 5.2.4). Gre za težnjo v urbanem razvoju, za katero je značilno, da se določen del gospodarskih dejavnosti iz strnjenegega mesta seli v njegovo okolico (Drozg 2006). Pri tem se oblikujejo novi odnosi med mestom in njegovo ožjo suburbanizirano, pa tudi širšo območje. Vključujejo funkcijske spremembe, saj se določena območja mestnih regij lahko iz zgolj bivalnih (spalna območja) spremenijo v specializirana zaposlitvena središča (Ravbar 2002, 30).

Vsako fazo urbanega razvoja označuje določena zgodovina gospodarskega (kapitalskega) razvoja, ki jo lahko opišemo z značilnimi tehnologijami, vodilnimi zaposlitvenimi sektorji, značilnostmi delovne sile in podobno. Za trenutno postindustrijsko fazo urbanega razvoja je značilna fleksibilna specializacija, ki se odraža v spremenjenih odnosih med proizvajalci. Scott (2007, 5) tako piše: »... *proizvajalci so nagnjeni k spreminjanju proizvodnega procesa in samega proizvoda v pogostih intervalih, s čimer vplivajo na razmerja in povezave, ki jih imajo z ostalimi proizvajalci. ... Proizvajalci morajo biti zato locirani v medsebojni bližini, da lahko v čim krajšem času poiščejo kar najbolj učinkovite rešitve za spremembe proizvodnega procesa* ...«.

Tovrstna aglomeracija ni nov pojav, saj jo je že leta 1890 opisal Alfred Marshall; nenazadnje je tudi podlaga za nastanek klasičnih industrijskih con v mestu. Vendar glavni razlogi za aglomeracijo posameznih proizvajalcev niso več klasični, torej surovine, vrsta delovne sile, prometna dostopnost, bližina skupnega trga in podobno. Gre za aglomeracijo podjetij na podlagi skupne infrastrukture (tehnološke, izobraževalne, družbene, fizične), skupnih informacij, specializiranih odnosov med podjetji (socialne mreže) in nenazadnje tudi zaradi osebnih odločitev visoko izobražene delovne sile. V spremenjenih pogojih

aglomeracije določenemu delu gospodarskih dejavnosti bolj ustrezajo lokacije zunaj strnjenegega dela mesta. Soja (2002, 182) govori o dveh različnih smereh razmeščanja ekonomskih dejavnosti:

- centripetalna smer, ki določene aktivnosti (specializirane storitve, kulturna industrija) osredotoča na območju strnjenegega dela mesta;
- centrifugalna smer, ki teži k decentralizaciji in razpršitvi dejavnosti na mestnem obrobju ter celo zunaj strnjenegega dela mesta, v obmestna naselja znotraj mestne regije.

V tem podpoglavju se osredotočamo na centrifugalno smer, v naslednjem podpoglavju pa obravnavamo iste silnice znotraj strnjenegega dela mesta. Narava prostorskih procesov je takšna, da je potrebno pogosto menjavanje prostorske ravni raziskovanja na relaciji mesto–mestna regija. To sicer ni pogosta praksa v urbani geografiji, kjer so bolj običajne raziskave zgolj ene od treh ravni: makroravni (urbanega sistema), mikroravni (posameznega mesta) in regionalne ravni (mestne regije). Najprej je primer dekoncentracije ekonomskih aktivnosti predstavljen na ravni mestne regije, čemur sledi predstavitev poteka reteritorializacije prostora (dekoncentracija in koncentracija določenih storitvenih dejavnosti) znotraj strnjenegega dela mesta.

5.3.1.1 Opredelitev in zgradba ljubljanske mestne regije

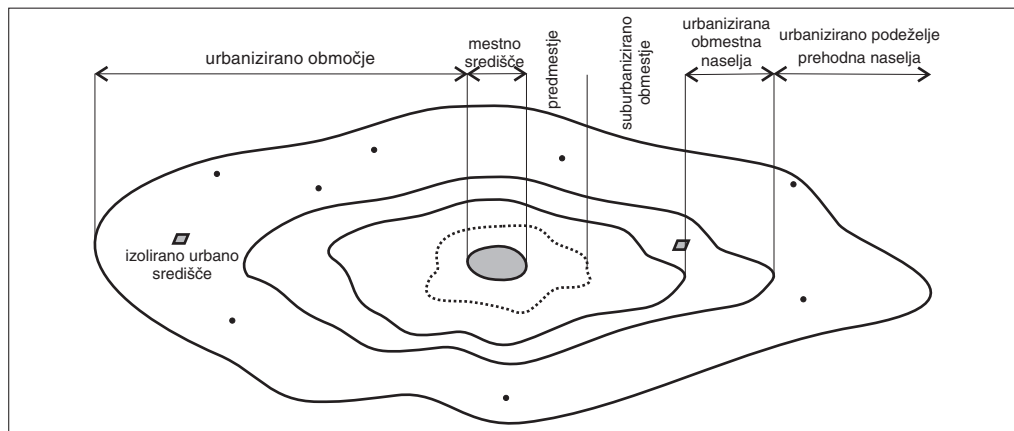
Sodobnejši pogledi na mestno regijo izhajajo iz samega procesa (sub)urbanizacije, ko nastane nova oblika mesta, ki poleg strnjenegega dela mesta zajema tudi njegov obmestni prostor. Lastnosti nekdanjega kompaktnega mesta postajajo vse bolj značilne tudi za obmestje v fizičnem (tip objektov, zazidava), socialnem in gospodarskem smislu (Drozg 2006, 14). Ravbar (1997, 76) omenja, da gre za temeljne spremembe v odnosu med mestom in podeželjem, pri čemer se z oddaljenostjo od mesta njegov vpliv zmanjšuje.

Mestna regija vključuje mestno središče, kjer je osredotočena vrsta dejavnosti in funkcij, na primer stanovanjskih, poslovnih, administrativnih in oskrbnih. Mestnemu središču ponavadi sledi predmestje, ki je še vedno del mesta, a ponavadi z značilno novejšo zazidavo in pogosto specializirano funkcijo (industrijska cona, novejša stanovanjska soseska ...). Mestno središče s predmestjem predstavlja strnjeni del mesta oziroma središče mestne regije (Ravbar 1997).

Vendar pa je koncept mestne regije tesno povezan tudi z razvojem suburbaniziranega območja v okolici strnjenegega dela mesta. Številna naselja, med njimi tudi manjša urbana (satelitska mesta), urbanizirana, prehodna in celo podeželska, postajajo vse bolj povezana s strnjnim delom mesta, tako v funkcionalnem kot v morfološkem smislu. Ta naselja pa se ne povezujejo zgolj z matičnim mestom, ampak tudi med seboj. Že v prejšnjem podpoglavju smo omenjali Bontjev in Burdackov koncept »policentrične mreže«, ki je značilen za razvoj mestnih regij v Evropi. V podobnem kontekstu Plut (2006, 165) omenja tako imenovano »regionalno mesto«, kjer so znotraj regije ljudje in območja medsebojno odvisni, z različnimi stopnjami funkcij, ki niso nujno prostorsko ločene. Naselja znotraj mestne regije družita zlasti živahna dnevna mobilnost prebivalstva in skladen razvoj prometne infrastrukture, vključno z javnim potniškim prometom. Značilni so tudi rast števila delovnih mest in števila prebivalcev v suburbaniziranih naseljih ter razvoj neagrarnih dejavnosti (Drozg 2006). Na nek način gre za širjenje urbanizacije oziroma za večanje suburbaniziranega območja z intenzivnim prostorskim razvojem.

Sieverts (2003) celo meni, da strnjni del mesta kot entiteta obstaja le še kot spomin, saj je vse funkcije mesta prevzela mestna regija (*zwischenstadt*), ki je mednarodni fenomen in je posledica tehnološkega napredka, motorizacije in tudi dejstva, da je »naravni svet« izginil in se je razkorak med mestom in podeželjem izničil. Zwischenstadt je rezultat nešteti individualnih odločitev, sprva zlasti bivanja v bolj kakovostnem okolju, kjer je vrednost zemljišč nižja kot v strnjnem delu mesta, »narava« je v bližini, razmeroma blizu pa je tudi kraj dela. Zwischenstadt postane entiteta takrat, ko obmestna spalna naselja dobijo delovna mesta, namenjena ne le bližnjemu prebivalstvu, ampak tudi ostalim prebivalcem matične mestne regije.

V Sloveniji je razmerja med mestom in okolico raziskal ter merjenje urbanizacije izvedel Ravbar (1997). To je storil na podlagi metodologije, ki upošteva štiri sklope kvantitativnih meril: socialnogeografske,

Slika 41: Shema urbanega modela v Sloveniji (Ravbar 1997, 73).

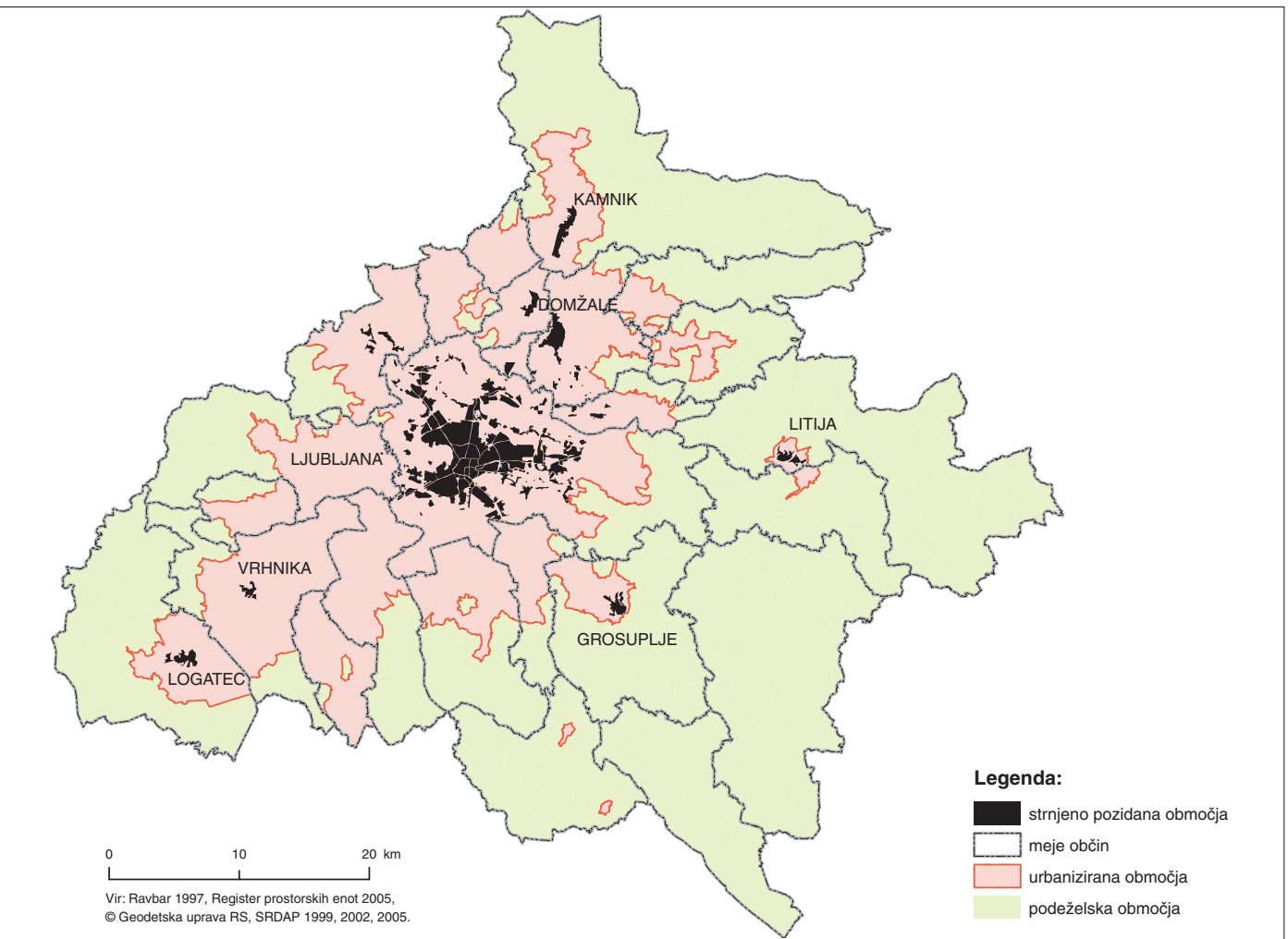
fiziognomske, strukturne in funkcijske. Na podlagi skupnega indeksa vseh upoštevanih meril je izoblikoval posamezne skupine. Dodatno je na podlagi petnajstminutne potovalne izohrone in drugih spremenljivk (sklenjenost zazidave, velika gostota prebivalstva, rast prebivalstva, velik delež dnevnih migrantov in podpopovprečen delež kmečkega prebivalstva) suburbanizirano območje ločil od preostalih močno urbaniziranih območnih naselij znotraj območij mest, ki imajo več kot 10.000 prebivalcev. Naselja je razvrstil v naslednjih šest skupin, ki so prikazane na sliki 41:

- mesta (določena so bila na podlagi statistične klasifikacije);
- ožja suburbanizirana območja (najbližji venec naselij, ki obkroža mesta);
- širše urbanizirano območje mesta (močno urbanizirana območna naselja);
- urbanizirana podeželska naselja (industrializirana ali močno urbanizirana izolirana naselja na podeželju);
- prehodna (polurbanizirana) naselja (delno urbanizirana naselja);
- podeželska naselja.

Stopnja urbanizacije v Sloveniji (ožja suburbanizirana območja skupaj z urbaniziranimi območnimi naselji) je 65 %, če pa prištejemo tudi urbanizirana in prehodna podeželska naselja, pa stopnja urbanizacije dosegla kar 79 %.

Ravbarjeva raziskava je lahko primerna tudi za raziskovanje razmeščanja ekonomskih aktivnosti v ljubljanski mestni regiji. V praksi se pojavi več problemov. Ljubljana je namreč središče velike urbane aglomeracije in skupaj z okoliškimi manjšimi mesti (tako imenovanimi satelitskimi mesti kot so Domžale, Kamnik pa tudi Grosuplje, Vrhnika in Logatec) sestavlja somestje. Zaradi tega je nesmiselno preučevati samo Ljubljano, ampak je meje mestne regije treba postaviti širše, tako da vključuje tudi vsa okoliška manjša mesta in tudi njihova urbanizirana območja. S tem meje mestne regije postanejo zelo široke in lahko segajo tudi v urbanizirano zaledje Grosuplja ali Litije. A na drugi strani prav to omogoča zaobseči vse značilnosti mestne regije, za katero ni več značilna enosrednost, temveč policentričnost in soodvisnost (Bontje in Burdack 2005).

Drug problem je omejevanje mestne regije. Tako se na primer obsežno suburbanizirano območje severno od Ljubljane prek Škofje Loke »preliva« vse do Kranja, zato je določanje meja v takšnem prostoru praktično neizvedljivo. Lahko rečemo, da mestne regije niso diskretna funkcija, temveč zvezna – njihove meje so zabrisane in niti ni nujno, da so sklenjene. Tako je slika 41 dejansko le skrajno poenostavljena shema, ki kaže sklenjeno mestno regijo, čeprav v realnosti obstajajo žepi podeželske pokrajine znotraj urbaniziranih območij in obratno. Poleg tega imajo tudi mestne regije določeno hierarhijo, zato bi lahko Kranj in njegovo mestno regijo pojmovali kot širši del ljubljanske mestne regije.

Slika 42: Obseg in urbaniziranost območja osrednjeslovenske statistične regije.

Določanje in omejevanje mestne regije je zato izjemno težavno in morda celo nesmiselno. Po definiciji obsega funkcionalno celoto mesta in suburbaniziranih naselij, ki jih povezujejo gospodarski in družbeni odnosi. A empirično in praktično je meje nemogoče potegniti, saj je v današnji pokrajini težko ločiti povsem urbanizirano pokrajino od neurbanizirane. S podobnim problemom se je soočil tudi Drozg (2006), ki je sicer uporabil isto definicijo mestne regije Maribora (ali regijskega mesta), a pri empiričnem ugotavljanju števila prebivalcev in delovnih mest vključil tudi naselja podeželskega značaja, na primer Ruperče in Srednje. S tem se opredeljevanje mestne regije pravzaprav še najbolj približa določanju geografske regije.

Zaradi problema določanja natančnih meja in razpoložljivosti statističnih podatkov smo ljubljansko mestno regijo opredelili na podlagi administrativnega obsega, za spremljanje spreminjanja delovnih mest pa je uporabljena Ravbarjeva razvrstitev posameznih poselitvenih območij. Poseben poudarek je na razmerju med mestom, suburbaniziranim območjem in močno urbaniziranimi mestnimi naselji.

Na sliki 42 je prikazana administrativna površina Ljubljanske urbane regije (LUR) ali osrednjeslovenske statistične regije, ki smo jo uporabili za preračunavanje števila in sestave delovnih mest. Sestavlja jo 25 občin (od leta 2007 26), ki obsegajo 12 % ozemlja, 25 % prebivalstva (500.000) in 31 % aktivnega prebivalstva Slovenije, ustvarijo pa 35,5 % bruto domačega proizvoda naše države (Statistični letopis RS 2006). Za prikaz gibanja delovnih mest smo uporabljali podatkovno bazo SRDAP, ki jo ureja Statistični urad RS. Zaradi neenotne metodologije je baza uporabna šele od leta 1999 naprej, zato smo število delovnih mest po naseljih izračunavali v triletnih intervalih, za leta 1999, 2002 in 2005.

5.3.1.2 Prostorsko spreminjanje razporeditve delovnih mest v okolici Ljubljane

Spreminjanje razporeditve delovnih mest je zaradi neenotne metodologije možno spremljati šele od leta 1999 naprej. Ljubljana je imela 174.000 delovnih mest, po več kot 3000 so jih imela tudi njena satelitska mesta Kamnik, Domžale, Grosuplje, Vrhnika in Logatec, še zlasti pa je izstopalo suburbanizirano območje naselje Trzin, ki je bilo s 3500 delovnimi mesti celo četrto največje zaposlitveno središče v mestni regiji.

Samo število delovnih mest ni zadosten podatek, na podlagi katerega bi lahko potrdili hipotezo o dekoncentraciji ekonomskih aktivnosti iz mestnih središč v preostale (sub)urbanizirane predele mestne regije. Za ta namen so potrebni podatki iz baze SRDAP, kjer so na podlagi registra navedena delovna mesta v naseljih statistične regije. Naselja znotraj Osrednjeslovenske statistične regije smo razčlenili na podlagi Ravbarjeve razvrstitve na posamezne naselbinske tipe (Ravbar 1997). V preglednici 23 so prikazani absolutne vrednosti gibanja števila delovnih mest in indeksi. Obravnavana regija je očitno že »prerasla« obdobje negativne deindustrializacije, saj je vse od leta 1999 opazno naraščanje števila delovnih mest, medtem ko je Ravbar (2002) za obdobje med letoma 1993 in 2000 še ugotovil zmanjševanje. Kljub vsemu število delovnih mest v letu 2005 še ni doseglo vrednosti iz leta 1993, ko je bilo v osrednjeslovenski statistični regiji kar 276.146 delovnih mest.

Preglednica 23: Spreminjanje števila delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.

naselbinski tip	število delovnih mest			indeks		
	1999	2002	2005	1999/2002	2002/2005	1999/2005
mesta	188.313	198.143	207.004	105	104	110
ožje območje	20.531	22.052	24.363	107	110	119
širše območje	7815	8074	8455	103	105	108
prehodna naselja	2688	2870	2852	107	99	106
urbanizirana podeželska naselja	2642	2721	3224	103	118	122
podeželska naselja	1797	2112	2686	118	127	149
skupaj	223.786	235.972	248.584	105	105	111

Če gledamo gibanje indeksov delovnih mest po posameznih tipih, lahko najmanjše povečanje ugotovimo v naseljih širšega obmestja in prehodnih (polurbaniziranih) naseljih. Presenetljivo je zaostajanje mestnih naseljih, ki so še v prejšnjem desetletju imela največjo rast. Znotraj takratne osrednjeslovenske statistične regije je bila rast v obdobju med letoma 1993 in 2002 celo 40 % (Ravbar 2002, 26). Najvišje indekse rasti smo ugotovili v »pravih« podeželskih naseljih, ki imajo sicer še vedno malo delovnih mest, a njihova močna relativna rast najbrž že nakazuje širjenje (sub)urbanizacijskih procesov in pridobivanje novih zaposlitvenih funkcij. Precejšnjo rast izkazujejo tudi naselja ožjega suburbaniziranega obmestja s 19 % povečanjem skupnega števila delovnih mest in s še posebej izrazito rastjo v najnovejšem časovnem razdobju med letoma 2002 in 2005.

Ker je rast delovnih mest izkazovala celotna mestna regija, je razmerja med posameznimi naselbinskimi tipi lažje prepoznati iz gibanja deleža delovnih mest v posameznih časovnih obdobjih (preglednica 24). Opazna je dekoncentracija delovnih mest, saj se je od leta 1999 do leta 2005 njihov delež najbolj zmanjšal v mestih, za 0,88 %. Stagnacijo ali rahel upad deleža beležimo v širših urbaniziranih obmestnih, prehodnih podeželskih in urbaniziranih podeželskih naseljih. Največji porast deleža delovnih mest pa beležimo v istem obdobju v ožjih suburbaniziranih obmestjih, kjer se je delež delovnih mest povečal za 0,63 %.

Preglednica 24: Spreminjanje deležev delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.

naselbinski tip	deleži (%)			razlika v deležih (%)		
	1999	2002	2005	2002 glede na 1999	2005 glede na 2002	2005 glede na 1999
mesta	84,15	83,97	83,27	-0,18	-0,70	-0,88
ožje obmestje	9,17	9,35	9,80	0,17	0,46	0,63
širše obmestje	3,49	3,42	3,40	-0,07	-0,02	-0,09
prehodna naselja	1,20	1,22	1,15	0,02	-0,07	-0,05
urbanizirana podeželska naselja	1,18	1,15	1,30	-0,03	0,14	0,12
podeželska naselja	0,80	0,90	1,08	0,09	0,19	0,28
skupaj	100,00	100,00	100,00	0,00	0,00	0,00

Tudi če upoštevamo zgolj urbanizirane predele ljubljanske mestne regije (preglednica 25), je opazno, da mesta izkazujejo rahlo zmanjšanje deleža delovnih mest, najbližja, suburbanizirana obmestja pa povečanje. Kljub naraščanju tako absolutnih kot relativnih vrednosti v suburbaniziranih obmestjih, je v njih še vedno komaj desetina delovnih mest ljubljanske mestne regije. Zaposlitvene težnje so torej usmerjene v dekoncentracijo zunaj mest, a vseeno manj izrazito kot v desetletju po osamosvojitvi Slovenije, ko so bile, tudi pod vplivom negativne deindustrializacije, nekoliko bolj dinamične (Ravbar 2002). Leta 1993 je bilo v mestnih naseljih ljubljanske mestne regije 91 % od vseh delovnih mest v regiji, 12 let pozneje pa je ta delež nazadoval na 85,6 %. Dekoncentracija delovnih mest in s tem ekonomskih dejavnosti je torej dejstvo, čeprav ne gre za bistvene premike v razporeditvi. Glavnina ekonomskih aktivnosti se še vedno ohranja v mestih, a naraščajoča suburbanizacija prispeva k razpršitvi oziroma razlivanju delovnih mest v okolico, zlasti v venec naselij, ki so od mest najbolj odvisna, to je v suburbanizirana obmestja.

Podatki SRDAP omogočajo tudi vpogled v sektorsko strukturo delovnih mest. Predvsem Soja (2002), pa tudi Castells in Hall (1994), govorijo o selitvi zlasti tehnološko intenzivne industrije iz mest v njihova zaledja, o nastanku tako imenovanih tehnopolisov. Spet drugi (na primer Criekeingen in ostali 2006) pa omenjajo selitev prostorsko in logistično zahtevnih storitvenih dejavnosti v suburbanizirana zaledja mest (tako imenovani *back offices*). Na teoretski ravni gre za novo delitev dela na metropolitanski rav-

ni, kjer se posamezni deli metropolitanskega območja spontano ali načrtno specializirajo v določene ekonomske aktivnosti zaradi prednosti, ki jih nudijo določene »lokalitete« (Criekingen in ostali 2006, 38). Na tej podlagi obstajajo določene hipoteze, ki govorijo o nastanku specializiranih subcentrov v metropolitanski regiji, bodisi v obliki prog ali polov bodisi v obliki razvojnih osi. Nesporno pa gre za nastajanje večjedrne policentrične zgradbe znotraj mestne regije, ki v primerjavi z industrijsko zasnovano enosrediščno regijo predstavlja kakovostni preskok.

Preglednica 25: Spreminjanje deležev delovnih mest znotraj urbaniziranih naselbinskih tipov v osrednjeslovenski statistični regiji.

naselbinski tip	deleži (%)			razlika v deležih (%)		
	1999	2002	2005	2002 glede na 1999	2005 glede na 2002	2005 glede na 1999
mesta	86,12	86,05	85,60	-0,07	-0,45	-0,52
ožje obmestje	9,39	9,58	10,07	0,19	0,50	0,69
širše obmestje	3,57	3,51	3,50	-0,07	-0,01	-0,08

Za celotno osrednjeslovensko statistično regijo je značilna prevlada storitvenih dejavnosti. Sekundarni sektor je sicer bolj poudarjen zunaj strnjениh mest, a je, gledano z zornega kota celotne mestne regije, v mestih v sekundarnem sektorju 30.000 delovnih mest, zunaj njih pa le 14.500. Preglednica 26 in slika 43 potrjujeta dekoncentracijo delovnih mest s strnjениh delov urbanih območij v druge predele mestne regije. Še zlasti izrazit je upad v sekundarnem sektorju, ki se očitno seli v bližnja suburbanizirana obmestja in tudi v bolj oddaljena podeželska naselja. V slednjih se je število delovnih mest v sekundarnem sektorju med letoma 1999 in 2005 skoraj podvojilo, s 695 na 1129. Vzpon delovnih mest v industrijskem sektorju doživljajo tudi industrializirana podeželska naselja, kar lahko nakazuje širjenje (sub)urbanizacijskih procesov.

Preglednica 26: Pregled sektorske sestave delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji leta 2005.

naselbinski tip	primarni sektor	sekundarni sektor	terciarni (tržni) sektor	kvarterni (javni) sektor	skupaj
mesta	0,34	14,92	58,19	26,56	100,00
ožje obmestje	1,43	37,60	52,74	8,23	100,00
širše obmestje	0,95	25,69	57,65	15,72	100,00
prehodna naselja	2,52	31,00	55,89	10,59	100,00
urbanizirana podeželska naselja	1,92	35,33	41,63	21,12	100,00
podeželska naselja	1,34	42,03	50,30	6,33	100,00

Tudi v tržnem storitvenem sektorju je opazno nazadovanje pomena mestnih naselij, ki pa je manj izrazito kot v sekundarnem sektorju. Njegov največji porast je bil zabeležen v bližjem vencu suburbaniziranih naselij, ki obkrožajo mesta. Še najmanj sprememb v razmestitvi delovnih mest je vidnih v javnem (kvarternem) storitvenem sektorju, kjer mesta ohranjajo premoč.

Z izjemo ožjega suburbaniziranega obmestja so spremembe manj očitne, saj ima javni sektor drugačne prostorske zakonitosti, ki so v nasprotju s tržnimi koncepti in ohranjajo delovna mesta na bolj središčnih lokacijah v mestnem jedru.

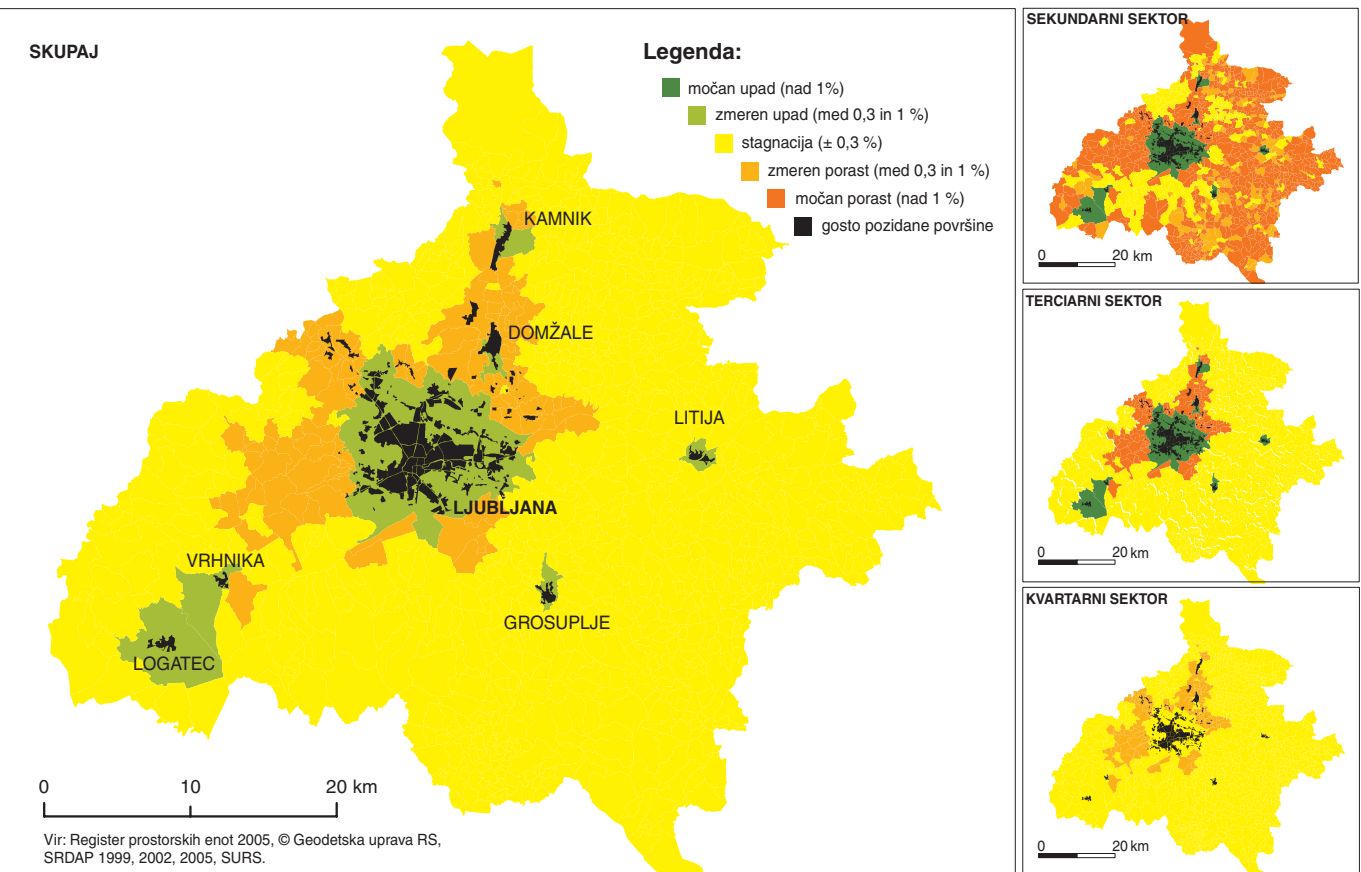
Preglednica 27: Spreminjanje deležev delovnih mest v sekundarnem, terciarnem in kvartarnem sektorju po naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.

sekundarni sektor						
naselbinski tip	1999	2002	2005	2002/1999	2005/2002	2005/1999
mesta	75,32	73,64	71,92	-1,69	-1,72	-3,41
ožje obmestje	15,05	16,07	16,71	1,02	0,64	1,67
širše obmestje	4,91	5,16	5,01	0,25	-0,15	0,10
prehodna naselja	1,86	2,00	1,85	0,13	-0,15	-0,02
urbanizirana podeželska naselja	1,56	1,58	2,19	0,03	0,60	0,63
podeželska naselja	1,29	1,55	2,32	0,25	0,77	1,03
terciarni (tržni) sektor						
naselbinski tip	1999	2002	2005	1999/2002	2002/2005	1999/2005
mesta	86,66	86,86	85,60	0,19	-1,26	-1,06
ožje obmestje	7,81	7,78	8,82	-0,04	1,04	1,00
širše obmestje	3,05	2,84	3,02	-0,21	0,18	-0,03
prehodna naselja	0,89	0,95	1,01	0,05	0,06	0,12
urbanizirana podeželska naselja	0,90	0,85	0,82	-0,05	-0,03	-0,09
podeželska naselja	0,68	0,73	0,74	0,05	0,01	0,06
kvartarni (javni) sektor						
naselbinski tip	1999	2002	2005	1999/2002	2002/2005	1999/2005
mesta	92,59	92,48	92,46	-0,11	-0,02	-0,13
ožje obmestje	3,06	3,25	3,37	0,19	0,12	0,31
širše obmestje	2,30	2,28	2,23	-0,02	-0,04	-0,07
prehodna naselja	0,64	0,55	0,51	-0,08	-0,04	-0,13
urbanizirana podeželska naselja	1,09	1,10	1,15	0,01	0,04	0,05
podeželska naselja	0,32	0,34	0,29	0,02	-0,06	-0,04

Naselja ožjega suburbaniziranega obmestja beležijo rast v desetih od skupno trinajstih dejavnosti. Najbolj strma rast je v industriji, rudarstvu in gradbeništvu. Glede na njihov upad v mestih lahko sklepamo, da gre za klasično relokcijo teh dejavnosti v suburbanizirana obmestja, kjer so ugodnejši lokacijski pogoji. Rast pa izkazujejo tudi storitvene dejavnosti, kot so trgovina, poslovne storitve in tudi tiste, ki veljajo za javne ali neprofitne, na primer zdravstvo ali izobraževanje. Njihov vzpon v suburbaniziranih obmestjih je najverjetneje povezan s privatizacijo nekaterih javnih storitev ter nastankom zasebnih vrtcev, šol, univerz in zdravstvenih ordinacij na cenovno bolj ugodnih lokacijah zunaj mestnih naselij.

V naseljih širšega urbaniziranega obmestja je bilo manj sprememb. Očitno so še vedno v zgodnejši fazi suburbanizacije, ko je v ospredju naraščanje prebivalstva, ki pa mu zaenkrat ne sledi krepitev ekonomskih funkcij. Število prebivalcev v urbaniziranih obmestnih naseljih ljubljanske mestne regije se je med letoma 1991 in 2000 povečalo za 0,68 %, prav tako je poraslo število delovnih mest (Ravbar 2002), a se zaradi občutnejše rasti v suburbaniziranih obmestjih deleži delovnih mest niso bistveno spreminjali. Še največji porast je opazen v zaposlovanju v gradbeništvu (za 333 delovnih mest ali 1,38 %) in prometu (za 304 delovna mesta ali 1,39 %). Očitno je, da naselij širšega urbaniziranega obmestja ljubljanske mestne regije (še) niso dovolj privlačna za nastajanje novih podjetij ali njihovo premestitev iz strnjenih mestnih območij.

Analitične primerjave podjetij v bazi Poslovnega registra Slovenije (PRS 2005) glede na posamezne naselbinske tipe zgoraj navedenih ugotovitev ne potrjujejo v celoti. Struktura podjetij glede na čas nastanka celo razkriva, da so podjetja v suburbaniziranih obmestjih v povprečju starejša kot tista v mestih (slika 44). Sklepamo lahko, da rast delovnih mest v obmestju ni posledica novonastalih podjetij, temveč temelji na starejših podjetjih, ki so se ali povečala ali pa preselila iz mestnih naselij.

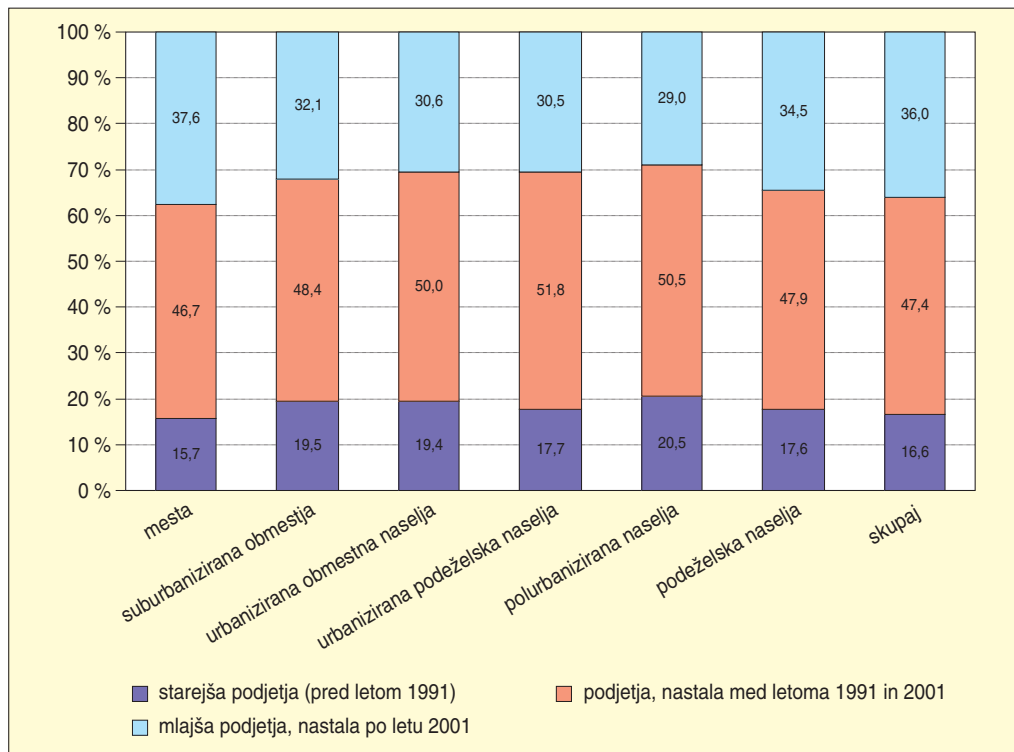
Slika 43: Spreminjanje deležev delovnih glede na sektorje dejavnosti in celoto mest med letoma 1999 in 2005.

Preglednica 28: Spreminjanje deležev delovnih mest po posameznih dejavnostih v urbaniziranih naselbinskih tipih osrednjeslovenske statistične regije v obdobju med letoma 1999 in 2005 (SRDAP 1999, 2005; Ravbar 1997).

naselbinski tip	kmetijstvo, ribištvo	industrija, rudarstvo	komunalna	gradbeništvo	trgovina	gostinstvo	promet	finance	nepremičninske, poslovne storitve	javna uprava	izobraževanje	zdravstvo	osebne storitve	SKUPAJ
mesta	-0,05	-2,36	0,97	-3,70	-1,46	0,61	-1,72	-0,46	-0,63	0,10	-1,28	-0,77	-2,33	-0,60
ožje obmestje	-0,32	2,68	-1,16	2,33	1,60	-0,63	0,33	0,43	0,88	0,01	0,90	0,82	1,85	0,68
širše obmestje	0,38	-0,32	0,19	1,38	-0,14	0,02	1,39	0,03	-0,25	-0,11	0,39	-0,05	0,49	-0,08

Preglednica 29: Sestava in spreminjanje deležev delovnih mest v Trzinu po posameznih dejavnostih.

leto	industrija, rudarstvo	gradbeništvo	trgovina	gostinstvo	promet	finance	nepremičninske, poslovne storitve	javna uprava	izobraževanje	zdravstvo	osebne storitve
1999	11,48	7,82	31,57	1,99	7,89	0,29	30,38	0,22	1,92	0,36	6,08
2002	13,23	6,38	32,26	1,50	5,98	0,18	33,26	0,29	1,82	0,13	4,96
2005	13,27	8,68	24,88	1,08	5,50	0,40	39,27	0,25	1,65	0,11	4,92
obdobje	spreminjanje deležev										
2002/1999	1,75	-1,44	0,69	-0,49	-1,91	-0,11	2,89	0,07	-0,10	-0,23	-1,13
2005/2002	0,04	2,30	-7,38	-0,42	-0,49	0,21	6,00	-0,04	-0,17	-0,02	-0,03
2005/1999	1,80	0,86	-6,69	-0,91	-2,40	0,11	8,89	0,03	-0,27	-0,25	-1,16

Slika 44: Čas nastanka poslovnih subjektov v osrednjeslovenski statistični regiji.

S tovrstno analizo delovnih mest in podjetij lahko za ljubljansko mestno regijo ugotovimo določene zakonitosti. Centrifugalne smernice se kažejo v selitvi gospodarskih dejavnosti iz strnjanih delov mest v njihovo okolico. Vendar intenzivnost tega procesa zaenkrat (še) ni tolikšna, da bi »... nekdanji periferni kraji postali središčni in središčni čedalje bolj periferni...«, kot je zapisal Soja (2002, 150). To spremeni- njanje razporeditve delovnih mest pa zagotovo nakazuje določene težnje metropolitanizacije mestne regije, kjer se urbanizacija zunaj strnjeno pozidanih mestnih središč »razlije« proti urbaniziranim obmest- jem (Ravbar 2002, 30). Zaenkrat ljubljansko mestno regijo težko opredelimo kot »policentrično mrežo«, ki jo omenjata Bontje in Burdack (2005), saj je ekonomska moč Ljubljane in nekaterih satelitskih mest še vedno preveč izrazita. To je najbrž tudi posledica značilnega položaja Ljubljane, ki ni le regijsko sre- dišče, ampak središče državnega in celo naddržavnega pomena.

Kljub vsemu je zaznaven zasuk k večsrediščni mestni regiji. To še zlasti velja za gospodarske dejav- nosti v sekundarnem sektorju, kjer je prehod v postfordističen način gospodarjenja najbolj izrazit. Omenjali smo že tehnološko intenzivna podjetja, ki jim bolj ustrezajo lokacije v suburbaniziranih obmestjih, pred- vsem zaradi fizičnih (prosta zemljišča, boljša prometna dostopnost), pa tudi socialnih dejavnikov (kakovostnejše okolje, bližina podpornih institucij in podobno). Manj izraziti, a vseeno zaznavni so pre- mik pri tržnih storitvah (zlasti v trgovini na drobno in debelo ter poslovnih storitvah), medtem ko v javnem storitvenem sektorju ni prišlo do bistvenih sprememb, saj mesta ohranjajo absolutno premoč.

Centrifugalne sile gospodarskega delovanja so tako, vsaj na primeru ljubljanske mestne regije, usmer- jena v ožje suburbanizirano obmestje, ki se pojavlja v ozkem pasu okrog Ljubljane in linearno ob prometnicah severno proti Kamniško-Bistriški ravnini in proti Kranju, južno pa proti Ljubljanskemu bar- ju vse do Vrhnike in Logatca (Ravbar 1997).

5.3.1.3 Primer koncentracije gospodarskih dejavnosti v Trzinu

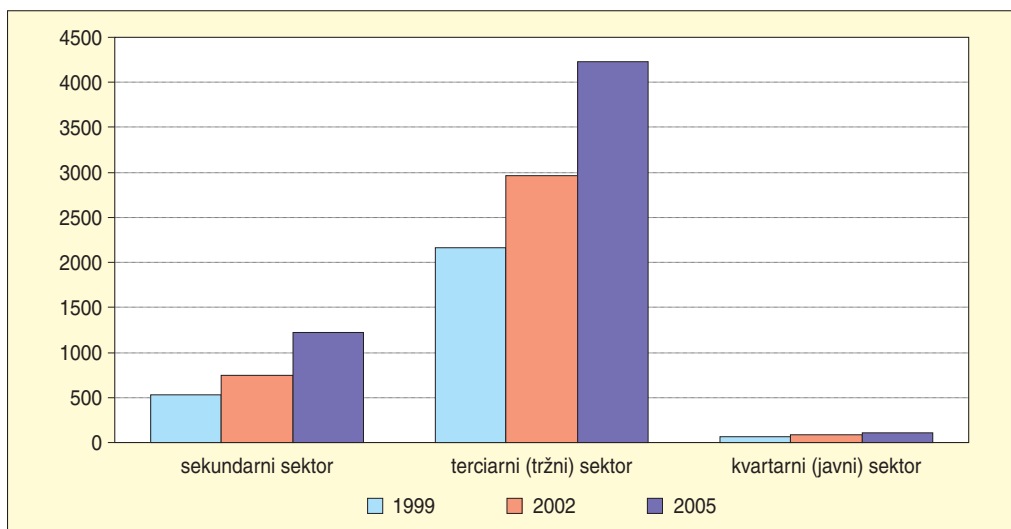
Trzin je naselje med Ljubljano in Domžalami, na Kamniško-Bistriški ravnini, kjer je največje suburbanizirano območje Slovenije. Sestavljajo ga tri značilne morfološke enote. Še vedno je ohranjen staro naselje s podeželskim videzom, medtem ko sta povsem na novo zrasla stanovanjsko naselje Mlaka in še nekoliko mlajša obrtno-industrijska cona, ki so jo uredili na močvirnem zemljišču ob regionalni cesti Ljubljana–Domžale, od katere se prav v Trzinu odcepi cesta proti Kamniku. Ob popisu 2002 je bil Trzin četrto največje zaposlitveno naselje v ljubljanski mestni regiji, saj je imel 3487 delovnih mest, več kot nekatera satelitska mesta Ljubljane, na primer Logatec, Vrhnika, Grosuplje ali Litija. V Trzinu je prebivalo »le« 1583 delovno aktivnih prebivalcev, kar pomeni, da je bila absolutna lokacijska divergenca kar +1904 v prid delovnih mest.

Da je Trzin lahko primer »novega ekonomskega pola«, ki je značilen za vse bolj policentrične mestne regije, lahko sklepamo tudi iz popisnih podatkov o mobilnosti prebivalstva. Ti kažejo, da so leta 2002 večino delovnih mest zasedali delavci iz iste regije. Od 1583 delovno aktivnih domačinov jih je le 426 delalo v Trzinu, ostali so se vozili na delo v bližnja zaposlitvena središča. Ostala delovna mesta v Trzinu so zasedali delavci iz Ljubljane (1145), Domžal (381), Kamnika (237) in drugih naselij znotraj, pa tudi zunaj ljubljanske mestne regije.

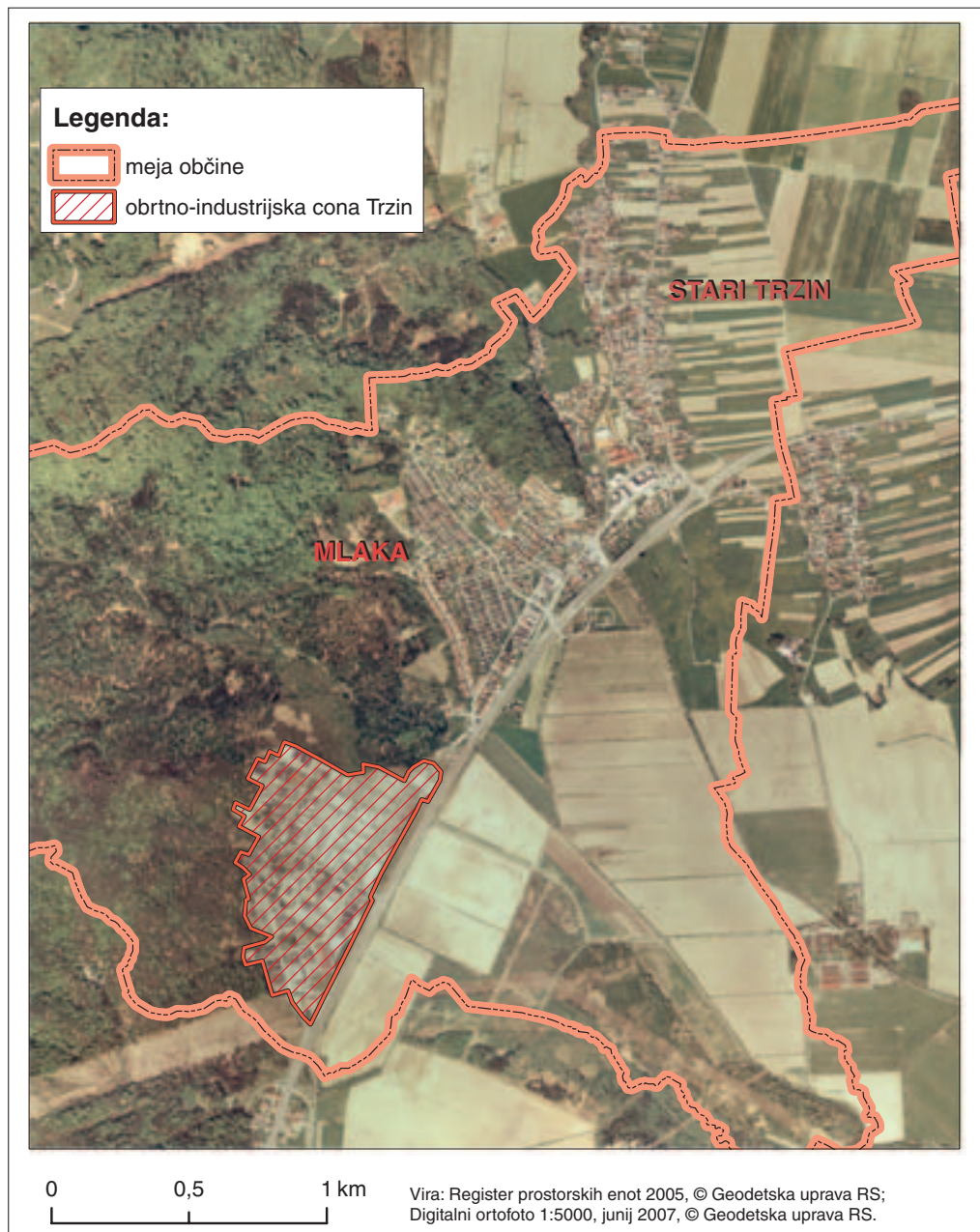
Analiza delovnih mest kaže, da gre za gospodarsko izjemno propulzivno in hitro rastoče naselje. Med letoma 1999 in 2005 se je število delovnih mest povečalo za več kot 100 %, z 2762 na 5567 (slika 45). Indeks rasti je še zlasti izrazit v najnovejšem časovnem obdobju, med letoma 2002 in 2005, ko je znašal 147, v letih 1999–2005 pa 137.

Opravili smo tudi analizo dejavnostne sestave delovnih mest, v katero pa ni vključen primarni sektor, saj v njem ni bilo delovnih mest. Dejavnosti drugih sektorjev so prikazane v preglednici 29. Dejavnostna sestava delovnih mest kaže močno prevlado tržnih storitvenih dejavnosti s skupaj več kot tremi četrtinami delovnih mest. Delež sekundarnih dejavnosti je znašal slabih 22 %, vendar delež postopoma narašča in se je od leta 1999 povečal za skoraj 2,5 %. Izrazito podpovprečno so razvite javne (neprofitne) storitve, katerih delež je znašal 2 % in kaže težnjo zmanjševanja.

Gibanje deležev po posameznih dejavnostih kaže močno naraščanje delovnih mest v dejavnosti nepremičninskih in poslovnih storitev. V to področje spadajo dejavnosti, ki nudijo storitve v glavnem poslov-

Slika 45: Število delovnih mest v Trzinu glede na sektorsko sestavo.

Slika 46: Lokacija obratno-industrijske cone v Trzinu.

nim subjektom. Vendar so lahko nekatere storitve s tega področja namenjene tudi zasebnim gospodinjstvom, na primer izposoja izdelkov za široko porabo, posredništvo v prometu z nepremičninami, pravno svetovanje, varovanje, projektiranje in arhitekturne storitve, notranja dekoracija, fotografske dejavnosti ... (medmrežje 7).

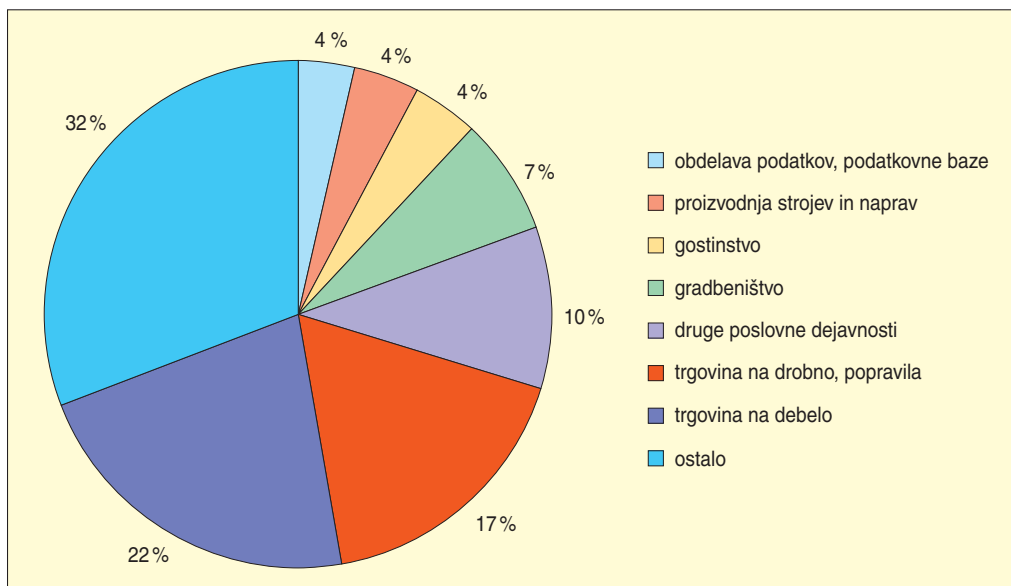
Povečalo se je tudi število delovnih mest v industriji (in rudarstvu), v letih 1999–2005 za več kot 133 %. Najmanjši porast v absolutnih vrednostih, relativno pa glede na zastopanost deležev celo upad, beleži dejavnost trgovine na drobno in debelo. Kljub temu se je število delovnih mest v tej dejavnosti povečalo za več kot 50 %, kar je glede na porast v drugih dejavnostih izrazito podpovprečno (preglednica 29).

V šestih letih je dejavnost nepremičninskih oziroma poslovnih storitev prehitela trgovsko dejavnost, rahlo pa se je okrepila tudi industrija. Prav poslovne dejavnosti so bile nekoč značilno povezane na lokaciji v mestnem središču mestu in večjih mestnih naseljih. Nove težnje v razporeditvi prebivalstva so tako očitno vplivale tudi na lokacijo podjetij iz navedenih poslovnih dejavnosti, za katere je Trzin očitno zelo primerna lokacija.

Podatki torej kažejo, da je naselje Trzin pomembno gospodarsko območje, ki nudi delovna mesta tudi okoliškemu prebivalstvu. Vse to so značilnosti »... *zunajmestnega ekonomskega pola* ...«, kot sta ga poimenovala Bontje in Burdack (2005). Gre za novo obliko industrijsko-poslovnih con, ki se oblikujejo na regionalni ravni in kjer je pglaviti lokacijski dejavnik bližina, kar povzroča (Bontje in Burdack 2005, 12):

- znižanje transportnih in komunikacijskih stroškov,
- znižanje zaposlitvenih stroškov zaradi boljše dostopnosti do lokalne delovne sile;
- znižanje splošnih »lokacijskih« stroškov zaradi skupne infrastrukture, specializiranih storitev;
- boljše dostopnost do potrošnikov, kupcev.

V takšni obrtno-industrijski coni na območju Trzina je lociranih 390 podjetij od skupaj 677, kolikor jih je v občini Trzin (upoštevana so le podjetja z aktivnim statusom). Cona meri skoraj 410.000 m² in zavzema skoraj tretjino vseh pozidanih zemljišč v občini. Umeščena je na južnem obrobju naselja, na nekoč gozdnatem in močvirnem območju, tik ob regionalni cesti in železnici Ljubljana–Domžale–Kamnik (slika 46). Je precej drugačna od klasične industrijske cone (na primer v Mostah ali na Viču v Ljubljani), podobna pa je Garreaujevemu »robnemu mestu«, saj vključuje mešanico različnih dejavnosti, med njimi tudi bivalne objekte, raziskovalne institucije in nekatere storitve (pošta, gostinstvo in podobno).

Slika 47: Dejavnostna sestava podjetij v obrtno-industrijski coni Trzin.

Slika 48: Funkcije obrtno-industrijske cone Trzin. ►

V tej coni je bilo po podatkih PRS avgusta 2005 kar 390 podjetij z aktivnim statusom (vsi poslovni subjekti z neaktivnim ali mirujočim statusom so izključeni). Prevladujejo družbe z omejeno odgovornostjo (d. o. o.), ki imajo 71,5 % delež, medtem ko je samostojnih podjetnikov (s. p.) zelo malo. Glede na dejavnost je sestava poslovnih subjektov zelo raznolika (slika 47). Največ, 22,1 % poslovnih subjektov opravlja dejavnost trgovine na debelo, torej veleprodaje. Podjetij z dejavnostjo trgovine na drobno in popravil je 17,4 %, drugih poslovnih dejavnosti pa 10,3 %. Precej je tudi podjetij iz dejavnosti gradbeništva, gostinstva, strojne industrije in računalniške obdelave podatkov. Kar slaba tretjina podjetij ima druge, raznovrstne glavne dejavnosti. Trzinska cona je očitno zelo heterogena in vključuje podjetja z zelo raznovrstnim poslovanjem, od skladišč in logističnih storitev (veleprodaja) do oskrbe, industrije in obrti. Glede na takšno raznovrstnost težko govorimo o prostorski koncentraciji zaradi načrtnega, vertikalnega povezovanja podjetij. Glede na to, da prevladujejo podjetja, ki potrebujejo veliko prostora (veleprodaja, skladišča, gradbeništvo), je cona najbrž privlačna zlasti za podjetja, ki jim ustreza geografski položaj z dobro dostopnostjo do prometnic, potrošnikov in tudi delovne sile.

Prevladujejo srednjevelika in majhna podjetja. 158 je majhnih podjetij, 68 srednjevelikih in 1 večje. Največ, več kot 500 zaposlenih je imelo podjetje G7, ki se ukvarja z varnostnimi storitvami. Med večja spadajo še logistično podjetje DHL Slovenija, veleprodajno podjetje Coca Cola Slovenija, čistilno podjetje Periteks in družba za popravila Elektroservisi d. d. Velikih industrijskih obratov v tej coni ni; prevladujejo srednjevelika in manjša industrijska podjetja, ki pa imajo za slovenske razmere še vedno nadpovprečno velikost. Glede lastništva kapitala je značilno, da gre povečini za slovenska podjetja, saj je bilo 83 % podjetij ustanovljenih z domačim kapitalom, ostala pa z mešanim ali tujim. Delež podjetij, ustanovljenih z mešanim in tujim kapitalom, je precej nad povprečjem slovenskega urbanega sistema z zgolj sedemodstotnim deležem. Navedeni podatki kažejo, da gre za cono, ki se tudi po značilnostih poslovnih subjektov nekoliko razlikuje od slovenskega povprečja.

Vendar pa cona v Trzinu izkazuje še nekatere druge značilnosti novega ekonomskega pola v mestni regiji. Ni namreč klasična poslovna ali industrijska cona, temveč je opaziti tudi prepletanje drugih funkcij (slika 48). Značilnost robnih mest je zlasti v tem, da poleg ekonomskih funkcij razvijejo tudi bivalno. Cona v Trzinu je sicer močno usmerjena v poslovne dejavnosti, a na obrobju cone, kjer so predvsem manjši podjetniki oziroma obrtniki, je več stanovanjskih objektov. Poleg bivalne funkcije ima omenjena cona tudi objekt s pošto, banko ter večjim številom gostinskih in prostočasnih objektov. Ta preplet dopolnilnih funkcij je značilen za novejšo robno poslovno cono, po čemer se razlikujejo od klasičnih industrijskih in poslovnih območij iz obdobja industrializacije. Številne dopolnilne funkcije dajejo takšni coni bolj »mestni« značaj.

Obrtno-industrijska cona v Trzinu je lahko primer novega ekonomskega središča, ki je značilno za čedalje bolj policentrično zgradbo sodobne mestne regije, saj prekinja značilno enosrediščno zgradbo, značilno za industrijsko obdobje. V primerjavi z nekaterimi evropskimi robnimi poslovnimi conami je to območje še vedno zelo majhno in v začetni fazi, fazi nastajanja. Primere dinamičnih novejših ekonomskih polov v zaledju večjih metropolitanskih regij sta natančneje predstavila Bontje in Burdack (2005, 40). Na Nizozemskem je na primer v regiji Randstad med Amsterdamom in Leidnom nastala poslovna cona Beukenhorst, ki ima več kot 14.000 delovnih mest, s čimer je nekajkrat večja od trzinske.

Trzin je najbolj očiten primer novejših teženj v prerazporejanju nekaterih ekonomskih aktivnosti v mestni regiji. Gre za tako imenovan *greenfield* razvoj ali »razvoj na travniku« (Plut 2006), ko na poprej nepozidanem območju nastane povsem novo poslovno območje. V okolici Ljubljane so še druga, manjša tovrstna žarišča, ki pa niso tako izrazita kot v Trzinu. Zlasti koridorji ob prometnih vpadnicah v Ljubljano se razvijajo v obsežne poslovne cone. Primer je naselje Brezovica pri Ljubljani, kjer je število delovnih mest sicer manjše kot v Trzinu (leta 2005 jih je bilo 645), a se je hitro povečevalo. Obstajajo pa tudi lokacije znotraj mestne regije, kjer nastajajo obsežne poslovne cone na že pozidanih in degradiranih zemljiščih (*brownfield* razvoj). Primera sta industrijska cona v Logatcu in bolj oddaljena industrijska cona Podskrajnik v občini Cerknica. Prednosti takšnih con za podjetja najbolje prikazuje spletna stran, ki oglašuje gradnjo v industrijsko-obrtni coni Logatec (medmrežje 8). Graditelji potencialnim investitorjem

Slika 49: Del poslovno-industrijske cone v Trzinu.

obljubljajo prilagodljivost glede prostora, kot prednosti pa omenjajo bližino Ljubljane, ugodne prometne razmere in nizke cene zemljišč. Zelo zanimiv je eden izmed sloganov z rimo na geografskih prvinah (medmrežje 8): »... Raje posedite ob jutranji kavici v sončni Logaški dolini kot v prometnih zastojih sredi megle in smoga v Ljubljanski kotlini ...«.

Zaključimo lahko, da obstaja nova postindustrijska prostorska razporeditev delovnih mest znotraj mestne regije, ki teži k decentralizaciji. Ljubljanska mestna regija ni izjema, čeprav mesta ohranjajo vlogo nosilcev ekonomskih dejavnosti, saj imajo več kot 83 % razpoložljivih delovnih mest, pri čemer je delež pred desetletjem presegal 91 %. Po Ravbarjevih ugotovitvah (Ravbar 2002, 21) se je med letoma 1991 in 2000 v ljubljanski mestni regiji število prebivalcev v mestih zmanjšalo »le« za 3 %, zato je upad deleža delovnih mest toliko bolj pomemben. Dekoncentracija je zlasti očitna pri industrijskih dejavnostih in nekaterih zasebnih storitvah, manj pa pri javnih in gostinsko-turističnih storitvah. Posledica dekoncentracije nekaterih ekonomskih aktivnosti je krepitev ekonomskih funkcij, predvsem v ožjih suburbaniziranih območjih, ki nudijo ugodne lokacijske pogoje: ustrezno infrastrukturo, boljšo prometno dostopnost, nižje cene zemljišč in večjo fleksibilnost. Primer novejših poslovnih con je območje obrtno-industrijske Trzin, ki je značilno polifunkcionalno in ga sestavlja množica manjših podjetij ter obrtnikov. Ekonomska dekoncentracija znotraj mestne regije pomeni večjo policentričnost, saj se del ekonomskih funkcij preseli iz središča (mesta) na obrobje. Po drugi strani pa se porajajo številni pomisleki, saj so takšne lokacije ponavadi povsem odvisne od osebnega prometa in so tudi vizualno tuje v pokrajini (Bontje in Burdack 2005).

5.3.2 DEKONCENTRACIJA STORITEV IN NASTANEK NOVIH POSLOVNIH CON ZNOTRAJ LJUBLJANE

Proces terciarizacije in hkratnega uveljavljanja postfordističnega načina gospodarjenja mora imeti določene posledice tudi v novih prostorskih oblikah znotraj mesta. Izoblikujejo se nova območja, ki

postanejo središčna, podobno kot so to nekoč bila mestna jedra (CBD) ali tradicionalne industrijske cone. Med posameznimi mestnimi območji se vzpostavijo nova, drugačna razmerja; nekaterim območjem ekonomski pomen raste, pri drugih stagnira ali pa celo postopoma nazaduje (Crieingen in ostali 2006).

Ena izmed značilnosti, povezana s postfordistično ekonomijo, je suburbanizacija ali dekoncentracija ekonomskih aktivnosti iz mesta v obmestje oziroma v celotno mestno regijo, kar je na primeru Ljubljane in njene mestne regije prikazano v enem od prejšnjih podpoglavij. Vendar pa pomembne spremembe nastajajo tudi znotraj mesta, na kar so že opozarjali posamezni avtorji (Pak 1999, 2002b; Pak in Rus 2005), vendar natančnejših analiz na določenih mestnih območjih še ni na razpolago. V tem delu zato predstavljamo značilnosti prostorske preobrazbe znotraj strnjenege dela Ljubljane, povezane z deindustrializacijo in terciarizacijo ter spremenjenim načinom gospodarjenja.

Pak in Rusova (2005) sta nove prostorske oblike poimenovala »sekundarna središča«, ki so v zadnjem času nastala poleg tradicionalnih ekonomskih središč. Značilen zanje je preplet številnih, zlasti tržnih storitvenih dejavnosti. Crieingen in ostali (2006) so na podlagi empirične analize sedmih evropskih mest ugotavljali prostorske zakonitosti zlasti tržnih storitev in preverjali, ali so se znotraj strnjenege dela mesta dejansko izoblikovala sekundarna središča oziroma novejša poslovna cone z vsemi možnimi pojavnimi oblikami, kot na primer tehnološki parki, deindustrializirana območja iz obdobja zgodnje industrializacije, deindustrializirana območja iz obdobja novejša industrializacije in povsem nova poslovna središča ob pomembnejših prometnicah na obrobju mesta. Avtorji so ugotavljali značilnosti koncentracije naslednjih storitev (Crieingen in ostali 2006, 14):

- trgovine (na drobno),
- veleprodaje (trgovine na debelo),
- poslovnih storitev,
- finančnih in zavarovalniških storitev ter
- prometnih in komunikacijskih storitev.

Podoben metodološki pristop je bil uporabljen tudi na primeru mesta Ljubljane, kjer je s pomočjo PRS ugotovljena lokacija podjetij iz zgoraj omenjenih storitev. Pri poslovnih storitvah je dodatno vključena dejavnost raziskovanja in razvoja. Izključena je le trgovina na drobno, saj je precej podrobneje predstavljena v nadaljevanju tega podpoglavja, kjer so natančneje ovrednotene in predstavljene sodobne prostorske težnje potrošnje v Ljubljani.

V nadaljevanju so predstavljene prostorske zakonitosti nekaterih tržnih storitev, ki se teoretično in v nekaterih mestih tudi dejansko umeščajo v novejša poslovna cone. Gre zlasti za storitve, ki zahtevajo veliko operativnega prostora (na primer za skladiščenje ali izvajanje določenih dejavnosti) in niso odvisne od bližine središča mesta, javnih ali podobnih institucij. Gre za tako imenovan *back offices*, kjer ni toliko pomemben osebni stik s potrošniki, ampak so v ospredju drugi dejavniki: dobra prometna dostopnost, nižje cene zemljišč, bližina podpornih institucij oziroma podjetij in podobno (Rebernik 2004, 55). Nova lokalizacija ekonomskih funkcij spremeni podobo sodobnega mesta, saj CBD ni več edino ekonomsko dominantno območje, ampak mesto pridobi bolj policentrično zgradbo (Guillain, Gallo in Boiteux-Ora in 2004, 3).

Analizirali smo naslednje tržne storitve: trgovina na debelo (veleprodaja), prometne storitve, obdelava podatkov (računalniške storitve), raziskovanje in razvoj, finančno posredništvo, popravila izdelkov široke porabe. Slednja dejavnost je vključena bolj zaradi testiranja, deloma pa tudi zato, ker so bili nekoč za mestno središče zelo značilni raznovrstni servisi.

Analiza poslovnih subjektov v Ljubljani je precej zahtevna, saj zaradi različnih oblik in posebnosti posameznih dejavnosti ni mogoče oblikovati povsem enotne metodologije. Poudariti je treba še, da je analiza pokazala precej napak v naslovih podjetij. Najpogostejše je bil naveden napačen naslov ali pa naslov zaradi napake pri vnosu ni imel pripadajoče hišne številke. Podjetja z napačnimi in nepopolnimi naslovi v analizi niso upoštevana. Pri izboru ustreznih podjetij smo zasledovali naslednja merila:

- Upoštewane so zgolj zasebne tržne storitve, zato so izključene vse javne ustanove, javni zavodi in v določenih primerih javna podjetja (na primer pošta ali Agencija za kontrolo letalskega prometa).

- Da bi se izognili raznim »hišnim« podjetjem, ki imajo kot sedež podjetja naveden domači naslov v bivalnih objektih (stanovanjskih blokih ali hišah), so iz analize izvezeti vsi manjši samostojni podjetniki in zasebni avtoprevozniki z manj kot 5 zaposlenimi ter zasebni raziskovalci.
- Upoštevana niso niti podjetja z neaktivnim statusom.

Poleg teh meril so določene dejavnosti za bolj verodostojno analizo zahtevale oblikovanje dodatnih meril (preglednica 30). Za prostorski prikaz osredotočanja določenih storitev v posameznih predelih mesta je bilo treba ustvariti nov sloj z resolucijo 50 x 50 m, ki kaže gostoto poslovnih subjektov na kvadratni kilometer površine. Sloj je bil s programom ArcGis 9.2 pripravljen tako, da je bila v 500-metrskem pasu okrog vsakega poslovnega subjekta izračunana gostota in prikazana na zemljevidu. Tako je gostota na območju Ljubljane prikazana za vsako dejavnost, nakar sledi še skupni, sintezni zemljevid, ki prikazuje, da se nekatere storitve zgoščujejo bolj kot druge. V primeru nekaterih novejših poslovnih con je položaj takšen, da je veliko število podjetij na zgolj enem naslovu, čeprav so znotraj določenega območja dejansko razpršena. Takšen je primer območja BTC ali cone v Mostah, ob Letališki cesti.

Preglednica 30: Oblikovanje dodatnih izločitvenih kriterijev za prostorsko analizo storitev v Ljubljani.

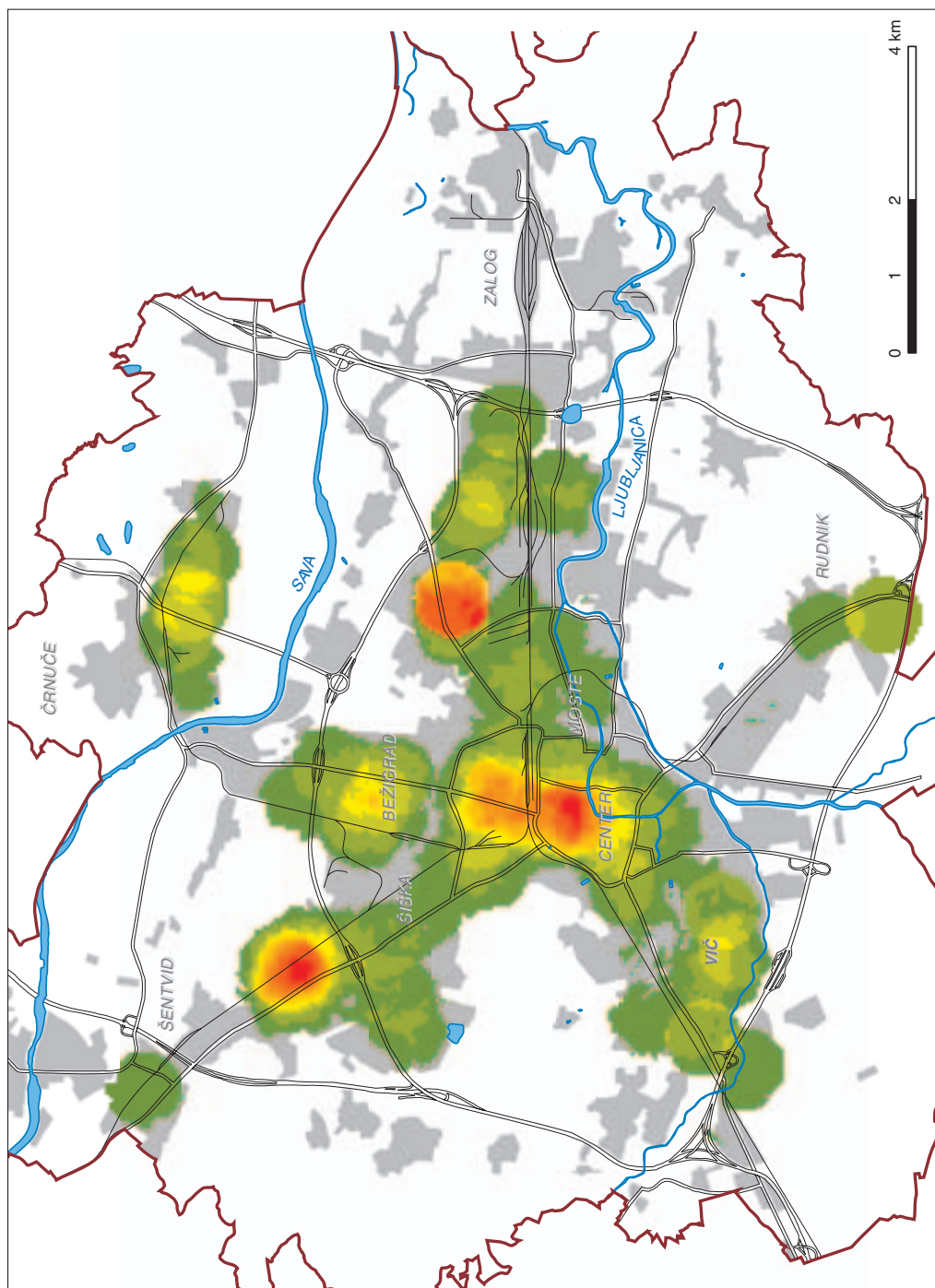
naziv dejavnosti	SKD šifre	izključeno iz analize
promet, skladiščenje, zveze	60, 61, 62, 63, 64	taksisti, samostojni podjetniki ostali prevozniki, samostojni podjetniki pošte javni zavodi javna podjetja
raziskovanje in razvoj	73	zasebni raziskovalci
obdelava podatkov, podatkovnih baz in povezane storitve	72	javni zavodi in javne storitve
finančno posredništvo	65, 66, 67	vzajemni skladi podjetja v stečaju javni zdravstveni zavodi
popravila	52,7	
trgovina na debelo (veleprodaja)	51	

5.3.2.1 Prostorske značilnosti nekaterih tržnih storitev v Ljubljani

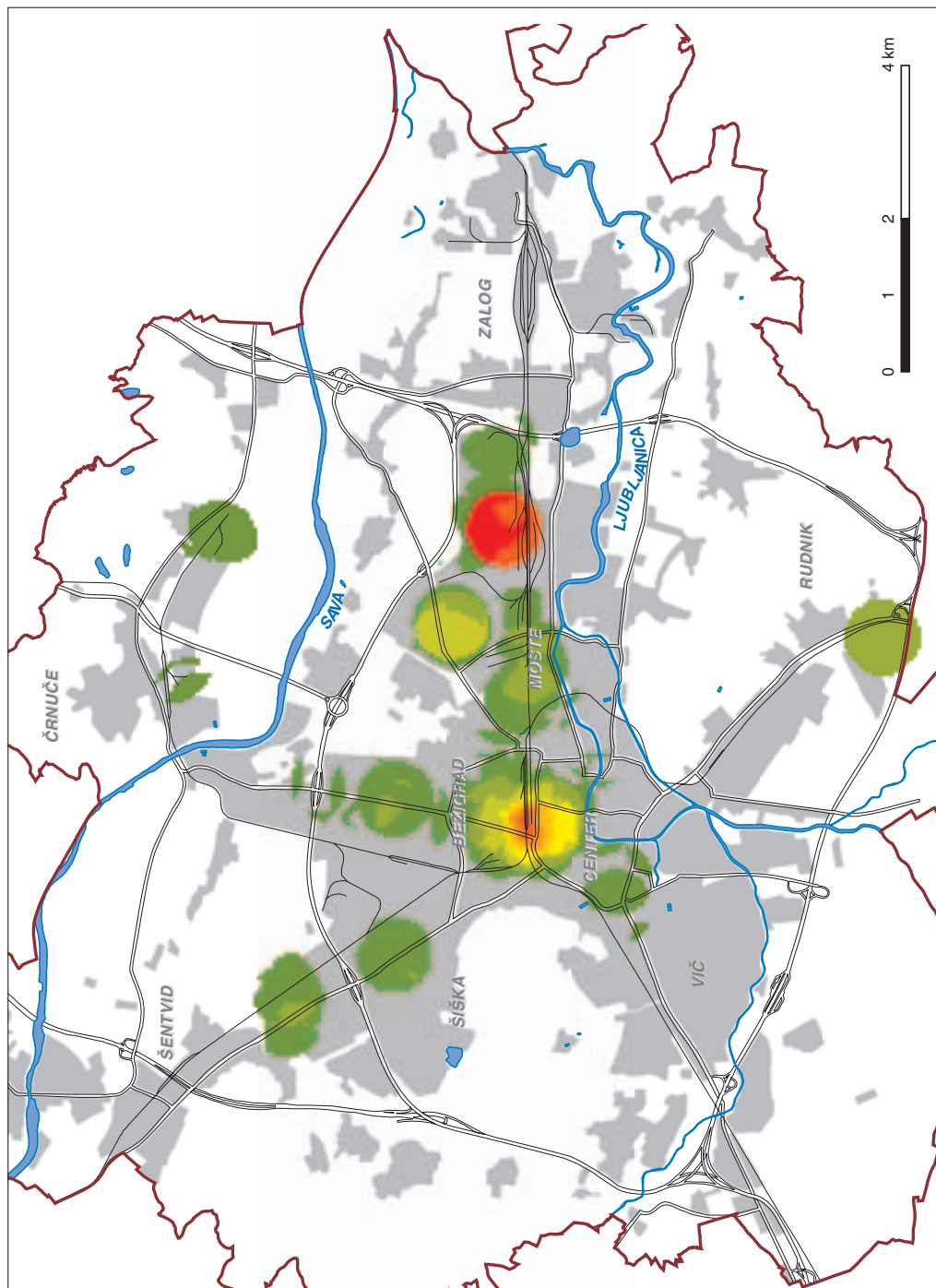
Trgovina na debelo ali **veleprodaja** je dejavnost, ki se ukvarja z nabavo blaga pri proizvodnih podjetjih in posredovanjem le-tega podjetjem, ki se ukvarjajo s trgovino na drobno, pridelovalcem ali večjim uporabnikom, nikoli pa končnim uporabnikom. Podjetja, ki se ukvarjajo z veleprodajo, imajo specifične zahteve, zlasti po večji površini prostora zaradi skladiščenja in dobri dostopnosti do pomembnejših prometnic.

V Ljubljani je bilo dolgo največje območje trgovine na debelo na območju Javnih skladišč v Mostah, na območju zdajšnjega BTC, med železniško progo in Šmartinsko cesto (Uršič 2003). Pomembnejša veletrgovska podjetja so locirana tudi v severnem delu Bežigrada, na primer podjetji Salus in Astra, ki je bilo dolgo eno večjih veleprodajnih podjetij pri nas. Veliko starejših podjetij iz dejavnosti veleprodaje je bilo tudi v središču mesta, običajno na lokacijah, ki so bile ob takrat najbolj prometnih cestah. Na območju Ajdovščine imajo še vedno sedež v preteklosti pomembna veleprodajna podjetja DZS veleprodaja, Metalka in Slovenijašport.

Na sliki 50 je prikazana prostorska razmestitev podjetij iz dejavnosti veleprodaje v Ljubljani. Vsaka pika predstavlja lokacijo poslovnega subjekta, z barvnimi otenki pa je prikazana gostota poslovnih subjektov. Razporeditev veleprodaje kaže značilno dvojnost. Na eni strani še vedno prevladuje središče

Slika 50: Razporejenost podjetij trgovine na debelo v Ljubljani.

Slika 51: Razporejenost podjetij iz dejavnosti prometa, zvez in telekomunikacij v Ljubljani.

mesta, zlasti ob Slovenski cesti, na drugi pa sta se izoblikovali dve močni robni območji z veliko gostoto teh poslovnih subjektov: območje BTC v Mostah, ki je že dolgo pomembno veleprodajno središče, in novejša območja Stegne v Šiški. V slednjem je gostota največja, saj je na dokaj majhnem območju osredotočenih veliko število podjetij iz omenjenih dejavnosti. Obe robni območji sta dokaj dobro prometno povezani, saj sta v neposredni bližini mestne avtocestne obvoznice, možen pa je tudi dostop z železnico.

Središče mesta ostaja z vidika trgovine na debelo še vedno pomembno. V njem ostajajo velika podjetja, za katera lahko predvidevamo, da v središču mesta ohranjajo zlasti pisarniško dejavnost, medtem ko skladiščno izvajajo na bolj anonimnih lokacijah. Značilen primer je podjetje Magistrat International, ki z 230 zaposlenimi (PRS 2005) spada med naša največja veleprodajna podjetja. Sedež podjetja je v novejšem poslovnem območju na Taboru (Kotnikova ulica). Manj izrazite zgoščitve veleprodajnih podjetij so tudi na že omenjenem območju severnega Bežigrada, v Črnučah in ob Letališki cesti v Mostah. Vse omenjene lokacije imajo dobro prometno dostopnost in veliko prostora, kar je njihova glavna privlačnost.

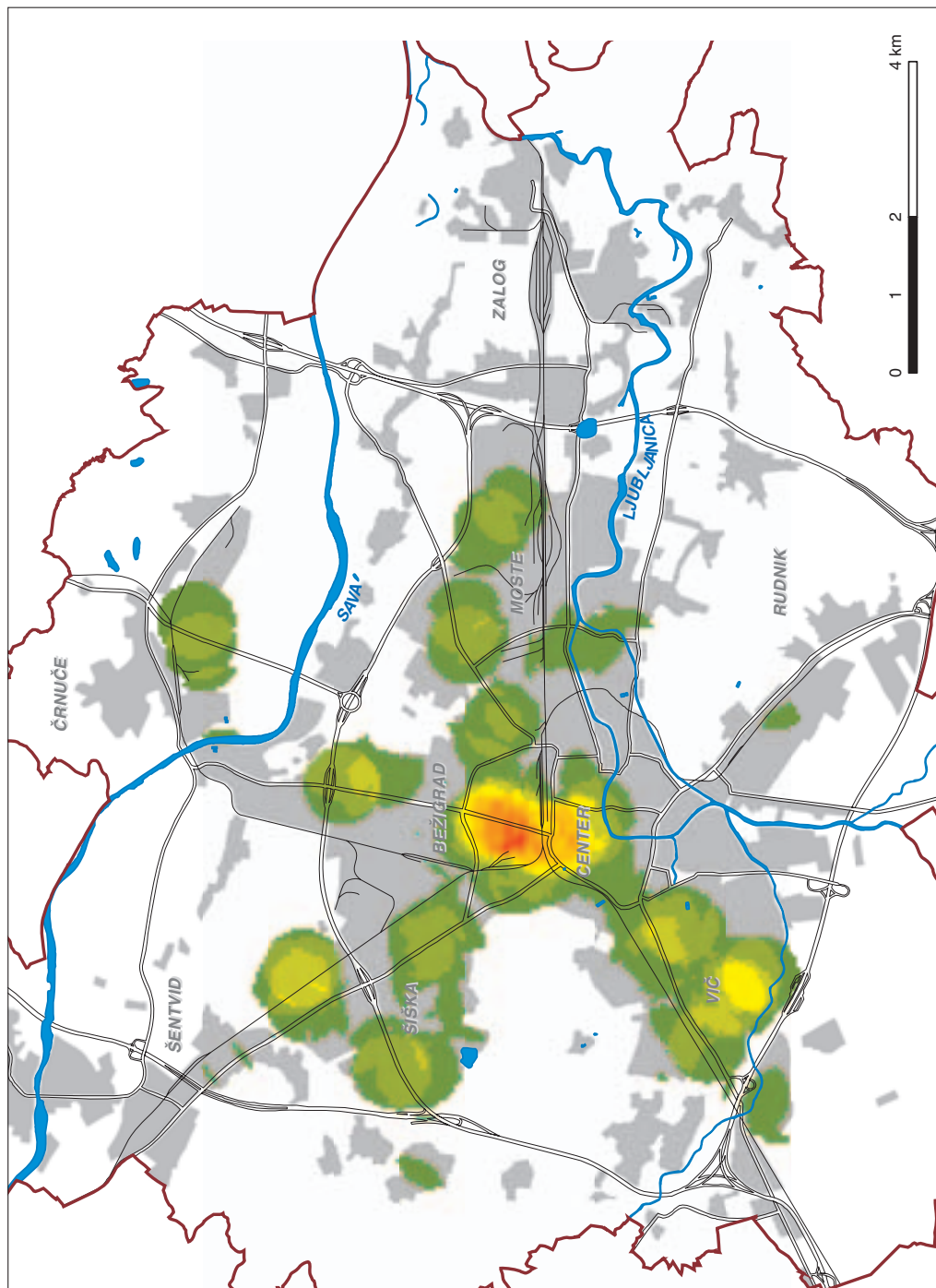
Storitvene dejavnosti **prometa, zvez in telekomunikacij** teoretično potrebujejo podobne lokacije kot trgovina na debelo, zlasti zaradi potrebne bližine prometnic in deloma tudi večjih potreb po operativnih površinah, na primer za parkiranje vozil, zaradi zahtevne spremljajoče infrastrukture (v primeru telekomunikacijskih podjetij), logističnih potreb, pretovarjanja blaga in podobno. Tudi za ta podjetja so bile dolgo značilne lokacije ob železnici v Mostah (Javna skladišča), Stegnah, Šiški (Kompas, Avto-tehna, PAP) in ob glavni železniški postaji v Ljubljani. Na začetku sedemdesetih let 20. stoletja je celo veljalo, da je območje Javnih skladišč največji kopenski logistični terminal v Evropi (Zgodovina BTC 2007).

Podjetja iz te dejavnosti se praviloma veljajo za ena najbolj dobičkonosnih. V to skupino spada podjetje Telekom Slovenije, ki je z 2700 zaposlenimi eno največjih v Sloveniji. Velika so še nekatera druga podjetja, ki med večja spadajo tudi po metodologiji Poslovnega registra Slovenije, na primer Mobitel, Fersped, Simobil, AMZS, BTC, Viator & Vektor.

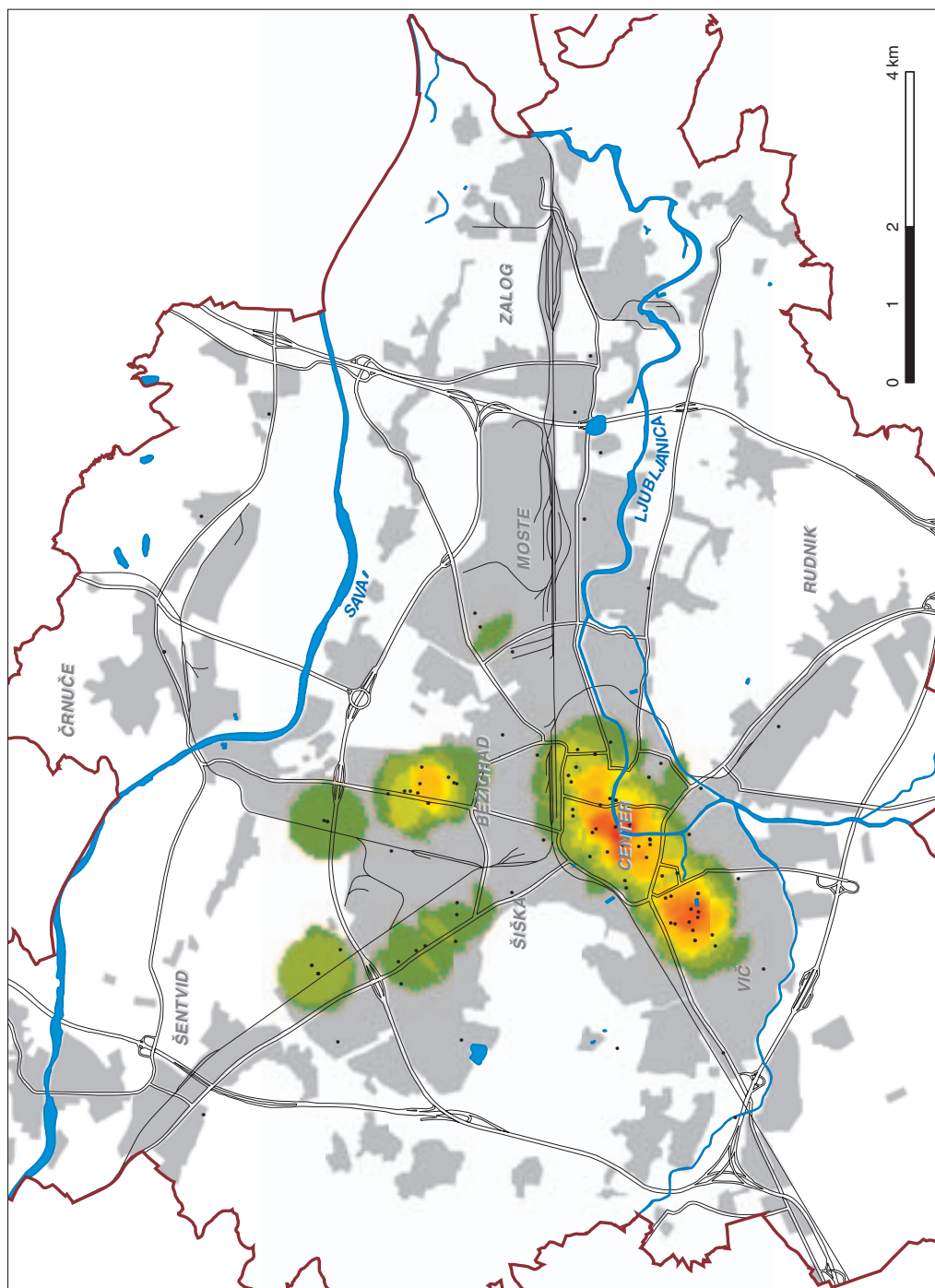
Potem ko so bili iz analize izvzeti vsi manjši avtoprevozniki in javne usluge (pošte), je zemljevid prostorske zgoščitve tovrstnih podjetij pokazal nekoliko drugačno podobo. Območje Javnih skladišč (tako imenovanega BTC) ni več povsem v ospredju, saj se je očitno preoblikovalo v trgovsko območje, kar je prikazano v nadaljevanju knjige. Tudi Stegne nimajo pomembnejše vloge. Prometna in telekomunikacijska podjetja so se »preselila« v neposredno bližino BTC, v nekdanjo industrijsko cono ob Letališki cesti. V PRS je kar 22 logističnih podjetij na enem samem naslovu (Letališka 16), zato ima to območje obliko pravilnega kroga. Sekundarna zgoščitev teh podjetij je v bližini glavne železniške postaje, kjer so poleg prometnih osredotočena še nekatera telekomunikacijska podjetja (Siol, Telekom, Mobitel, Avatel).

Dejavnosti prometa, zvez in telekomunikacij ne kažejo tako očitne dekoncentracije kot dejavnost trgovine na debelo, ki ima več sekundarnih središč. Zaradi funkcijske preobrazbe nekoč pomembnega logističnega središča (BTC) so se te dejavnosti zgolj prestavile na bližnje območje, ki je še bolj povezano s prometnicami, cene zemljišč so ugodnejše in na voljo je še dovolj prostora.

Dejavnost obdelav **podatkovnih baz in podobnih storitev** vključuje razvoj in založništvo programskih paketov, računalniško svetovanje, omrežne podatkovne storitve (internetne storitve) in podobne dejavnosti, ki so nagel razvoj doživele šele v zadnjem desetletju. Zato je zanimiv pogled na zemljevid njihovih lokacij. Opazna je osredotočenost v središču mesta, natančneje na robu mestnega jedra, in za Bežigradom, na območju med železniško progo na jugu in Samovo ulico na severu. Znotraj omenjenega območja je na primer veliko teh podjetij ob Tivolski cesti in Parmovi ulici. Očitno jim je še vedno pomembna določena središčnost, torej prisotnost bližine mestnega jedra, kjer je možnost formalnih in neformalnih stikov večja kot na mestnem obrobju. Ker predvidevamo, da so ta podjetja dokaj zahtevna glede infrastrukturne, zlasti telekomunikacijske in tehnične opremljenosti, se locirajo na območja z novejšim gradbenim fondom. Pomembno vlogo pri njihovi razmestitvi imajo najbrž tudi prostorske omejitve starega mestnega jedra.

Slika 52: Razporejenost podjetij iz dejavnosti podatkovnih baz in podobnih storitev v Ljubljani.

Slika 53: Razporejenost podjetij iz dejavnosti raziskovanja in razvoja v Ljubljani.

Na zemljevidu vidimo tudi sekundarna središča, med katerimi še najbolj izstopa območje obrtno-industrijske cone na Viču. To območje je za podjetja iz teh dejavnosti čedalje bolj privlačno, saj v njem poteka močna preobrazba z vse izrazitejšo usmeritvijo v storitve, ki zasedajo že 60 % razpoložljivih površin (glej sliko 64). Predvidevamo lahko, da je omenjena cona primerna zlasti za mlajša podjetja, ki za začetek svojega delovanja potrebujejo zlasti nižje lokacijske stroške in veliko prostega pisarniškega prostora.

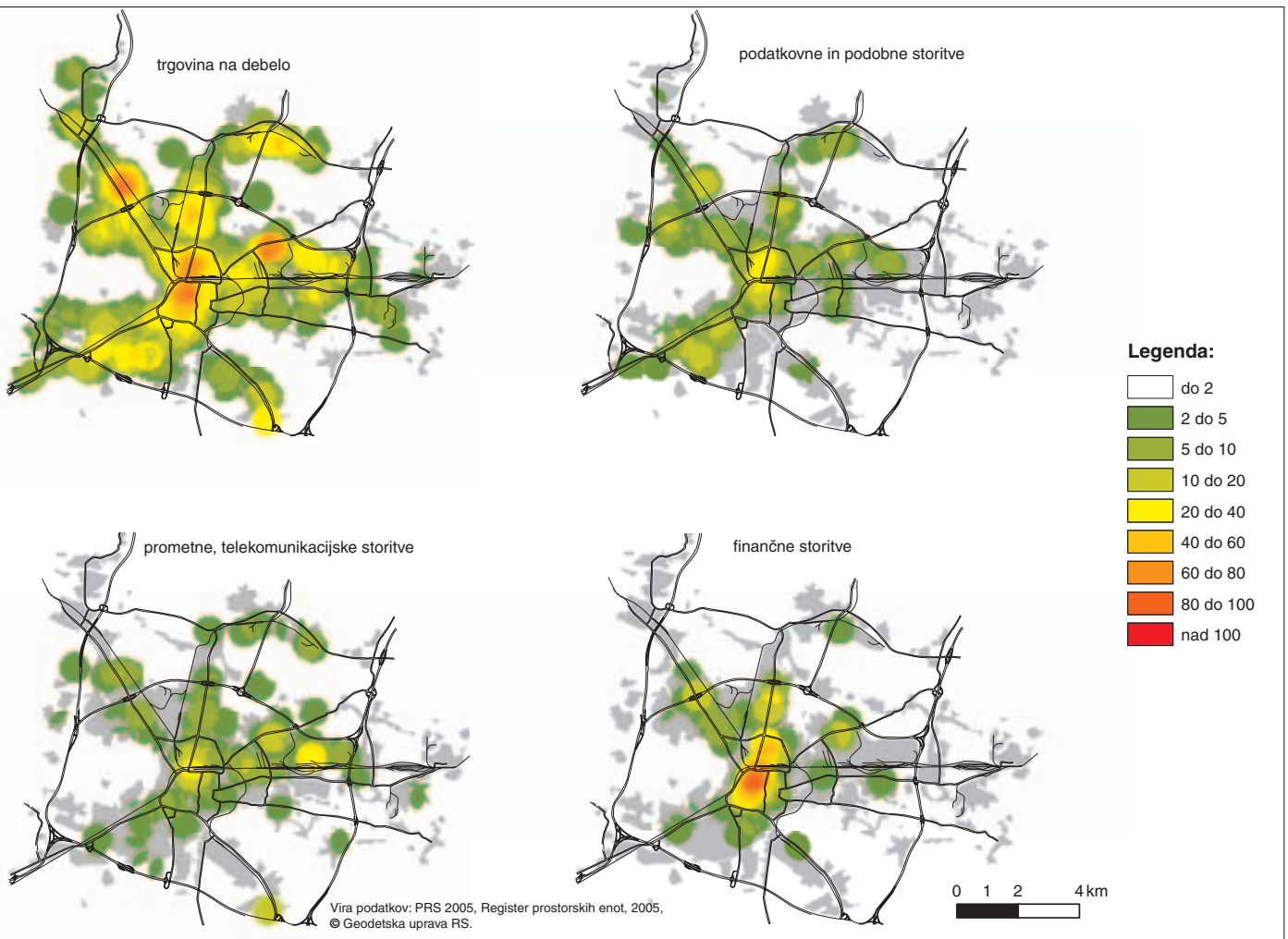
Naslednje storitve, pri katerih se pogosto omenja proces dekoncentracije, so dejavnosti **raziskovanja** in **razvoja**. Te dejavnosti so po klasifikaciji SKD del poslovnih storitev, ki opravljajo teoretske, aplikativne in razvojne raziskave. V študiji CoMET so na primer opazili, da se raziskovalno-razvojna podjetja čedalje bolj umeščajo v novejša tehnološka parke, razne tehnološke inkubatorje, ki praviloma nastajajo na obrobju mesta, na boljše dostopnih lokacijah in v prijetnejšem zelenem okolju (Crieckingen in ostali 2006).

V Ljubljani tega pojava ni opaziti, saj prikaz gostote teh poslovnih subjektov kaže osredotočenost predvsem na območju mestnega središča. Razlog je najbrž dejstvo, da je veliko raziskovalnih subjektov nastalo kot del znanstvenih in izobraževalnih ustanov v okviru ljubljanske univerze. Ti raziskovalni inštituti so nastali v bližini ali pa kar na matični fakulteti, čeprav danes opravljajo tudi tržno poslovno dejavnost, saj se le redki v celoti financirajo z javnimi sredstvi. Zato je na sliki vidna zgostitev zlasti tam, kjer so univerzitetne fakultete, SAZU in podobne ustanove (staro mestno jedro, Kolezija na Viču in Kardeljeva ploščad za Bežigradom).

Vendar se bo podoba osredotočenosti raziskovalno-razvojne dejavnosti najbrž kmalu spremenila, saj na obrobju mesta nastaja Tehnološki park Brdo, ki je začel delovati na začetku leta 2008. V prvi fazi so zgradili 100.000 m² etažnih površin, namenjenih podjetjem s področja informacijsko-komunikacijskih tehnologij, biotehnologije, nanotehnologije in podobno. Nekatere prednosti robne lokacije, ki je značilna za sodobne, »mehke« lokacijske dejavnike, reklamira tudi brošura na spletnem naslovu tehnološkega parka (medmrežje 9). Izpostavlja neposredno bližino avtocestnega priključka, ki omogoča hiter dostop do vseh delov Ljubljane in okolice; neposredno bližino novega univerzitetnega kampusa Biotehniške fakultete in predvidenih novih lokacij naravoslovnih fakultet: Fakultete za računalništvo in informatiko, Fakultete za kemijo in kemijsko tehnologijo, Fakultete za strojništvo. Navaja tudi neposredno bližino hotelsko-kongresnega središča, urejeno zeleno okolje z rekreacijskimi in sprehajalnimi površinam, bližino mednarodnega letališča ter potek V. (Lizbona–Kijev) ter X. (Salzburg–Kijev) železniškega in cestnega koridorja.

Osredotočenost poslovnih objektov na enotni lestvici (slika 54) jasno pokaže razlike med posameznimi dejavnostmi. Opazimo lahko, da se zaradi večjega števila in večjega zgoščevanja na manjših območjih precej bolj izrazito osredotočata dejavnosti veleprodaje in finančnih storitev. Ostali dve dejavnosti sta manj številčni in tudi največja gostota ne presega 40 poslovnih subjektov na kvadratni kilometer. Iz vseh segmentov pa je jasno razvidno, še ima še vedno pomembno vlogo osrednje poslovno območje, čeprav je zaradi morfološke zgradbe Ljubljane nekoliko razpotegnjeno ob severnemu koridorju, vzdolž Dunajske ceste proti Bežigradu.

V urbani geografiji na splošno velja, da vse večja dekoncentracija storitev in tudi prebivalstva v mestu slabi funkcijo tradicionalnega osrednjega poslovnega območja (CBD), saj to izgubi osrednjo ekonomsko vlogo v mestu in mestni regiji (Garreau 1991; povzeto po Guillaumu, le Gallu in Boiteux-Orainu 2004, 6). Vendar so empirične raziskave v mestu pokazale, da kljub splošni decentralizaciji ekonomskih aktivnosti (in prebivalstva) znotraj mesta in tudi znotraj mestne regije to popolnoma ne velja. »... CBD je še vedno glavna lokacija in naravni habitat za visoko specializirane storitve, saj je prostor, ki maksimizira poslovne priložnosti in nudi obilico formalnih in neformalnih povezav...« (Guillan, le Gallo in Boiteux-Orain 2004, 5). Ti avtorji tudi opozarjajo, da je dekoncentracija nekaterih storitev napačno interpretirana kot slabljenje CBD-ja in nastanek novih središč na obrobju mesta. Dejansko gre le za prerezporejanje in specializacijo posameznih območij oziroma bolj policentrično zgradbo znotraj mestnega prostora.

Slika 54: Primerjava gostot značilnih poslovnih subjektov na kvadratni kilometer v Ljubljani.

Dekoncentracija nekaterih tržnih storitev je pomembna iz dveh razlogov:

- ker pomeni nastanek novih ekonomsko pomembnih območij na drugih lokacijah zunaj CBDja, tako imenovanih sekundarnih gospodarskih središč (Pak in Rus 2005);
- ker hkrati pomeni novo specializacijo v prostoru, saj se CBD specializira v določene dejavnosti, sekundarna ekonomska območja pa spet v druge. Ponavadi gre za razlikovanje na podlagi značaja same dejavnosti. Podjetju, ki potrebuje na primer boljši stik s potrošniki in dobro mrežo formalnih ter neformalnih povezav, je CBD bolj primerna lokacija; če pa podjetje potrebuje veliko prostora, dobro infrastrukturo opremljenost in dobro prometno dostopnost, je primernejša lokacija sekundarno poslovno središče na obrobju mesta.

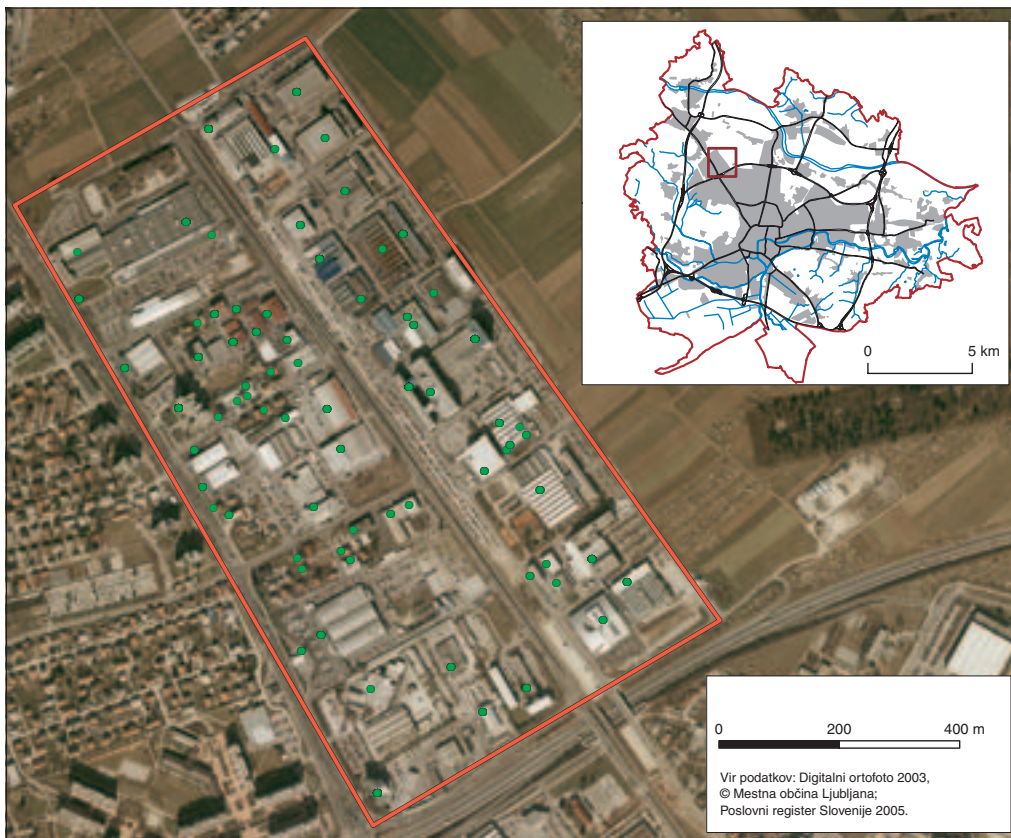
Zametki zgoraj omenjene specializacije v prostoru in nastajanje novih, sekundarnih poslovnih središč so vidni tudi v Ljubljani. Osrednje poslovno območje, ki se povečini razteza ob Slovenski cesti, je še vedno zelo močno, a se nakazuje bolj policentrična zgradba, ko pri nekaterih tržnih storitvah izstopajo tudi novejša sekundarna središča. To so območja na obrobju mesta, ponavadi v bližini mestne avtocestne obvoznice ali na stičišču pomembnejših cest. Izpostavimo lahko območje Stegen v Šiški, industrijske cone ob Letališki cesti v Mostah, v manjši meri še območje BTC v Mostah ter obrtno-industrijske cone na Viču in Rudniku. Večina teh območij je imela v preteklosti industrijski značaj, kar nakazuje že občnoimenska sestavina obrtna ali industrijska cona. Gre torej za značilen proces deindustrializacije določenega območja in posledične terciarizacije, torej nadomeščanja proizvodnih podjetij s storitvenimi. V tuji literaturi se tak razvoj imenuje *brownfield*. Z izjemo Rudnika spadajo v Ljubljani v to kategorijo praktično vsa omenjena območja. Poslovna cona na Rudniku je zrastle na poprejših nepozidanih zemljiščih, zato se takšno stanje uporablja izraz *greenfield* razvoj. Po drugi strani pa mestno središče in njegova bližnja okolica še vedno predstavlja edino središče nekaterih drugih dejavnosti, na primer finančnega posredništva in kulturne industrije. Zato namesto zmanjševanja pomena CBD lažje govorimo o njegovi novi specializaciji in o oblikovanju novih odnosov med sekundarnimi ekonomskimi središči na eni strani ter osrednjim poslovnim območjem na drugi.

V tem delu namenoma ni predstavljena trgovina na drobno, ki se prav tako pogosto omenja kot dejavnost z močnimi težnjami po dekoncentraciji. Pomen te dejavnosti je v sodobnem mestu zelo pomemben, zato je podrobneje predstavljena v nadaljevanju tega poglavja.

5.3.2.2 Primer sekundarnega poslovnega središča v Stegnah

Poslovno območje, ki se najpogosteje še vedno imenuje Industrijska cona Stegne, obsega območje severno od ljubljanske avtocestne obvoznice, med kmetijskimi zemljišči na vzhodu in Celovško cesto na zahodu. Cono približno na polovici deli železniška proga iz Ljubljane proti Jesenicam. Podjetje Iskra Invest, ki je lastnik in upravljavec območja vzhodno od železnice, za Industrijsko cono Stegne smatra sicer le del vzhodno od železniške proge, vendar sta dejansko oba dela funkcionalno in morfološko del iste poslovne cone. Skupna površina območja je 0,73 km². Skoraj v celoti ga zasedajo razna storitvena in industrijska podjetja, tik ob Kumerdejevi ulici pa je tudi nekaj deset stanovanjskih hiš. Zametki te cone segajo v šestdeseta leta prejšnjega stoletja. Prvi večji obrati so nastali na začetku sedemdesetih let zahodno od železniške proge, kjer so se umestila avtoprevozna podjetja Avto Tehna, Kompas, Avtoemona in PAP ter industrijski podjetji Dekorativna in Elektrovod. Konec sedemdesetih let je vzhodno od železnice nastal prvi obrat Iskre, ki je zaznamoval to območje za naslednjih trideset let (Industrijska cona ... 2005). Vzhodni del je tako vse do devetdesetih let ostal bolj industrijsko naravnan, zahodni pa je imel mešano prometno-logistično in industrijsko funkcijo.

Po obdobju deindustrializacije in terciarizacije je podoba industrijske cone postala zvečine storitvena. V preglednici 31 vidimo, da v sekundarne dejavnosti spada le še dobra petina od skupaj kar 761 poslovnih subjektov na tem območju. Več kot tretjina poslovnih subjektov je iz dejavnosti trgovine, od tega največ iz veleprodaje, ki na obravnavanem območju obsega 20,8 % poslovnih subjektov. Močne so še poslovne dejavnosti, zlasti kategorija »druge poslovne dejavnosti«, kamor spadajo razne

Slika 55: Letalski posnetek sekundarnega poslovnega središča v Stegnah.

računovodske, pravne ter knjigovodske svetovalne dejavnosti in tudi arhitekturno-gradbeno svetovanje. Dejavnost prometa, zvez in telekomunikacij, ki je bila nekoč zelo močna, je z dobrima 2 odstotkoma le še skromno zastopana.

Med industrijskimi podjetji so se obdržala tista, ki so se uspela tehnološko preobraziti in proizvajajo tehnološko intenzivne produkte: Fotona, Iskra zaščite, Elektrospoji, Iskra Vega Plus in druga. Tukaj so tudi velika telekomunikacijska podjetja Telekom, Noviforum (lastnik spletnega brskalnika Najdi.si), Parsek in Ameba, pa tudi veleprodajna podjetja ter tuja zastopništva (Obala Promet, Tehnunion, Adria-commerce, Sanolabor...). Nenazadnje je to območje v procesu terciarizacije dobilo tudi potrošno funkcijo, saj je na lokaciji bivše tovarne Dekorativna nastal eden večjih hipermarketov v Ljubljani z 9000 m² prodajnimi površinami in več kot dvajsetimi trgovinami na drobno.

V prostorskih načrtih ima območje v Stegnah še vedno oznako P, ki določa industrijsko namembnost rabe prostora. Večina podjetij je iz storitvenega sektorja, saj industrija ne zmore slediti rastočim cenam zemljišč, ki so za racionalno poslovanje postala enostavno predraga (Industrijska cona ... 2005). Ostala so le še tista industrijska podjetja, ki proizvajajo specifične visokotehnološke proizvode z visoko dodano vrednostjo. Ostala industrija je bodisi propadla ali pa se je preselila na območja v mestu ali mestni regiji z nižjo lokacijsko rento, na primer ob Letališko cesto v Mostah ali v obrtno-industrijsko cono Trzin). Podobno velja za logistična in prometna podjetja, katerih dodana vrednost je bila premajhna, da bi se lahko obdržala na tej lokaciji. Kljub vsemu si upravljavalec in lastnik večjega dela zemljišč v Stegnah

Iskra Invest želi, da bi ohranili kar največ industrijske dejavnosti, saj meni, da je prihodnost v mladih, inovativnih proizvodnih podjetjih. Po mnenju lastnikov je za njihovo umestitev najbolj primerna prav ta cona, saj ima določeno inovatorsko tradicijo (Iskra), dobro energetska in komunalno opremljenost zemljišč v primerjavi s podobnimi conami, odlično dostopnost zaradi lastnega priključka na avtocesto, prisotnost »inteligentnih« podjetij in podobno (Industrijska cona ... 2005, 165).

Preglednica 31: Poslovni subjekti po dejavnostih na območju Stegen (PRS 2005).

dejavnost	število	delež (%)
SEKUNDARNE DEJAVNOSTI	154	20,24
TRGOVINA	266	34,95
na drobno	59	7,75
veleprodaja	158	20,76
avtohiše	49	6,44
TURIZEM	18	2,37
PROMET	18	2,37
FINANCE	23	3,02
POSLOVNE STORITVE	196	25,76
podatkovne (računalniške)	32	4,20
druge poslovne	132	17,35
ostale	32	4,20
JAVNE STORITVE	16	2,10
OSTALO	70	9,20
SKUPAJ	761	100,00

Zato lahko poslovno cono v Stegnah označimo kot značilno sekundarno gospodarsko središče, ki v procesu ekonomske preobrazbe mesta dobiva storitveni značaj in se obenem specializira v določeno vrsto dejavnosti. S tem prispeva h krepitvi večjedrne zgradbe mesta. Iz nekdanje robne industrijske in prometne cone je nastalo gosto pozidano območje, kjer je središče veleprodajne dejavnosti, deloma pa tudi sodobnih informacijskih in visokotehnoloških podjetij. Slednja so še najbolj pomembna, saj dekoncentracija podjetij z visoko dodano vrednostjo (»strateška podjetja«) resnično prispeva k vse bolj očitnemu policentričnemu razvoju znotraj mesta (Guillain, le Gallo in Boiteux-Orain 2004, 20).

V prostorski zgradbi mesta vidne posledice so večplastne, tičejo pa se zlasti prometne infrastrukture in vzorcev mobilnosti prebivalstva. Bolj fragmentirana ekonomska zgradba pomeni tudi večje potrebe

Slika 56: Pogled na poslovno cono Stegne, kjer prevladujejo poslovne, proizvodne in veletrgovske dejavnosti.

po prometni infrastrukturi in raznolike prometne tokove, ki ne potekajo zgolj iz mestnega obrobja proti središču, ampak tudi v obratni smeri. Spreminja se tudi izraba prostora, zaradi povečane osebne mobilnosti prebivalstva naraščajo potrebe po parkirnih površinah, večje so potrebe po pisarniških prostorih ter skladiščnih površinah in podobno. Vse to velja tudi za Ljubljano, kjer očitno obstajajo gospodarski (sub)centri na robovih mesta, ki pa niso tekmeč mestnemu središču. Bolj kot konkurenčni so komplementarni in se specializirajo v določene dejavnosti. Tako so Stegne očitno usmerjene v veleprodajno dejavnost, industrijska cona v Mostah v prometno-logistično dejavnost, za industrijsko-obrtno cona Vič pa je značilno osredotočanje sodobnih računalniških podjetij. Nekatera poslovna območja šele nastajajo, na primer območje novega tehnološkega parka na Brdu, kar bo le še poudarilo večjedrno gospodarsko zgradbo Ljubljane. Čeprav se zdi, da osrednje poslovno območje (CBD) izgublja ekonomski pomen, takšno dojemanje ni povsem pravilno. Res je, da izgublja trgovsko funkcijo, kar je prikazano v nadaljevanju, a hkrati ohranja določene storitve višjega reda, kot so finančne, zavarovalniške, znanstveno-raziskovalne in druge ustvarjalne ekonomske dejavnosti.

5.3.3 DEKONCENTRACIJA TRGOVINE (POTROŠNJE) ZNOTRAJ LJUBLJANE

V prvem sklopu tega poglavja smo omenjali, da na mestno zgradbo močno vplivajo spremembe v potrošnji. Urbani geografi so se z njimi začeli intenzivno ukvarjati v zadnjem desetletju in tudi v Sloveniji opravili nekaj pomembnih raziskav. Večina avtorjev se strinja, da je najpomembnejši odraz spremenjenih potrošniških navad v širjenju novih trgovskih površin (Drozg 2001; Uršič 2003; Rebernik in Jakovčič 2006). Prav tako smo ugotovili, da na v preteklosti industrializiranih območjih nastajajo sodobnejše poslovne cone s prevlado storitvenih dejavnosti. Naš namen je, da v okviru teh konceptov predstavimo tudi druge oblike potrošnje v Ljubljani, med katerimi izstopajo zlasti nakupovalna središča oziroma trgovine na drobno. Ker gre za dokaj priljubljeno temo v slovenski geografiji, smo črpali podatke iz drugih raziskav: Drozgo (2001), raziskave skupine avtorjev iz leta 2003 (Koren in ostali) ter najnovejše raziskave Rebernika in Jakovčičeve (2006).

Navedene raziskave smo uporabili za predstavitev zlasti »novih prostorov potrošnje« v Ljubljani in navezavo na splošno ekonomsko preobrazbo v zadnjem desetletju. Zanima nas tudi vpliv, ki jih imajo te spremembe na ljubljansko mestno regijo. Opravljeno je bilo tudi terensko delo, s katerim smo natančno ugotavljali funkcijsko rabo tal v nakupovalnih središčih in analizirali prostorske spremembe znotraj trgovskih območij. Večina raziskav se je namreč osredotočila na razporeditev nakupovalnih središč, manj pa na njihovo spreminjanje in funkcijsko zgradbo. Opozoriti velja, da potrošnja ne vključuje le nakupovanja, ampak tudi prostocasne, zabaviščne, družabne, rekreacijske, kulturne in druge aktivnosti. Prednost sicer dajemo novejšim nakupovalnim središčem kot poglavitnim znanilcem ekonomske preobrazbe, vendar smo ob tem skušali določiti tudi pomen ostalih potrošnih dejavnosti.

Da je Ljubljana trgovsko središče celotne države, smo prikazali že v poglavju o urbanem sistemu, kjer smo ugotovili, da je nadpovprečno usmerjena v zasebni storitveni sektor, ki ga večinoma sestavljajo trgovci na drobno. Absolutna moč Ljubljane v gospodarskem sektorju trgovine se vidi tudi na zemljevidih potencialne dostopnosti delovnih mest (glej sliko 19). Ne le Ljubljana, celotna Slovenija izkazuje porast obsega trgovske dejavnosti, ki se krepi iz leta v leto. Statistični urad RS redno izdaja Statistične informacije, kjer je objavljena vsakoletna rast indeksa obsega prihodkov in trgovini na drobno.

Pomen trgovine v Ljubljani in njene perspektive so prikazane v preglednici 32, ki kaže porast števil prodajal, zaposlenih in davka na dodano vrednost v trgovini na drobno. Sicer pa podatki nakazujejo, da so indeksi povečevanja prodajnega prostora precej višji od indeksa povečevanja števila trgovin, kar lahko pripišemo razvoju večjih nakupovalnih središč (Drozg 2001, 10). Skupina avtorjev (Koren in ostali 2003) je ugotovila, da je leta 2002 na prebivalca Ljubljane prišlo v povprečju 1,7 m² prodajnih površin, kar je precejšen porast glede na leto 1999, ko je ta vrednost znašala le dobrih 1,2 m². V Ljubljani je bila kar polovica od vseh nakupovalnih središč v Sloveniji (Drozg 2001, 17).

Preglednica 32: Nekateri kazalniki teženj v trgovini na drobno v Ljubljani na podlagi podatkov med letoma 2000 in 2004 (Statistični letopis Ljubljana 2006).

	2000	2001	2002	2003	2004
število prodajal	2854	2728	2851	2879	3249
verižni indeks	100	96	105	101	113
število zaposlenih	14.848	13.313	17.128	19.234	21.295
verižni indeks	100	90	129	112	111
davek na dodano vrednost (v milijonih SIT)	85.261	91.548	120.802	143.466	159.123
verižni indeks	100	107	132	119	111

Razlogi za nadpovprečno opremljenost Ljubljane s trgovskimi storitvami so nekoliko specifični. Na eni strani gre za povečanje kupne moči prebivalstva po prehodu v tržno gospodarstvo, kjer ima Ljubljana še posebej pomembno vlogo. Kot omenjata Rebernik in Jakovčičeva (2006) ima Ljubljana več kot 40 % višji bruto domači proizvod in za 16 % višje plače od slovenskega povprečja. Višja kupna moč se jasno izkazuje v povečani potrošnji prebivalstva. Vendar imajo določeno vlogo tudi kupci iz okolice, saj ima Ljubljana znotraj Slovenije dobro prometno dostopnost in povezanost, kar lahko še poveča njeno osrednjo trgovsko vlogo. Že Pak (1999, 2004) je identificiral nekatera trgovska območja v Sloveniji, ki imajo nadregionalni značaj in privlačijo tudi kupce zunaj mestnih regij. Poleg teh razlogov za vzpon trgovine na drobno v Ljubljani omenimo še vse večje odpiranje tujemu kapitalu. Predvsem po letu 2000 so Ljubljano izbrale nekatere velike evropske in svetovne trgovske verige, ki so zgradile hipermarkete ali supermarkete, zlasti na mestnem obrobju. Povečali sta se tudi podjetnost in konkurenčnost domačih trgovcev, med katerimi izstopajo zlasti veliki trgovski sistemi Mercator, Merkur in Tuš.

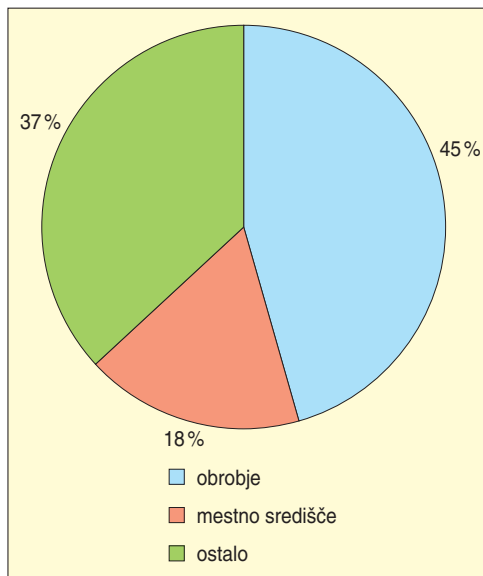
O razlogih za širjenje nakupovalnih središč je bilo veliko napisanega tudi na primeru Ljubljane. V nadaljevanju najprej predstavljamo prostorsko razmestitev potrošnje v Ljubljani in razmerja med novejšimi nakupovalnimi centri in središčem mesta, potem pa še strukturo največjih nakupovalnih središč in rezultate kartiranja funkcionalne zgradbe. Zanimala nas je namreč predvsem dinamika spreminjanja novejših trgovskih središč v Ljubljani in njihova sodobna funkcija.

5.3.3.1 Razporejenost novih nakupovalnih središč

Razporejenost območij potrošnje je značilno dvojna. Na eni strani določeno trgovsko vlogo še vedno ohranja mestno središče, ki je bilo dolgo glavni vir oskrbe za lokalno in tudi okoliško prebivalstvo (na primer Pak 1973). Avtorji so začeli opozarjati na »beg« trgovske dejavnosti iz mestnih jeder ob koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko so se na mestnih obrobjih začela pojavljati prva nakupovalna središča (Uršič 2003, 13). Bila so znanilec novega obdobja, ki močno odstopa od zgodovinskih vzorcev urbane potrošnje. Nakupovanje ni več le eksistencialna potreba, ampak je postalo tudi priložnostna dejavnost. Lokacija na mestnem obrobju je ugodna, ker se je težišče prebivalstva z vse večjo suburbanizacijo preselilo iz mestnega središča na mestno obrobje, tovrstne lokacije pa so tudi bolj dostopne z osebnimi prevoznimi sredstvi.

Razporejenost novejših nakupovalnih središč v Ljubljani je prikazana na sliki 58, ki kaže klasičen razvoj nakupovalnih središč na mestnem obrobju. Zemljevid prikazuje razporejenost potrošnje v Ljubljani glede na ocenjene trgovske površine. Podatke smo črpali iz že omenjenih raziskav (Drozg 2001; Koren in ostali 2003; Pak 2004; Rebernik in Jakovčič 2006) in jih dopolnili z lastnim kartiranjem, izvedenim poleti 2007. Pri večjih trgovcih (Mercator d. d. in Interspar Slovenija) smo pridobili podatke o velikosti posameznih nakupovalnih središč.

Klasifikacija nakupovalnih središč je povzeta po Drozgu (2001) in deloma Reberniku (2006). Označene so vse trgovske površine na drobno, ki imajo več kot 2000 m² prodajnih površin. Sem spadajo

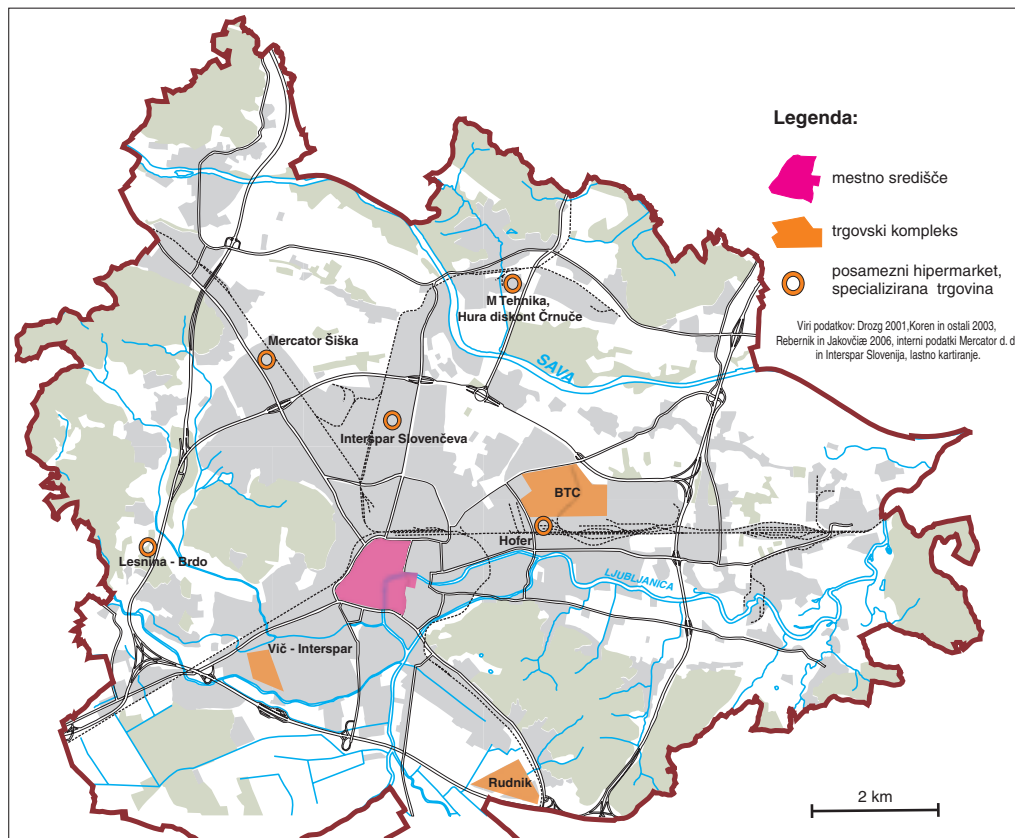

Slika 57: Prodajne površine v Ljubljani glede na lokacijo (Koren in ostali 2003).

hipermarketi, ki so bodisi velike samopostrežne trgovine z mešanim blagom in praviloma več kot 2000 m² prodajnimi površinami bodisi specializirane trgovine, ki so prav tako velike, a z le eno vrsto blaga. Če sta na določenem zaokroženem območju vsaj dva hipermarketa ali specializirani trgovini in še več manjših trgovin, povezanih z isto prometno ureditvijo ter delitvijo parkirnih prostorov in druge infrastrukture, smo območje opredelili kot trgovsko središče (po Drozgu 2001, 12). Na podlagi zbranih podatkov smo v Ljubljani ugotovili 3 trgovska središča: na območju BTC v Mostah, na Rudniku in na območju obrtno-poslovne cone Vič. Slednja po mnenju nekaterih avtorjev ni trgovsko središče, a lokacija treh večjih trgovin s prodajno površino več kot 15.000 m² (Interspar, Tuš in Merkur), spremljajoče trgovske in gostinske usluge ter skupna prometna infrastruktura nakazujejo, da lahko tudi nakupovalno središče Vič uvrstimo med trgovska središča. V prostorski zasnovi MOL (2002) se kot trgovsko središče obravnava še območje Lesnine na Brdu, ki pa trenutno zaradi premajhnih prodajnih površin ne zadostuje navedenim merilom.

Na zemljevidu je razvidno, da se novejša nakupovalna središča umeščajo zlasti na lokacije, ki so prej imele proizvodno-obrtno ali skladiščno funkcijo in so ob razpadu Jugoslavije in spremljajoči ekonomski preobrazbi izgubile svoj namen. Lokacije ob mestnih vpadnicah imajo zagotovljeno dobra dostopnost z avtomobili in nudijo veliko razpoložljivih zemljišč za zgradbe in parkirišča. V zadnjem času je opazno tudi nastajanje povsem novih trgovskih območij ob mestni avtocestni obvoznici (na primer Brdo). Nakupovalna središča bližje mestnega jedra (na Parmovi in Slovenčevi ulici ter Hofer ob Kajuhovi cesti) so praviloma manjša in še vedno dobro dostopna z osebnimi avtomobili. Tudi ti manjši hipermarketi so nastali na degradiranih območjih, bivših industrijskih, obrtnih ali logističnih površinah.

Po podatkih Korena in ostalih avtorjev (2003, 45) mestno središče ohranja okrog 80.000 m² prodajnih površin ali 18 % od vseh prodajnih površin v Ljubljani. Vloga mestnega središča se je očitno močno zmanjšala, saj je več kot 206.000 m² ali 45 % prodajnih površin v obrobni nakupovalnih središčih, preostalih 167.000 m² ali 37 % pa jih je zunaj omenjenih območij, zlasti v lokalnih (četrtnih) oskrbnih središčih. Mestno središče je tako za trgovino na drobno postalo najmanj pomembno trgovsko območje v Ljubljani. Med novejšimi nakupovalnimi središči je bilo največje na območju BTC, ki je zavzemalo več kot 105.000 m² ali 51 % od vseh prodajnih površin nakupovalnih središč, sledilo je območje Rudnika (65.000 m² ali 31 % prodajnih površin nakupovalnih središč), precej manjši pa so bili ostali (Vič 6 %, Lesnina – Brdo 6 %, hipermarket Šiška 4 % in hipermarket Hura Črnuče 2 % od vseh prodajnih površin nakupovalnih središč).

Slika 58: Razporeditev novjših nakupovalnih središč z več kot 2000 m² prodajnimi površinami v Ljubljani.

Preglednica 33: Novejša nakupovalna središča v Ljubljani z več kot 2000 m² prodajnimi površinami (Drozg 2001; Koren in ostali 2003; PRS 2005; Rebernik in Jakovčič 2006; lastni podatki, pridobljeni pri Mercatorju, Sparu Slovenija in BTC; *v oklepaju je leto bistvenega povečanja ali prenovitve nakupovalnega središča; **na območju, ki ga obvladuje podjetje BTC d. d. je bilo leta 2007 450 trgovin, prišleli smo še posamezne trgovine, ki niso del lastništva BTC d. d., na primer Harvey Norman, Lidl, Bauhaus ...).

nakupovalno središče	tip	prodajna površina (m ²)	leto nastanka*	število trgovin na drobno (PRS 2005)
BTC	trgovsko središče	131.000	1993 (2002)	460**
Rudnik	trgovsko središče	65.000	2000 (2001)	30
Vič	trgovsko središče	16.500	1997 (2003)	35
Lesnina – Brdo	specializirana trgovina	12.000	1999	5
Mercator Šiška	hipermarket	9000	1998	23
Mercator Črnuče	specializirana trgovina	2500	1998	6
Interpar Slovenčeva	hipermarket	2000	2004	3
Hofer	hipermarket	2000	2005	1

Poleg novejših nakupovalnih središč, ki se umeščajo zlasti zunaj mestnega središča, ob avtocestni obvoznici, je treba omeniti še vsaj dva večja supermarketa, ki sta zrasla globlje na urbanem območju Ljubljane. Gre za novejši hipermarket na Slovenčevi ulici, ki je morda tudi znanilec preobrazbe obrtno-industrijske cone med Slovenčevo in Vodovodno ulico, ter supermarket na Parmovi, kjer je bila prej trgovina Živila Naklo, še pred tem pa železniški objekt. Ostali supermarketi z več kot 1000 m² prodajnih površin so na posameznih območjih zlasti večjih blokovnih sosesk (Nove Fužine, Koseze, Štepanjsko naselje, Nove Jarše); so nekoliko starejši in so pomembna lokalna oskrbna središča.

Poleg omenjenih novejših nakupovalnih središč obstajajo tudi starejša, ki po površini presegajo 1000 m². Gre za nakupovalna območja s prevlado majhnih trgovin, kjer se značilno prepletata trgovska in storitvena raba. To so trgovska območja, ki so večinoma namenjena lokalni potrošnji in imajo poleg trgovske tudi izrazito storitveno funkcijo. V to skupino nakupovalnih središč lahko uvrstimo WTC, Murgle, Ledino in podobna središča. Za razliko od novejših nakupovalnih središč se ta ne širijo, saj so prostorsko in gradbeno omejena, vendar so vizualno in arhitekturno kakovostnejša in se stapljajo z urbano okolico.

Rebernik in Jakovčičeva (2006) sta na podlagi rezultatov anketiranja nakupovalna središča razvrstila glede na območje bivanja kupcev oziroma gravitacijsko zaledje posameznega središča. Regionalni pomen sta pripisala območju BTC (Javna skladišča) v Mostah in nakupovalnemu središču na Rudniku. Območja, kjer so večji hipermarketi (v Šiški in na Viču) ali večje specializirane trgovine (Brdo), imajo vmesni značaj, torej imajo manjše gravitacijsko zaledje kot regionalna nakupovalna središča, a vseeno večjega kot lokalna. Med slednja sta avtorja uvrstila 16 manjših trgovskih con, ki so za vsakodnevno preskrbo namenjena lokalnemu prebivalstvu. Gre za značilna starejša preskrbna območja ob mestnih vpadnicah, ki so nastala v obdobju družbenega planiranja v takratnih upravnih središčih (sedežih upravnih enot in občin), v Ljubljani na primer v bližini sedežev nekdanjih občin Ljubljana Moste-Polje in Ljubljana Šiška. Največje gravitacijsko zaledje je imelo trgovsko središče BTC (avtorja sta razlikovala območji BTC in City Parka), saj se je delež potrošnikov izven Mestne občine Ljubljana gibal med 28,7 % in 41,7 %. Povprečni delež potrošnikov izven Mestne občine Ljubljana je za vsa nakupovalna središča znašal 28,2 % (Rebernik in Jakovčič 2006, 15).

5.3.3.2 Pomen novejših nakupovalnih središč in njihova funkcijska zgradba

Tovrstna snov je manj zastopana v literaturi. Preobrazbi obrtno-storitvenih con in spreminjanju njihovih funkcij je med slovenskimi geografi največ pozornosti namenjal Pak (2002b, 2004). Empirični dokaz sta na primeru Ljubljane ponudila Rebernik in Jakovčičeva (2006), ki sta z anketiranjem ugotovila glavne motive potrošnikov za obisk posameznih nakupovalnih središč in tako ugotovila njihove glavne funkcije v mestu. Poleg omenjene raziskave je v njunem delu predstavljena še natančna funkcijska analiza treh največjih nakupovalnih središč: BTC v Mostah, Rudnika in Viča, ki skupaj premorejo kar 212.000 m² prodajnih površin ali 1,8 km² skupnih površin. Analizirali smo njihovo funkcijsko zgradbo, saj smo predvidevali, da nova območja potrošnje niso namenjena le nakupovanju, ampak tudi zabavi, preživljanju prostega časa, druženju in rekreaciji. Značilnost novejših nakupovalnih središč je namreč prevzemanje in posnemanje urbanosti, funkcije, ki jo je dolgo časa imelo le mestno jedro. Zanimala pa nas je tudi njihova širša funkcija, saj smo že omenjali, da je potrošnja s spremljajočimi dejavnostmi značilnost novih sekundarnih poslovnih con, kjer se prepletajo ostanki industrije in storitev.

Časovno dinamiko spreminjanja in širjenja omenjenih nakupovalnih središč smo analizirali tudi z namenom napovedovanja prihodnjega razvoja in vloge, ki jo bodo predvidoma imela v urbanem prostoru. Eden od ciljev te analize je bil preveriti stopnjo preobrazbe teh območij, saj predvidevamo, da niso pomembna le z vidika potrošnje, temveč so tudi storitvena območja, poslovne cone, industrijska območja in podobno.

Vse tri novejšje trgovske centre v Ljubljani smo digitalizirali s pomočjo digitalnih ortofoto posnetkov Ljubljane, pri čemer smo ločeno označili posamezne objekte ter cone. Zgradbe smo razčlenili na posamezne kategorije:

- trgovske zgradbe s trgovino na drobno:
 - hipermarketi (trgovine z več kot 2000 m² prodajne površine in mešanim blagom),
 - specializirane velike trgovine (trgovine z več kot 2000 m² prodajne površine in eno samo vrsto blaga),
 - supermarketi (trgovine z mešanim blagom, ki imajo manj kot 2000 m² prodajnih površin),
 - mešane trgovine (kompleks manjših trgovin, združen v enem objektu s skupno površino manj kot 2000 m²),
 - ostale trgovine (manjše specializirane trgovine in trgovine z motornimi vozili – avtohiše);
- proizvodni, obrtni in gradbeniški objekti (industrijske hale, zgradbe gradbenih podjetij, proizvodna obrt),
- storitve, skladišča in veleprodaja (pisarne, trgovine na debelo, skladiščne površine, storitve, storitvena obrt, javne storitve – komunala, policija, pošta ...),
- zabaviščni, gostinski, športni objekti (objekti, namenjeni preživljanju prostega časa, rekreaciji, druženju, prehranjevanju ...),
- neurejena zemljišča, zelene površine (gozd, kmetijsko zemljišče, neurejeno zemljišče, urejena zelena površina),
- ostalo (vse zgradbe, ki ne sodijo v nobeno od zgoraj omenjenih kategorij),
- parkirne površine in zgradbe (parkirišča in parkirne hiše).

Cone smo opredelili kot zaključena območja z objekti in pripadajočimi zemljišči, namenjena le eni dejavnosti in s skupno infrastrukturo. Razčlenili smo jih na naslednje skupine:

- trgovske cone s prevlado trgovin na drobno,
- proizvodne cone s prevlado proizvodnih in gradbenih podjetij,
- storitvene in skladiščne cone s prevlado zasebnih in javnih storitev, skladišč in trgovine na debelo,
- zabaviščne cone s prevlado barov, restavracij ter objektov, namenjenih prostemu času in rekreaciji,
- neurejene ali zelene cone, kjer praviloma ni objektov ali je urejena/neurejena zelena površina,
- ostale cone, kjer so objekti, ki ne spadajo v nobeno od zgoraj omenjenih skupin.

Navedena razvrstitev posameznih zgradb in zaključenih območij (con) nam je služila za primerjavo med posameznimi trgovskimi središči, zlasti glede na njihovo funkcijo in stopnjo preobrazbe. Kot pri drugih podobnih kartiranih funkcijske rabe tal smo morali sprejemati določene kompromise in posplošitve, zlasti v primerih, ko je imel objekt ali cona več kot eno funkcijo. Vse zgradbe so bile popisane in kartirane, stanje pa velja za mesec maj 2007.

Skupna površina vseh treh obravnavanih območij je kar 1,85 km², od tega je največje območje BTC v Mostah, ki obsega več kot 855.000 m². Sledita območji na Rudniku s 540.000 m² in Viču s 451.000 m². Območja posameznih trgovskih središč smo določili tako, da smo se držali prostorskih dokumentov mestne občine Ljubljana ter skušali vključiti plansko in funkcionalno zaokrožena območja. Trgovsko središče BTC v Mostah smo zlasti zaradi nagle rasti v zadnjih letih opredelili nekoliko širše kot drugi avtorji (na primer Pak 1999; Uršič 2003). Nakupovalno središče na Rudniku je lažje določljivo; na jugu ga omejuje avtocesta, na zahodu železniška proga Ljubljana–Novo mesto, s severa in zahoda pa ulica Knezov štradon. Nakupovalno središče Vič dejansko obsega celotno območje obrtne cone Vič, ki je umeščena med Jamovo cesto, Koprsko in Tbilisijsko ulico ter potok Mali graben. Iz analize smo izključili sosesko enodružinskih hiš na skrajnem severovzhodu območja med Koprsko in Jamovo ulico (glej slike 60, 62 in 64).

Na sliki 60 je prikazano širše **območje BTC v Mostah**, ki je po preobrazbi iz skladiščno-proizvodnega v trgovsko-oskrbno območje leta 1990 postalo eno osrednjih območij potrošnje v Ljubljani in tudi Slovenije. Območje je bilo pozidano že sredi petdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bila pglavilna skladiščna dejavnost, ki je bila namenjena ljubljanski in slovenski industriji ter trgovini. Lokacija je bila skrbno izbrana, saj so bila v bližini pomembna prometna vozlišča, na primer železniška ranžirna postaja in tedanje mednarodno letališče. Ustanovljeno je bilo tudi podjetje, po katerem ima celotno območje še vedno

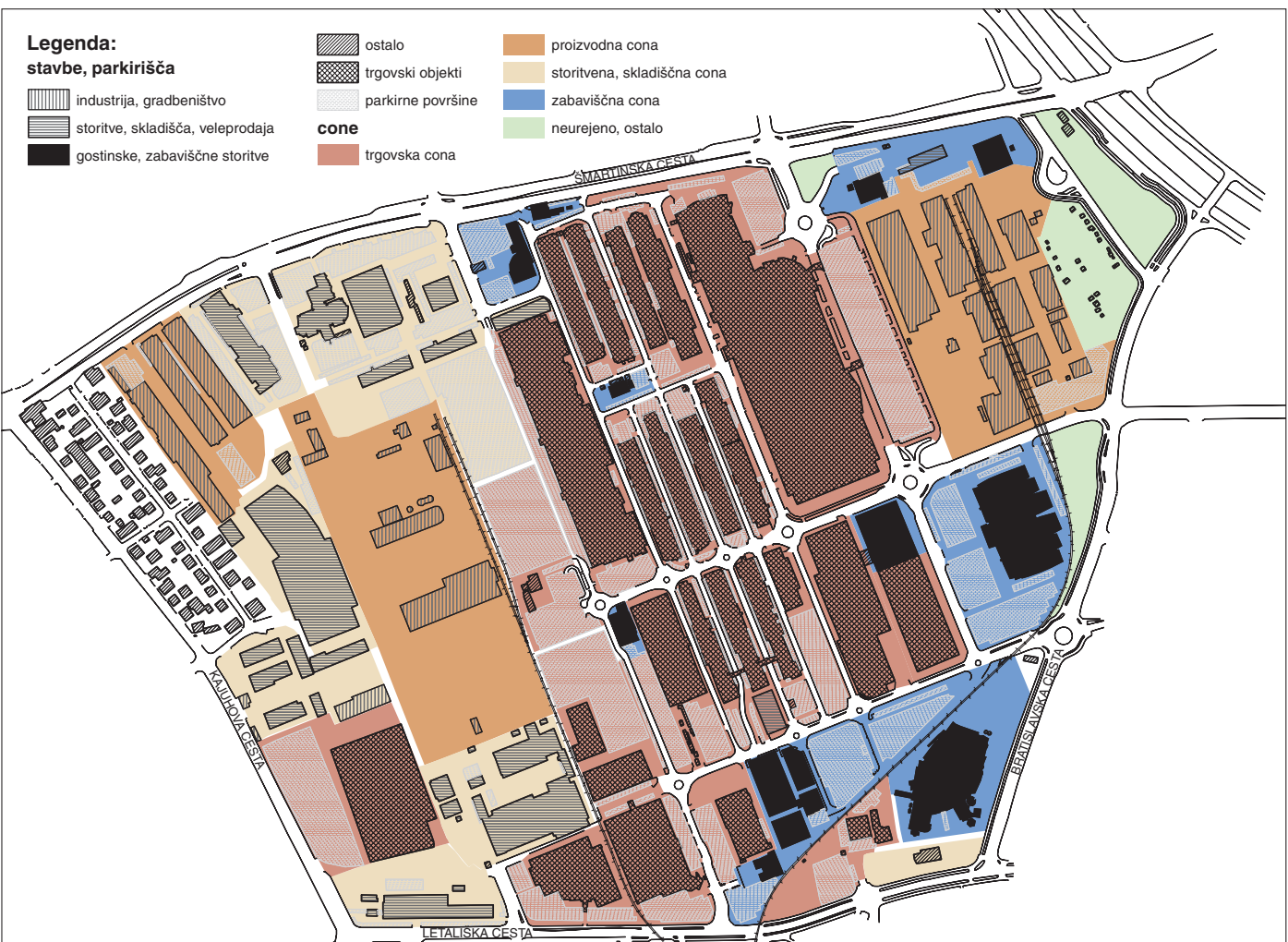
ime. Podjetje Javna skladišča, ki se je pozneje preimenovalo v Blagovno trgovski center (akronim BTC) je bilo zelo uspešno, zlasti zaradi strateškega položaja Ljubljane. V njem se je skladiščilo blago iz tujine in se ga razpošiljalo po celi Jugoslaviji (Uršič 2003, 66). Podjetje se je nenehno širilo in že leta 1975 postalo največje skladiščno območje v tedanji Jugoslaviji in največji kopenski terminal v Evropi (Zgodovina BTC 2007). Sredi šestdesetih let je poleg osrednjega skladiščnega območja na skrajnem vzhodnem delu zrasla tovarna Žito, najstarejši del pa je v skrajnem vzhodnem delu, ob Šmartinski cesti, kjer so deloma opuščene hale gradbenega podjetja Gradis, zgrajene po 2. svetovni vojni. Južni predeli ob Letališki cesti in vzhodni ob Bratislavski cesti so bili dolgo nepozidani in so začeli nastajati konec osemdesetih in v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Sprememba političnega sistema in posledična ekonomska preobrazba sta to skladiščno-proizvodno cono močno preoblikovali, zlasti po zaslugi podjetja BTC, ki je obvladovalo velik del omenjenega območja. Leta 1991 je bilo znotraj območja, ki ga je obvladovalo to podjetje, le še 30 % skladiščnih površin, saj se je podjetje odločilo za temeljito preobrazbo. Ker skladiščenje ni bilo več dobičkonosno, se je tedanja uprava odločila za »... nove, dobičkonosne in kompatibilne programe ...«, ki jih je začela uresničevati z odpiranjem trgovin na drobno v Hali A (Zgodovina BTC 2007). Uršič (2003) navaja, da je istočasno prišlo do velikega povečanja najemnin za trgovino na drobno v središču mesta. Vstop v tržno gospodarstvo je namreč pospremlilo skokovito naraščanje tržnih najemnin in mnogi trgovci so se spopadli s skokovitim naraščanjem stroškov. Leta 1995 je bila najemnina poslovnih prostorov v središču mesta v povprečju 4000 SIT/m², zunaj središča pa do 2000 SIT/m² (Stefanović 1997; povzeto po Uršiču 2003, 66).

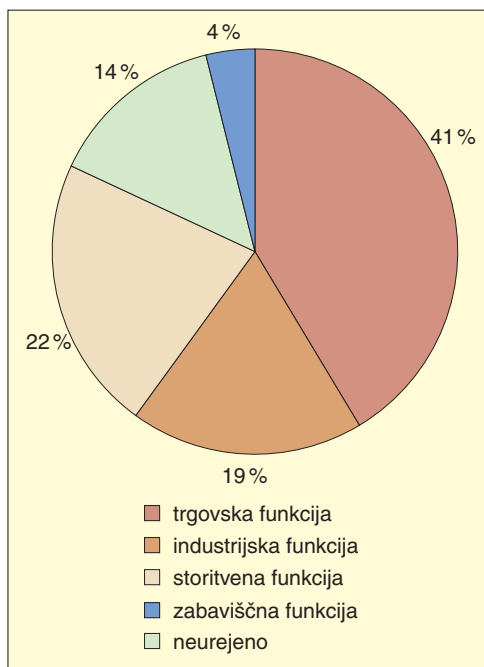
Opuščene skladiščne hale na območju BTC so postale kraj novega osredotočanja malih trgovcev, tudi na račun njihovega izseljevanja iz dražjega mestnega središča. Na območju BTC so leta 1993 odprli tudi prvo veliko trgovino (hipermarket) na mestnem obrobju, ki je bila in je še vedno v lasti tujega trgovca Interspar. Devetdeseta leta sta zaznamovala zlasti preobrazba skladiščnih površin v trgovske in počasnopropadanje nekaterih tamkajšnjih podjetij. Podjetje Gradis je zaprlo večino svojih poslopij in ohranilo le še poslovno stavbo, na tem območju pa so nastale tudi druge poslovne stavbe, v katerih so danes sedeži velikih podjetij. Poleg majhnih podjetij so se začele na to območje seliti tudi večje specializirane trgovine, na primer Kastner & Öhler in Big Bang, pa tudi druge, potrošniško spremljajoče dejavnosti, na primer pivnica Kratochwill.

Prelomen za to območje je bil prehod v novo tisočletje, ko so se začele uveljavljati tudi druge funkcije, ne le trgovska. Leta 2000 je bila zgrajena poslovna stavba BTC stolpnica, kjer so pisarniški prostori uprave BTC d. d. in nekaterih ostalih podjetij (banke, storitve). Leto pozneje je bil zgrajen kompleks kinodvoran Kolosej, ki združuje 12 kinodvoran, več barov, restavracij in trgovin. Leta 2002 je bilo prelomno, saj je nastal velik kompleks trgovin, imenovan Citypark, ki je na 42.500 m² površine združeval takrat največji hipermarket v Sloveniji (Interspar) in večje število drugih trgovcev ter storitev. Imel je 37.500 m² prodajnih površin in 1300 parkirnih mest. Na poprej nepozidanem območju je nastal tudi Harvey Norman, specializirana trgovina s pohištvo, belo tehniko in računalniško opremo. Leta 2005 je odprlo svoja vrata še Vodno mesto Atlantis, zabavišni park na 15.000 m² površine, ki združuje 14 bazenov, 12 savn ter gostinske in trgovske lokale. Presežek je bil tudi zaradi finančnega vložka, ki je znašal kar 26 milijonov evrov (Brošura Atlantis ... 2007).

Podjetje BTC skupaj s Cityparkom obvladuje skoraj 0,5 km² površine, torej več kot polovico skupne površine, ki znaša 0,86 km². Trgovske prostore oddaja bodisi v najem (primer manjših trgovin) bodisi jih proda (primer Cityparka, ki ni v lasti podjetja) ali obdrži kot kapitalsko odvisna podjetja, na primer vodni park Atlantis. Poleg osrednje cone, ki jo obvladuje BTC d. d., so se na obrobju umestile tudi neodvisne trgovske verige. Leta 2002 je na nepozidanem območju ob Letališki cesti nastala specializirana trgovina Harvey Norman z 10.000 m² prodajnimi površinami. Leta 2006 so ob Kajuhovi cesti odprli novo specializirano trgovino Bauhaus s 17.400 m² prodajnimi površinami, na območju, ki so ga prej zasedala manjša storitvena podjetja. Podjetje se je pravzaprav preselilo z manjše lokacije ob Bratislavski cesti, kjer se je pozneje naselil hipermarket Tuš, na večjo in potrošnikom lažje dostopno lokacijo. Leto pozneje (2007) so v BTC odprli še večjo trgovino Lidl in trgovsko-poslovno stavbo Diamant.

Slika 59: Funkcijska zgradba območja BTC v Mostah.

Slika 60: Funkcijska struktura območja BTC v Mostah glede na površino.

Tako je skupna površina objektov 484.860 m², od tega jih dobrih 176.000 m² ali 36 % odpade na trgovske objekte, 11 % na industrijsko-gradbeniške objekte, 11 % na storitve, skladišča in veleprodajo ter 7 % na zabavišne, gostinske in prostočasne objekte. Daleč največ je parkirnih površin, kamor sodijo urejene parkirne površine (parkirni žepi) in parkirne hiše, kar še dodatno potrjuje »avtomobilsko naravnost« tega območja.

Če odštejemo parkirne površine, je največ objektov trgovskih. Samo na območje BTC (brez Harvey Normana, Bauhausa in nekaterih manjših robnih trgovin) je leta 2003 prišlo 18 milijonov obiskovalcev (Zgodovina BTC 2007). Prevladujejo objekti z manjšimi trgovinami na drobno, ki so v osrčju cone BTC Moste. Z dobrimi 52.000 m² površinami jim sledijo specializirane trgovine, kot so Bauhaus, Harvey Norman, Big Bang, Giga sport, Merkur in podobne. Z dobrimi 43.000 m² površine sledi edini hipermarket, ki pa bi ga lahko zlahka označili kot trgovsko središče znotraj trgovskega središča. Citypark namreč združuje največjo trgovino na drobno z mešanim blagom v Sloveniji ter 89 drugih trgovin in storitev. Tako na območju BTC kot Cityparka med trgovinami po številu prevladujejo trgovine z obleko in obutvijo, ki predstavljajo 43 % vseh poslovnih prostorov znotraj omenjenih območij (Rebernik in Jakovčič 2006, 16). Storitve je manj, le okrog 10 %. Med bolj pogostimi so še prostori za gostinstvo, zabavo in rekreacijo, ki jih je okrog 20 %.

Storitve, kamor smo uvrstili tudi veleprodajo in skladiščne površine, zavzemajo 11 % od vseh pozidanih površin. Najbolj zastopane so ob Šmartinski in Kajuhovi cesti. Ob Šmartinski cesti je več poslovnih stavb, kjer so večinoma pisarniški prostori veletrgovskih, telekomunikacijskih, poslovnih in nepremičninskih podjetij. Največja zgostitev pisarniških prostorov je v poslovni stavbi Emona, kjer je registriranih kar 70 različnih podjetij. Ostale stavbe, zlasti ob Kajuhovi in Letališki cesti, pa so skladišni prostori in sedeži veletrgovskih in špedicijskih podjetij (Topdom, Avtera in podobna podjetja). Osebnih storitev ali malih obrtnikov, ki se ukvarjajo z raznimi popravili in servisi, je malo in so locirani le še ob Kajuhovi cesti. Očitno je celotno območje postalo privlačno za večja podjetja, ki izpodrivajo manjše obrtnike, enako kot se je to zgodilo v primeru premestitve trgovske stavbe Bauhausa.

Industrije je na območju BTC malo. Predstavlja 11 % vseh pozidanih površin in je umeščena na dveh zaokroženih območjih. Aktivna je le še industrija na območju živilske tovarne Žito tik ob avtocestni obvoznici. Drugo večje območje je v zahodnem delu cone, ob Industrijski ulici, kjer pa so industrijske hale večinoma zapuščene in nimajo prave funkcije. Obsežno območje je v lasti gradbenega podjetja Gradis in se hitro preobraža v storitvene in trgovske objekte. Podobno se je zgodilo z območjem nekdanjega industrijskega podjetja Mineral, ki se je na tem območju ohranilo do leta 2006, zdaj pa sta na tej lokaciji zrasla trgovina Lidl in trgovsko-poslovni objekt Diamant.

Ostanejo nam le še zabaviščne, gostinske in pristočasne pozidane površine. Teh je za slabih 35.000 m², kar predstavlja 7 % pozidanih površin. Večinoma so umeščene na robu obravnavanega območja, tako v skrajnem severnem kot v južnem delu. Izstopajo trije večji kompleksi: kino kompleks Kolosej, nastal leta 2001, gledališče in kongresni center Mercurius ter vodni zabavišni park Atlantis. Poleg navedenih je še vrsta manjših športnih in rekreacijskih objektov, restavracij ter barov. Potrošnja na obravnavanem območju BTC Moste torej ne obsega zgolj trgovine, temveč tudi pristočasne, zabaviščne površine, zlasti na območju, ki ga obvladuje podjetje BTC d. d. Omenjeno podjetje skuša slediti svetovnim težnjam, zato vseskozi ponuja dodatne spremljajoče dejavnosti.

Pogled na grafikon funkcijske sestave BTC Moste glede na površino nam razkrije, da kljub vsemu prevladujejo trgovske površine. Zasedajo dobrih 350.000 m² ali 41 % vseh površin. Sledijo jim storitve, ki zasedajo 22 % površin, industrijske z 19 % in zabaviščne s 14 %. Neurejenih je le slabih 34.000 m² površin, zato je širjenje trgovsko-storitvenih in spremljajočih dejavnosti v prihodnje dokaj omejeno. Prve »žrtve« načrtovanega širjenja bodo zato najbrž opuščene industrijske površine ob Industrijski cesti in tovarna Žito, ki je v dnevnem časopisu že napovedala prodajo zemljišča in preselitev na drugo lokacijo; revija Manager je decembra 2006 ocenila, da je zemljišče tovarne Žito v BTC vredno med 30 in 60 milijonov evrov. Proizvodnja naj bi se na novo lokacijo zunaj Ljubljane preselila leta 2009, sedež podjetja pa naj bi ostal v Ljubljani (Manager 2006).

DAVID BOLE

Slika 61: Območje BTC v Mostah je izrazito prilagojeno avtomobilu.

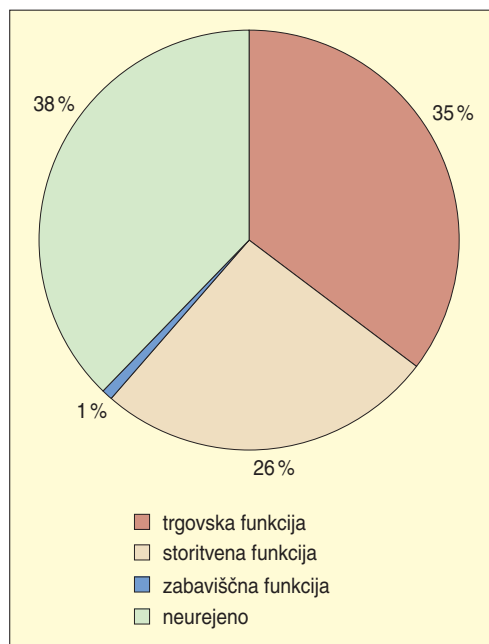

Slika 62: Funkcijska zgradba območja na Rudniku.

Nakupovalno **območje Rudnika** je novejšega datuma, saj se je začelo razvijati šele po letu 2000. Območje na jugu omejuje ljubljanska avtocestna obvoznica, na vzhodu železniška proga Ljubljana–Novo mesto in na severu ter zahodu Knezov štradon, ki predstavlja mejo z neposeljenim Ljubljanskim barjem. Skupna površina območja je skoraj 540.000 m². Zgodovina območja je razmeroma kratka, saj so prvi objekti tukaj zrastle šele po sprejetju prostorskega plana leta 1984. Do leta 1990 sta ne tem območju obstajali stavbi podjetja Viator in veleprodajni ter skladiščni prostor tedanjega trgovskega podjetja Emona (Gašperič 2004). Stavbi v skrajnem jugovzhodnem delu obravnavanega območja sta zdaj v lasti podjetja Viator & Vektor, registriranega za opravljanje transportne dejavnosti ter veleprodajo sadja in zelenjave.

Območje je bilo v starem prostorskem planu MOL namenjeno industriji, a je bilo zaradi obsežne deindustrializacije v devetdesetih letih spremenjeno v območje, namenjeno oskrbnim dejavnostim. Območje je severno od Viatorja in veletržnice je bilo v celoti komunalno opremljeno že leta 1999, leto pozneje pa je že bil zgrajen hipermarket francoske trgovske verige E. Leclerc z 10.000 m² prodajnimi površinami. Poleg hipermarketa stavba združuje še več gostinskih ter manjših trgovskih in storitvenih lokalov. V naslednjem letu (2001) sta se v bližini umestili še veliki specializirani trgovini Rutar in Merkur, ki imata skupaj več kot 10.000 m² prodajnih površin. Pozneje sta zrasla še večja specializirana trgovina Obi, ki se po podatkih trgovca razteza na skoraj 10.000 m² prodajnih površin, ter hipermarket Supernova. V letu 2008 se jim je pridružila še večja trgovina Lidl. Poleg omenjenih trgovin z več kot 2000 m² prodajnimi površinami je še veliko posamičnih trgovskih objektov z več manjšimi trgovinami, kjer se prepletajo trgovine z mešanim blagom, hrano, oblačili, obutvijo in kozmetiko ter diskonti. Območje dopolnjujeta tudi restavracija s hitro prehrano in bencinska črpalka.

Skupna površina objektov v tej coni je 163.641 m², 40 % od tega odpade na trgovske objekte. Območje je izrazito prilagojeno dostopnosti z osebnimi avtomobili, kar se nenazadnje odraža tudi v velikem deležu parkirnih površin (41 %). Nakupovalno območje je namreč dokaj novo in dolgo časa ni imelo dostopa do javnega prometa. Poskus podaljšanja proge mestnega potniškega prometa iz končne postaje proge številka 3 (Rudnik) do hipermarketa E. Leclerc je zaradi visokih stroškov obratovanja propadel

Slika 63: Funkcijska struktura območja na Rudniku glede na površino.

že v letu 2002 (Uršič 2003, 79). Med trgovskimi objekti prevladujejo specializirane trgovine, ki zasedajo dobrih 29.000 m². Gre za trgovine s pohištvo (Rutar, Dipo) in z opremo za gradnjo in dom (Merkur in Obi). Hipermarket je edini objekt z prevladujočim mešanim blagom in hrano, objekt pa zaseda dobrih 20.000 m². Najmanj prostora med trgovskimi objekti zasedajo objekti z mešano trgovino.

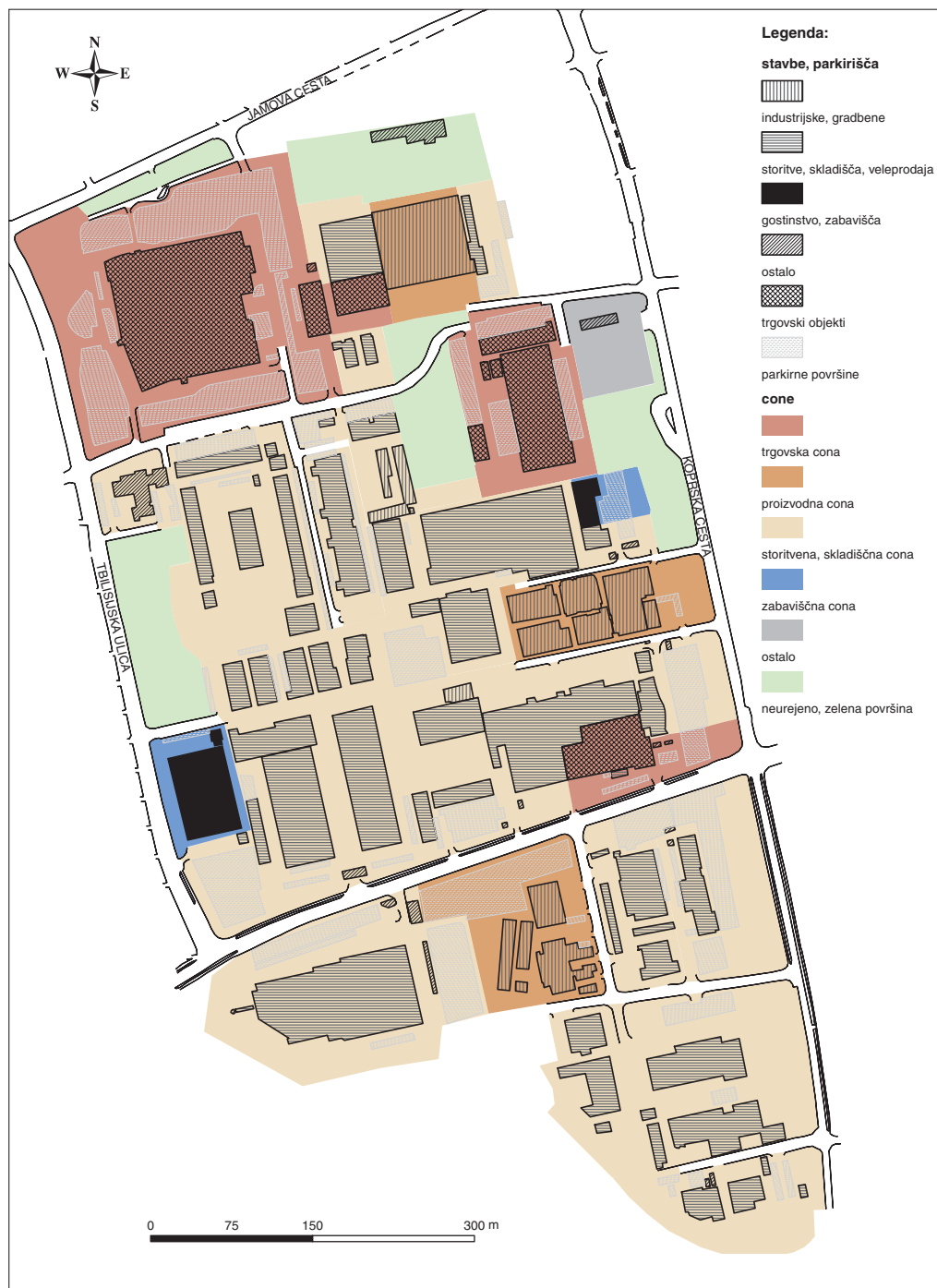
Če analiziramo posamezne cone, lahko opazimo, da prevladujejo neurejene površine, ki zaenkrat še nimajo stavb in so brez funkcije. To kaže, da je nakupovalno območje Rudnika v nastajanju in se še ni izoblikovalo do te mere kot na primer območje BTC Moste. Obsežna prosta zemljišča so med južnim storitvenim in severnim trgovskim delom; rezervirana so za gradnjo veletržnice. Nepozidane parcele severno od hipermarketa Leclerc so trenutno v gradnji. Tam sta že zrasla nov hipermarket Supernova ter večji pisarniški kompleks. Trgovske cone obsegajo 35 % vseh površin, storitvene pa slabo četrtino. S predvideno zazidavo neurejenih površin se bo delež obeh predvidoma kmalu povečal.

Trgovsko-obrtna **cona na Viču** je po skupni površini najmanjša, saj obsega 451.100 m². Na poprej nepozidanih zemljiščih je začela nastajati že v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Za razliko od območij BTC Moste in Rudnika je to območje najmanj preobraženo in ima najmanj razvito trgovsko funkcijo. Na severu ga omejuje Jamova cesta, na jugu potok Mali graben, na vzhodu Koprška in na zahodu Tbilisijska cesta. V prostorskih planih MOL se južno območje med Cesto v Mestni log in Malim grabnom loči od preostalega območja, vendar menimo, da gre za funkcionalno povsem zaokroženo območje, zato ga obravnavamo kot enotnega. Med vsemi tremi obravnavanimi območji je prav to imelo najbolj industrijsko funkcijo. Prvi objekti so nastali na začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Karta Ljubljane iz tega obdobja kaže, da so bile takrat zgrajene tovarne Tovil, Hoja in Igo, območje ob Tbilisijski ulici pa je bilo rezervirano za komunalno podjetje in gradbeno podjetje SGP Grosuplje (Ljubljana – karta mesta 1978). V osemdesetih letih se je območje postopoma polnilo, pridružilo pa se mu je tudi območje južno od Ceste v Mestni log. Takrat so nastali večja tovarna Konditor, manjše obrtne delavnice (steklarstvo, montaža) in skladišča.

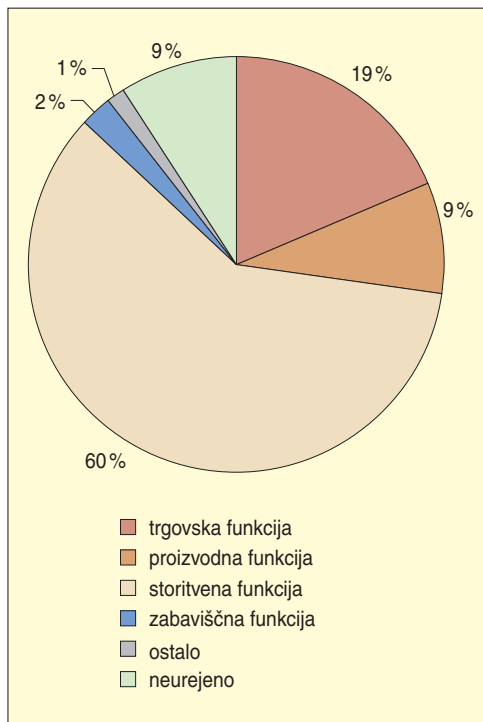
Območje je industrijsko-obrtni značaj ohranilo tudi po osamosvojitvi Slovenije. Šele konec devetdesetih let (1997) so na območju nekdanjega gradbenega podjetja odprli Intersparov hipermarket in nato še specializirano prodajalno Merkur (1998). Prej je tik ob Cesti v Mestni log obstajal diskont Emone, ki ga je leta 2003 nadomestil supermarket Tuš. Industrija, predvsem večji fordistično zasnovani obrati, je začela propadati v istem obdobju. Ob prelomu tisočletja so ukinili proizvodnjo v podjetjih Tovil in Konditor – nadomestile so ju obrtna dejavnost in zlasti storitve. V tem se to območje razlikuje od preostalih dveh, saj ni prevladala trgovska funkcija. Od proizvodne dejavnosti so se ohranila manjša, fleksibilnejša podjetja. Pomemben del zasedajo tudi javne storitve. Območje Komunalnega podjetja Ljubljane je eno najstarejših ohranjenih območij sploh, v novejšem času sta nastali še dve območji z javnimi storitvami, območje policijske postaje ob Koprski ulici in veliko pošto logistično središče ob Cesti v Mestni log.

Večina objektov na obravnavanem območju ima storitveno ali skladiščno funkcijo (41 %). Na sliki 64 je razvidno, da je večina objektov v osrednjem in južnem delu namenjena storitvam, veleprodaji in skladiščni dejavnosti. Površinsko velik del zasedajo javne dejavnosti, kot so pošta, policija in komunalna. Številna manjša podjetja so v novejših objektih in vključujejo razne storitve, posredništva, zastopništva. Večinoma gre za pisarniške prostore, nekaj je tudi skladišč. V pisarniške prostore so se prav tako večinoma preoblikovale starejše tovarne. Del nekdanje tovarne Tovil zaseda uprava podjetja SIJ (jeklarska industrija), v stavbi bivšega Konditorja pa je računalniško storitveno podjetje. Na tem območju je tudi veliko zasebnih zdravstvenih ordinacij, ki so v nekaterih objektih celo prevladale. Poleg storitev je veliko tudi skladiščno-logističnih površin, na primer večja stavba ob Cesti v Mestni log, kjer je logistični center Merkurja in podjetja Chemo. Med obrtniki prevladujejo razne dejavnosti, kot steklarstvo, zbiranje in preprodaja odpadnih kovin, montaža naprav in podobno.

Med vsemi obravnavanimi območji je na Viču najmanj parkirnih površin, tudi zato, ker trgovska funkcija ni pretirano izrazita. Parkiranju je namenjenih dobrih 60.000 m² površin. Trgovski objekti zasedajo le 15 % vseh pozidanih površin, največji delež pa odpade na edini hipermarket Interspar. Ta je leta 1997 zrasel na nekdanjem območju Gradbenega podjetja Grosuplje in obsega dobrih 15.000 m² skupnih površin, od

Slika 64: Funkcijska zgradba območja na Viču.

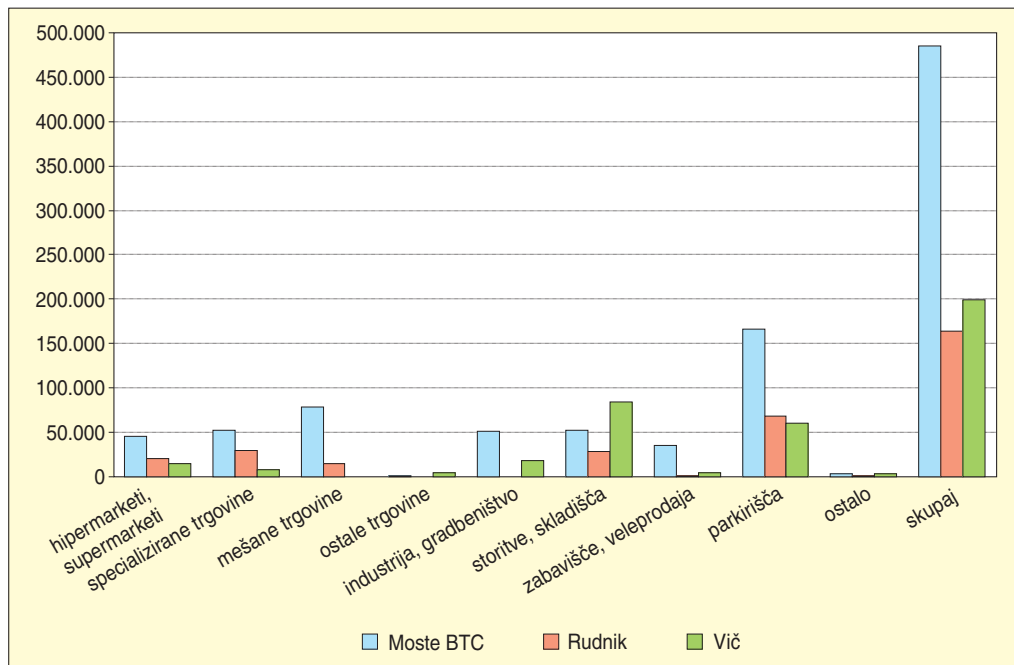
Slika 65: Funkcijska struktura območja na Viču glede na površino.

tega je približno 10.000 m² prodajnih (Rebernik in Jakovčič 2006, 14). V isti stavbi je poleg Intersparove trgovine še več kot 30 drugih lokalov. Velika trgovska stavba je tudi Merkur, specializirana trgovina, ki je nastala leto pozneje (1998) in se razteza na več kot 6000 m² skupne oziroma 5000 m² prodajne površine. Najmlajši trgovski objekt je supermarket Tuš, ki ima skupaj s sosednjo trgovino Odeja 1000 m² prodajne površine.

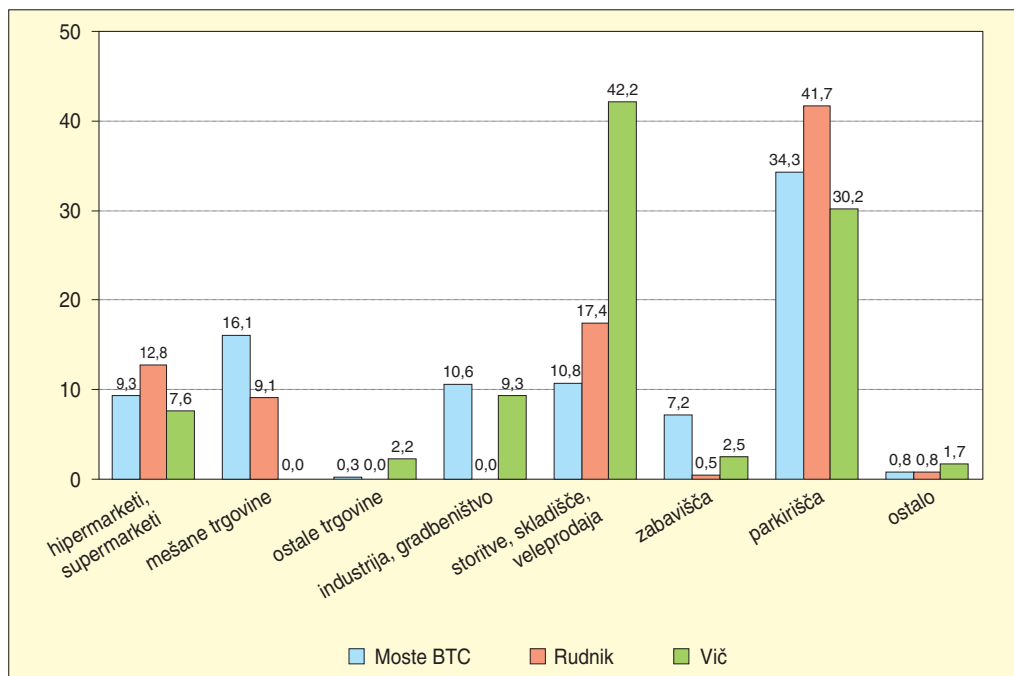
Nekoč je bila industrija precej bolj pomembna kot danes. Propadli so zlasti večji obrati, medtem ko so se manjši, ki so bili sposobni hitreje prilagajati, ohranili in celo razširili svojo dejavnost. Skupna površina proizvodnih objektov je tako 18.657 m² in zavezuje 9 % vseh pozidanih površin. Del te površine odpade na tovarno Tovil, ki pa je prazna in trenutno nima funkcije. Novi lastnik SIJ d. d. jo je deloma spremenil v pisarniško-upravne prostore, del pa je namenjen trgovski in skladiščni dejavnosti. Uspešnejša industrija se je obdržala ob Koprski ulici, kjer je nastal celo grozd manjših podjetij, ki se ukvarjajo s proizvodnjo in oblikovanjem plastičnih izdelkov (Qhar, Aero Polyplast). Drugo območje drobne industrije je ob Cesti v Mestni log, kjer sta podjetji Val plastika d. o. o. (proizvodnja in oblikovanje plastike) in EZZ d. o. o., ki proizvaja telekomunikacijsko opremo.

Prostočasne, zabaviščne, športne in gostinske pozidane površine so na tem območju manjše in skupaj zavzemajo 5000 m². Gre za dve sklenjeni območji s teniškimi igrišči in stavbo Sokol s športno-rekreacijsko dejavnostjo. Manjša gostinska območja so tudi v sklopu ostalih stavb.

Funkcijska struktura je torej izrazito storitveno naravnana, medtem ko nekdaj najpomembnejša industrijska dejavnost zavzema le še 9 % od skupno 451.100 m² površin. Storitve, skupaj z logističnimi centri posameznih podjetij in javnimi uslugami, zasedajo kar 60 % od celotne površine, kar jasno nakazuje izrazito storitveno usmerjenost tega območja. Trgovska dejavnost je z 19 % zgolj spremljevalna, a ima s skupno 16.500 m² prodajnimi površinami (Interspar, Merkur in Tuš) še vedno značaj nakupovalnega središča. Neurejenih površin je malo in tudi te so v fazi preobrazbe, na primer območje med Merkurjem

Slika 66: Primerjava funkcijske strukture v treh ljubljanskih nakupovalnih središčih (absolutno).

Slika 67: Primerjava funkcijske strukture v treh ljubljanskih nakupovalnih središčih (relativno).

in Tovilom. To območje očitno ni razvilo pomembnejše socialne funkcije, saj prostočasnih, zabaviščnih in rekreacijskih površin ni veliko; skupaj namreč zasedajo le 10.484 m² ali 2 % površine.

Primerjava funkcij nakupovalnih središč nam razkrije razlike med posameznimi nakupovalnimi območji. Vsa obravnavana območja so pomembna nakupovalna središča, a imajo bolj ali manj izrazito zastopane tudi druge funkcije. Nakupovalna oziroma trgovska funkcija je izrazito poudarjena na celotnem območju BTC Moste, kjer je dobri dve petini trgovskih površin. Nakupovalno območje na Rudniku jih ima slabo tretjino, območje na Viču pa le slabo petino (slika 67). Območje na Viču je nadpovprečno pomembno z vidika storitev, saj skoraj tri petine celotne površine zasedajo storitve, obrt, skladiščne in logistične površine. Zanimiva je tudi primerjava glede na neizkoriščene površine. Na območju Rudnika sta neizkoriščeni kar dobri dve petini zemljišč, zato ima to območje velik ekonomski potencial; pospešena gradnja kaže, da se bo njegova trgovska in deloma tudi storitvena funkcija kaj kmalu še povečala. Pogost spremljevalec trgovine so tudi zabavišča in prostočasne aktivnosti. Dobiček od teh dejavnosti si obeatajta predvsem trgovci, saj tovrstne dejavnosti dodatno privabljajo ljudi in širijo »kulturo potrošnje«. Anketiranje leta 2005 je pokazalo, da je v Citypark in Halo A v enem dnevu prišlo 83 % potrošnikov zaradi nakupovanja, preostali pa zaradi preživljanja prostega časa, druženja, obiska restavracij ali drugih storitev (Rebernik in Jakovčič 2006, 20). S tem območja potrošnje postajajo tudi javni prostori oziroma pridobivajo socialno funkcijo, s čimer postajajo tekmecc mestnemu središču.

Potrošnja torej ne vključuje le dejavnosti nakupovanja, ampak tudi druge aktivnosti, ki so zaenkrat izrazito zastopane le na območju BTC Moste. To je torej edino nakupovalno središče, ki je poleg nakupovanja razvilo določene socialne funkcije, medtem ko jih območji na Rudniku in Viču še nista, kar dokazujeta tako njuna majhna deleža prostočasnih (zabaviščnih) površin kot rezultati anketiranja Rebernika in Jakovčičeve (2006). Najmanj razvite ostale potrošne funkcije ima hipermarket na Viču, ki ima tudi najmanjši delež potrošnikov, ki so poleg nakupovanja koristili še kakšne druge usluge ali storitve.

*Preglednica 34: Razmerje med motivi za nakupovanje in prostočasne aktivnosti pri obisku posameznih nakupovalnih središč (n = 653; * vključene so kategorije druženje s prijatelji, preživljanje prostega časa, restavracije in bari, uporaba storitev, obisk kina ali gledališča, rekreacija; Rebernik in Jakovčič 2006).*

	nakupovanje (%)	prosti čas* (%)
BTC (Hala A + Citypark)	80,1	19,9
trgovsko središče Vič	92,4	7,6
trgovsko središče Rudnik	84,5	15,5

Najbolj očiten primer siromaščenja mestnega središča s socialno funkcijo in njenega premeščanja na mestno obrobje je kinematografska dejavnost. Multikino Kolosej so odprli 16. maja 2001 in je namenjen kinematografski in številnim spremljajočim dejavnostim, denimo prehranjevanju in nakupovanju. Združuje 12 kinodvoran z več kot 3300 sedeži, kar je približno trikrat večja kapaciteta, kot jo imajo preostale delujoče kinodvorane v mestnem središču, ki premorejo skupaj 1120 sedežev (Uršič 2003, 83). Odprtje tega zabavišnega kompleksa je botrovalo zaprtju številnih manjših kinodvoran (na primer Šiška, Bežigrad, Kodeljevo) in močnemu nazadovanju te dejavnosti v mestnem središču. Poleg Koloseja in podružnice v neposredni bližini (Arena Vodafone Live) namreč v Ljubljani obratujejo le še štiri kinodvorane (Vič, Komuna, Kino Dvor in Kinoteka), njihov obisk konec leta 2002 pa je bil kar sedemkrat manjši od obiska Koloseja. Pred njegovim odprtjem so vse kinodvorane v mestu mesečno prodale slabih 73.000 vstopnic, leto pozneje (april 2002) pa so v mestu prodali le še 14.000 vstopnic. Medtem se je mesečni obisk Koloseja povečal na od 150.000 do 200.000 obiskovalcev, kar je skoraj polovica (48 %) tržnega deleža v Sloveniji (medmrežje 4). Kolosej je v okviru podjetja BTC d. d. in drugih investitorjev nastal z namenom, da bi pritegnil potrošnike in jim poleg nakupovanja ponudil privlačno dodatno dejavnost.

Slika 68: Širjenje trgovskih in spremljajočih dejavnosti v ljubljanskih nakupovalnih središčih.

Uspešnost njihove namere potrjujejo naknadna poizvedovanja, ki so razkrila, da le vsak deseti obiskovalec kino predstave takoj odide domov. Ostali obiskovalci pred ali po kino predstavi koristijo gostinske usluge, približno desetina pa jih tudi nakupuje (medmrežje 4).

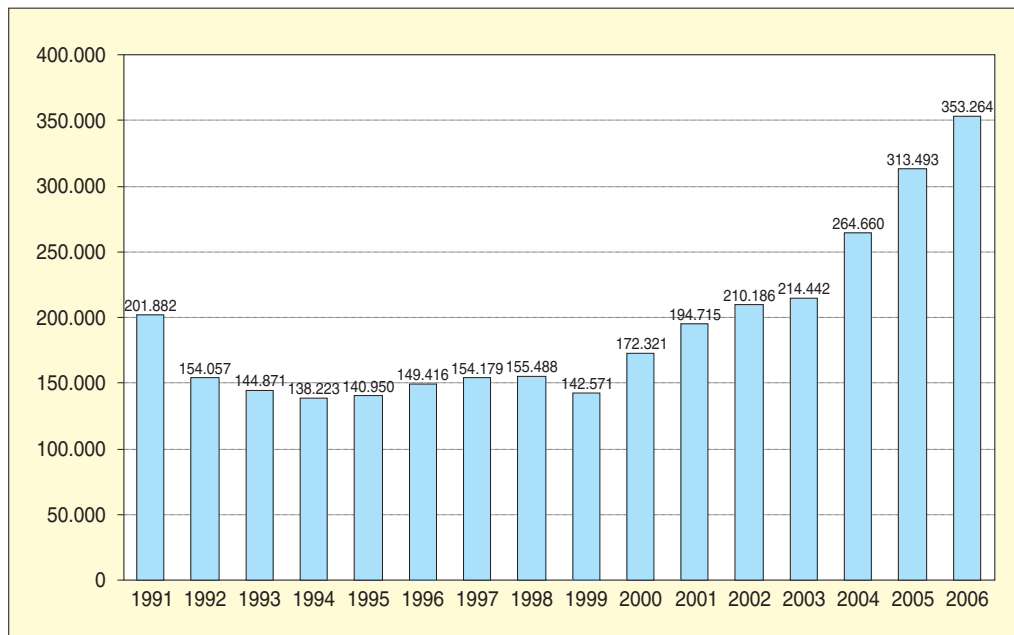
Časovni prerez razvoja obravnavanih območij potrošnje v Ljubljani je predstavljen na sliki 68, kjer so posamezne cone potrošnje (trgovska in zabavišna središča, osebne storitve) predstavljene glede na datum njihovega nastanka. Opazimo lahko, da je območje BTC Moste nastajalo zelo dinamično in da se je širilo proti jugu, kjer so najnovejše cone. Širilo se je zlasti proti nepozidanim zemljiščem ob Letalski cesti in nekdanji industrijski coni podjetja Mineral. Zagotovo se bo cona nekoliko razširila leta 2009, ko je napovedana opustitev proizvodne dejavnosti na območju tovarne Žito, medtem ko kratkoročna usoda zapuščenih industrijskih površin v vzhodnem delu še ni znana, dolgoročno pa lahko dokaj zanesljivo predvidevamo, da bodo postale del poslovno-trgovskega območja. V slabem desetletju se je to obsežno območje uspelo preobraziti v največje nakupovalno središče v Sloveniji, ki je po besedah uprave BTC d. d. primerljivo in konkurenčno podobnih središčem v Evropi. Kot je bilo omenjeno že v prejšnjih poglavjih, je pričakovati, da se bo razvijalo po podobnih smernicah kot druga evropska nakupovalna središča. To pomeni, da bo krepilo socialne funkcije oziroma vse dejavnosti, ki so dopolnilo nakupovanju. Te zdaj zasedajo slabih 15 % celotnih površin. V pestrejšo ponudbo športno-rekreacijskih in kulturnih funkcij je usmerjena tudi poslovna vizija podjetja BTC d. d. (medmrežje 5).

Če je območje BTC Moste nastalo skoraj spontano, je območje potrošnje na Rudniku rezultat načrtnega širjenja trgovskih površin. Leta 2002 je bil za to območje sprejet zazidalni načrt (UL RS 02/94), ki predvideva širjenje zlasti trgovskih površin in spremljajočih poslovnih objektov. Večina obstoječih trgovskih objektov je zrasla med letoma 2000 in 2005, pred kratkim pa sta se jim pridružila hipermarket Supernova ob Knezovem štrdonu in trgovsko-pisarniški objekt ob Dolenjski železnici. Velik del območja je v prostorskih planih namenjen gradnji veletržnice, vendar njena usoda trenutno ni jasna. Kljub temu gre za drugo največje trgovsko območje v Ljubljani, ki pa ima zaenkrat bistveno slabše razvite socialne funkcije. Pomanjkljivost tega območja v primerjavi z BTC Moste je nemara tudi v tem, da trgovci ne delujejo kot celota, saj ni podjetja, ki bi povezovalo in načrtno usmerjalo skupni razvoj območja. Njegova hiba je tudi okoliščina, da je nekoliko bolj oddaljeno od gosto poseljenih stanovanjskih območij.

Najmanj preobraženo je trgovsko območje Viča, ki ima še vedno prevladujoč obrtno-storitveni značaj, čeprav zlasti po zaslugi dveh večjih trgovskih objektov predstavlja tudi pomembno nakupovalno območje. Dinamika razvoja trgovskih površin nakazuje, da se njegova funkcija v kratkem še ne bo bistveno spremenila. Večina objektov potrošnje je nastala že pred desetletjem, novejših je precej manj. Bolj kot trgovska ali socialna funkcija je poudarjena storitveno-obrtna, saj so se opuščene proizvodne hale preobrazile v kraje osebnih storitev (zdravniki, specialisti), drobnih podjetnikov in podobnih podjetij. Gre torej za izrazito polifunkcionalno območje, kjer trgovina ne prevladuje, ampak je le ena od enakovrednih dejavnosti. Kljub temu je to območje lep primer prostorske prerazporeditve nekaterih storitev, ki so bile v preteklosti značilne zgolj za mestno središče. Ta proces je podrobneje predstavljen v nadaljevanju knjige.

Obseg potrošnje, zlasti trgovina na drobno, se povečuje, kar dokazujejo tako indeksi gibanja števila zaposlenih kot tudi rast števila prodajal in njihovega dobička. Značilna je razporeditev novih območij potrošnje, saj se selijo na obrobje mesta. Poteka torej dekoncentracija te dejavnosti iz mestnega središča. **Mestno središče** je tako pri nakupovanju precej nazadovalo in ima le še 18 % od vseh prodajnih površin v Ljubljani, vendar ohranja in bržčas krepí svojo zabaviščno, pristočasno in turistično vlogo. Sieverts (2003) govori o mestnem jedru kot o atrakciji za turiste, medtem ko izgublja svojo tradicionalno funkcijo območja bivanja in oskrbe. Trdimo lahko, da negativen prebivalstveni razvoj in nazadovanje trgovske dejavnosti podobno doživlja tudi mestno središče Ljubljane.

Za spontano in načrtovano revitalizacijo starega mestnega središča običajno velja, da se krepí njegova začasnost oziroma prehodnost (Koren in ostali 2003, 6). To se nanaša zlasti na dejstvo, da postaja »zatočišče« za občasne obiskovalce in tudi prebivalce (turiste, študente, ustvarjalne oziroma kreativne delavce). Stanovalce sicer mestno središče privablja zaradi ambienta in določene prestižnosti,

Slika 69: Spreminjanje števila turistov na mestnem območju Ljubljane v letih 1991–2006 (Statistični letopis Ljubljana 2005, medmrežje 6).

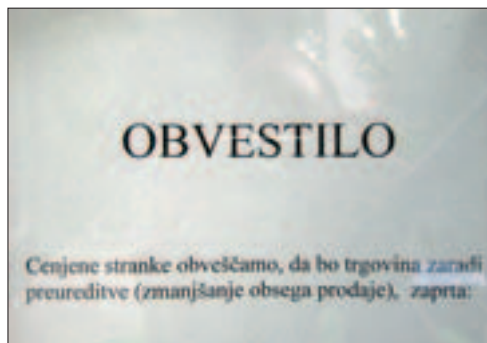
a ponavadi ga v določenem življenjskem obdobju zapustijo in se preselijo na »lokacijo v zelenem«, torej v suburbanizirano okolje (Sieverts 2003).

Število prebivalcev na območju bivše krajevne skupnosti Ljubljana Center se je s 27.602 leta 1991 zmanjšalo na 24.678 leta 2002, kar predstavlja več kot 10-odstotni upad (Josipovič in Repolusk 2006). Mestno središče Ljubljane postaja čedalje pomembnejše območje potrošnje zlasti za turiste, katerih število vseskozi narašča (slika 69). Med letoma 2000 in 2006 se je njihovo število skoraj podvojilo, še zlasti strmo pa narašča po vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Tudi kartiranje trgovskih obratov v Stari Ljubljani leta 2000 je pokazalo, da so ti kljub dokaj skromnemu prometu vse bolj odvisni od turističnih obiskov in dopolnilnih funkcij (Pak 2004, 35).

Mestno središče kot »nakupovalno središče« je za Ljubljančane dokaj omejujoče. Anketa v letu 2002 je pokazala, da meščani uporabljajo mestno središče le za specializirane nakupe, na primer knjig, določene vrste obutve, nakupovanje na mestni tržnici in podobno. Kot glavne razloge, ki preprečujejo izdatnejšo uporabo mestnega središča za nakupe, so anketiranci navajali pomanjkanje parkirišč (36,9 %), ceno parkirišč (21,5 %), slab javni promet (10,8 %) in druge prometne probleme (nezadostnost garaž, prometni zastoji in podobno). Skratka, kupci v mestnem središču pogrešajo tisto, kar jim je na voljo v novejših nakupovalnih središčih na mestnem obrobju. Na drugi strani pa se tudi v zavesti prebivalcev krepi ambientalna in s tem prostočasna funkcija mestnega središča, ki pa kljub vsemu ni zadostna, da bi spodbujala nakupovalno funkcijo. Anketiranci so namreč kot pozitivne lastnosti mestnega središča izpostavili mestni utrip (bari, restavracije, mestna tržnica, kulturne prireditve in podobno), mestne znamenitosti in splošno urejenost (Koren in ostali 2003).

Mestno središče ima torej drugačno funkcijo kot včasih. Glavna je ambientalna funkcija, ki je pomembna zlasti za preživljanje prostega časa. Zato so izpostavljene manjše in bolj specializirane trgovine, turistična infrastruktura in razne specializirane storitve, vezane na primerno prestižno in ambientalno okolje, na primer kulturna industrija, finančne in pravne storitve.

Slika 70: Zgovoren napis na eni izmed trgovin v središču Ljubljane.

DAVID BOLE

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je potrošnja pomemben dejavnik ki vpliva na prostorski razvoj mesta. Novi razvoj Ljubljane označujeta zlasti rast obsega trgovine na drobno in drugačna prostorska razmestitev. Absolutna rast trgovine na drobno in delno zmanjšanje trgovske vloge mestnega središča je spodbudila nastanek novejših nakupovalnih središč na mestnem obrobju. Ti so prevzeli trgovsko funkcijo mestnega središča, saj je na teh območjih že skoraj polovica prodajnih površin v Ljubljani. Razlog za te zaokrožene lokacije je splošna težnja urbanega razvoja, ki teži k decentralizaciji, ob tem pa je najpomembnejši lokacijski dejavnik postal dobra dostopnost potrošnika z osebnim avtomobilom.

5.3.4 PRIMER KONCENTRACIJE SPECIALIZIRANIH STORITEV (KULTURNE PROIZVODNJE) V LJUBLJANI

Omenjali smo že Montgomeryja, ki v povezavi z ekonomsko preobrazbo omenja zlasti nastanek na znanju temelječe ekonomije (*knowledge economies*) (Montgomery 2007, 38). V ekonomijo znanja uvršča štiri poglavitne dejavnosti:

- visokotehnoške dejavnosti, kamor prištevajo dejavnosti obdelovanja podatkov, razvoja programov, vse dejavnosti raziskav in razvoja (*R & D*), komunikacij in telekomunikacij;
- poslovne dejavnosti, kamor uvršča vse trgovske, finančne, pravne, nepremičninske, poslovne in podobne storitve;
- javne dejavnosti, kot so šolstvo, uprava, socialno varstvo, zdravstvo, sindikati in podobno;
- kulturno industrijo, kjer ima tradicionalna kultura majhen pomen, večjega pa imajo dejavnosti oblikovanja, glasbe, medijev, filma, arhitekture, fotografije, založništva, televizije in podobno.

Zlasti kulturna industrija je po mnenju avtorja nekaj novega in hitro rastočega, saj ustvarja številne nove proizvode in storitve, ki so rezultat zlitja ustvarjalnega človeškega vložka in uporabe sodobnih tehnologij. Tudi v kontekstu mestnega prostora je kulturna proizvodnja najbolj zanimiva, saj je lokacija vseh drugih dejavnosti v ekonomiji znanja bolj raziskana, na primer javnih storitev ali poslovnih dejavnosti. Na drugi strani pa kulturna proizvodnja pomeni razmah nečesa novega in drugačnega, saj je njen vzpon povezan z dokončnim zlomom masovne proizvodnje in premikom proti obdobju fleksibilne specializacije, ko postajo pomembnejši individualni okusi in iskanje tržnih niš za potrošnike z raznolikimi življenjskimi slogi (Montgomery 2007). Koren in ostali (2003, 7) so tovrstne specializirane storitve v izhodiščih opisno poimenovali kot »... *nematerialno-simbolno-vizualno proizvodnjo* ...«, pozneje pa tudi sami uporabljajo izraz kulturna proizvodnja.

Ker se specializirane storitve iz sektorja tako imenovane kulturne proizvodnje omenjajo kot znanilec in spremljevalec ekonomske ter celo družbene preobrazbe, jih analiziramo tudi v prostoru mesta Ljubljane. Zanima nas zlasti, kako pomembne so te storitve, kar je izraženo s številom delovnih mest. Ugotovili smo tudi njihovo strukturo glede na velikost, lastništvo in podobno, na koncu pa odgovorili na vprašanje, ali tudi v Ljubljani obstajajo določene zakonitosti zgoščevanja po posameznih mestnih sose-

skah. Kulturna proizvodnja namreč spada med tiste dejavnosti, za katere veljajo »centripetalne sile«, kar pomeni zgoščevanje v mestnih središčih, podobno kot pri javnih dejavnostih in nekaterih visoko specializiranih storitvah, na primer finančnih in zavarovalniških dejavnostih.

Metodološka zasnova identificiranja specializiranih storitev, ki spadajo v okvir kulturne proizvodnje, je zaradi neenotne metodologije dokaj zapletena. Kot smo že omenjali, obstajata dve opredelitvi:

- Ožja vključuje le tiste specializirane storitve, ki so neposredno vključene v ustvarjalni proces in s prodajo intelektualnih storitev (oblikovanje, spletne storitve, oglaševanje, umetnost, mediji in podobno) ustvarjajo dodano vrednost.
- Širša opredelitev vključuje tudi tiste storitve, ki so zgolj posredno vključene v kreativni proces oziroma so nujno potrebne, da ta proces steče. Sem spadajo na primer založniki in proizvajalci filmske opreme.

V tem se osredotočamo zlasti na ožjo opredelitev kulturne proizvodnje, ki je bolj smotrna in prikazuje bistvo družbenoekonomske preobrazbe mestnega prostora. Vse podatke o specializiranih storitvah kulturne proizvodnje smo črpali iz Poslovnega registra Slovenije, kjer so podjetja vpisana glede na stanje septembra 2005. Iz istega vira smo črpali podatke o številu zaposlenih, pri velikostni klasifikaciji pa smo upoštevali merila po metodologiji EU. Ker je baza podatkov zelo obsežna in pogosto pomanjkljiva, so bile potrebne številne korekcije in posplošitve. Med večjimi problemi je treba izpostaviti dejstvo, da AJPES upošteva delovna mesta le tam, kjer je sedež podjetja, ne pa tudi tam, kjer se dejavnost dejansko izvaja. Ista napaka se sicer pojavlja tudi pri statističnih podatkih o delovnih mestih (tako imenovana SRDAP baza podatkov). Kljub pomanjkljivostim je to edini možen način izračunavanja števila delovnih mest v specializiranih storitvah v Ljubljani. Ker baza AJPES omogoča tudi georeferenciranje poslovnih subjektov, smo lahko prikazali tudi lokacijo teh podjetij.

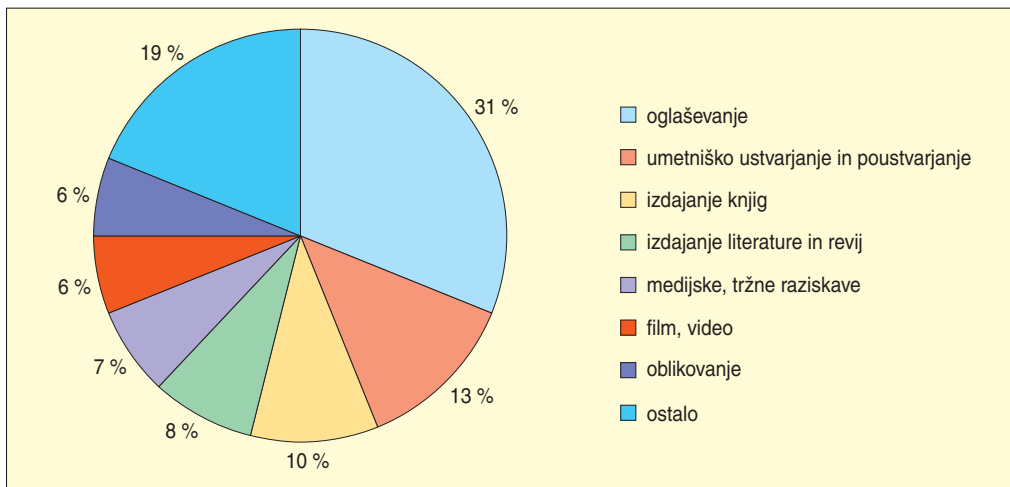
5.3.4.1 Ožja opredelitev kulturne proizvodnje na primeru Ljubljane

Ožja opredelitev vključuje le tiste specializirane storitve, ki so v zadnjih letih doživele močan porast in so značilne za sodobno ekonomijo, kjer se »... *ustvarjalnost in kultura ponujata kot tržno blago ali storitev*...« (Scott 2001b, 11). Glavna značilnost podjetij, vključenih v »*ново terciarizacijo*«, je njihovo zanašanje na človeški vložek, kombiniran z uporabo naprednih tehnologij. Po mnenju nekaterih je ravno to prepletanje bistvena značilnost ekonomije od devetdesetih let 20. stoletja naprej in vpliva na številne procese tudi v mestu. Nylund (2001) kot poglavitni dejavnik povečevanja tekmovalnosti mest omenja prav spajanje kulture in ekonomije.

Empirično dokazovanje takšnih storitev je težavno opravilo, saj zajema zelo raznovrstne storitve in proizvode, ki pa jim je skupen določen ustvarjalen proces nastajanja. Zato ožja opredelitev kulturne proizvodnje ponavadi vsebuje tiste storitve, ki:

- ustvarjajo ideje, dobrine, storitve, ki so zaščitene kot intelektualna lastnina,
- imajo raznovrsten in dinamičen proizvodni proces, ki potrebuje veliko mero človeške inovativnosti ter običajno tudi uporabo sodobnih informacijsko-komunikacijskih tehnologij in,
- kjer so delavci, podjetja, posamezniki in potrošniki tesno povezani, kar se odraža tudi v njihovi prostorski koncentraciji.

Empirično to pomeni, da je treba določiti vse dejavnosti, ki ustrezajo navedenim pogojem (preglednica 20). Gre za vse medije (tiskane, televizijske in radijske ter digitalne – spletne) ter dejavnosti oglaševanja in promocije (klasično oglaševanje, prirejanje razstav, sejmov in podobno). Sem spadajo tudi dejavnosti umetniškega ustvarjanja. Dejansko gre za dejavnosti, ki se pogosto označujejo kot »*informacijski sektor*« ekonomije. Podobno opredelitev so uporabili tudi v drugih državah, kjer so te dejavnosti formalno celo združili v enotno standardizirano klasifikacijo dejavnosti z nazivom informacijski ali multimedijski sektor (Pattinson Consulting 2003, 5). Leta 2004 je Organizacija združenih narodov objavila klasifikacijo informacijskega sektorja ekonomije, ki v bistvu obsega vse dejavnosti, vključene v ožjo opredelitev kulturne proizvodnje.

Slika 71: Sestava podjetij po SKD klasifikaciji v Ljubljani (ožja opredelitev).

Tovrstna opredelitev specializiranih storitev na primeru Ljubljane pokaže, da ima 649 poslovnih subjektov 6924 zaposlenih, kar predstavlja le dobre 4 % od vseh delovnih mest. 31 % podjetij je iz dejavnosti oglaševanja, med številčnejše pa spadajo še dejavnosti umetniškega ustvarjanja in poustvarjanja (13 %) ter izdajanja knjig, literature in revij (skupaj 18 %) (slika 71).

Podjetja so nekoliko večja kot v širši opredelitvi kulturne proizvodnje. V povprečju imajo 13 zaposlenih. Nadpovprečno je zastopan tuji in mešani kapital, saj je delež poslovnih subjektov, ustanovljenih z domačim kapitalom, 88 % (po širši opredelitvi več kot 95 %).

Številke torej vsaj deloma potrjujejo tezo, da je sektor specializiranih storitev (kulturne proizvodnje), ki je značilen za postfordistično ekonomijo, pomemben tudi v Ljubljani. Po širši opredelitvi ima slabih 13 % zaposlenih, po ožji pa dobre 4 %. Tudi prostorski vpliv ni zanemarljiv, saj se podjetja iz tega sektorja ekonomije osredotočajo v tistih mestnih predelih, »... ki nudijo vizualno estetsko okolje, imajo določen imidž/prestiž in vzpostavljene take prostorsko-družbene odnose, ki v končni fazi za ustvarjanje kulturne vsebine privabljajo nova podjetja, delavce in posameznike ...« (Drake 2003).

Značilno je, da osredotočanje poteka po posameznih mestnih četrtih. Hutton (2004a, 90) ugotavlja, da rast ustvarjalnih, na znanju temelječih storitev znotraj posameznih delov mesta označuje novo ekonomijo v mestih. Če sta za ostale dejavnosti, zlasti nekatere storitvene in industrijske, značilna vse bolj izrazita dekoncentracija in premeščanje na mestno obrobje, je pri kulturni proizvodnji proces obraten. Središčna lokacija znotraj strnjenegega dela mesta je posledica dejstva, da tovrstne storitve potrebujejo kritično maso prepletanja ljudi, ki je bolj anonimne lokacije na mestnem obrobju ne zagotavljajo. Prav tako je pomembna določena fizična (estetska) in kulturna mikavnost, ki je bistvena za delovanje teh storitev. Estetska mikavnost nudi prijetno ter urejeno delovno in bivalno okolje, kulturna pa številne podporne dejavnosti za delo in bivanje, gostinskih, kulturnih, oskrbnih in podobnih. Tako imenovani mehki lokacijski dejavniki so tisti, ki odločujoče vplivajo tako na makro lokacijo (mesto) kot na mikro lokacijo (posamezno mestno četrt).

Lokacije posameznih podjetij, ki spadajo v ožjo opredelitev kulturne proizvodnje smo prikazali s pomočjo Poslovnega registra Slovenije (slika 72). Izločili smo neaktivne poslovne subjekte. Prostorsko osredotočanje je pričakovano in skladno s teorijo (Drake 2003), po kateri se tovrstne specializirane storitve najbolj izrazito kopičijo v starem mestnem jedru, deloma pa tudi v modernem središču mesta, okrog Slovenske ceste. Največja koncentracija podjetij je ob Slovenski in Dunajski cesti ter Trubarjevi in Čopovi ulici. Njihova visoka koncentracija je še ob Dunajski cesti v novejšem delu Bežigrada in na posamičnih privlačnih lokacijah v bližini mestnega središča. S 147 poslovnimi subjekti na km² gostota presega

tudi nekatere storitve z značilno veliko gostoto, na primer finančne storitve, kjer največja gostota znaša »le« okrog 120 poslovnih subjektov na km².

Pri osredotočanju specializiranih storitev se kažejo tudi določene časovne razlike. Tako se je v obdobju po letu 1992 težišče zgoščevanja preselilo nekoliko severneje in južneje od strogega mestnega središča; predvidevamo lahko, da je tako zaradi pomanjkanja prostora ali previsoke lokacijske rente. A celokupno število teh ustvarjalnih podjetij še vedno nakazuje močno osredotočanje zgolj v mestnemu središču, medtem ko lokacije zunaj središča ostajajo marginalne. Po letu 2001 pa so postale privlačne tudi nekatere modne lokacije v bližini središča, na primer opuščene vojašnice (Metelkova) ali industrijske površine (Tobačna), ki nudijo precej prostora, nižje stroške kot v strogem središču, imajo pa določen imidž, kar tovrstnim storitvam izjemno ustreza. Omenjali smo že primere dublinskega Temple Bara, nekdanje industrijsko-skladiščne cone, ki je zdaj družbeno, ekonomsko in kulturno središče mesta, pa tudi druge primere, v katerih so opuščene proizvodne površine postale prostor nove kulturne proizvodnje, v Helsinkih na primer v opuščeni tovarni, v Amsterdamu na območju plinske tovarne in podobno (Montgomery 2007).

Sekundarna poslovna območja, kjer so večje trgovske in pisarniške dejavnosti, na primer Javna skladišča v Mostah ali oskrbna cona na Rudniku, sicer nudijo veliko prostora in dobro prometno dostopnost, vendar so za tovrstne storitve zaradi perifernosti in pomanjkanja družbenega dogajanja manj privlačne, zato jih tam praviloma ni. Tudi območje BTC v Mostah, ki je eno od največjih poslovnih središč v Ljubljani, ima zelo maloštevilna podjetja tega sektorja. Nekoliko več jih imata območji V Stegnah in na Viču, zlasti zaradi lokacije nekaterih prostorsko bolj zahtevnih podjetij, kakršno je na primer Viba film.

5.3.4.2 Posledice zgoščevanja kulturne proizvodnje na prostor Ljubljane

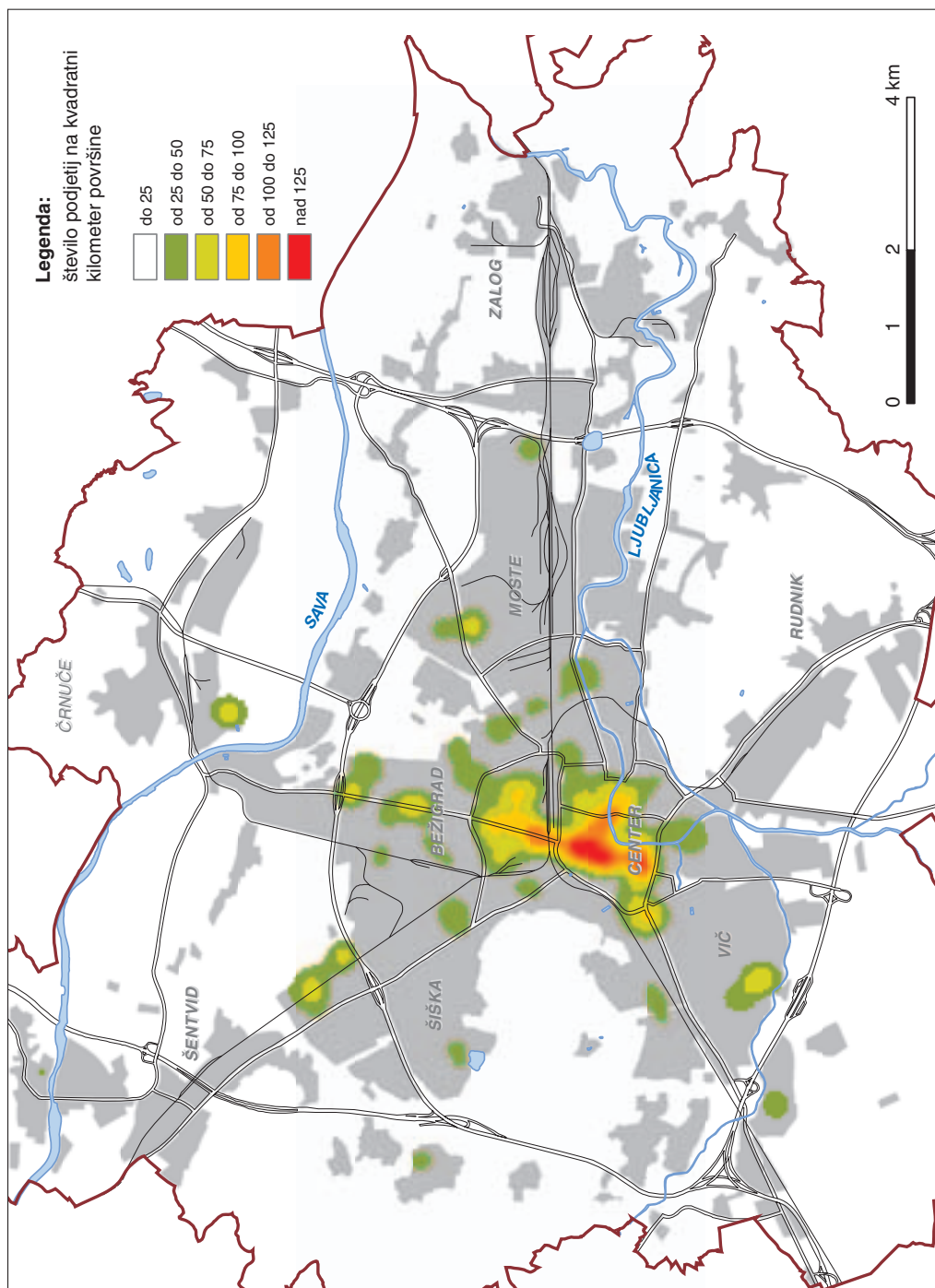
Hutton (2004a, 2004b) govori o »... *novi ekonomiji središča mesta* ...«, ki jo naznanjajo specializirane (računalniške, grafične, programerske, večpredstavnostne in podobne) ekonomske dejavnosti, kar se nenazadnje odraža v prostorski zgradbi in razvoju mestnega središča. Te storitve poimenuje kar »industrija nove ekonomije«. Meni, da so pomemben del preoblikovanja mestnega središča in celotne mestne regije. Na primeru nekaterih večjih mest je nove prostorske oblike, ki so posledica te ekonomske preobrazbe, celo tipiziral.

Vzporednice s Huttonovo tipizacijo lahko najdemo tudi v Ljubljani. Hutton je namreč ugotovil, da se tovrstna podjetja sprva osredotočajo v bližini osrednjega poslovnega območja, redkeje pa v samem središču. Nato se na okoliških ambientalno ter kulturno mikavnih in zato modnih lokacijah izoblikujejo drugotna jedra, ki so običajno prostorsko zelo omejena. Poleg teh območij obstajajo še »čakajoča« območja, ki so še vedno v procesu deindustrializacije in revitalizacije, zato so zaenkrat le potencialna območja za morebitno prihodnje širjenje tovrstnih dejavnosti (Hutton 2004a, 94 in 95).

Kljub dejstvu, da Ljubljana nima tako izrazitega osrednjega poslovnega območja kot večja mesta z daljšo kapitalistično tradicijo, lahko najdemo podobnosti s Huttonovo tipizacijo. Slika osredotočanja specializiranih storitev kaže, da so se v bližini mestnega središča izoblikovala nekatera novejša središča, ki pred tem niso imela pomembnejše funkcije. Skladno s Huttonovo tezo pa lahko predvidevamo, da bodo območja novega ekonomskega razvoja v bližini mestnega središča kmalu postala tudi nekatera industrializirana ali degradirana območja, podobno kot se je to zgodilo v primeru Tobačne. Kljub temu z vidika poslovne dejavnosti ostaja ključno mestno središče, saj na drugotnih lokacijah še ni prave komercialne dejavnosti. Območji Roga in Metelkove sta trenutno zatočišči marginaliziranih skupin, vendar imajo po Huttonovi tezi potencial, da postanejo nova središča ekonomske rasti.

Postavlja se vprašanje, kakšen vpliv z vidika urbanega razvoja ima in ga bo predvidoma imela rast specializiranih storitev. Hutton (2004a) navaja naslednje vplive na prostorsko, družbeno in ekonomsko prestrukturiranje mestne regije:

- Pojavijo se novi ekonomski odnosi med obrobjem in središčem, saj se ekstenzivne ekonomske dejavnosti selijo v suburbanizirana območja, specializirane storitve pa v središče mesta.

Slika 72: Razporejenost podjetij specializiranih storitev v Ljubljani.

- Te dejavnosti nadalje vplivajo na regeneracijo starejših in degradiranih površin v središču mesta, ne le v fizičnem, ampak tudi v družbenem smislu, saj se pojavi nova vrsta delovne sile, ki je povečini bolj izobražena in situirana (gentifikacija elitnih mestnih sosesk).
- Spremeni se tudi ekonomska baza mesta, saj je za specializirane storitve značilno, da prodajajo proizvode in storitve na globalnem trgu, s čimer ustvarjajo dodano vrednost zunaj meja mestne regije.
- Vse to nenazadnje vpliva tudi na splošen urbani razvoj; če je mesta po 2. svetovni vojni zaznamovala rast industrije, je njihova sodobnost označena s storitvami, kar se odraža tudi na simbolni ravni, saj v strokovni literaturi lahko beremo o »ustvarjalnih mestih«, »urbani kulturni ekonomiji«, »fragmentirani urbani ekonomiji« in podobnem. Vse to nakazuje velik pomen ustvarjalnosti in inovativnosti, ki označujeta rast specializiranih storitev.

Določene posledice lahko zaznamo tudi v Ljubljani. Značilen primer je revitalizacija območja v okoličici Stare elektrarne, ki je postalo moden, celo prestižen kraj za zasebne in javne prireditve ter nenazadnje tudi kraj bivanja mnogih premožnejših meščanov v neposredni bližini, na primer na območju med Metelkovo in Kotnikovo ulico na Taboru (Rebernik 2000b, 61). Metelkova ulica ni območje zgoščevanja poslovnih in kapitalskih dejavnosti, je pa postala središče kulture za mlade s sodobnim mladinskim hotelom, ob tem pa je pritegnila tudi mnoge javne ustanove (Inštitut za trajnostni razvoj, Umanotera – Slovenska fundacija za trajnostni razvoj Ministrstvo za kulturo, Slovenski etnografski muzej, depo Narodnega muzeja Slovenije, Zdravstveni dom Ljubljana, Center za medicino športa ...). Skladišča bivše Tobačne tovarne so postala pisarniški prostori za zasebna in tudi javna podjetja. Čeprav ne gre le za posledico kopičenja specializiranih storitev, lahko glede na njihovo veliko navzočnost predvidevamo, da prispevajo določen del k ohranjanju ekonomske aktivnosti na teh nekdanj degradiranih območjih mesta. V Ljubljani pa lahko prepoznamo tudi območja, ki so »čakajoča« in imajo velik potencial, da po Huttonovi tipizaciji prostora postanejo nova območja ekonomske rasti. Območje opuščene tovarne Rog je že zdaj središče kulturne dejavnosti, ki pa (še) ni komercialno naravnana. Tam je nastalo tudi kulturno-družbeno gibanje, ki ima formalno obliko in poleg kulturnih opravlja tudi socialne in neprofitne dejavnosti (medmrežje 10).

Največ specializiranih storitev je še vedno v samem mestnem središču, srednjeveškem in novejšem modernističnem zahodno od Dunajske in Slovenske ceste, kjer ima kopičenje tovrstnih ustanov in podjetij tudi določene posledice. V tem delu mesta imajo namreč pomembno vlogo pri ohranjanju družbenega in ekonomskega življenja, saj se je trgovska funkcija že pred časom preselila na mestno obrobje. Specializirane storitve so tu poglavitni del mestne ekonomije in pomemben vzdrževalec urbane podobe. Primer vpliva kulturne oziroma ustvarjalne proizvodnje na urbano zgradbo je načrtovana gradnja kulturnega središča Novi Kolizej. Projekt, katerega slogan je »*Novi Kolizej, kulturno srce Ljubljane*«, posebej vse, kar je značilno za kulturno proizvodnjo v mestu. Poleg lokacije v središču mesta naj bi imel tudi simbolično sodobno arhitekturo z mešanjem tradicionalnih kulturnih in komercialnih funkcij, od gledališč in muzejev do pisarniških ter poslovnih prostorov, namenjenih specializiranim storitvam. V publikaciji, namenjeni promociji projekta meščanom in lokalni oblasti, je med drugim zapisano (Kolizej ... 2004):

»... V zadnjem desetletju mestno jedro zaradi novonastalih nakupovalnih centrov na obrobju mesta, ki nudijo ustrezno ponudbo in urejen prometni režim, tako rekoč izumira. Samo novi generatorji razvoja bodo omogočili mestnemu jedru novo rast in oživljenje, ustrezno potrebam 21. stoletja. To so atraktivni javni mestni prostori, namenjeni dogodkom, kakovostnemu preživljanju prostega časa, srečevanju ljudi ter zadovoljevanju kulturnih in merkantilnih potreb, seveda ob ustrezni prometni ureditvi...«.

Med pomembnimi posledicami vse večje specializacije mestnega središča in posameznih bližnjih četrti v kulturno proizvodnjo je tudi porast potrošnje. Že predhodne raziskave so namigovale, da se je pojmovanje mestnega središča s tipično trgovsko funkcijo v sodobnosti močno zožilo (na primer Pak 1999; Koren in ostali 2003). Kot navajajo avtorji, opuščanje trgovske funkcije v mestnem jedru ni zgolj posledica spremenjenih nakupovalnih navad prebivalcev, temveč so vzrok korenite spremembe urbanega sistema in urbane ekonomije. Del potrošnje, ki jo predstavlja trgovina, je res izginila iz mestnega jedra, a sta se ob tem okrepili turistična in pristočasna funkcija mestnega jedra. Montgomery (2007, 187)

DAVID BOLE

Slika 73: V starem mestnem jedru ima kulturna industrija že kar dolgo tradicijo.

DAVID BOLE

Slika 74: Opuščena tovarna Rog je potencialno območje rasti kulturne industrije.

omenja nastanek tako imenovane večerne ekonomije (*evening economy*), ki spremlja kulturno proizvodnjo in omogoča vzdrževanje in sklepanje v tej gospodarski panogi neobhodnih družbenih stikov. Sem spadajo razni bari, restavracije, prireditve in javni prostori, kjer je omogočeno druženje. Kulturna proizvodnja je povezana tudi s turistično funkcijo mestnega središča, ki se v Ljubljani izrazito krepi. Značilno je namreč, da kulturna proizvodnja povečuje potrošnjo, zlasti v obliki turizma, trgovine na drobno in preživljanja prostega časa (Montgomery 2007, 307).

Najbolj značilni posledici kulturne proizvodnje na območju Ljubljane sta nadaljnja specializacija in čedalje bolj policentrična gospodarska zgradba mesta. Če se določena robna gospodarska središča specializirajo v določene storitve, na primer veleprodajo, prometne, logistične ali podatkovne storitve, potem lahko pritrdimo tudi dejstvu, da je središče mesta vse bolj privlačno za ustvarjalne dejavnosti oblikovanja, glasbe, medijev, filma, arhitekture, fotografije, založništva, televizije in podobno.

5.3.5 MODEL PROSTORSKE DINAMIKE V LJUBLJANI – SINTEZA EKONOMSKE PREOBRAZBE

Med zgodnejše definicije znanstvenega modela štejemo naslednjo, ki pravi, da je model: »... *prikaz teorije, zakona, hipoteze ali strukturirane ideje. Lahko je enačba, proces, povezava ali sinteza podatkov*...« (Hagget in Chorley 1967; povzeto po Rabinu in Occeliju 1998). Novejša opredelitev znanstvenega modela poudarja, da je orodje ali mehanizem za napovedovanje procesov ali dogodkov v prihodnosti (Rabino in Occeli 1998).

V tem poglavju je predstavljena sinteza ekonomske preobrazbe v enotnem modelu Ljubljane in ljubljanske mestne regije. Ta model je torej sinteza pojavov in procesov, predstavljenih v prejšnjih poglavjih. Glavni namen sinteze prikaz prostorske dinamike ekonomskih dejavnosti – ena od glavnih tez je namreč, da ekonomska preobrazba (s procesi deindustrializacije, vzpona storitev, dekoncentracije ekonomskih aktivnosti) vpliva na prostorski razvoj mesta. Model prostorske dinamike ekonomskih aktivnosti je torej zelo pomemben del te monografije, saj vsebuje sintetični prikaz v teoretskem poglavju predstavljenih značilnih procesov in njihove aplikacije na primeru Ljubljane.

Ker smo vplive teh procesov odkrivali na primeru daleč največjega slovenskega mesta, je to le model prostorske dinamike enega samega mesta, torej Ljubljane. Potrebujemo pa še primerjavo z drugimi evropskimi mesti. V ta namen je predstavljena raziskava CoMET (*Competitive METropolises*), ki je bila del 5. okvirnega programa EU v sklopu Mesta prihodnosti in kulturna dediščina (Crieingen in ostali 2006). Obstajajo tudi drugi modeli ekonomske preobrazbe (na primer Rabino in Occeli 1998; Gonzales in Medina 2004). Zaradi primerljivosti z omenjenimi evropskimi raziskavami o ekonomski preobrazbi mest je metodologija naše raziskave z njimi poenotena.

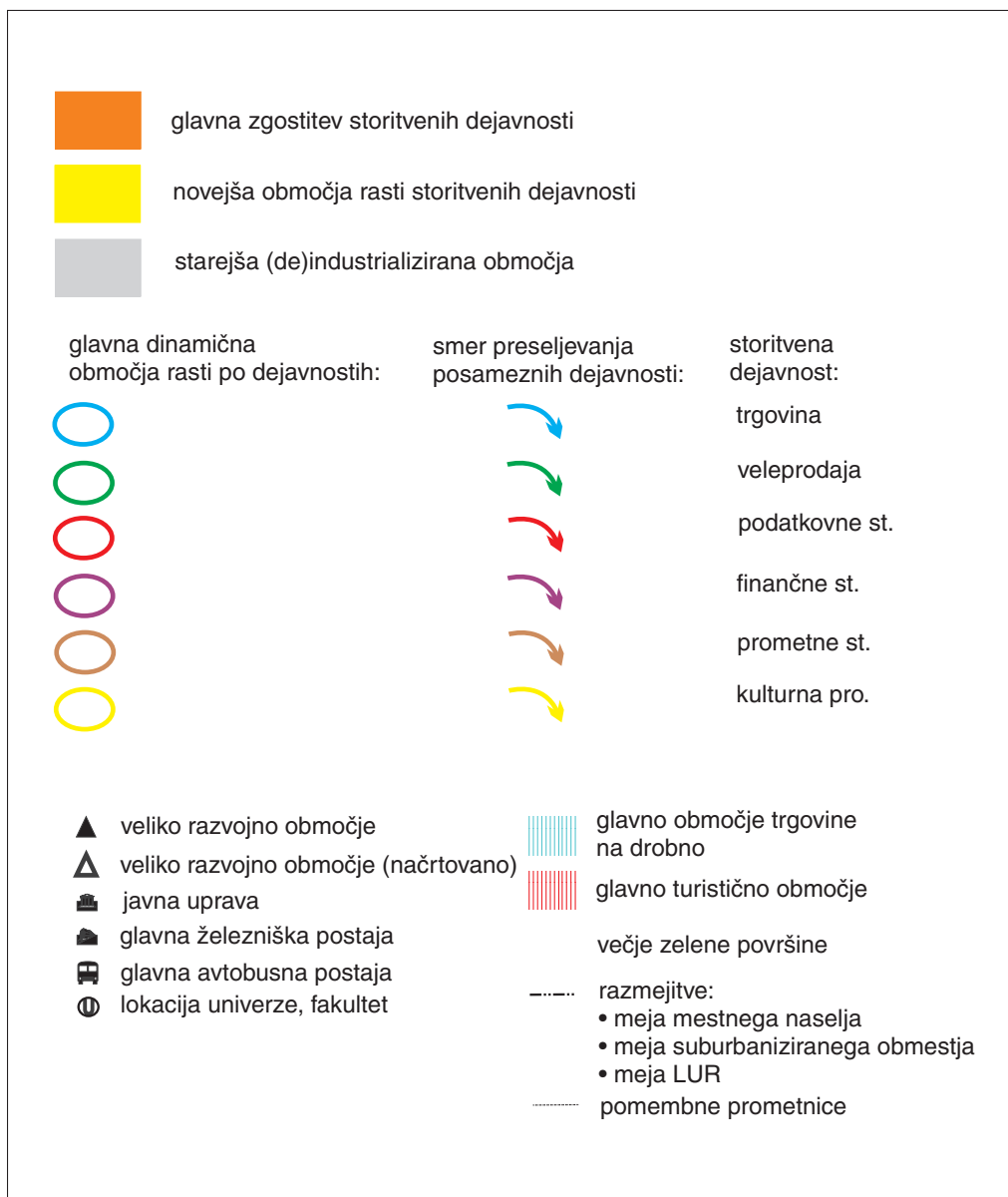
Vsebinska je razdeljena na uvodni del, kjer so pojasnjene metode pri snovanju modela in uporabljenе spremenljivke, sledijo rezultati v grafični obliki in spremljajoča razlaga, nato prikaz in tipologija prostorov ekonomske aktivnosti v Ljubljani in nazadnje primerjava naših ugotovitev z razmerami v nekaterih drugih evropskih mestih.

5.3.5.1 Metode dela

Prikaz modela prostorske dinamike je v glavnem rezultat opravljene analize posameznih privin ekonomske preobrazbe Ljubljane. Za nekatere ekonomske aktivnosti smo predvidevali, da ni bistvenih sprememb v njihovi prostorski razmestitvi oziroma, da niso pretirano pod vplivom postfordističnega gospodarjenja. Najlepši primer je lokacija javnih storitev, ki se tudi v literaturi ne omenja kot del splošne ekonomske preobrazbe mest in zato tudi ni podvržena spreminjanju prostorskih vzorcev. Podobno se predvideva za klasično industrijo (sekundarni sektor ekonomije). V postindustrialnem mestu je namreč deindustrializacija precej bolj izrazit proces od industrializacije, kar se nenazadnje odraža tudi v izraziti funkcijski usmerjenosti Ljubljane v storitve. Zato smo predpostavili naslednje: če se v določeno industrijsko cono naseljujejo trgovska in ostala storitvena podjetja, se pojavljata deindustrializacija in

posledično terciarizacija (na primer Stegne ali BTC Moste), če pa ni prišlo do terciarizacije, se funkcija industrijske cone ni spremenila (na primer industrijski coni Šiška in Moste – Zelena jama).

Na drugi strani so osrednja prvina ekonomske preobrazbe mest storitve, za katere je značilno spreminjanje lokacije tako znotraj mesta kot širše, v mestni regiji. Spreminjanje in prostorska dinamika posameznih storitev sta zato razložena na podlagi opravljene analize v podpoglavju o prostorskih posledicah ekonomske preobrazbe, ki vsebuje naslednje parametre:

Slika 75: Legenda modela prostorske dinamike ekonomske preobrazbe Ljubljane in okolice.

- razmestitev delovnih mest na ravni mestne regije ter njihova sektorska in dejavnostna struktura,
- terciarizacija znotraj mesta in razporejanje nekaterih pomembnih storitev v mestu,
- spreminjanje razporeditve potrošnje, zlasti nakupovanja znotraj mesta,
- razporeditev visokospecializiranih storitev iz sektorja kulturne proizvodnje znotraj mesta.

Model prostorske dinamike ekonomskih aktivnosti v Ljubljani je predstavljen grafično in skuša biti metodološko čimbližje CoMET-ovi študiji. Model sestavljajo:

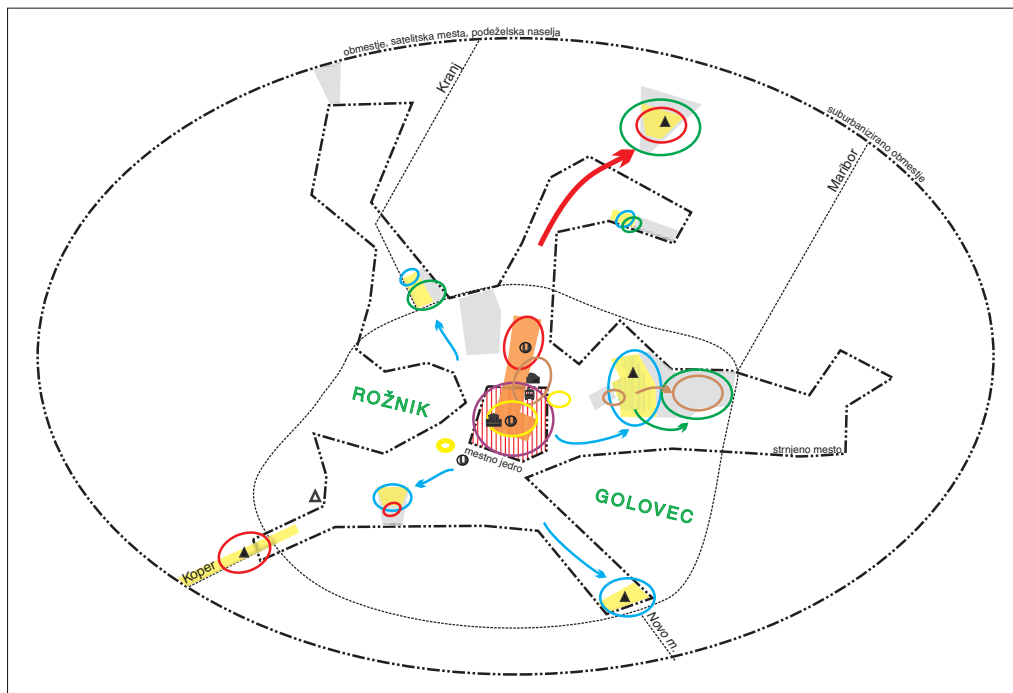
- tri osnovne barve:
 - oranžna predstavlja zgostitev različnih storitev v predelu mesta, ki ni nujno najbolj dinamičen, vendar je tam največ storitvenih podjetij,
 - rumena barva predstavlja območja, kjer je opazno zgoščevanje storitev (tako imenovana nova poslovna območja),
 - svetlo siva barva označuje dele mesta, kjer ni pomembnejšega zgoščanja storitev, to je industrializirana območja, kjer prevladujejo proizvodni in spremljajoči obrati, ali deindustrializirana (degradirana) območja;
- elipse in puščice, ki prikazujejo rast ali preusmeritev določenih dejavnosti:
 - modre predstavljajo trgovino,
 - zelene predstavljajo veleprodajo,
 - rdeče predstavljajo poslovno-podatkovne storitve,
 - vijolične predstavljajo finančne storitve,
 - rjave predstavljajo storitve prometa, komunikacij in zvez,
 - rumene predstavljajo kulturno proizvodnjo;
- črte in meje:
 - različne prostorske ravni (mesto ali naselje; suburbaniziran obmestni pas, preostali deli ljubljanske mestne regije),
 - poglobitve prometnice;
- simboli, ki predstavljajo posamezne lokacije:
 - večja območja storitvenih dejavnosti (načrtovana in dejanska),
 - glavno območje trgovine na drobno in turistično območje,
 - železniška postaja, univerza, glavne javne institucije (uprava, bolnišnica ...);
- poleg navedenih elementov so prikazane še poglobitve strnjene zelene površine.

Poudariti je treba, da je to le eden od načinov prikaza prostorske preobrazbe, pri katerem je glavni poudarek na terciarizaciji prostora in specializaciji posameznih območij. Model je podprt empirično, deloma pa se opiramo tudi na opazovanje prostora in sklepanje o določenih procesih. Na preobrazbo in terciarizacijo prostora ob Tržaški cesti v Ljubljani in obcestnem koridorju na Brezovici pri Ljubljani lahko sklepamo vizualno, saj gre za očitno rast storitvenih dejavnosti.

5.3.5.2 Prikaz modela v Ljubljani (sinteza posledic ekonomske preobrazbe)

Ljubljana je že od nekdaj mesto, v katerem so bile storitve, kljub močni povojni industrializaciji, vselej najpomembnejša dejavnost. Iz njenega upravnega in geografskega položaja izhaja funkcijska usmeritev v terciarne dejavnosti. Kot glavno mesto uživa določene »ugodnosti« za razvoj servilnih storitev, hkrati pa ima pomemben prometni položaj, kar spodbuja zlasti njeno prometno in logistično vlogo.

Usmeritev v storitvene funkcije se pozna tudi v prostorski zgradbi. Največja zgostitev storitev je v mestnem središču, ki pa ga lahko razdelimo na dve različni območji. Južneje je staro mestno jedro, ki je bilo nekoč središče trgovine, obrti, storitev, zdaj pa je značilno usmerjeno v turizem, gostinstvo in javno upravo. Med »novejšimi« ekonomskimi aktivnostmi se v starem mestnem jedru čedalje bolj uveljavlja kulturna industrija, še vedno pa ostaja zelo pomembno z vidika izobraževanja, saj so tu sedeži univerze in nekaterih raziskovalno-izobraževalnih institucij (glej poglavje 5.3.2). Izredno pomembna je njegova upravna

Slika 76: Shema modela prostorske dinamike ekonomske preobrazbe Ljubljane in okolice.

funkcija, saj so v njem sedeži večine državnih institucij (vlada, nekatera ministrstva, vladne službe ...), lokalnih institucij (sedež najbolj obljudene slovenske občine) in drugih javnih služb.

Druga večja zgostitev storitev je v novejšem, severnem delu mestnega jedra, ki ga še najlažje označimo za osrednjo poslovno območje ali CBD, kot ga je že leta 1978 poimenoval Genorio. Območje poteka tik ob Slovenski cesti in se razširi ob Dunajski cesti, kjer je množica različnih, zlasti visokospecializiranih podjetij (zavarovalnice, banke, podatkovna in računalniška podjetja). Omenjeno območje je polifunkcionalno, saj so tudi tukaj umeščene izobraževalne dejavnosti (območje Ekonomske fakultete, Fakultete za družbene vede) in upravne institucije (državna ministrstva in druge javne službe). Zaradi bližine glavnih železniške in avtobusne postaje ter pomembnih prometnih služb je to tudi območje osredotočanja dejavnosti prometa, zvez in telekomunikacij.

Zunaj mestnega jedra in osrednjega poslovnega območja ob Dunajski cesti obstajajo manjša potencialna jedra nove ekonomske rasti (Tobačna, Metelkova). Starejša »jedra« ob mestnih vpadnicah, povezana zlasti s preteklim upravnim sistemom (nekoč s sedeži občin, zdaj s sedeži upravnih enot), se ne razvijajo in imajo precej zmanjšane oskrbovalne in druge funkcije.

Močan porast ekonomske in z njo povezane prostorske dinamike pa je na obrobju mesta. Pogled na shemo modela pokaže, da imajo vsi kraki Ljubljane določena središča, kjer potekajo intenzivni ekonomski procesi. Gre predvsem za deindustrializirana območja (na primer Moste, Črnuče, obrtna cona Vič), v manjši meri pa tudi za povsem nov razvoj (na primer Rudnik, koridor ob Tržaški cesti na Viču). Ta območja praviloma pridobivajo veliko trgovsko vlogo, saj so na skoraj vseh območjih zrasli novejši trgovski centri ali posamezni hipermarketi.

Najbolj izrazito trgovsko funkcijo je dobilo območje BTC Moste, ki je bilo v preteklosti skladiščno-logistično-industrijsko območje. Zdaj je območje z izrazitim prostorskim razvojem, tako da se je že razvilo v eno od najpomembnejših poslovnih območij mestne regije in celo države (glej poglavje 5.3.3). Na

njem prevladuje trgovska funkcija, saj je locirano na lahko dostopnem mestu v bližini avtocestne obvoznice, na razpolago pa ima tudi veliko parkirnih površin. Druga najpomembnejša funkcija je poslovno-storitvena (z 22 % od vseh površin), ki ji sledita industrijska (skupaj z gradbeništvo zaseda dobrih 18 % površin) in prostočasna (14 % površin) funkcija. BTC ima med novejšimi trgovskimi površinami več kot polovico nakupovalnih površin (Koren in ostali 2003), zato smo ga v shemi označili kot pglavitno območje trgovine na drobno v Ljubljani.

V neposredni bližini vzhodno od BTC se razteza obsežna industrijska cona v Mostah, ki pa, tudi po empirični analizi, pridobiva vse bolj storitveno funkcijo. Zaradi hitrega širjenja trgovine v sosednjem BTC, se na tem območju umešajo zlasti dejavnosti prometa, telekomunikacij in zvez ter veleprodajna podjetja. Zlasti za slednja je ta lokacija zelo ugodna, saj je v neposredni bližini največjega trgovskega območja ter hitrih cest in železnice.

Ob avtocestni obvoznici in mestnih vpadnicah se razvijajo druga, nekoliko manjša območja storitev. V jugovzhodnem delu Ljubljane nastaja pomembna poslovna cona Rudnik, ki smo jo prav tako označili kot »veliko razvojno območje«. Cona namreč čedalje bolj pridobiva poslovno funkcijo, čeprav trenutno prevladuje trgovska (z 32 % od vseh površin). Vendar v bližnji prihodnosti načrtovana gradnja poslovnih (pisarniških) objektov napoveduje pomembno zgoščevanje ostalih storitvenih dejavnosti. Obstajajo še tri pomembnejša območja širjenja storitvenih in tudi drugih ekonomskih dejavnosti, ki pa so prostorsko bolj omejena. V Stegnah po številu podjetij prevladujejo poslovne storitve, veleprodaja in industrija, vendar ima zaradi velikega hipermarketa tudi to območje pomembno trgovsko funkcijo. Pomembni sta še poslovni območji v trgovsko-obrtnih conah Vič in Črnuče, ki sta prav tako območji osredotočanja storitev. Na viškem območju prevladujejo poslovne storitve, na črnuškem pa veleprodajne. Na obeh območjih se postopoma krepi tudi trgovska funkcija.

Obdobje zadnjih desetih let je zaznamovala tudi selitev ekonomskih aktivnosti zunaj meja strnjene dela mesta in celo administrativnega območja naselja Ljubljana. V prejšnjih poglavjih je bil ugotovljen porast zlasti v najožjem suburbaniziranem obmestju Ljubljane, v manjši meri pa v širšem obmestju. Na primeru Ljubljane gre zlasti za rast dveh večjih zgostitev ekonomskih aktivnosti. Najočitnejši primer osredotočanja ekonomskih aktivnosti, ki so posledica bližine Ljubljane in razmeroma ugodne prometne lege tamkajšnje obrtno-industrijske cone, je suburbanizirano naselje Trzin. V njem narašča predvsem pomen poslovnih storitev, ki so se med letoma 1999 in 2005 okrepile za skoraj 9%. Glede na rast delovnih mest lahko sklepamo, da gre za pomembno razvojno območje celotne mestne regije. Drugo manjše območje rasti v suburbaniziranem obmestnem prostoru je spontano nastalo v koridorju Tržaške ulice v Ljubljani. Rast števila delovnih mest je opazna tudi v naselju Brezovica pri Ljubljani (s 517 leta 1999 na 645 leta 2005), vendar je merilo precej manjše kot v Trzinu. Že po videzu lahko sklepamo, da gre zlasti za razcvet manjših podjetij in samostojnih podjetnikov.

Omeniti je treba tudi dinamiko zunaj ožjega suburbaniziranega obmestja Ljubljane, ki v shemi modela ni prikazana. Podatki o spreminjanju delovnih mest, na podlagi katerih lahko sklepamo o določeni dinamiki, ne nakazujejo opaznejše ekonomske rasti, kvečjemu stagnacijo. To dejstvo lahko povežemo z ugotovitvami družbenoekonomske razvrstitve slovenskih mest (poglavje 5), kjer vsa satelitska mesta v ljubljanski mestni regiji spadajo med naselja, pri katerih ni občutnejšega gospodarskega razvoja, saj postajajo funkcijsko vse bolj navezana na Ljubljano. Kljub vsemu so v posameznih mestih opazne določene aktivnosti. Tako na območju Logatca nastaja velika industrijsko-obrtna cona, proti zmanjševanju funkcij oziroma delovnih mest pa se praktično vsa satelitska mesta Ljubljane skušajo boriti z izgradnjo obrtnih con, tehnoloških inkubatorjev in podobnim.

Z vidika prostorske dinamike so torej zajete glavne ekonomske aktivnosti v Ljubljani in okolici v zadnjih desetletjih. Zlasti velika rast storitev na obrobju mest in zunaj strnjene dela mesta je posledica na eni strani preselitve iz tradicionalnega jedra (mestnega središča), na drugi pa tudi novih podjetniških vzpodbud. Prostorsko širjenje ekonomskih aktivnosti ni le posledica premeščanja dejavnosti iz mestnega središča na obrobje, ampak gre tudi za novo rast, ki izhaja iz spremenjenih gospodarskih razmer v državi. Na novo rast ekonomskih aktivnosti lahko sklepamo zaradi skupnega povečanja števila

delovnih mest. V celotni ljubljanski mestni regiji je bilo leta 1999 223.786 delovnih mest, leta 2005 pa 248.584, kar v razmeroma kratkem razdobju predstavlja kar 11 % rast.

Pri tem ima še vedno zelo pomembno vlogo industrija, saj v Ljubljani še vedno zagotavlja 12,8 % delovnih mest, vendar se njen delež vseskozi zmanjšuje (med letoma 1999 in 2005 za 3,6 %). Na prostoru Ljubljane se ohranjajo klasične industrijske cone z velikimi proizvodnimi obrati v industrijski coni Šiška, kjer so tudi nacionalno pomembna industrijska podjetja, na primer Lek in Ljubljanske mlekarne. To je hkrati edina v glavnem nepreobražena industrijska cona. Industrijska cona v Mostah je namreč skoraj popolnoma preobražena, saj so tam le še redki večji industrijski obrati, na primer Yulon, podobno pa velja za območje Stegen, kjer ostajajo le posamični obrati nekdanjega velikana Iskre. Manjše strnjeno območje industrijske dejavnosti se ohranja v Zeleni jami (Teol, Izolirka, Kolinska je že zaprla svoja vrata), ob Cesti dveh cesarjev na Viču in v Zalogu. Drugod po Ljubljani se industrija ohranja v obliki posameznih podjetij (na primer Ilirija, Kemofarmacija) ali drobnega zgoščevanja manjših podjetij, na primer plastične proizvodnje v obrtni coni Vič. Za razliko od večine drugih slovenskih mest Ljubljana ne izkazuje neofordistične usmeritve, saj se deindustrializacija odraža tako v prostorski preobrazbi kot v empiričnih podatkih o številu delovnih mest.

Na koncu je treba omeniti še potencialna območja nove rasti in gospodarskega razvoja. Trenutna dinamika nakazuje pomembno območje, značilno za sodobno postfordistično ekonomijo. Gre za območje na robu mesta, na Brdu, kjer nastaja Tehnološki park Ljubljana in je bilo sredi oktobra 2007 prijavljenih 80 večinoma visokotehnoloških podjetij, značilnih za novo ekonomijo. Gre za podjetja s področij biomedicine, tehnologije okolja, informacijskih sistemov, elektronike, vsa pa se ukvarjajo z razvojem in raziskovanjem. Pri tem ne gre za tipičen »grozd«, saj so podjetja precej raznolika, a vseeno predstavljajo pomembno novost v Ljubljani in Sloveniji nasploh. Samo z vidika delovnih mest in razporejenosti ekonomskih aktivnosti se načrtuje pridobitev 1000 visokokvalificiranih delovnih mest.

Navedeni rezultati prikaza prostorske dinamike ekonomskih aktivnosti v Ljubljani nakazujejo določene spremembe. Tradicionalen prostorski vzorec, povezan z monocentrično koncentracijo večine ekonomskih aktivnosti, je vse manj očiten, saj postaja prostorska zgradba policentrična. Na ravneh mesta in mestne regije so se namreč izoblikovala posamezna območja ekonomskih dejavnosti (tako imenovani poli rasti), ki imajo zvečine storitveni, terciarni značaj. Govorimo lahko o procesu, ki ga označujejo dekoncentracija, fragmentacija in specializacija ekonomskih aktivnosti:

- Dekoncentracija se nanaša na dejstvo, da tradicionalno pomembna območja ekonomske aktivnosti (osrednje poslovno območje ali industrijska cona) niso več najpomembnejša oziroma del svojih funkcij izgubljajo na račun drugih, novejših območij.
- Fragmentacija se nanaša na dejstvo, da ne obstaja zgolj eno središče, temveč se glede na naravo samih dejavnosti na različnih, a medsebojno podobnih lokacijah izoblikuje več manjših območij oziroma središč. Na eno samo območje so omejene le redke dejavnosti (na primer finančne).
- Specializacija se nanaša na dejstvo, da se območja vse bolj specializirajo – središče mesta ohranja javne funkcije (institucije kontrole in moči), kulturno proizvodnjo in druge specializirane storitve, medtem ko se trgovina, druge storitve in industrija preusmerjajo na robna mestna območja ali v suburbanizirana območja.

Na teoretski ravni gre za udejanjanje »nove postindustrijske delitve dela« v konkretnem prostoru, kjer se posamezne dejavnosti (konceptualizacija, odločanje, proizvodnja, potrošnja ...) opravljajo v specializiranih delih mestnega prostora, odvisnih od lokalnih razmer (Criekeyn in ostali 2006, 38). Tudi v Ljubljani lahko opazimo novo mrežo specializiranih središč, ki ustvarjajo policentrično prostorsko zgradbo mesta. Na podlagi modela prostorske dinamike ekonomskih aktivnosti smo izvedli tipizacijo teh novih središč (ali polov) glede na njihovo funkcijo, s čimer smo opravili zaključno sintezo ekonomske preobrazbe Ljubljane:

Politična (upravna) funkcija je vezana na območja, kjer so umeščene vladne ustanove ali tako imenovane kontrolne funkcije. V Ljubljani so osredotočene v zgodovinskem mestnem središču in deloma v njegovem novejšem (modernističnem) nadaljevanju. Gre za klasično koncentracijo javne uprave

in spremljajočih ustanov na razmeroma omejenem prostoru, brez večjih teženj po dekoncentraciji (izjema je le preselitev Upravne enote Ljubljana na lokacijo nekdanje Tobačne tovarne). Lokacija v središču mesta je zgodovinsko pogojena in nima neposredne povezave s tržnimi mehanizmi. Kot državno središče ima Ljubljana še posebej močno upravno funkcijo, kar je nenazadnje vidno tudi iz zemljevidov potencialne dostopnosti do delovnih mest (glej poglavje 4).

Tradicionalne poslovne funkcije se nanašajo na tiste dejavnosti, ki so tradicionalno značilne za mestno okolje, še zlasti na finančne, zavarovalniške, pravne in druge storitve, ki so deloma odvisne od bližine političnih (upravnih) funkcij. Tudi v Ljubljani so finančne in nepremičninske storitve osredotočene v starejšem in zlasti novejšem mestnem središču, torej osrednjem poslovnem območju, ki ga je definiral že Genorio (1978). Za to funkcijo je značilno, da ne kaže močnejših teženj po dekoncentraciji, saj je zaradi vertikalne prepletenosti teh podjetij zelo pomembna njihova medsebojna bližina.

Novejše poslovne funkcije so najhitreje rastejo in so posledica tehnološkega napredka ter družbenoekonomskih sprememb. Mednje spadajo zlasti podatkovne storitve (računalniška, informacijska podjetja) in nekatere druge poslovne storitve, katerih rast je močno povezana s tehnološkim razvojem, (knjigovodska, telekomunikacijska, svetovalna in podobna podjetja). V Ljubljani so umeščena na mestnem obrobju, zlasti na deindustrializiranih površinah in v suburbaniziranih območjih. Deloma so te funkcije še vedno v središču mesta, zlasti v osrednjem poslovnem območju med Bežigradom in severnim krajem avtocestne obvoznice.

Kulturna funkcija se nanaša tako na kulturno proizvodnjo (multimediji, moda, oglaševanje, tudi turizem) kot na klasično kulturno dejavnost (muzeji, gledališča). Tudi ta funkcija je omejena na zgodovinsko mestno jedro, vse bolj priljubljene pa postajajo tudi nekoč degradirane lokacije v neposredni bližini mestnega središča (na primer Stara elektrarna, Metelkova).

Trgovska funkcija se nanaša na dejavnosti, ki so specializirane za prodajo na drobno in spremljajoče ekonomske aktivnosti s področja potrošnje (zabava, prosti čas). Tudi v Ljubljani je vse bolj vezana na trgovska središča na obrobju mesta, kjer so dobre prometne povezave in je veliko razpoložljivega prostora za parkirišča. V središču mesta ostaja manj kot petina prodajnih površin. Zaskrbljenost ni opaznejšega umeščanja trgovske dejavnosti v suburbanizirana območja, saj je na voljo še dovolj prostora na mestnem obrobju.

Izobraževalno-raziskovalna funkcija je vezana na območja, kjer se umeščajo dejavnosti »znanja«. V primeru Ljubljane gre za tradicionalne lokacije v mestnem središču, kjer so sedež univerze in fakultete. Izstopajo tri zgoštevke visokošolskih institucij (Bežigrad, južni del zgodovinskega mestnega jedra in območje Viča). V bližini fakultet so tudi raziskovalne dejavnosti. Opazna je težnja njihove dekoncentracije proti mestnemu obrobju, zlasti tistih inštitutov, ki so najbolj tržno usmerjeni. Značilen primer je lokacija v tehnološkem parku na Brdu.

Logistična funkcija se nanaša na dejavnosti prometa, zvez in veleprodaje. Porazdelitev območij teh dejavnosti je značilno povezana z razporeditvijo prometne infrastrukture. Z izgradnjo mestne avtocestne obvoznice se je večina funkcij preselila na deindustrializirana območja mestnega obrobja in suburbaniziranega območja, zlasti v Trzin.

Območja posameznih funkcij so na nacionalni in nadnacionalni ravni različno pomembna. Ljubljana ima kot glavno mesto Slovenije zelo pomembno upravno-politično funkcijo in območja teh dejavnosti so pomembna za celotno državo. Najpomembnejše funkcije na ravni celotne Slovenije so upravne, poslovne in stanovanjsko-komunalne.

5.3.5.3 Primerjava Ljubljane z nekaterimi drugimi evropskimi mesti

Primerjava z drugimi evropskimi mesti je zaradi različnih metodologij težavna. Zaradi medsebojne primerljivosti smo izbrali metodologijo evropskega projekta CoMET, ki je bila uporabljena na primeru sedmih evropskih mest, med katerimi jih je večina precej večja od Ljubljane (na primer Berlin, Barcelona, Dunaj); z njo je po številu prebivalcev primerljiv le Strasbourg (270.000).

V zadnjih desetletjih vsa preučena mesta beležijo rast visokospecializiranih storitev, kar avtorji študije razlagajo z dejstvom, da so te storitve odvisne od lokalnega okolja, ki omogoča visoko stopnjo interakcije med akterji, razpoložljivost visoko izobražene in prilagodljive delovne sile ter podpornih institucij, zlasti politično-upravnih (Criekeingen in ostali 2006, 48). V vseh mestih so ugotovili tudi, da se njihova gospodarska funkcija kljub težnjam po dekoncentraciji ne zmanjšuje, ampak se le premešča in prerazporeja znotraj mesta in tudi znotraj mestne regije. Morda je še najboljši opis novega stanja navedba »*policentričnost na metropolitanski ravni*«.

Stanje v vseh preučevanih mestih (Amsterdam, Barcelona, Berlin, Bruselj, Kopenhagen, Strasbourg, Dunaj) je zelo podobno, le v manjši meri se razhajajo zaradi specifičnih lokalnih razmer. Tako je na primer za Bruselj značilno, da je funkcija znanja (raziskovanje in izobraževanje) umeščena zunaj mesta, v manjših suburbaniziranih naseljih, na Dunaju pa so tradicionalne poslovne funkcije razporejene neenakomerno in brez značilne osredotočenosti, opazne v ostalih mestih. Podobnost prostorskih procesov v različnih mestih je lahko dokaz, da je proces ekonomske preobrazbe odvisen od novih družbenih in ekonomskih razmer v tem delu sveta (postfordizem, »nova delitev dela«) in zato vzporeden. V vsakem mestu pa so prisotne določene posebnosti, ki so posledica specifičnega zgodovinskega razvoja, zato se pojavljajo tudi določena odstopanja.

Primerjava območij, na katera se umeščajo določene funkcije, pokaže, da Ljubljana od v projekt CoMET vključenih mest bistveno ne odstopa:

- Politična (upravna) funkcija ima v vseh mestih enake značilnosti in je omejena na mestno središče. Določena odstopanja se zaradi naknadnega umeščanja evropskih institucij pojavljajo le v Strasbourgu in deloma Bruslju.
- Visoko specializirane poslovne storitve, ki so del tradicionalne poslovne funkcije, so povsod navezane na mesto jedro in novejšo osrednjo poslovno območje (CBD), ki je del mestnega jedra ali je v njegovi neposredni bližini.
- Novejša poslovne funkcije so v Ljubljani zlasti na deindustrializiranih območjih na mestnem obrobju in deloma v suburbaniziranem obmestju. V drugih evropskih mestih so težnje podobne, vendar z manjšimi razlikami. V Barceloni ima to funkcijo prenovljeno območje znotraj mestnega središča, na Dunaju pa večje osredotočenosti teh dejavnosti na enem samem mestu ni opaziti.
- Kulturna funkcija se povsod ohranja v zgodovinskih jedrih mest.
- Trgovina in masovna potrošnja sta povsod, razen v Amsterdamu, vezani na mestno obrobje, v bližini glavnih prometnic.
- Najbolj različno je umeščena funkcija znanja. V Ljubljani je večinoma znotraj strnjenegega mesta, medtem ko se drugod pojavlja na različnih lokacijah, od suburbaniziranih delov mestne regije do mestnega obrobja.
- Logistična funkcija je povsod umeščena na mestno obrobje, v bližino pomembnejših prometnic (železniških prog, avtocest, pristanišč ali letališč).

Določene razlike so torej odvisne od lokalnih dejavnikov. Na Nizozemskem na primer zaradi tako imenovanega »ABC sistema načrtovanja« novejših nakupovalnih središč ne umeščajo na obrobje mesta, marveč tja, kjer je najboljša dostopnost z javnim prometom (Bole 2004b), zato mestna središča ohranjajo trgovsko funkcijo. Ljubljana je presenetljivo podobna drugim, povečini precej večjim evropskim metropolam, ki so že precej dlje v razmerah tržnega gospodarstva. Tako se finančne in druge visoko specializirane storitve osredotočajo na robu mestnega jedra, zlasti v okolici borze. Novejša poslovne funkcije se deloma ohranjajo na prvotnih lokacijah, večidel pa se osredotočajo na posameznih lokacijah mestnega obrobja in vse bolj tudi na suburbaniziranih območjih. Trgovska funkcija je že skoraj povsem preseljena na obrobje mesta, kar velja tudi za logistično funkcijo.

Edina opazna razlika je v tem, da je dinamika v Ljubljani nekoliko manj izrazita oziroma šele v začetni fazi. To lahko pripišemo zlasti razmeroma kratki slovenski vpetosti v svetovno tržno gospodarstvo. V večini mest, vključenih v projekt, je dekoncentracija ekonomskih dejavnosti že v fazi, kjer so bolj aktualne lokacije zunaj strnjenegega dela mesta in se te dejavnosti selijo v suburbanizirana obmestja. Tudi nekatere

druge funkcije, zlasti funkcija znanja, so že našle svojo mesto v mestni regiji, zunaj strnjenege dela mestnega območja, medtem ko v Ljubljani zaradi njihove navezanosti na univerzo kot poglavitna lokacija ostaja strnjeni del mesta. Pri nas zaradi poznejše vpetosti v proces ekonomske preobrazbe na globalni ravni šele dohitevamo ostala mesta. Dejstvo, da je v Ljubljani zgodovinsko in modernistično mestno središče še vedno najpomembnejše območje tudi z vidika gospodarstva, o čemer pričajo tudi zemljevidi osredotočenosti posameznih funkcij. Hkrati je mestno središče najbolj polifunkcionalno, saj združuje številne funkcije, od političnih, finančnih, izobraževanih, kulturnih, turističnih do številnih drugih.

Kljub temu v Ljubljani nastajajo novejša območja rasti in velike dinamike ekonomskih dejavnosti, zlasti v obliki poslovnih con. Širijo se podobno kot v drugih evropskih mestih, na starejših deindustrializiranih območjih in na novozgrajenih območjih na mestnem obrobju ter v suburbaniziranem obmestju. Nova poslovna območja so privlačna zlasti za dejavnosti, ki potrebujejo veliko prostora in dobro prometno dostopnost. To so logistične, veleprodajne, telekomunikacijske in nekatere druge poslovne dejavnosti ter seveda masovna potrošnja v obliki trgovine na drobno in spremljajočih dejavnosti, kot so gostinstvo, zabava, rekreacija.

Rast dejavnosti na mestnem obrobju in v obmestju je vsaj na primeru trgovske, logistične in veleprodajne dejavnosti tudi posledica »bega« iz mestnega središča, ki je prometno težje dostopno, kjer je premalo prostora in je lokacijska renta višja. Nekatere druge dejavnosti, zlasti poslovne, računalniške, računovodske in podobne, so tudi posledica splošne rasti in naraščanja njihovega pomena v sodobni ekonomiji ter družbi. Za njih so še posebej značilne determinante postfordistične proizvodnje fleksibilna specializacija, značilna organiziranost delovne sile oziroma tako imenovani mehki lokacijski dejavniki. Za njih je lokacija zunaj mesta pomembna zaradi tega, ker potrebujejo sodobno infrastrukturo, ki se začne z s številnimi razpoložljivimi parkirišči in modernimi pisarniškimi prostori (Criekingen in ostali 2006).

5.4 NAČRTOVALSKI VIDIK EKONOMSKE PREOBRAZBE MESTA

Začetki načrtovanja mestnega prostora segajo v pozno obdobje industrijske revolucije oziroma v »zlatobodo urbanizacije« (Pogačnik 1999, 28). Industrializacija je bila povsem »divja« in v začetnih fazah je urbana eksplozija potekala brez načrtov in še zlasti brez omejitev. Malo znano dejstvo o Dunaju z začetka 20. stoletja je, da je bilo mesto kljub statusu svetovne meščanske prestolnice večinoma brez tekoče vode, z zelo redkimi sanitarijami, dvigali in telefonskimi zvezami (Hall 1998). Nevzdržne komunalne in sanitarne razmere so proti koncu 19. stoletja botrovale prvim regulacijskim načrtom. Mesta so regulacije zastavile zelo širokopotezno, na Dunaju pod vodstvom arhitekta Wagnerja, v Barceloni Cerda, v Ljubljani Fabianija. Načrtovanje mest je postalo zakonsko sistematično urejeno na začetku 20. stoletja. Kot posledica značilnega modernističnega pogleda na urejanje prostora se je izvajalo z določanjem namembnosti površin oziroma coniranjem.

V Ljubljani še vedno velja prostorski načrt, ki je bil sprejet leta 1986 in naknadno večkrat spremenjen. Sledi značilnemu vzorcu coniranja in ločevanja namenske rabe tal na poselitveno, oskrbno, proizvodno, rekreacijsko, kmetijsko in drugo rabo. Prostorski načrt je v veliki meri temeljil na zgoščevanju večine ekonomskih aktivnosti na določenih območjih. Mestno središče je bilo na primer označeno kot območje prepletanja stanovanjskih, poslovnih in oskrbnih dejavnosti, označene so bile tudi posamične industrijske cone s proizvodno, pa tudi komunalno in energetske funkcije. V zadnjih 15 letih je prišlo do precej obsežnih sprememb zaradi dekoncentracije trgovske funkcije iz mestnih središč, ko so določene lokacije na obrobju mesta pridobile oskrbno funkcijo. Kljub temu se formalno na večini novejših trgovskih površin še vedno uporablja oznaka »P«, ki označuje površine za proizvodnjo, skladišča in terminale (UL SRS 11/86).

Od sprejetja prostorskega načrta do zdaj se je celoten družbenoekonomski položaj temeljito spremenil. Z uveljavitvijo postfordizma se spreminja težišče bivanja (suburbanizacija), zgodili so se tudi nekateri prelomni procesi, med katerimi velja izpostaviti vzpon informacijsko-komunikacijskih tehnologij in izjemno motorizacijo prebivalstva. Tako Sieverts (2003, 72) opozarja, da stara planerska načela hierarhično

strukturiranih središč (na primer oskrbnih ali stanovanjskih) ne zdržijo več. Za večino prebivalstva, ki se vozi z avtomobilom, je središče mesta čedalje težje dostopno in zato izgublja svojo visoko hierarhično funkcijo, ki jo predvidevajo starejši prostorski načrti. Analiza posameznih dejavnosti v Ljubljani je razkrila, da znotraj mesta in v obmestju že obstajajo novejša središča ekonomskih aktivnosti. Mesto in mestna regija sta postala velika, v globalno ekonomijo vpeta sistema proizvodnje in potrošnje s specializiranimi in prostorsko ločenimi dejavnostmi, kar ljudem omogoča prihranek na času. V zvezi s tem je Sieverts zapisal (2003, 76): »... *Kot reprezentacija družbe, ki zaradi delitve delovne sile postaja vse bolj specializirana, je vsakodnevno življenje prav tako razdeljeno na prostorske in časovne »otoke« s specializiranimi funkcijami. Te otoke povezujejo prometne poti, ki pa ne omogočajo kakovostnega življenja. Že življenje majhnega otroka se dogaja znotraj medsebojno povezanih specializiranih lokacij, kot so igrišče, vrtec, šola, športni klub, glasbena šola ...*«.

Sievertsovo shemo dnevnih aktivnosti lahko prestavimo v skico dnevne aktivnosti, ki ima velik vpliv na prostorsko zgradbo mesta. Območja, znotraj katerih potekajo dnevne aktivnosti (tako imenovano polje aktivnosti), so v sodobni družbi značilno razpršena in zvezdaste oblike. Med tovrstne aktivnosti spadajo jutranji odhod na delo, prevoz otrok v vrtec in šole, popoldansko nakupovanje v oskrbnih središčih na mestnem obrobju in večerna rekreacija v središču mesta. Gre za značilen primer gibanja prebivalstva, ki zahteva veliko mobilnost z osebnimi prevoznimi sredstvi in ločenost dejavnosti v prostoru.

V dejanskemu prostoru to vodi k decentralizaciji in dekoncentraciji funkcij bivanja, proizvodnje in določenih storitev, ob hkratni koncentraciji finančnih in drugih kontrolnih funkcij (Ravbar 2002, 17). Kljub načelni podpori policentričnemu razvoju v strateških prostorskih dokumentih Slovenije (Ravbar 2002), to pravzaprav krepi koncept decentralizirane koncentracije naselbinskega sistema. V Sloveniji je ta koncept prostorskega razvoja zaradi značilno razpršenega sistema poselitve in neuravnoteženosti središčnih naselij (mest) znotraj urbanega sistema še posebno izrazit (Černe 2004, 92).

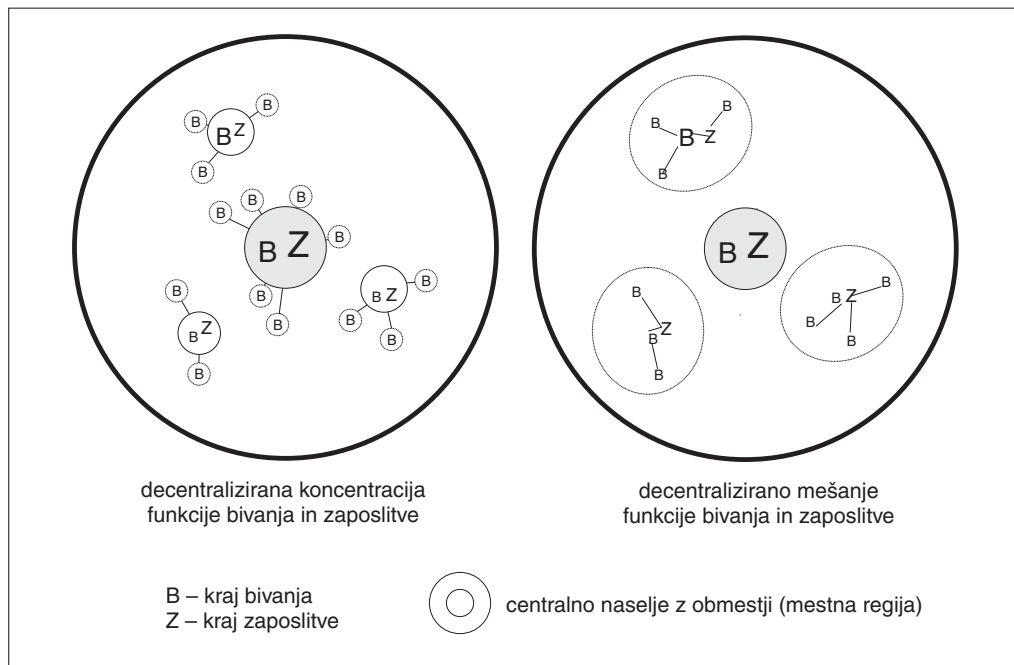
V nadaljevanju predstavljamo nekatere značilne koncepte načrtovanja, ki se omenjajo v literaturi. Začenjamo s konceptom policentričnega mesta, ki se nanaša zlasti na vse večjo dekoncentracijo aktivnosti in nastanek policentrične mestne regije. Drug pogosto omenjan koncept je sonaravno načrtovano mesto. Nazadnje poudarjamo še nekatere značilnosti prvin ekonomske preobrazbe, potrebnih pri načrtovanju mesta.

5.4.1 NAČELO NAČRTOVANJA V SODOBNIH RAZMERAH – POLICENTRIČNO MESTO

»... *Sodobnejši koncepti naselbinskega razvoja zagovarjajo tezo, da je treba tudi v obmestjih večine mest ... spoštovati prvinske naselbinske zakonitosti ... Fokusiranje prometnih tokov in aktivnosti, povezanih z zmanjševanjem števila cestno-prometnih koridorjev v obmestjih, služi na eni strani strnjevanju funkcij bivanja, dela in nakupovalnih središč, na drugi strani pa posredno še zmanjševanju dodatnih prometnih obremenitev ... Tako naj bi se vse bolj uveljavili principi mešane rabe površin, ki stremijo k prostorskemu prepletu funkcij namenske rabe površin ...*« (Ravbar 2002, 17).

Sieverts (2003, 17) meni, da se je treba dokončno posloviti od starega, strnjenega (enosrediščnega) mesta in pri načrtovanju upoštevati nove spremenljivke družbenega in ekonomskega razvoja, saj klasična načrtovalska orodja zatajijo pri načrtovanju nove oblike mesta (ali *zwischenstadt*). Še več, prizadevanja za ohranjanje čim bolj strnjenega mesta in »preganjanje« suburbanizacije lahko po njegovem mnenju le še poveča probleme, povezane z opuščanjem funkcij zgodovinskega mestnega jedra in razpršenostjo poselitve. Procese, značilne za sodobno družbo, je enostavno treba sprejeti. Večina ljudi želi živeti v zelenem; biti želijo čimbolj prostorsko mobilni in imeti čim širši življenjski prostor. Po njegovem mnenju je naloga planerjev, da vse omenjene aktivnosti skušajo načrtovati na način, ki bo omogočal racionalno in trajnostno rabo prostora.

Eden izmed takih konceptov je lahko decentralizirano mešanje rabe površin, kjer imajo ekonomske aktivnosti pomembno vlogo (Ravbar 2002, 17). Mešanje prostorske rabe naj bi bilo najbolj učinkovito orodje, ker omogoča dvojce:

Slika 77: Načelo decentralizirane koncentracije in mešanja rabe površin po Ravbarju (2002).

- hkrati upošteva sodobne lokacijske dejavnike tako ekonomskih aktivnosti kot bivalnih teženj prebivalcev, ki težijo k dekoncentraciji;
- omogoča večjo policentričnost znotraj mesta in mestne regije, kar prispeva tudi k zmanjševanju števila potovanj med posameznimi območji.

Načela prostorskega načrtovanja morajo zato slediti zakonitostim postindustrijskega mesta in jih upoštevati. Bontje in Burdack se na primer posvečata zlasti novjšim poslovnim območjem v urbanih in suburbaniziranih okoljih. Po njunem mnenju bi morala biti takšna območja deležna več javne pozornosti in javnih sredstev, predvsem pa je nujno, da se ti poli rasti ne razvijajo kot konkurenca mestu, ampak skladno in dopolnjujoče dejavnostim znotraj strnjenegega mesta (Bontje in Burdack 2005, 18). Tudi prostorsko načrtovanje naj bi znotraj mestne regije spodbujalo policentričnost namesto enosmerne dekoncentracije in decentralizacije ekonomskih in ostalih funkcij.

Načrtovalski koncept, ki upošteva policentrično mesto, skuša človekove aktivnosti usmerjati tako, da preprečuje nekatere procese, ki izhajajo iz vse večje prebivalstvene in gospodarske vloge obmestnega prostora. Spontan razvoj suburbaniziranih območij je namreč značilno stihijski in temelji na pozidavi zelenih površin (*greenfield* razvoj ali »razvoj na travniku«). Tudi nekatere ekonomske aktivnosti, ki so jim pomembne zlasti dobra prometna dostopnost in nižje cene zemljišč, se umeščajo na kakovostne zelene površine, kar pomeni ekološko siromašenje in določeno prostorsko potratnost. Po drugi strani pa pretirano stihijski razvoj delovnih mest vodi v krepitev prometnih tokov in s tem povezano rast stroškov. Zato mora razvojna politika na regionalni ravni temeljiti na naslednjih ciljih (Ravbar 2002, 32):

- uravnoteženem policentričnem razvoju omrežja mest in oblikovanju novih razmerij s podeželjem, usmerjenih v enoten urbani sistem;
- načrtovanju teh omrežij skladno s specializacijo, tako znotraj mestnih regij kot med njimi;
- povezovanju omrežij različnih ravni s pomočjo učinkovitih prometnih povezav;
- naselbinski razvoj, ki je naravnan »navznoter«;

- zmanjševanje odvisnosti od osebnega prometa ter spodbujanje javnega prometa in alternativnih oblik prometa (kolesarjenje);
- izboljšanje okoljskih razmer z zmanjševanjem prometnih tokov, intermodalnimi sistemi in izgradnjo prometno-informacijske infrastrukture.

Že naštevane ciljeve razvojne politike govori v prid tezi, da se sodobno načrtovanje mesta ne sme osredotočiti zgolj na območje strnjenege dela mesta, pogosto tudi ne na administrativno določeno območje mesta. Mesta s sodobnim razvojem (tako ekonomskim kot prebivalstvenim) so postala bolj odvisna in povezana s svojim zaledjem kot kadarkoli prej. Mušič (2005, 145) ugotavlja, da sta regionalno in urbanistično načrtovanje medsebojno soodvisna oziroma, da so urbanistična merila neobhodno potrebna za konkretizacijo regionalnih načrtov, in obratno. Sieverts (2003) celo predlaga integracijo različnih ravni načrtovanja, pri čemer je temeljna regionalna raven. Po njegovem mnenju je namreč regionalno načrtovanje lahko edina raven načrtovanja mesta in mestne regije, saj sta mesto in njegovo zaledje del istega sistema in ju zato ne moremo načrtovati ločeno. To velja tudi za urbanistično in krajinsko načrtovanje, ki bi ju morali združiti v enotno, regionalno načrtovanje. Za podporo predlaga tudi institucionalne reforme oziroma ustanovitve institucije »regionalnih županov«, ki bi imeli popolno suverenost nad načrtovanjem in uresničevanjem načrtov na regionalni ravni (Sieverts 2003, 128). Iz te ideje izhaja tudi njegov izraz »regijsko mesto«, ki ga je v Sloveniji vpeljal Drozg (2006). Regionalno raven prostorskega načrtovanja mest zatorej poleg strnjenege dela mesta sestavlja tudi njegovo obmestje: suburbanizirana in urbanizirana naselja z drugimi poselitenimi oblikami (poslovna, industrijska, trgovska in podobna območja). Plut (2006, 165) v podobnem kontekstu omenja model regionalnega mesta z značilno koncentracijo aktivnosti, ki upošteva že omenjena načela funkcijske policentričnosti znotraj mestne regije.

Model decentraliziranega osredotočanja funkcij je postal glavni trajnostno usmerjeni model razvoja mestne regije in vključuje tako razvoj strnjenege mesta kot decentralizirano zgoščevanje suburbaniziranih območij (Šašek Divjak 2002, 34). Frey (1999; povzeto po Šašek Divjakovi 2002, 36) kot pravo kombinacijo modela, ki omogoča »trajnostne parametre«, omenja prav regionalno mesto ali policentrično mesto. Kako določiti meje mestne regije je zaradi njihove zabrisanosti, prepletanja in hierarhičnosti že drugo, težje vprašanje. Drozg (2006, 35) razmišlja, da za posamezno mestno regijo obstaja več mej glede na to, kakšno mestno regijo imamo v mislih – fizično, socioekonomsko ali gospodarsko.

Ravbar (2002, 33) kot možen in uresničljiv model razvoja mestnih regij vidi tako imenovani model plitkega in decentraliziranega omrežja satelitskih mest. Temelji na koridorski integraciji ob posameznih razvojnih vozliščih v pokrajini – pglavitni koncept je tudi tokrat mešanje različnih rab prostora, ki bi v takšna satelitska naselja skušalo uvesti določeno mero samozadostnosti in bi povzročilo dobro medsebojno povezanost z javnim potniškim prometom. Z mešanjem funkcijske namembnosti rabe prostora v teh naseljih bi dosegli bolj racionalno organizacijo prometnih tokov (krajše poti, manj potreb po daljših potovanjih) in hkrati glavnini prebivalstva omogočili uresničitev potrebe po kakovostnem življenju v »zelenem« zunaj strnjeno pozidanega mesta. Obenem bi zadostili tudi Sievertsov (2003) temeljnemu konceptu načrtovanja mestnega prostora, to je ohranjanju gostote, središčnosti, urbanosti in kakovostnega okolja.

5.4.2 NAČELO NAČRTOVANJA V SODOBNIH RAZMERAH – SONARAVNO MESTO

Poleg prostorske omejitve in prostorskega razvoja lahko omenimo še nekatere druge, prav tako pomembne koncepte razvoja mest in mestnih regij. Če je z vidika prostorskega razvoja prevladalo načelo decentralizirane koncentracije (regionalno ali policentrično mesto), obstajajo tudi načela, ki želijo mestni razvoj omejiti »... *znotraj prostorskih in okoljskih zmogljivosti* ...« (Plut 2006, 132). Trenutni razvoj mest, tudi Ljubljane, je namreč z zornega kota pritiskov na okolje izrazito negativen. Zlasti želja po vse večji mobilnosti prebivalstva, ki jo v veliki meri spodbuja policentrična in funkcionalno vse bolj raznovrstna zgradba znotraj mestne regije, namreč pomeni dvoje:

- razraščanje prometne infrastrukture na račun drugih funkcij in s tem povezani problemi (onesnaževanje, hrup);

- povečevanje obremenjevanja okolja zaradi spremenjenega načina življenja (potrošništvo, večja poraba energije, vode in nenazadnje tudi prostora – »... več pozidanih površin za manj aktivnosti, ki na njih potekajo ...« (Sieverts 2003).

Načelo koncentriranega mešanja rabe površin skuša omenjena negativna obremenjevanja do določene mere izničiti, saj na suburbaniziranih območjih predvideva funkcionalno prepletanje in na teoretični ravni manjše potrebe po potovanjih (Ravbar 2002). Pogačnik (2000) načelo sonaravnega razvoja mesta poimenuje kar »mozaično mesto«, za katerega je bistveno, da se delovna mesta približujejo kraju bivanja v mozaičnem in prepletenem regionalnem vzorcu. Plut (2006) omenja še druga načela

Slika 78: Shema načela »petih prstov« pri načrtovanju suburbaniziranih območij v Københavnu (Montgomery 2007).

sonaravnega prostorskega načrtovanja, ki jih je deloma predlagal tudi Sieverts (2003). Večinoma gre za integracijo posameznih vrst planiranja, na primer rabe zemljišč in prometa v mestu. Integrirano načrtovanje zemljišč in prometa je ponekod že ustaljena praksa in pomeni hkratno načrtovanje obeh prvin v prostoru, s ciljem umeščanja prometno najbolj zahtevnih dejavnosti na območja, ki so najtežje dostopna z osebnimi avtomobili (na primer trgovskih središč). Prometno najbolj generativne dejavnosti (trgovske in ostale storitvene) se naj bi tako umeščale linearno, na z javnim prometom najbolj dostopna območja, ob hkratnem omejevanju osebnega prometa (Bole 2004b). Na Nizozemskem se takšen način imenuje »ABC načrtovanje«, s katerim območja načrtno razdelijo glede na njihovo dostopnost z javnim prometom. Podoben koncept je prevladal tudi v Københavnu, kjer so suburbanizirana območja načrtovali ob petih linearnih koridorjih, ki so jih povezali s sodobno hitro železnico, ob tem pa omejili parkiranje in avtomobilski promet (Montgomery 2007, 262 in 263).

Med načela sonaravnega načrtovanja mest spada še integracija okoljskega in prostorskega načrtovanja, ki temelji na ekosistemski podlagi. Mrežne strategije načrtovanja pri oblikovanju mest upoštevajo vključitev vodnega in prometnega omrežja. Del sonaravnega prostorskega načrtovanja je tudi krepitev vloge odprtega prostora, saj imajo zeleni, odprti prostori pomembno ekosistemsko vlogo v obremenjenem mestnem okolju (Plut 2006). Pomemben del sonaravnega načrtovanja je tudi mešana raba prostora, koncept, ki je bil že večkrat omenjen. Ne le, da v teoriji prispeva k zmanjševanju obremenjevanja okolja zaradi manjšega števila potovanj, ampak ohranja tudi vitalnost območja in prispeva k njegovi »urbanosti« (Montgomery 2007). Plut (2006, 142) kot del sonaravnega prostorskega načrtovanja omenja tudi urbano prenovo, ki temelji na obnovi stavb in degradiranih območij v mestu (razne industrijske, komunalne cone). Poudarja zlasti spreminjanje v zelene površine, ki spodbujajo ekosistemsko zasnovano mesta in izboljšujejo bivalno okolje.

5.4.3 UPOŠTEVANJE SPREMENLJIVK EKONOMSKE PREOBRAZBE PRI NAČRTOVANJU MEST

Kaj je treba upoštevati pri prostorskem načrtovanju mest ob izpolnjevanju določenih pogojev, ki izhajajo iz ekonomske preobrazbe, in jih omenja tudi naša študija? To so novejši, tako imenovani mehki lokacijski dejavniki, nova razmerja med mestnim središčem in obrobjem, policentričnost znotraj mestne regije, terciarizacija in deindustrializacija, decentralizacija določenih ekonomskih aktivnosti in centralizacija drugih (kulturne industrije, javne uprave) ... Te in druge spremenljivke so nepogrešljive tako pri načrtovanju mesta kot mestne regije. Thorns (2002, 188) meni, da gre na nek način za liberalizacijo prostorskega načrtovanja, saj le-to postaja bolj konsenzualno, usmerjeno v spodbujanje podjetništva, zagotavljanje javno-zasebnega partnerstva pri določenih gradnjah ali projektih. Na nek način gre za premik iz »kontroliranega« v »razvojno-intervencijski« koncept načrtovanja, ki skuša povezovali procese in jih usmerjati na ustrezen način (Lobnik 2002, 14).

Iz tega najbrž izhajajo novejši izrazi in koncepti, kot so urbani management ali regionalni management. Urbani management je dokaj nov izraz, ki so ga sprva uporabljali zgolj ekonomisti, pozneje demografi, politiki, planerji, zdaj pa v nekaterih državah predstavlja uveljavljen instrument načrtovanja mestnega prostora (Van Dijk 2003). Izraz spominja na eno od mnogih novodobnih skovank iz besede manager, in predstavlja interdisciplinarni pristop k urejanju mesta, temelječ na povezovanju ekonomije, arhitekture, politike, sociologije in geografije. Gre skratka za mozaik vseh ved, ki preučujejo mesto. Urbani management se ubada z najbolj perečimi problemi v mestih, na primer revščino, kriminalom, onesnaženostjo in prometnimi zastoji, pri čemer skuša doseči največjo možno mero zastopanosti tako javnega kot zasebnega sektorja. Na tej točki se skriva tudi bistvo urbanega managementa; deloval naj bi namreč tako, da bi povezoval zasebni in javni kapital v tako imenovane PPP-je (*private public partnerships*). Poleg pritegnitve zasebnega kapitala sta pomembni tudi udeležba civilnih združenj in decentralizacija urejanja prostora. Temeljno načelo je, da morajo sredstva za skladnejši razvoj mesta priti tudi iz zasebnega kapitala – javne finance namreč ne morejo popraviti napak, ki jih zagreši zasebni

kapital v imenu hlastanja za dobičkom. Namesto popravljanja napak se sredstva skuša usmerjati na način, ki bi investitorju prinašal dobiček in hkrati prispeval k reševanju razvojnih problemov mesta. Najbolj znani državi, ki sta institucionalizirali funkcijo urbanega managerja, sta Nizozemska in Nova Zelandija (Griffin 2000).

Podobne pristope v sodobnem regionalnem načrtovanju omenja tudi Ravbar (2005b, 64). Ti prav tako vključujejo podjetniško svetovanje in druge pristope regionalne politike, ki v prvi vrsti izboljšujejo regionalno konkurenčnost s spodbujanjem podjetništva, razvojem inovacij in poudarjanjem funkcije znanja. Analitično takšno načrtovanje sloni na razvojnih programih za poslovno okolje, ki upoštevajo postfordistično paradigmo: mehke lokacijske dejavnike (spodbujanje kakovosti življenja za visoko kvalificirano delovno silo), izobraževanje, spodbujanje inovacijskih projektov, spodbujanje vpetosti v globalna tržišča in sodelovanja med podjetji (ustanavljanja grozdov). Nenazadnje je treba upoštevati tudi nov pogled na obseg mesta, ki ne vključuje zgolj strnjeno pozidano mesto, temveč tudi njegovo območje, zato je potreben prehod na regionalno raven načrtovanja in odločanja. Ravbar (2005b) tako omenja številne sodobne instrumente regionalnega managementa, ki so podobni tistim v urbanem managementu. Zato lahko sklepamo, da gre v bistvu za podoben način izvajanja regionalne oziroma mestne politike, razlika je le v različnih prostorskih ravneh. Omenjajo se razvojno načrtovanje, prepričevalno načrtovanje, moderacijsko-komunikacijski postopki, načelo soglasja in podobno.

Kljub temu je treba poudariti, da managerski pristopi k prostorskemu načrtovanju ne spreminjajo ciljev, ki še vedno stremijo k spodbujanju lastnega, notranjega razvoja, zmanjševanju razvojnih razlik in izboljšanju družbenega ter fizičnega okolja (Černe 2005; Ravbar 2005b). Managerski pristop je le metoda v načrtovanju, ki skuša udejaniti zastavljene planske cilje, vendar ne na način vodenja ali kontrole, temveč konsenzualno in z mediacijo.

Na drugi strani Montgomery (2007, 299) poudarja zlasti pomen ustvarjalnosti (kreativnosti) v mestih, kar je skladno z uveljavljanjem postfordistične paradigme v načrtovanju mesta. Večkrat se omenja Florido (2002), ki je poudarjal pomen ustvarjalnosti pri ekonomskem razvoju mest in treh T-jev: tehnologije, talenta in tolerance (strpnosti). Njegova temeljna teza je, da razvoj krepijo ustvarjalni ljudje (»talent«), ki najraje živijo v raznolikem okolju, odprtem za nove ideje (»toleranca«). Ta človeški kapital je zelo pomemben pri kombiniranju znanja z novimi tehnologijami (»tehnologija«) in pri ustvarjanju novih proizvodov, ki so ključni pri fleksibilnem načinu proizvodnje. Ta teži k prilagodljivosti, raznovrstnosti in upoštevanju individualnega okusa potrošnika. Zato je po mnenju mnogih avtorjev ključna sestavina uspešnega družbenoekonomskega razvoja koncentracija ustvarjalnih poklicev (Florida 2002; Montgomery 2007; Ravbar in Bole 2007), naloga načrtovanja pa je, da omogoča in spodbuja nastajanje ustvarjalnih delovnih mest. Tako (Montgomery 2007, 303) meni, da se ustrezen ustvarjalni milje lahko izoblikuje le na krajih, ki so zanimivi z vidika kulturnega življenja, zabave, živahnega uličnega dogajanja in nenazadnje tudi specifične arhitekture in mestne oblike. »... *Ustvarjalni milje je prostor, kjer je kritična masa podjetnikov, intelektualcev, družbenih aktivistov, umetnikov ali študentov v odprtem, kozmopolitanskem kontekstu in kjer medsebojna bližina (face-to-face) ustvarja nove ideje, proizvode, storitve ter tako prispeva h gospodarskem uspehu...*« (Landry 2000; povzeto po Montgomeryju 2007, 303).

Po Montgomeryjevem mnenju bi načrtovanje moralo zagotoviti temeljne pogoje za razvoj ustvarjalnega miljeja in posledično ustvarjalnih poklicev. Avtor tako omenja tri temeljne pogoje oziroma dejavnike (Montgomery 2007, 309):

- Prvi je spodbujanje dejavnosti (*activities*), kar se doseže z mešanjem rabe zemljišč na povsem lokalni ravni. To namreč pomeni možnost srečevanja in interakcije raznolikih ljudi. Nadalje so pomembni še organizacija prireditev, živahna »večerna ekonomija«, spodbujanje malih in srednje velikih podjetnikov in številne druge dejavnosti.
- Drugi dejavnik je mestna zgradba ali oblika. Morfologija mesta mora biti čim bolj raznovrstna in prilagodljiva, to pa pomeni, da se je treba izogibati določenim rabam zemljišč, ki se težko prilagodijo ali jih ni možno hitro spremeniti v bolj aktualno rabo. Ohranjati se morajo tudi javni prostori (parki, avenije, trgi) in privlačna arhitektura.

- Tretji dejavnik je pomen ali identiteta mesta. S tem Montgomery poudari pomen zgodovinske podlage pri ustvarjanju »krajev«. Znanje namreč ne pride kar samo od sebe, temveč je rezultat dolgotrajnih, zgodovinskih procesov v določenem okolju. Zato je idealno, če se na tej zgodovinski podlagi gradi ta ustvarjalnost in gospodarski razvoj. Podučen primer je nizozemsko mesto Leiden, ki je v sodobnosti svetovna prestolnica biogenetske industrije, ki sloni na bogati zgodovini biološkega raziskovanja s številnimi znanimi raziskovalci, prvem botaničnem vrtu v Evropi in podobnem (Ravbar in Bole 2007).

V povezavi z načrtovanjem mesta Montgomery (2007, 371) v sedanjih družbenoekonomskih razmerah omenja več možnosti. V **jedru mesta** (historično in osrednje poslovno) bi se morala spodbujati mešana stanovanjsko-poslovna raba prostora. Spodbujati je treba tudi »večerno ekonomijo« in prireditve. Največji načrtovalski izziv vidi v omejevanju rabe osebnih avtomobilov v središču mesta. Podobno meni Sieverts (2003, 18). Zanj je največja nevarnost za mestno jedro prav napačna načrtovalska politika, ki skuša središče mesta revitalizirati s spodbujanjem trgovine. Pri tem opozarja, da se funkcija mestnega središča kot javnega prostora krči, trgovine v mestnem središču pa niso konkurenčne sodobnim nakupovalnim središčem. Meni, da je revitalizacija mestnega središča odvisna od števila prebivalcev, ki tam živijo – če bo v središču živel dovolj ljudi, se bodo ohranile tudi trgovine. Zato je treba spodbujati zlasti stanovanjsko rabo, ki zagotavlja tudi, da mestno središče ne postane zgolj turistična privlačnost, ampak tudi kraj bivanja in s tem povezanih gospodarskih funkcij.

Starejša in **degradirana območja** znotraj mesta (starejše industrijske ali komunalne cone) morajo postati nova poslovna in stanovanjska območja. Ker je klasična, delovno intenzivna industrija v razvitem svetu v veliki krizi in se seli v manj razvite države, morajo ta območja postati bolj raznovrstna. Montgomery (2007, 372) na njih predvideva bodisi rast postfordistične industrije (visoko tehnološke, kulturne) bodisi umestitev poslovnih aktivnosti, ki so prav tako potrebne za mesto, a s navadno na območjih z nižjo vrednostjo zemljišč (razna popravila, osebne storitve in obrt, skladišča, avtosaloni in podobno). Skladno s sonaravno paradigmo načrtovanja so degradirani kraji primerni tudi za urbano prenovu v zelene, parkovne in rekreacijske površine, ki so pomemben del mehkih lokacijskih dejavnikov, saj izboljšujejo kakovost bivanja.

Ostanejo le še načela načrtovanja v **suburbaniziranem okolju** mestne regije. Sieverts (2003) meni, da je treba ta območja koridorsko navezati na strnjeno mesto, pri čemer moramo dati absolutno prednost javnemu prometu. Določene dejavnosti se lahko selijo v obmestje tako dolgo, dokler je zagotovljena trajnostna mobilnost prebivalcev oziroma delavcev. Obmestju je treba prepustiti tudi oskrbo, saj so silnice dekoncentracije trgovine v mestu premočne. Montgomery (2007, 373) na drugi strani omenja »reurbanizacijo« tovrstnih območij, zlasti z mešanjem različnih rab prostora in uveljavljanjem stanovanjske funkcije tudi na povsem poslovnih suburbaniziranih območjih. Vsem konceptom načrtovanja mestnih regij je skupno, da poudarjajo uravnoteženost in policentričnost. Uravnoteženost v smislu, da se predeli mestne regije razvijajo kar najbolj skladno, brez pretirane koncentracije ali dekoncentracije. Policentričnost pa v smislu notranje specializacije regije glede na lokalne prednosti in potencialne, ob hkratnem zagotavljanju določene medsebojne hierarhije (Ravbar 2002, 32). Bontje in Burdack (2005) sta ob preučevanju poslovnih con na suburbaniziranih območjih ugotovila, da je zelo težko zagotoviti razvoj, ki bi upošteval omenjena načela v mestni regiji. Poglavitna ovira je kratkoročnost pogledov vseh bistvenih akterjev, to je podjetnikov, načrtovalcev in politikov, ki jih zanimajo zlasti kratkoročni dobički, manj pa dolgoročne ugodnosti, ki izhajajo iz bolj uravnotežene in policentrične zgradbe mestne regije.

V razmerah ekonomske preobrazbe mest je zato pomembno strateško načrtovanje. V tem kontekstu Montgomery (2007, 379) kot dober primer načrtovalske prakse izpostavlja kopenhavnski koncept petih prstov. Ta izpostavlja strateška območja, na katerih bo potekal nov razvoj, upošteva željo po življenju in delu v »zelenem«, a hkrati strnjeno pozidani del mesta povezuje z njegovim zaledjem in onemogoča pretirano odvisnost od osebnih avtomobilov. Pri strateškem prostorskem načrtovanju je vsekakor najpomembnejše predvidevanje, kako se bo razvijalo gospodarstvo, kakšna bo ponudba in kakšne bodo potrebe po določenih dejavnostih, obenem pa vse to usmerjati na način, da se doseže optimalna zgradba prostora.

Iz omenjenih konceptov policentričnega mesta, sonaravnega mesta in spremenljivk ekonomske preobrazbe lahko izluščimo bistvene sestavine prostorskega načrta postindustrijskega mesta. Navedeni cilji (ali priporočila) upoštevajo tako težnje in želje prebivalstva oziroma gospodarstva po dekoncentraciji kot tudi določene ukrepe, ki te želje »racionalizirajo« in jih vpenjajo v bolj sonaraven razvojni koncept.

V regionalnem merilu lahko izpostavimo naslednja priporočila:

- Kot prvo mora vsak načrt obsegati mesto in njegovo zaledje (ožje suburbanizirano obmestje in širši urbaniziran mestni prostor z žepi podeželske pokrajine). Zato je nujen regionalni vidik načrtovanja, saj se določene ekonomske aktivnosti selijo izven strnjenege dela mesta, a so popolnoma odvisne od njegove bližine in prometne navezave. Dolgoročno gledano naj bi mestna regija postala ne le »načrtovalska« regija, temveč tudi administrativna.
- Zaradi nevarnosti pretirane dekoncentracije in razpršenosti (stihijskega razvoja) se večina avtorjev strinja, da je potrebno osredotočanje dejavnosti in spodbujanje tako imenovanega mrežnega koncepta, ki vodi v bolj policentrično zgradbo mestne regije. Novejše središče je treba oplemeniti z dejavnostmi in ga z drugimi središči v tej mreži s povezati sodobno (javno) prometno infrastrukturo.
- Funkcije poslovnih in drugih novejših območij v suburbaniziranih predelih mestne regije naj se spodbujajo in nadalje razvijajo, a skladno in v sozvočju z razvojem strnjenegega mesta. Namesto tekmovalnosti med središčem (strnjnim mestom) in obrobjem (»poli rasti« v suburbaniziranem okolju) je potreben uravnotežen razvoj in določena mera gospodarske specializacije, odvisne od lokalnih razmer.
- Novejše poslovne cone v obmestju naj se razvijajo skladno s paradigmo mehkih lokacijskih dejavnikov, ki ob upoštevanju sonaravnega razvoja zahtevajo dobro dostopnost do podpornih ustanov (javne službe, izobraževalne, raziskovalne in podobne ustanove), vezanih na strnjeno mesto, ter primerno kakovostno zeleno okolje. Dolgoročno, strateško načrtovanje je nujno in naj vključuje razvoj drugih funkcij (med njimi tudi bivalne – mešanje rabe tal) ter dobro povezavo z ostalimi središči v regiji.
- Znotraj strnjenegega dela mesta je treba krepiti stanovanjsko funkcijo, še zlasti v zgodovinskem središču, saj se le tako lahko prepreči izgubo drugih funkcij mestnega središča. Znotraj mesta naj se varuje kulturna dediščina, ki se lahko nadgrajuje s sodobnimi urbaniimi formami, kar privlači delavce v kulturni industriji (del ustvarjalnih poklicev). Vitalnost mesta naj se spodbuja z raznimi kulturnimi, rekreacijskimi in športnimi prireditvami ter živahnim večernim dogajanjem (Sieverts 2003, Montgomery 2007).
- Deindustrializirana in degradirana mestna območja lahko postanejo kraji nove gospodarske rasti (kulturne industrije ali drugih storitev, visokotehnološke industrije ali razvoja, malih podjetnikov, osebnih servilnih dejavnosti), odvisno od krajevnih razmer in potreb. Zaradi zmanjševanja pretirane odvisnosti od osebnega prometa je nujno načrtovanje dobre povezanosti teh območij z javnim prometom in omejevanjem osebnega prometa. Če gospodarski razvoj na teh območjih ni možen, so ob predhodni sanaciji primerna tudi za stanovanjska gradnjo ali rekreacijo.

Sieverts (2003, 140) meni, da se je pri načrtovanju mesta treba osredotočiti na naslednje:

- promet in komunikacije,
- varovanje, skrb in razvoj,
- preobrazba in širitev,
- orientacija in informiranje,
- kultura in šport.

Najpomembnejši je promet, saj spontani, dekoncentrirani model razvoja prinaša največ neugodnih posledic prav zaradi pretirane motorizacije. Zato je potrebno integrirano načrtovanje prometa in rabe tal. Varovanje, skrb in razvoj se nanašajo zlasti na zgodovinsko mestno jedro in varovanje kulturne dediščine ob hkratnem omogočanju razvoja. Področje preobrazbe in širitve se nanaša na preproste in tudi zapletene projekte novega razvoja, zlasti na obrobju mesta in v obmestju (na primer v obliki tehnološko-razvojnih središč ali nakupovalnih središč). Področje orientacije in informiranja se nanaša na dolgoročno podobo mesta in regije, dobro povezano, označeno in trdno zasidrano v zavesti prebivalcev znotraj mestne regije pa tudi zunaj nje. To področje se deloma prekriva s področjem kulture in športa, ki s prireditvami in aktivnostmi skuša zblížati ter povezati prebivalce mestne regije oziroma krepiti njihovo regionalno identiteto.

6 SKLEP

V uvodnem poglavju smo spoznali, da je ekonomska preobrazba pomembno vplivala na razmerja v urbanem sistemu in tudi znotraj mesta. Pri iskanju odgovora na zastavljene cilje raziskave smo raziskali posledice ekonomske preobrazbe v slovenskem urbanem sistemu in znotraj njega na primeru Ljubljane.

Najprej smo na teoretski ravni preučili, kaj ekonomska preobrazba sploh je oziroma kaj vse zajema, saj smo le tako lahko njene posledice raziskali tudi v dejanskem prostoru. Odgovore smo iskali v literaturi in ugotovili, da je ekonomska preobrazba pravzaprav že kar dolgo tema urbanogeografskega preučevanja. Sprva so spremembe skušali predstaviti s teorijo ekonomske baze mest, ki je preobrazbo razlagala s spremenjenimi razmerji med uvozom in izvozom, to je med bazičnimi in nebazičnimi gospodarskimi dejavnostmi. Pozneje so se pod vplivom neomarksizma pojavila strukturalistična gibanja, ki so preobrazbo razlagala s spremenjenimi razmerji, trenji med lastniki kapitala (podjetniki, investitorji) ter fizično zgradbo in prebivalci mesta. Pristop, ki je v svetu še vedno precej aktualen, se v Sloveniji, z redkimi izjemami, ni uveljavil.

Teoretsko podlago predstavlja koncept postfordistične paradigme, ki je koristno konceptualno orodje, s katerim lahko pojasnjujemo spremembe tako v sodobnosti kot v preteklosti. Dandanes je ta paradigma na široko uporabljana pri razlagi ekonomske preobrazbe, saj vključuje razne vidike: od tehnoloških sprememb, ki vplivajo na ekonomsko preobrazbo (razvoj visoke tehnologije, informacijsko-komunikacijskih tehnologij), do sprememb v načinu življenja (potrošnja), ki jim sledi tudi preobrazba proizvodnje (fleksibilna proizvodnja, proizvodnja *just-in-time*, pomen ustvarjalnosti pri proizvodnji). V luči teh sprememb postfordistična paradigma vključuje tudi deindustrializacijo, saj je proizvodnja bolj fleksibilna, kratkoročna in podvržena globalnemu trgu delovne sile. Deindustrializacija pomeni tudi vzpon storitvenega sektorja ekonomije, zlasti tistega dela, ki skrbi za vse večjo potrošnjo, ustvarja vedno nove ideje in simbolno dodano vrednost materialnim proizvodom. Postfordistična paradigma vključuje tudi pojav globalizacije, zlasti v prostorskem kontekstu, saj se spremembe dogajajo na svetovni ravni. Za našo raziskavo sta bila zlasti pomembni deindustrializacija in terciarizacija.

Pri zgodovinskem pregledu razvoja slovenskih mest smo ugotovili, da deindustrializacija in terciarizacija mest, ki oznanjata premik h postfordističnemu načinu gospodarjenja, v Sloveniji nista nova procesa, temveč imata korenine že v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, kar sovpada z začetkom ekonomske preobrazbe v kapitalističnih državah. Največje slovensko mesto Ljubljana pravzaprav nikoli ni bilo prevladujoče industrijsko, saj je bila slovenska industrializacija, tudi zahvaljujoč policentričnemu konceptu razvoja, močna zlasti v majhnih in nekaterih regionalnih središčih. Kljub vsemu pa največje spremembe segajo v čas velike družbenopolitične preobrazbe ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Nato smo analizirali zdajšnji urbani sistem, predvsem zato, ker smo predvidevali, da je v tako imenovani postindustrijski fazi oziroma, da ga označujejo prvine postfordistične paradigme, ki se izkazujejo z vstopom v tako imenovano storitveno (terciarno) fazo. Izmed 123 slovenskih mestnih naselij smo na podlagi fiziognomskih, formalnih in funkcijskih meril izločili 64 mest ter prikazali poglobitve družbenoekonomske značilnosti urbanega sistema Slovenije. Ugotovili smo, da je v slovenskih mestih še vedno močno zastopan sekundarni sektor (industrija, rudarstvo, gradbeništvo, energetska oskrba), na katerega odpade 36 % delovnih mest v državi. Kljub temu že prevladuje tržni storitveni sektor z 38 % delovnimi mesti, najmanj, 21 % delovnih mest pa ima javni storitveni sektor. Družbenoekonomska usmeritev razkriva, da je po zaslugi malih in nekaterih srednjevelikih mest urbani sistem Slovenije v primerjavi z drugimi državami še vedno nadpovprečno industrijski. Iz povprečja izstopajo le največja mesta (Ljubljana, Koper, Maribor, Celje), nekatera srednjevelika mesta (Nova Gorica) in nekatera »upravna« središča (Postojna, Tolmin, Dravograd). Tudi natančnejša funkcijska usmeritev mest kaže, da so večja mesta in regionalna središča glede na dejavnostno usmeritev delovnih mest bolj raznolika. Mala mesta so izrazito specializirana, zlasti v industrijo, nekatera pa tudi v storitve, med katerimi izstopata turistična in javno-upravna

dejavnost. Z metodo potencialne dostopnosti do delovnih mest smo prikazali hierarhičnost v slovenskem omrežju, kjer absolutno prevladuje ljubljanska mestna aglomeracija, ki izstopa v praktično vseh dejavnostih. Še najmanjša stopnja centralizacije se kaže pri industrijski dejavnosti, ki je bolj enakomerno razporejena v tradicionalni obliki polmeseca in s posamičnimi industrializiranimi žepi (na primer Novo mesto, Trebnje, Idrija). Bistveno drugačne slike ni pokazala niti analiza poslovnih subjektov v mestih. Manjša mesta imajo v povprečju večje, specializirane poslovne subjekte z večjim številom delovnih mest, s prevlado domačega kapitala in starejšim letom nastanka. Nasprotno imajo večja mesta in tista s storitveno družbenoekonomsko usmeritvijo prevlado majhnih in srednjevelikih podjetij, nadpovprečno zastopanost tujega kapitala in večji delež mlajših podjetij. Sintezo vseh sprememb urbanega sistema Slovenije smo prikazali na podlagi družbenoekonomske tipizacije, izvedene s pomočjo kompleksnih statističnih metod. Glavna ugotovitev je, da je slovenski urbani sistem trenutno na prehodu iz industrijske v postindustrijsko razvojno fazo. Skrajno poenostavljena je ugotovitev, da so manjša mesta še vedno večinoma v industrijski razvojni dobi, medtem ko so se večja mesta povečini že preobrazila v storitvena središča, značilna za postfordistično paradigmo z družbenoekonomsko usmeritvijo v storitve, mlajšimi in manjšimi podjetji, zastopanostjo tujega kapitala in večjo funkcijsko raznovrstnostjo.

V nadaljevanju smo pregledali izbrane procese, ki naj bi vplivali na ekonomskogeografsko zgradbo mesta v okviru postfordistične paradigme. Zlasti so nas zanimale spremembe na mikroravni, to je ravni posameznega mesta in njegove okolice. Najprej smo predstavili teoretske podlage za določene procese na mikroravni. Deindustrializacijo smo označili za proces ekonomske, družbene in prostorske preobrazbe, ki je nujno potreben za prehod na storitveno stopnjo. V Sloveniji je bil ta proces posebej izrazit po osamosvojitvi, ko je večina tehnološko zastarelih in nekonkurenčnih industrijskih panog zašla v krizo, kar se na ravni mesta lahko odrazi v opuščanju proizvodne rabe. To vodi bodisi v degradacijo mestnih območij in njihovo funkcijsko preobrazbo v bivalna ali trgovska območja bodisi v gospodarsko revitalizacijo znotraj okvirov postfordizma. Tega zaznamuje nastanek novih, ustvarjalnih podjetij ali drobnih obrtnikov, raznih visokospecializiranih ali preprostejših osebnih storitev in podobno. Logična posledica ali vzrok deindustrializacije je terciarizacija mestnega prostora. Intelktualnega dela oziroma človekove ustvarjalnosti se namreč ne da nadomestiti z novimi tehnološkimi postopki, zato so v večjih slovenskih mestih postale središče gospodarskih dejavnosti storitve. V razmerah fleksibilne specializacije in vse večje potrošnje so postale pomembne zlasti tiste, ki proizvodu dajejo novo, simbolno vrednost in ga zmorejo čimbolje prodati (oglaševati), pa tudi tiste, ki sledijo hipnim spremembam navad potrošnikov.

Deindustrializacija in posledična terciarizacija sta z vidika prostorskih sprememb v mestu izrazito dvojna procesa. Na eni strani se v literaturi omenja vse večja dekoncentracija dejavnosti, ki so bolj odvisne od dostopnosti potrošnikov in cenejših zemljišč (trgovina, nekatere poslovne storitve in proizvodnja), na drugi pa se omenja koncentracija storitev, pri kateri sta pomembnejša zgoščevanje ter bližina sorodnih in podpornih ustanov v središču. Sem spadajo razne ustanove »kontrole in moči«, specializirane poslovne storitve, kulturna proizvodnja in podobno. Dekoncentracija in koncentracija tako na ravni mesta kot mestne regije prispevata k nastanku bolj policentrične zgradbe.

Zgoraj navedeni procesi torej označujejo prehod v postfordističen način proizvodnje. Zato smo jih želeli prikazati na primeru slovenskega mesta in ugotoviti, če so tudi naša mesta pod vplivom novih razvojnih tokov oziroma, kakšne so posledice teh vplivov na njihovo ekonomskogeografsko zgradbo. Izbrali smo Ljubljano v administrativnih mejah naselja in ljubljansko mestno regijo, ki sta že pri tipizaciji urbanega sistema izkazovali najbolj postindustrijski značaj. Sprva smo se lotili sprememb na regionalni ravni, to je na ravni ljubljanske mestne regije, kjer smo ugotovili določen premik k prerazporeditvi gospodarskih aktivnosti, zlasti v smeri decentralizacije iz mesta in preseljevanja v suburbanizirana območja. V šestletnem obdobju je upad delovnih mest v mestnih naseljih znašal $-0,88\%$. Ožje območje se krepi zlasti s proizvodno in poslovno funkcijo; predvidevamo, da zaradi ugodnih lokacijskih pogojev, predvsem zaradi ustrezne infrastrukture, boljše prometne dostopnosti, nižjih cen zemljišč in večje fleksibilnosti, ki jo omogoča ta lokacija. Primer takšne novejšje poslovne cone je območje obrtno-industrijske

cone Trzin, ki je značilno polifunkcionalno, sestavljeno iz množice manjših podjetij in obrtnikov. Ekonomska dekoncentracija znotraj mestne regije pomeni večjo policentričnost, saj se je del gospodarskih funkcij preselil v obmestje Ljubljane in bližnjih satelitskih mest, čeprav mesta tako absolutno kot relativno ostajajo središča ekonomskih funkcij.

Naslednji proces, ki smo ga raziskali v Ljubljani, je bil oblikovanje sekundarnih ekonomskih središč, ki v zadnjem času nastajajo poleg tradicionalnih ekonomskih središč in za katere je značilno prepletanje številnih, zlasti tržnih storitvenih dejavnosti. Navznoter se oblikujejo nova območja, ki postajajo središčna, podobno kot so bila nekoč mestna jedra ali tradicionalne industrijske cone. Zametki prostorske specializacije in nastajanje novih, sekundarnih poslovnih središč so vidni tudi v Ljubljani. Gre torej za »novo« ekonomsko geografijo znotraj mesta. Osrednje poslovno območje, ki se povečini razteza ob Slovenski cesti, ima še vedno pomembno funkcijo, a se v Ljubljani čedalje bolj nakazuje policentrična zgradba, saj pri nekaterih tržnih storitvah izstopajo tudi novejša sekundarna središča. To so območja na obrobju mesta, zlasti v bližini mestne avtocestne obvoznice in na stičišču pomembnejših cest (območje Stegne v Šiški, industrijska cona ob Letališki cesti v Mostah, v manjši meri še območja poslovnih con BTC v Mostah ter na Viču in Rudniku). Gre torej za značilen proces deindustrializacije določenega območja in posledične terciarizacije, ko nekdanja proizvodna podjetja nadomestijo storitvena (*brownfield* razvoj).

Tako so v Ljubljani nastala skoraj vsa omenjena območja, z izjemo tistega na Rudniku, ki je nastalo na prej nepozidanem zemljišču (*greenfield* razvoj). Po drugi strani pa mestno središče in njegova bližnja okolica še vedno predstavljata edino središče za nekatere specializirane dejavnosti, na primer finančno posredništvo. Zato je namesto o zmanjševanju pomena mestnega središča bolj primerno govoriti o novi specializaciji ter oblikovanju novih odnosov med novejšimi, sekundarnimi ekonomskimi središči na eni strani in starejšim, osrednjim poslovnim območjem na drugi.

Pri oblikovanju novih območij ekonomskih aktivnosti smo posebej omenjali potrošnjo, zlasti trgovino na drobno in spremljajoče dejavnosti (prostočasne, rekreacijske, gostinske). Porast potrošnje oznanja ekonomsko preobrazbo, saj je del postfordističnega gospodarjenja tudi v prilagajanju okusu potrošnika, njegovim željam in potrebam. Zato smo se posebej osredotočili na družbeno vlogo sodobnih nakupovalnih središč in njihovo prostorsko vlogo na območju Ljubljane. Absolutna rast trgovine na drobno in delno zmanjšanje trgovske vloge mestnega središča sta privedla do nastanka novejših nakupovalnih središč na mestnem obrobju, ki so prevzela trgovsko funkcijo mestnemu središču, saj je na teh območjih že skoraj polovica prodajnih površin v Ljubljani. Razlog za nastanek teh lokacij je splošna težnja urbane razvoja k decentralizaciji, pri čemer je najpomembnejše merilo dobra dostopnost potrošnikov z osebnim avtomobilom. V Ljubljani smo analizirali tri najpomembnejša trgovska območja, za katera je značilno, da so izrazito avtomobilsko naravnana, saj skupna površina parkirnih prostorov presega 30 % od vseh pozidanih površin. Vsa območja so polifunkcionalna, saj poleg trgovske dejavnosti vključujejo še preostanke pretekle industrijske dejavnosti, razne storitvene in vse bolj tudi prostočasne in zabavišne dejavnosti. Na nekaterih območjih je najpomembnejša trgovina (BTC Moste in Rudnik), ponekod so pomembnejše storitvene dejavnosti (Vič). Zlasti območje BTC je razvilo določene socialne funkcije, zato privablja tudi čedalje več obiskovalcev, ki ne nakupujejo. Časovna dinamika rasti teh območij potrošnje kaže nagel razvoj zlasti po letu 2000. Preobrazba je zajela tudi mestno središče, ki ima osiromašeno trgovsko funkcijo, a še vedno predstavlja pomemben prostor potrošnje. Narasla je njegova prostočasna in turistična vloga, ki se odraža v naglem povečanju števila turistov in spremljajočih gostinskih storitev.

Nazadnje smo na primeru Ljubljane analizirali pojav in vlogo specializiranih dejavnosti, tako imenovane kulturne proizvodnje. Gre za dejavnosti, ki naj bi znotraj postfordističnega načina gospodarjenja poleg trgovine doživljale največjo rast, saj ustvarjajo nove proizvode in storitve, ki so rezultat zlitja človeškega vložka (ustvarjalnosti) in uporabe sodobnih tehnologij. V mestnem prostoru so to ene redkih dejavnosti, ki poleg nekaterih ostalih specializiranih storitev (na primer finančnih in upravnih) potrebujejo središčno lokacijo in bližino podpornih ustanov. Vizualno privlačne lokacije v mestnem središču so zato postale kraj zgoščevanja specializiranih storitev, ki so značilne za sodobno mesto. Analiza v Ljubljani je pokazala, da v to skupino spadajo podjetja, ki pred letom 1990 niso imela vidne vloge, zdaj pa

predstavljajo pomemben del mestnega gospodarstva in delovne sile. Ocenili smo, da v Ljubljani kulturna proizvodnja zagotavlja 4 % delovnih mest. Povečini gre za podjetja s področja oglaševanja (31 %), umetnosti (13 %) in založništva (10 %), ki se umeščajo v posamezne četrti v mestnem središču, manj pa na privlačne lokacije v neposredni bližini (starejša deindustrializirana območja). Dejansko je najbolj značilna posledica kulturne proizvodnje v prostoru Ljubljane nadaljnja specializacija, ki prispeva k bolj policentrični zgradbi mesta. Če se določena robna gospodarska središča specializirajo v določene storitve, na primer veleprodajo, prometne, logistične ali podatkovne storitve, postaja dejstvo, da središče postaja zatočišče ustvarjalnih dejavnosti oblikovanja, glasbe, medijev, filma, arhitekture, fotografije, založništva, televizije in podobnih.

Sinteza vseh pojavov in sprememb, ki izhajajo iz ekonomske preobrazbe, je prikazana v enotnem modelu mesta Ljubljane in ljubljanske mestne regije. Glavni namen modela je razkriti prostorsko dinamiko ekonomskih dejavnosti in jo primerjati z drugimi evropskimi mesti. V Ljubljani model nakazuje določene spremembe. Tradicionalni prostorski vzorec, povezan z monocentričnim zgoščevanjem gospodarskih funkcij, je vse manj očiten, saj postaja prostorska zgradba čedalje bolj policentrična. Na ravni mesta in mestne regije so se izoblikovala posamezna območja ekonomskih dejavnosti, ki imajo v glavnem storitveni, terciarni značaj. Govorimo lahko o procesu, ki ga označujejo dekoncentracija, fragmentacija in specializacija ekonomskih dejavnosti. Dekoncentracija se nanaša na dejstvo, da tradicionalno pomembna območja ekonomskih dejavnosti (osrednje poslovno območje ali industrijska cona) niso več najpomembnejša oziroma izgubljajo del svojih funkcij na račun drugih, novejših območij. Fragmentacija je pojav, da ne obstaja le eno samo hierarhično središče, temveč se glede na naravo dejavnosti izoblikuje več središč. Specializacija pomeni, da se območja vse bolj specializirajo – središče mesta ohranja javne funkcije (institucije kontrole in moči), kulturno proizvodnjo in druge specializirane storitve, medtem ko se trgovina, druge storitve in industrija premeščajo na robna mestna območja ali v suburbanizirana območja. Na teoretski ravni gre za udejanjanje nove postindustrijske delitve dela v konkretnem prostoru, kjer se posamezne dejavnosti izvajajo v specializiranih delih mestnega prostora. Novo mrežo specializiranih središč lahko opazimo tudi v Ljubljani, kjer ustvarjajo policentrično prostorsko zgradbo mesta. Vendar pa je ta proces v primerjavi z drugimi evropskimi mesti manj izrazit, kar gre pripisati poznejši ekonomski preobrazbi slovenske prestolnice. Analiza je potrdila tudi, da je v Ljubljani iz gospodarskega vidika še vedno najpomembnejše središče mesta, novejša poslovna središča v mestu in njegovem obmestju pa imajo, kljub hitremu razvoju, za zdaj drugotno vlogo.

Nazadnje smo želeli podati tudi nekatere nove vidike načrtovanja mesta v razmerah in ob procesih, ki smo jih ugotovili v Ljubljani. Zaradi ugotovljene težnje k bolj mrežno ali policentrično zasnovani mestni regiji se nam zdi zlasti pomemben regionalni pogled na mesto. Odsotnost regionalne ravni planiranja, ki naj bi Ljubljano povezovalo z njenim obmestjem, je lahko precejšnja ovira pri načrtovanju nadaljnjega razvoja regije. Dejstvo, ki ga je treba upoštevati v procesu načrtovanja, je tudi obstoj novejših sekundarnih poslovnih in trgovskih con. Zlasti pomembno je njihovo navezovanje na ostala območja mesta in mestne regije z bolj sonaravnimi načeli, katerih udejanjanje bi prispevalo k manjši odvisnosti od osebnega prometa.

Povzemimo še odgovore na specifične cilje, ki smo jih opredelili v uvodnem poglavju:

- Temeljna procesa v slovenskem mestnem prostoru kot posledici politično-ekonomske tranzicije sta deindustrializacija in terciarizacija. Ne gre za ločena, ampak tesno povezana in sočasna procesa, v katerih se pomen industrije spreminja in zmanjšuje, povečuje pa se pomen storitev, ki lahko postanejo temelj mestnega gospodarstva.
- To tezo deloma potrjuje družbenoekonomska analiza urbanega sistema Slovenije, saj se je ta zaradi ekonomske preobrazbe spremenil, pri čemer so storitve tako absolutno kot relativno prevladale nad industrijo. Vendar so mala in nekatera srednjevelika mesta povečini še vedno usmerjena v industrijo, kar je posledica intenzivne industrializacije po 2. svetovni vojni. Vendar gre najbrž tudi v teh mestih za spremenjen značaj industrije, ki je bolj fleksibilna in tehnološko intenzivnejša, saj se je le takšna sposobna ohraniti na globalnem trgu.

- Najbolj postindustrijski značaj izkazuje Ljubljana, zato smo določene procese preverili v tem mestu in na njegovem širšem območju. Ugotovili smo, da potekata dva nasprotujoča si procesa. Prvi povzroča dekoncentracijo ekonomskih aktivnosti, zlasti industrijskih in poslovnih, drugi pa določene ekonomske aktivnosti osredotoča v središču mesta. Proces dekoncentracije je nekoliko močnejši, zato mestna naselja v mestni regiji izgubljajo delovna mesta v prid ožjega suburbaniziranega območja. Končni rezultat je tako v regiji kot v mestu večsrediščnost ali policentričnost. V tesni odvisnosti od krajevnih razmer in potreb nastajajo specializirana sekundarna središča z zgostitvami delovnih mest. Na sektorski ravni gre večinoma za deindustrializacijo in terciarizacijo, čeprav industrijska dejavnost ostaja pomembna, a v preobraženi obliki (majhna, fleksibilna podjetja, obrtniki).
- Z vidika prostorskega načrtovanja je treba nove razmere in prostorske spremembe upoštevati. Policentrično zasnovano mesto oziroma mestne regije je treba zagotoviti z usmerjanjem ekonomskih dejavnosti na način, da zmanjšujemo okoljske pritiske zaradi ločenosti dejavnosti v prostoru. S tem v zvezi je treba zagotoviti osredotočanje dejavnosti ob prometnih koridorjih in povečanje vloge javnega prometa, ob tem pa preprečevati pretirano razpršitev dejavnosti. Poleg tega je treba sodobna, sekundarna ekonomska območja (poslovne, nakupovalne, proizvodne cone) navezati na preostala mestna območja, tako da postanejo (in ostanejo) del mesta in mestne regije.

Na podlagi navedenih rezultatov lahko ocenimo delovno hipotezo, ki pravi, da je v slovenskih mestih prišlo do pomembnih sprememb v njihovi zgradbi zaradi ekonomske preobrazbe v zadnjih desetletjih. Večinoma ji lahko pritrdimo, a z določenimi zadržki. V povprečju so se slovenska mesta terciarizirala, zlasti pomembne so postale tržne storitve, vendar je del slovenskih mest še vedno »na prehodu« iz industrijske v postindustrijsko fazo. Nekatera mesta ne zmorejo priti na storitveno stopnjo in se soočajo z brezposelnostjo, spet druga imajo bolj neofordističen značaj (na primer Jesenice, Ajdovščina, Idrija, Žiri, Železniki, Radenci). Večja mesta (Maribor, Celje) bodo najverjetneje sledila Ljubljani z najvišjo stopnjo preobrazbe.

Na mikroravni lahko vsaj za Ljubljano, ki v Sloveniji izstopa po svojih postindustrijskih lastnostih, trdimo, da doživlja pomembne prostorske, družbene in gospodarske spremembe. Te se kažejo v deindustrializaciji in terciarizaciji posameznih območij ter spremembah v odnosu med središčem in obrobjem, zlasti v razmerjih mestno središče–sekundarna poslovna območja in mesto–obmestje. Le predvidevamo lahko, da spremembe, ki jih doživlja Ljubljana, doživljajo tudi mesta, ki so po stopnji preobrazbe Ljubljani najbližja, na primer Maribor, Koper ali Celje. Prav tako lahko potrdimo naše domneve, da smo v obdobju izrazite urbane preobrazbe, ki izhaja iz vstopa v nov družbeni in gospodarski red. Smo torej del širše, globalne mreže teženj, ki povzročajo spremembe tudi v drugih mestih in urbanih sistemih po svetu. Pojavi, ki jih zaznamo in občutimo, na primer potrošništvo, spremembe v lokaciji delovnih mest, spremembe v pomenu posameznih gospodarskih dejavnosti in drugi, so torej rezultat »nove« geografije mesta in celotnega urbanega sistema.

Kot vedno, se tudi nam ob zaključku raziskave zastavljajo nekatera dodatna vprašanja. V tem delu smo se namreč osredotočili na urbani sistem na makroravni in na primeru Ljubljane na mikroravni. Vendar sprememb v Ljubljani in ljubljanski mestni regiji ne moremo posplošiti na celotno Slovenijo. Zato ugotavljamo, da smo razkrili značilnosti le za pomemben osrednji del urbanega prostora Slovenije. Ob tem smo se znašli pred novimi raziskovalnimi izzivi: Kakšne so geografske posledice preobrazbe v malih industrializiranih mestih? Kakšna je prihodnost mest, ki niso ohranila industrije, a se niso uspela preobraziti v storitvena središča? Ali so prostorske spremembe ekonomskih dejavnosti, kot so policentričnost, sekundarne poslovne cone, robne trgovske cone in podobne tudi značilnost drugih slovenskih mest? V tej knjigi ta in še nekatera vprašanja ostajajo neodgovorjena, vendar naj kot vznemirljiv raziskovalni izziv čimprej postanejo predmet obravnave prihodnjih urbanogeografskih raziskav.

7 SEZNAM VIROV IN LITERATURE

- Akrapovič, M. 2004: Trgi kapitala v srednji in vzhodni Evropi. Diplomsko delo. Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Alexander, J. W. 1959: The basic-nonbasic concept of urban economic functions. Readings in urban geography. New York.
- Alexanderson, G. 1959: City forming and city serving production. Readings in urban geography. New York.
- Amin, A. 1994: Post – Fordism: a reader. Oxford.
- Amin, A., Malmberg, A. 1994: Geography of production in Europe. Post-Fordism: a reader. Oxford.
- Andersen, H. T., Engelstoft, S. 2004: The end of urbanisation? Transformation of the urban concept. Dela 21. Ljubljana.
- Andersen, H. T., Engelstoft, S. 2006: Planning under post urban condition. Urban changes in different scales: systems and structures. Santiago de Compostela.
- Atkinson, R. 2004: Urban policies in Europe: the development of a new conventional wisdom? City Images and Urban Regeneration. Frankfurt, New York.
- Avberšek, A. 2003: Vidiki regionalnega razvoja prodajnih zmogljivosti v Sloveniji – analiza stanja in ocena vplivov nadaljnjega razvoja. Velenje.
- Avguštin, C. 1998: Srednjeveška mesta. Ljubljana.
- Avguštin, C. 2000: Gorenjska srednjeveška mesta in njihov evropski okvir. Ljubljana.
- Bagnasco, A., Le Gales, P. 2000: European cities: local societies and collective actors. Cities in contemporary Europe. Cambridge.
- Baigent, E. 2004: P. Geddes, L. Mumford and J. Gottman: divisions over metropolis. Progress in Human Geography 28, 6. London.
- Barcelona Filed Studies Centre. 2006: High tech industry location factors. Medmrežje: <http://geography-fieldwork.com/HighTechLocationFactors.htm> (november 2006).
- Bell, D. 1973: The Coming of Post-Industrial Society. New York.
- Berry, B. J. L. 1963: Commercial structure and commercial blight. University of Chicago research paper 85. Chicago.
- Berry, B. J. L., Horton, F. E. 1970: Geographic perspectives on urban systems. New Jersey.
- Bole, D. 2003: Javni potniški promet in raba tal v Ljubljani. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Bole, D. 2004a: Daily mobility of workers in Slovenia. Acta geographica Slovenica – Geografski zbornik 44-1. Ljubljana.
- Bole, D. 2004b: Geografija javnega potniškega prometa na primeru Ljubljane. Geografski vestnik, 76-2. Ljubljana.
- Bole, D. 2005: Vloga mest v razvojnih dokumentih Slovenije. IB revija 2005-4. Ljubljana.
- Bontje, M., Burdack, J. 2005: Economic poles in the European metropolitan periphery and sustainable development. Forum IfL, Heft 1. Leipzig.
- Boria, E. 2006: Some notes on Fordism and the industrial city. Loyola University of Chicago. Medmrežje: http://www2.cddc.vt.edu/digitalfordism/fordism_materials/Boria.pdf (oktober 2006).
- Botton de, A. 2005: Status anxiety. London.
- Braudel, F. 1988: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV–XVII. stoletje. Ljubljana.
- Brošura Atlantis – Vodno mesto. 2007: BTC d. d. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.btc.si/images/promocija/tm173.pdf> (maj 2007).
- Cafuta, M. 2002: Vpliv neposrednih tujih investicij na učinkovitost poslovanja slovenskih svetovalnih podjetij. Diplomsko delo. Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Carol, H. 1960: The hierarchy of central functions within the city. Annals of Association of American Geographers 50. Washington.

- Carter, H. 1972: The study of urban geography. London.
- Carter, H. 1995: The study of urban geography – 4th edition. London.
- Castells, M. 1978: City, Class and Power. London.
- Castells, M. 2000: Grassrooting the space of flows. Cities in the telecommunication age. London.
- Castells, M. 2002a: The culture of cities in the information age. The Castells reader on cities and social theory. Oxford.
- Castells, M. 2002b: Urban sociology in the 21st century. The Castells reader on cities and social theory. Oxford.
- Castells, M., Hall, P. 1994: The making of 21st century industrial complexes. London.
- Chorley, R. J., Haggett, P. 1967: Models in geography. London.
- Cigale, D. 2002: Centralna naselja v Sloveniji in njihova vplivna območja v letu 1999. Geografski vestnik 74-1. Ljubljana.
- CoMET Handbook for practitioners 2005: CoMET: 5th Framework Programme. Institute for urban and regional research of the Austrian academy of sciences. Dunaj.
- Crewe, L. 1996: Material Culture: Embedded Firms, Organizational Networks and the Local Economic Development of a Fashion Quarter. Regional studies 30-3. London.
- Criekingen, M., Guisset, C., Biot, V., Vandermotten, C. 2006: Spatial dynamics of service activities in European metropolitan areas: CoMET project, working paper 8. Université Libre de Bruxelles. Bruselj.
- Černe, A. 1977: Proučitev degradacije okolja v Velenjski kotlini s pomočjo faktorске analize. Geografski vestnik 49. Ljubljana.
- Černe, A. 1999: Vprašanja regionalnega razvoja Slovenije. Dela 14. Ljubljana.
- Černe, A. 2004: Dispersed and decentralised settlement system. Dela 21. Ljubljana.
- Černe, A. 2005: Regionalne razlike in regionalno planiranje. Dela 24. Ljubljana.
- Daniel, P., Hopkinson, M. 1986: The geography of settlement. Edinburgh.
- Davies, A., Hoggarth, K., Lees, L. 2002: Researching human geography. London.
- Dear, M., J. 2000: The postmodern urban condition. Malden (MA).
- DeVerteuil, G. 2000: Reconsidering the legacy of urban public facility location theory in human geography. Progress in Human Geography 24-1. London.
- Digitalni ortofoto posnetek Ljubljane. © Mestna občina Ljubljana. Ljubljana, 2005.
- Digitalni ortofoto posnetek Trzina. © Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana, 2005.
- Drake, G. 2003: This place gives me space: place and creativity in the creative industries. Geoforum 34. Oxford, New York.
- Drozg, V. 1998a: Mesta. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Drozg, V. 1998b: Opredelitev mestnih naselij v Sloveniji. Ljubljana.
- Drozg, V. 1999a: Nekateri značilnosti fizične strukture slovenskih mest. Dela 14. Ljubljana.
- Drozg, V. 1999b: Razpršena poselitev in okolje. Mesta in urbanizacija. Ljubljana.
- Drozg, V. 2001: Nakupovalna središča v Sloveniji. Geografski vestnik 73-1. Ljubljana.
- Drozg, V. 2004: Spatial development of slovenian towns in the last decade. Dela 21. Ljubljana.
- Drozg, V. 2006: Regijsko mesto Maribor. Revija za geografijo 1-1. Maribor.
- Ekonomski potenciali Mestne občine Ljubljana. Prostorska zasnova Mestne občine Ljubljana. Oddelek za urbanizem MOL. Ljubljana, 2002.
- ESPON 2004: Interim territorial cohesion report. Office for official publications of the European Communities. Luxembourg, 2004.
- Esser, J., Hirsch, J. 1994: The crisis of Fordism and the dimensions of a Post-Fordist regional and urban structure. Post-Fordism. London.
- Eurostat 2006: Urban Audit data for cities in Europe. Medmrežje: www.urbanaudit.org (januar 2006).
- Fainstein, N., Fainstein, S. 1982: New debates in urban planning: the impact of marxist theory in USA. Urban and regional planning series. Oxford.
- Faludi, A. 1982: Towards a combined theory of planning theory. Urban and regional planning series. Oxford.

- Featherstone, M. 1991: Consumer culture and postmodernism. London.
- Feldman, M. P. 2000: Location and Innovation: the new economic geography of innovation, spillovers, agglomeration. Oxford.
- Florida, R. 2002: The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life. New York.
- Florida, R., Tinagli, I. 2004: Europe in the creative age. London.
- Frey, H. 1999: Designing the city: towards a more sustainable urban form. New York.
- Friedmann, J. 1995: Where we stand? A decade of city research. World Cities in a World system. Cambridge.
- Friedmann, J. 1997: Planning theory revisited. European Planning Studies 6-4. Abingdon.
- Galés le, P. 1999: Is political economy still relevant to study the culturalization of cities? European urban and regional studies 6-4. London.
- Garreau, J. 1991: The edge city: life on the new frontier. New York.
- Gašperič, P. 2004: The expansion of Ljubljana onto the Ljubljansko barje moor = Širitev Ljubljane na Ljubljansko barje. Acta Geographica Slovenica – Geografski zbornik 44-2. Ljubljana.
- Geltner, D., Miller, N. 2001: Commercial Real Estate Analysis and Investments. Cincinnati.
- Genorio, R. 1978: Geografija poslovnega središča v Ljubljani. Diplomski naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Gibanje registrirane brezposelnosti v letih od 1987 do 2005 in avgustu 2006: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. Medmrežje: <http://www.ess.gov.si/slo/Dejavnost/StatistichniPodatki/Kazalci/GibanjeRegBP.htm> (september 2006).
- Gibson, C., Kong, L. 2005: Cultural economy: a critical review. Progress in human geography 29-5. London.
- Gibson-Graham, J., K. 2004: Area studies after poststructuralism. Environment and planning A 36. London.
- Gilboa, S., Schnell, I. 2006: Shopping malls and »places« in globalized urban space. Urban changes in different scales: systems and structures. Santiago de Compostela.
- Gonzales, R. R., Medina, J. S. 2004: Theories, models and urban realities: from New York to Kathmandu. Dela 21. Ljubljana.
- Gosar, L., Mihevc, P. 1978: Procesi urbanizacije v SR Sloveniji. Urbanistični inštitut SRS. Ljubljana.
- Gottdiener, M., Hutchinson, R. 2000: The new urban sociology. New York.
- Graham, S., Marvin, S. 2000: Urban planning and the technological future of cities. Cities in the telecommunication age. London.
- Griffin, A. 2000: City strategy and governance. World Bank Urban and city management course. Singapore.
- Guillain, R., Gallo le, J., Boiteux-Orain, C. 2004: The evolution of the spatial and sectoral patterns in Ile de France over 1978–1997. North American Meetings of the Regional Science Association International. Philadelphia. Medmrežje: <ftp://ungaro.u-bourgogne.fr/guillain/e2004-02.pdf> (avgust 2007).
- Hall, P. 1998: Cities in civilization. London.
- Hall, P. 1999: The future of cities. Computer, environment and urban systems 23-3. New York.
- Hall, P. 2000: Creative cities and economic development. Urban studies 37-4. Abingdon.
- Hamilton, I., Dimitrovska Andrews, K., Pichler - Milanović, N. 2005: Transformation of cities in Central and Eastern Europe: towards globalization. Tokyo.
- Hanson, G. 2000: Firm, workers and geographical concentration of economic activity. Oxford.
- Harrington, J., Barnes, T., Glasmeier, A., Hanink, D., Rigby D. 1999: Reconceiving »the economic« and »the region«. Geography in America. First submission of the Economic Geography Chapter.
- Harvey, D. 1973: Social Justice and the City. Baltimore.
- Harvey, D. 1989: From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. Geografiska Annaler 71. Stockholm.
- Harvey, D. 1994: Flexible accumulation through urbanization: Reflecons on Post-modernism in the American city. Post-Fordism. Oxford, Cambridge.

- Harvey, J. 1996: *Urban Land Economics*. 4th Edition. London.
- Herrero, L. C., Sanz, J. A., Devesa, M., Badate, A., Barrio del, M. J. 2006: The economic impact of cultural events. *European Urban and Regional Studies* 13-1. London.
- Hesmondghal, D., Pratt, A. 2005: Cultural industries and cultural policy. *International journal of cultural policy*. London.
- Hoppe, M. 2004: European metropolises in comparison. CoMET: Basic comparative analysis, Institute for urban and regional research of the Austrian academy of sciences. Wien.
- Hutton, T. A. 2004a: The new economy of the inner city. *Cities* 21-2. New York.
- Hutton, T. A. 2004b: Post-industrialism, post-modernism and the reproduction of Vancouver's central area: retheorising the 21st century city. *Urban studies* 41-10. Abingdon.
- Industrijska cona Stegne – priloga *Financ*. Oglasna priloga časopisa *Financ*, 26. 08. 2005. Ljubljana, 2005.
- Isard, W., Kavesh, R. 1954: Economic structural interrelations of metropolitan regions. *Readings in urban geography*. New York.
- Jacobs, J. 1969: *The economy of cities*. New York.
- James, A. 2005: Demystifying the role of culture in innovative regional economies. *Regional studies* 39-9. London.
- Jansson, A. 2003: The Negotiated City Image: Symbolic reproduction and change through urban consumption. *Urban studies* 40-3. Abingdon.
- Jessop, B. 1991: Thatcherism and flexibility: the white heart of postfordist revolution. Aldershot.
- Johnston, R. J. 1971: Urban residential patterns: an introductory review. London.
- Jones, A. N., Larkham, P. J. 1989: A glossary of technical terms in urban morphology. Birmingham.
- Jones, C. B., Robinett, C. 1998: The future of theme parks in international tourism. Medmrežje: <http://www.hotel-online.com/Trends/ERA/ERARoleThemeParks.html> (januar 2007).
- Josipovič, D., Repolusk, P. 2006: Izboljšanje življenja v MOL z vidika spreminjanja kvalitete stanovanjskih razmer in intraurbanih migracij. Raziskovalna naloga, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Karta mesta Ljubljane. Geodetski inštitut Slovenije. Ljubljana, 2000.
- Kerbler, B. 2003: A conception of developmental typology of mountain farms: a case study of the municipality Ribnica na Pohorju. *Geografski zbornik* 43-2. Ljubljana.
- Kitchin, R., Kneale, J. 2001: Science fiction or future fact? Exploring imaginative geographies of the new millenium. *Progress in human geography* 25. London.
- Kitchin, R., Tate, N. J. 2000: *Conducting research in human geography: theory, methodology and practice*. Harlow.
- Kladnik D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.) 2005: *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana.
- Kladnik D., Repolusk, P. 1998: Zaposlitvena sestava. *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana.
- Klemenčič, M. M. 1989: Družbenogospodarski prehod v Sloveniji. Dela 6. Ljubljana.
- Klemenčič, M. M. 1999: Slovenija v globalizacijski pasti. Dela 14. Ljubljana.
- Klemenčič, M. M. 2005: Regija in regionalna struktura Slovenije. Dela 23. Ljubljana.
- Kmet Zupančič, R., Kovač, M., Kovačič, G., Kušar, J., Povšnar, J., Zver, E. 2004: Dejavnosti slovenskega gospodarstva v luči poslovanja gospodarskih družb v letih 2002 in 2003. Delovni zvezek 2/2004. UMAR. Ljubljana.
- Knox, P. 1995: *Urban Social Geography: An Introduction*. 3rd edition. London, New York.
- Kokole, V. 1962: Funkcije slovenskih mest. *Geografski vestnik* 34. Ljubljana.
- Kokole, V. 1967: Funkcije naselij in omrežje centralnih krajev v Sloveniji. Biro za regionalno prostorsko planiranje. Ljubljana.
- Kokole, V. 1976: Prispevek k identifikaciji ruralno-urbanega kontinuuma. *Geografski vestnik* 48. Ljubljana.
- Kolizej – novo kulturno srce Ljubljane. Kolizej d. o. o. Ljubljana, 2004.

- Kong, L. 2005: The sociality of cultural industries: Hong Kong's cultural policy and film industry. *International journal of cultural policy* 11-1. London.
- Koren, M., Dedek, J., Hočevár, M., Koman, K., Stare, J., Uhan, S. 2003: Trgovina na drobno v Ljubljani. Oddelek za urbanizem Mestne občine Ljubljana. Ljubljana.
- Kovačič, G. 2005: Postfordizem med teorijo in ideologijo. Medmrežje: <http://www.krtaca.si/postfordizem/civo/postfordizem-med-teorijo-in-ideologi> (september 2006).
- Kovačič, G., Kmet Zupančič, R., Kušar, J. 2003: Strukturne spremembe v predelovanih dejavnostih v Sloveniji. Delovni zvezek 2/2003. UMAR. Ljubljana.
- Kozma, G. 2006: Place marketing. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- Krajevni leksikon Slovenije, 2. knjiga. Ljubljana, 1971.
- Krevs, M. 1999: Glavne razlike v življenjski ravni med slovenskimi mestnimi, obmestnimi in podeželskimi območji. Dela 14. Ljubljana.
- Krevs, M. 2000: Skripta za kvantitativne metode II za geografe. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Krevs, M. 2004: Spreminjanje urbane rabe tal v Ljubljani. Dela 22. Ljubljana.
- Kuhar de Domizio, A. 1998: Selitve. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Kulke, E. 2004: Wirtschaft geographie. Paderborn.
- Kulturdokumentation, Mediacity, Wifo: An analysis of the economic potential of the creative industries in Vienna. Gospodarska Zbornica Dunaja. Dunaj, 2004.
- Kušar, S. 2004a: Razlike in podobnosti v regionalnem razvoju Idrijskega in Zasavja. Geografski vestnik 76-1. Ljubljana.
- Kušar, S. 2004b: Cities in Slovenia tomorrow according to development plans. Dela 21. Ljubljana.
- Kušar, S. 2005a: Manj razvita območja kot element politike skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji: pretekle izkušnje in prihodnji izzivi. Dela 24. Ljubljana.
- Kušar, S. 2005b: Ko se staro umika novemu: nekatere najnovejše prostorske in funkcijske spremembe v Domžalah kot posledica deindustrializacije. Geografski obzornik 52. Ljubljana.
- Landry, C. 2000: The creative city. London.
- Lang, R., Sanchez, T., LeFurgy, J. 2006: Beyond edgeless cities: office geography in the new metropolis. National Centre for Real estate research. Chicago. Medmrežje: <http://www.mi.vt.edu/uploads/Edgeless%20Cities.pdf> (avgust 2007).
- Latham, A., McCormack, P.D. 2004: Moving Cities: rethinking the materialities of urban geographies. Progress in Human Geography. London.
- Leichenko, R., Solecki, W. 2005: Exporting the American dream: the globalization of suburban consumption landscapes. Regional Studies 39-2. London.
- Ljubljana – karta mesta. Geodetski zavod SRS. Ljubljana, 1978.
- Lloyd, K., Auld, C. 2003: Leisure, Public Space and Quality of Life in the Urban Environment. Urban policy and research 21-4. London.
- Lobnik, U. 2002: Strnjeni razvoj – ranljivost urbanega? Urbani izziv 13-2. Ljubljana.
- Lorber, L. 1999: The economic transition of Slovenia in the process of globalization. Geografski zbornik 39. Ljubljana.
- Lorber, L. 2006: Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. Revija za geografijo 1-1. Maribor.
- Lorentz, A., Savona, M. 2006: Evolutionary Micro-dynamics and Changes in the economic Structure. LEM Working Paper Series. Pisa.
- Lukić, A., Jakovčić, M. 2004: Location and function of hypermarkets and shopping centers in Zagreb. Dela 22. Ljubljana.
- LUZ: Generalni plan urbanističnega razvoja LJ. Mestni svet Ljubljana. Ljubljana, 1965.
- MacLeod, D. 2004: Planning and environmental information. Medmrežje: <http://www3.sympatico.ca/david.macleod/HOME.HTM> (6. 12. 2004).

- MacLeod, G., Raco, M., Ward, K. 2003: *Negotiating the Contemporary City: Introduction*. Urban studies 40-9. Abingdon.
- Malnič, D. 1995: Sedanje in bodoče regionalne (ekonomskoprostorske) opredelitve Slovenije. IB revija 11-12. Ljubljana.
- Manager (december 2006). 2006: Časnik Finance d.o.o. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.manager-on.net/show.php?id=169909> (junij 2007).
- Markusen, A., Schrock, G., Barbour, E. 2004: *Making the city distinctive – a guide to planners and policy makers* (working paper). Predstavitev v okviru American Collegiate Schools of Planning Meetings. Portland.
- Martin, R. 2000: *Local labour markets*. Oxford.
- Mayer, H. M., Kohn, C. F. (ur.) 1959: *Readings in Urban Geography*. University of Chicago Press. Chicago.
- Medmrežje 1: <http://www.easternct.edu/depts/amerst/MallsWorld.htm> (9. 1. 2007).
- Medmrežje 2: <http://www.atlantis-vodnomesto.si/> (17. 1. 2007).
- Medmrežje 3: http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=2461&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11. 5. 2007).
- Medmrežje 4: <http://www.kolosej.si/trzenje/trgi-obiskovalci-03/> (4. 6. 2007).
- Medmrežje 5: <http://www.btc.si/012.php> (11. 6. 2007).
- Medmrežje 6: <http://www.ljubljana-tourism.si/si/turizem/ztl/statistike/54947/podrobno.html> (12. 6. 2007).
- Medmrežje 7: <http://evem.gov.si/sp/uporabnik/skd/k70.htm> (17. 7. 2007).
- Medmrežje 8: <http://www.poslovni-prostori-ioclogatec-silan.com/> (13. 8. 2007).
- Medmrežje 9: <http://www.tp-lj.si/media/tp.lj.brdo-avg07.pdf> (3. 9. 2007).
- Medmrežje 10: <http://tovarna.org/> (13. 9. 2007).
- Medmrežje 11: <http://www.regjeringen.no/Rpub/STM/20012002/023EN/HFIG/fig4-2.gif> (9. 11. 2007).
- Medmrežje 12: http://www.ruralur.si/html/svet_lur/docs/sporocilo_za_javnost_25_10_%20SVET_LUR_07.doc (15. 11. 2007).
- Medmrežje 13: <http://www.tobacna.si/default.asp?id=799> (11. 12. 2007).
- Medmrežje 14: http://ec.europa.eu/information_society/research/priv_invest/index_en.htm (31. 1. 2008).
- Montgomery, J. 2007: *The new wealth of cities: city dynamics and the fifth wave*. Ashgate. Aldershot.
- Mrkaić, M., Pezdir, R. 2006: *Internacionalizacija podjetij – analiza dejavnikov, motivov in instrumentov*. Medmrežje: <http://www.ick.si/Dokumenti/Internacionalizacija2.pdf> (28. 6. 2006).
- Mumford, L. 1969: *Mesto v zgodovini*. 1. del. Ljubljana.
- Mušič, V. B. 1980: *Urbanizem – bajke in resničnost*. Ljubljana.
- Mušič, V. B. 1992: *Postmoderno stanje urbanizma*. Urbani izziv 20. Ljubljana.
- Mušič, V. B. 2005: *Soodvisnost regionalnega in urbanističnega planiranja v regionalnem razvoju Slovenije*. Dela 24. Ljubljana.
- Največja slovenska podjetja 2005. Posebna priloga Dela, 13. 6. 2005. Ljubljana, 2005.
- Nared, J. 2007: *Prostorski vplivi slovenske regionalne politike*. Geografija Slovenije 16. Ljubljana.
- Nylund, K. 2001: *Cultural analysis in urban theory in the 1990s*. Acta Sociologica 44. Göteborg.
- O'Connor, J. 2005: *The definition of cultural industries*. Medmrežje: <http://www.mipc.mmu.ac.uk/iciss/reports/defin.pdf> (december 2005).
- OECD 2006: *Share of foreign affiliates in the services and manufacturing sectors, 2002*. Medmrežje: <http://oberon.sourceoecd.org/vl=4564075/cl=14/nw=1/rpsv/scoreboard/ge07b.htm> (28. 6. 2006).
- Oxford dictionary of Economics. Oxford, 2003.
- Pacione, M. 2001: *Urban geography – a global perspective*. London, New York.
- Pahl, R. 1982: *Urban managerialism reconsidered*. Urban and regional planning series. Oxford.
- Pain, R., Barke, M., Fuller, D., Gough, J., MacFarlane, R., Mowl, G. 2001: *Introducing social geographies*. London.
- Pak, M. 1973: *Trgovska središča v Ljubljani, Mariboru in Kranju – nekaj geografskih elementov v organizaciji oskrbe*. Geografski vestnik 45. Ljubljana.

- Pak, M. 1999: Globalizacija in razvoj slovenskih mest. Dela 14. Ljubljana.
- Pak, M. 2002a: Mesto na prehodu. Dela 18. Ljubljana.
- Pak, M. 2002b: Funkcijska zgradba Ljubljane. Geografija Ljubljane. Ljubljana.
- Pak, M. 2004: Problematic of the functional structure of slovene cities. Dela 21. Ljubljana.
- Pak, M., Rus, A. 2005: Problematika razvoja mest in spreminjanja rabe mestnega prostora. Dela 24. Ljubljana.
- Pattinson Consulting 2003: The measurement of creative digital content. A Report for the Department of Communications, Information Technology and the Arts. Canberra.
- Pavlin, B., Milenkovič A., Klasinc S., Grm B. 2003: Mestna naselja v Republiki Sloveniji. Statistični urad RS. Ljubljana.
- Peneder, M. 2006: Structural change and aggregate growth. Medmrežje: <http://www.wiwi.uni-jena.de/Mikro/pdf/peneder-281101.pdf> (avgust 2006).
- Perrons, D. 2004: Globalisation and social change – people and places in a divided world. London.
- Phelps, N. A. 2004: Clusters, dispersion and spaces in between: for an economic geography of the banal. Urban studies. Abingdon.
- Pirenne, H. 1956: Srednjeveška mesta. Ljubljana.
- Plut, D. 2006: Mesta in sonaravni razvoj. Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Podatki popisa prebivalstva 1948. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana, 1966.
- Pogačnik, A. 1997: Prostorski lokacijski potenciali slovenskih mest. IB revija 9-10. Ljubljana.
- Pogačnik, A. 1999: Urbanistično planiranje. Ljubljana.
- Pogačnik, A. 2000: Mosaic Land Use Pattern – A New Challenge for Sustainable Development. 20th Century Urbanisation and Urbanism: Urban Debate on the Eve of the New Millennium. Ljubljana.
- Popis prebivalstva 1931. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Popis prebivalstva 1961. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Popis prebivalstva 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Pratt, A. 1999: Digital places: report. London.
- Pratt, A. 2000a: New media, the new economy and new spaces. Geoforum 30. London, New York.
- Pratt, A. 2000b: Cultural Tourism as an Urban Cultural Industry. A critical appraisal. Cultural Tourism. Barcelona.
- Pratt, A. 2004a: The cultural economy. International Journal of Cultural Studies 7. London.
- Pratt, A. 2004b: Mapping the Cultural Industries: Regionalization – the example of South East England. Cultural Industries and the Production of Culture. Oxford.
- Pratt, A. 2005: Cultural industry and public policy: an oxymoron? Medmrežje: <http://www.lse.ac.uk/collections/geographyAndEnvironment/pdf/oxymoron.pdf> (december 2005).
- PRS (Poslovni register Slovenije). Agencija RS za javnopravne evidence in storitve (AJPES). Ljubljana, 2005.
- Pumain, D. 2004: Urban geography and complexity. Dela 21. Ljubljana.
- Rabino, G., Occeci, S. 1998: Simulating a Post – Fordist urban system: preliminary results from the PFUS model. ERSa konferenca. Dunaj. Medmrežje: <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa98/papers/300.pdf> (september 2007).
- Rahman, T. 2003: Flexible relations and Post – fordist globalization. CHOWK University Articles. Medmrežje: http://www.chowk.com/show_article.cgi?aid=00002122&channel=university%20ave (september 2006).
- Ravbar, M. 1990: Populacijska razmerja med mestom in okolico v Sloveniji. Geographica Slovenica 21. Ljubljana.
- Ravbar, M. 1992: Suburbanizacija v Sloveniji – odnosi, strukture in težnje v njenem razvoju. Doktorska disertacija. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Ravbar, M. 1995: Zasnova poselitve v luči regionalnega razvoja. IB revija 11–12. Ljubljana.

- Ravbar, M. 1997: Slovene cities and suburbs in transformation. Geografski zbornik 37. Ljubljana.
- Ravbar, M. 1998: Urbanizacija. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2002: Sodobne težnje v razvoju prebivalstva in delovnih mest – pot k sonaravnemu in decentraliziranemu usmerjanju poselitve v Sloveniji? IB revija 2002-1. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2005a: »Urban Sprawl«: popačena slika (sub)urbanizacije v Sloveniji? Geografski vestnik 77-1. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2005b: Regionalni management – izziv in preizkusni kamen za politiko regionalnega planiranja. Dela 24. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2005c: Pogledi na usmerjanje trajnostnega naselbinskega razvoja – težnje, razumevanje in urbani management kot instrument usmerjanja poselitve. IB revija 39-4. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2007: Prostorski razvoj med sodelovanjem in tekmovalnostjo. IB revija 2007/3-4. Ljubljana.
- Ravbar, M., Bole, D. 2007: Geografski vidiki ustvarjalnosti. Georitem 6. Ljubljana.
- Ravbar, M., Bole, D., Josipovič D. 2006: Opredelitev slovenskih izhodišč za policentrični prostorski razvoj v okviru srednje in vzhodne Evrope za projekt Planet CenSE, Interreg IIIB. Raziskovalna naloga, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Ravbar, M., Bole, D., Nared, J. 2005: A creative milieu and the role of geography in studying the competitiveness of cities: the case of Ljubljana. Acta Geographica Slovenica – Geografski zbornik 45-2. Ljubljana.
- Ravbar, M., Drozg, V., Mušič, V.B., Koželj, J., Lobnik, U. 2001: Poselitev in prostorski razvoj Slovenije. Raziskovalna naloga, Inštitut za geografijo. Ljubljana.
- Ravbar, M., Plut, D. 1999: Prispevek k preučevanju regionalno-geografskih razsežnosti oblikovanja mestnih regij v Sloveniji v pogojih globalizacije in trajnostno sonaravnega razvoja. Dela 14. Ljubljana.
- Ravbar, M., Vrišer, I., Plut, D., Šircelj, V., Cigale, D. 2000: Omrežje naselij in prostorski razvoj Slovenije. Raziskovalna naloga, Inštitut za geografijo. Ljubljana.
- Rebernik, D. 1996: Uporaba faktorske analize pri preučevanju socialne diferenciacije mestnega prostora. Geografski vestnik 68. Ljubljana.
- Rebernik, D. 1999: Izbrani elementi socialnogeografske preobrazbe slovenskih mest. Dela 14. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2000a: Morfološka zgradba. Geografija Ljubljane. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2000b: Socialnogeografska zgradba. Ljubljana – geografija mesta. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2000c: Prebivalstveni razvoj po letu 1945. Ljubljana – geografija mesta. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2002: Socialnogeografska zgradba in preobrazba Ljubljane. Geografija Ljubljane. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2004a: Sodobni urbanizacijski procesi: od suburbanizacije do reurbanizacije. Geografski vestnik 76-2. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2004b: Recent development of Slovene towns: social structure and transformation. Dela 21. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2006: Transformation of retail in a post socialist city: new shopping centers in Ljubljana. Urban changes in different scales: systems and structures. Santiago de Compostela.
- Rebernik, D. 2007: Economic indicators of sustainable development of small towns in Slovenia. Sustainable development of small towns. Ljubljana, Brno.
- Rebernik, D., Jakovčič, M. 2006: Development of retail and shopping centres in Ljubljana. Dela 26. Ljubljana.
- Register prostorskih enot (RPE). © Geodetska uprava Republike Slovenije. Ljubljana, 2005.
- Rezultati raziskovanj 2004: Letni pregled trgovine 2002. Zvezek 803. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Roberts, M. 1974: Town planning techniques. London.
- Robinson, G. M. 1998: Methods and techniques in human geography. New York.
- Rodrigue, J. P. 2004: Von Thünen regional land use model. Medmrežje: <http://people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch6en/conc6en/vonthunen.html> (6. 12. 2004).

- Rosenberg, M. 2006: Sectors of the Economy. Medmrežje: <http://geography.about.com/od/urbanecomicgeography/a/sectorseconomy.htm> (november 2006).
- Roterus, V., Calef, W. 1959: Notes on the basic-nonbasic employment ratio. Readings in urban geography. New York.
- Rowthorn, R., Wells, J., R. 1987: De-industrialization and Foreign Trade. Cambridge University Press. Cambridge.
- Rowthorn, R., Ramaswamy, R. 1999: Growth, trade and deindustrialization. IMF Staff Papers 46-1. Washington.
- Sassen, S. 1995: On concentration and centrality in the global city. World cities in a world-system. Cambridge.
- Sassen, S. 1999: Digital networks and power. Spaces of culture. London.
- Sassen, S. 2002: Cities, foreign policy and the global economy. Copenhagen.
- Scott, A. J. 1997: The cultural economy of cities. Blackwell. London.
- Scott, A. J. 2001a: Globalization and the rise of city regions. European planning studies 9/7. Abingdon.
- Scott, A. J. 2001b: Capitalism, Cities and the Production of Symbolic Forms. Transactions of the Institute of British Geographers 26. Oxford.
- Scott, A. J. 2004: Cultural products industries and urban economic development. Urban affairs review 39-4. Thousand Oaks.
- Scott, A., J. 2007: Creative cities: conceptual issues and policy questions. Journal of urban affairs 28-1. Blacksbourg.
- Sieverts, T. 2003: Cities without cities. London.
- Slavec, A. 1995: Značilnosti, vzroki in posledice procesa deindustrializacije v Mariboru. Dela 11. Ljubljana.
- Smith, R. G. 2003: World city topologies. Progress in human geography 27. London.
- Soja, E. 2000: Postmetropolis: critical studies of cities and regions. Oxford.
- Somoza Medina, J. 2006: Cultural tourism and new urban centralities. Examples in Spain. Urban changes in different scales: systems and structures. Santiago de Compostela.
- Sorenson, T. 2004: Australian Small Business Financial Performance: A Regional and Temporal Analysis. Medmrežje: http://www.btre.gov.au/docs/events/reg_colloquium/Papers/t_sorenson.pdf (9. 8. 2006).
- SPSS. 2006: Pomoč programskega paketa SPSS. Elektronski vir.
- SRDAP. 1999, 2002, 2005. Elektronski vir, Statistični urad RS. Ljubljana.
- Statistični letopis SRS Slovenije 1976. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana.
- Statistični letopis SRS Slovenije 1978. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana.
- Statistični letopis SRS Slovenije 1987. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana.
- Statistični letopis RS 1996. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=1996&jezik=si (december 2007).
- Statistični letopis RS 1999. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=1999&jezik=si (december 2007).
- Statistični letopis RS 2001. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=2001&jezik=si (december 2007).
- Statistični letopis RS 2005. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=2005&jezik=si (december 2007).
- Statistični letopis RS 2006. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/index_vsebina.asp?leto=2006&jezik=si (december 2007).
- Statistični letopis Ljubljana 2005. Služba za statistiko in analize Mestne občine Ljubljana, Mestna uprava. Ljubljana.
- Statistični letopis Ljubljana 2006. Služba za statistiko in analize Mestne občine Ljubljana, Mestna uprava. Ljubljana.
- Stefanović, V. 1997: Vključitev Ljubljane v projekt European Urban Observatory. Urbanistični inštitut Republike Slovenije. Ljubljana.

- Storper, M. 2000: Globalization, localization, trade. Oxford.
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije. Vlada RS, Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana, 2004.
- Strateški prostorski načrt Ljubljane. 2007: Medmrežje: <http://ppmol.org/urbanizem5/index2.html> (29. 11. 2007).
- Swyngedouw, E. 2000: Elite power, globalization forces and the political economy of global development. Oxford.
- Šašek Divjak, M. 2002: Širjenje mesta s poudarkom na urbani mobilnosti – primeri iz ZDA. Urbani izziv 13-2. Ljubljana.
- Taylor, I., Evans, K. 1996: A tale of two cities. London.
- Thomas, M. J. 1982: The procedural planning theory of A. Faludi. Urban and regional planning series. Oxford.
- Thorns, D. C. 2002: The transformation of cities. Basingstokes.
- Tiebout, C. M. 1959: The urban economic base reconsidered. Readings in urban geography. New York.
- Tosics, I. 2005: City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces. Transformation of cities in Central and Eastern Europe. New York.
- Turk, J., Dolgan Petrič, M., Račič Knez, I., Sadar, K., Turel Faleskini, A. 1999: Bibliografija geografskega vestnika 1925–1998. Ljubljana.
- Uradni list SRS. SR Slovenija, št. 11/1986 in spremembe. Ljubljana, 1986.
- Uršič, M. 2003: Urbani prostori potrošnje. Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Van Dijk, P. 2003: Urban management makes cities more competitive, but requires capacity building. Urbanicity. Medmrežje: URL: www.urbanicity.org (oktober 2003).
- Vresk, M. 1984: Razvoj urbanih sistema u svijetu. Zagreb.
- Vresk, M. 2002: Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije. Zagreb.
- Vrišer, I. 1956: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1969: Mala mesta v SR Sloveniji. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1971: Društveno-ekonomske osnove slovenačkih gradova. Geographica Slovenica 1. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1974a: Mesto in podeželje – eden od aspektov socialnega razlikovanja. Geographica Slovenica 3. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1974b: Mesta in urbano omrežje v Sloveniji. Geografski zbornik 14. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1977: Industrializacija v Sloveniji. Zavod SRS za družbeno planiranje – področje za prostorsko planiranje. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1984: Urbana geografija. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1990: Industrializacija. Enciklopedija Slovenije, 4. knjiga. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1995: Opredelitev mest in mestnih občin. Dela 11. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1997: Metodologija ekonomske geografije. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1998a: Funkcije mest. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1998b: Središčna (centralna naselja). Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1998c: Uvod v geografijo. Ljubljana.
- Vrišer, I. 2001: Nekateri novejši ekonomskogeografski pojmi. Geografski vestnik 73-1. Ljubljana.
- Vrišer, I., Rebernik, D. 1993: Društenogospodarska in dejavnostna usmeritev slovenskih mest. Geografski zbornik 33. Ljubljana.
- Wrigley, N. 2000: The globalization of retail capital: themes for economic geography. Oxford.
- Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS 73/1993. Ljubljana, 1993.
- Zakon o poslovnem registru Slovenije. Uradni list RS 13/1995. Ljubljana, 1995.
- Zakon o urejanju prostora. Uradni list RS 110/2002. Ljubljana, 2002.
- Zgodovina BTC. 2007: BTC d. d. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.btc.si/012.php> (maj 2007).
- Zloženka Ljubljana 2025. Mestna občina Ljubljana, Oddelek za urbanizem. Ljubljana, 2007.
- Zukin, S. 1991: Landscapes of power: from Detroit to Disneyland. Berkley.

8 SEZNAM SLIK

Slika 1: Računski prikaz modela potencialne dostopnosti do delovnih mest (Andersen in Engelstoft 2004).	18
Slika 2: Metodološki postopek izdelave zemljevidov potencialne dostopnosti s pomočjo GIS.	18
Slika 3: Primer izračunavanja indeksov potencialne dostopnosti do delovnih mest.	19
Slika 4: Grafični prikaz neoklasičnega modela urbane rabe tal (Daniel in Hopkinson 1986, 110).	25
Slika 5: Harveyjev model kroženja kapitala v mestih (prirejeno po Paconeju 2001, 143).	29
Slika 6: Teoretski okvir in zgradba raziskave.	42
Slika 7: Teoretski okvir raziskovanja družbenoekonomskih značilnosti urbanega sistema.	44
Slika 8: Število prebivalcev v izbranih mestih leta 2004.	53
Slika 9: Število delovnih mest v izbranih mestih leta 2002.	54
Slika 10: Lokacijska divergenca v slovenskih mestih leta 2005.	57
Slika 11: Spremembe števila delovnih mest v slovenskih mestih med letoma 1996 in 2005.	58
Slika 12: Sektorska struktura delovnih mest v slovenskih mestih leta 2002 (Popis 2002, podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po naselju dela).	60
Slika 13: Sektorska sestava delovno aktivnega prebivalstva v mestih leta 2002 (novejša opredelitev sektorjev).	63
Slika 14: Družbenoekonomska usmerjenost slovenskih mest glede na strukturo delovnih mest leta 2002.	65
Slika 15: Sestava delovnih mest po posameznih dejavnostih v slovenskih mestih leta 2002 (Popis 2002, podatki o delovno aktivnem prebivalstvu po naselju dela).	66
Slika 16: Funkcijska usmerjenost slovenskih mest v letu 2002.	67
Slika 17: Prikaz razlik prostorskega vzorca med relativnimi in absolutnimi vrednostmi.	70
Slika 18: Indeks po metodi potencialne dostopnosti do vseh delovnih mest v Sloveniji.	71
Slika 19: Indeksi potencialne dostopnosti do delovnih mest po nekaterih dejavnostih v slovenskih mestih.	75
Slika 20: Sestava poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005).	78
Slika 21: Gostota poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005).	80
Slika 22: Dejavnostna struktura poslovnih subjektov v slovenskih mestih (PRS 2005).	81
Slika 23: Dejavnostna usmerjenost poslovnih subjektov v slovenskih mestih.	82
Slika 24: Poslovni subjekti v slovenskih mestih glede na obdobje nastanka (PRS 2005).	85
Slika 25: Usmerjenost slovenskih mest glede na velikost poslovnih subjektov.	86
Slika 26: Usmerjenost slovenskih mest glede na poreklo kapitala poslovnih subjektov.	87
Slika 27: Usmerjenost slovenskih mest glede na nastanek poslovnih subjektov.	88
Slika 28: Model določanja tipologije slovenskih mest glede na družbenoekonomske značilnosti.	90
Slika 29: Družbenoekonomska tipizacija slovenskih mest.	93
Slika 30: Shematizirani prikaz slovenskega urbanega sistema glede na družbenoekonomske faze.	100
Slika 31: Okvir raziskovanja prostorskih značilnosti ekonomske preobrazbe slovenskih mest.	102
Slika 32: Razlogi za deindustrializacijo.	106
Slika 33: Indeks produktivnosti in zaposlenosti v industriji med letoma 1980 in 2004 (Statistični letopisi RS 1996, 2001 in 2005).	108
Slika 34: Verižni indeks proizvodnje v izbranih industrijskih panogah med letoma 1995 in 2004 (Statistični letopis RS 2005).	108
Slika 35: Pretekla prostorska razmestitev industrijskih območij v Ljubljani glede na pregledne zemljevide (Ljubljana – karta mesta 1978; Karta mesta Ljubljane 2000).	111
Slika 36: Gibanje bruto domačega proizvoda (BDP) po dejavnostih v letih od 2000 do 2005.	115

Slika 37: Delež bruto domačega proizvoda (BDP) po dejavnostih v storitvah v Sloveniji v letih 2000 in 2005 (Statistični letopis RS 2006).	115
Slika 38: Proizvodi kulturne industrije po širši opredelitvi (povzeto po Scottu 1997, 471).	125
Slika 39: Značilne faze urbanizacijskih procesov (Ravbar 1992, 100).	130
Slika 40: Prikaz prostorskih sprememb industrijskih in storitvenih ekonomskih aktivnosti.	136
Slika 41: Shema urbanega modela v Sloveniji (Ravbar 1997, 73).	143
Slika 42: Obseg in urbaniziranost območja osrednjeslovenske statistične regije.	144
Slika 43: Spreminjanje deležev delovnih glede na sektorje dejavnosti in celoto mest med letoma 1999 in 2005.	149
Slika 44: Čas nastanka poslovnih subjektov v osrednjeslovenski statistični regiji.	151
Slika 45: Število delovnih mest v Trzinu glede na sektorsko sestavo.	152
Slika 46: Lokacija obrtno-industrijske cone v Trzinu.	153
Slika 47: Dejavnostna sestava podjetij v obrtno-industrijski coni Trzin.	154
Slika 48: Funkcije obrtno-industrijske cone Trzin.	155
Slika 49: Del poslovno-industrijske cone v Trzinu.	157
Slika 50: Razporejenost podjetij trgovine na debelo v Ljubljani.	160
Slika 51: Razporejenost podjetij iz dejavnosti prometa, zvez in telekomunikacij v Ljubljani.	161
Slika 52: Razporejenost podjetij iz dejavnosti podatkovnih baz in podobnih storitev v Ljubljani.	163
Slika 53: Razporejenost podjetij iz dejavnosti raziskovanja in razvoja v Ljubljani.	164
Slika 54: Primerjava gostot značilnih poslovnih subjektov na kvadratni kilometer v Ljubljani.	166
Slika 55: Letalski posnetek sekundarnega poslovnega središča v Stegnah.	168
Slika 56: Pogled na poslovno cona Stegne, kjer prevladujejo poslovne, proizvodne in veletrgovske dejavnosti.	169
Slika 57: Prodajne površine v Ljubljani glede na lokacijo (Koren in ostali 2003).	172
Slika 58: Razporeditev novejših nakupovalnih središč z več kot 2000 m ² prodajnimi površinami v Ljubljani.	173
Slika 59: Funkcijska zgradba območja BTC v Mostah.	177
Slika 60: Funkcijska struktura območja BTC v Mostah glede na površino.	178
Slika 61: Območje BTC v Mostah je izrazito prilagojeno avtomobilu.	179
Slika 62: Funkcijska zgradba območja na Rudniku.	180
Slika 63: Funkcijska struktura območja na Rudniku glede na površino.	181
Slika 64: Funkcijska zgradba območja na Viču.	183
Slika 65: Funkcijska struktura območja na Viču glede na površino.	184
Slika 66: Primerjava funkcijske strukture v treh ljubljanskih nakupovalnih središčih (absolutno).	185
Slika 67: Primerjava funkcijske strukture v treh ljubljanskih nakupovalnih središčih (relativno).	185
Slika 68: Širjenje trgovskih in spremljajočih dejavnosti v ljubljanskih nakupovalnih središčih.	187
Slika 69: Spreminjanje števila turistov na mestnem območju Ljubljane v letih 1991–2006 (Statistični letopis Ljubljana 2005, medmrežje 6).	189
Slika 70: Zgovoren napis na eni izmed trgovin v središču Ljubljane.	190
Slika 71: Sestava podjetij po SKD klasifikaciji v Ljubljani (ožja opredelitev).	192
Slika 72: Razporejenost podjetij specializiranih storitev v Ljubljani.	194
Slika 73: V starem mestnem jedru ima kulturna industrija že kar dolgo tradicijo.	196
Slika 74: Opuščena tovarna Rog je potencialno območje rasti kulturne industrije.	196
Slika 75: Legenda modela prostorske dinamike ekonomske preobrazbe Ljubljane in okolice.	198
Slika 76: Shema modela prostorske dinamike ekonomske preobrazbe Ljubljane in okolice.	200
Slika 77: Načelo decentralizirane koncentracije in mešanja rabe površin po Ravbarju (2002).	207
Slika 78: Shema načela »petih prstov« pri načrtovanju suburbaniziranih območij v Københavnu (Montgomery 2007).	209

9 SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1: Značilnosti teoretskih smeri v urbani geografiji pri preučevanju ekonomije v mestih.	23
Preglednica 2: Kategorije mest glede na ekonomsko osnovo mesta (B in b: bazične; N in n: nebazične dejavnosti; Alexander 1959).	27
Preglednica 3: Temeljni objekti preučevanja mesta v strukturalizmu (Fainstein N. in Fainstein S. 1982, 160).	30
Preglednica 4: Ključne razlike med fordizmom in postfordizmom (prirejeno po Thorns 2002, 71 in Kulkeju 2004, 97).	36
Preglednica 5: Slovenska naselja z uradnim statusom mesta (Zakon o lokalni samoupravi (Uradni list RS 73/93) in sklep (Uradni list RS 22/20; Uradni list RS 121/20)).	46
Preglednica 6: Pregled mestnih naselij (M) in naselij mestnih območij (NMO) v Sloveniji.	47
Preglednica 7: Mestne občine in mesta v Sloveniji leta 1995 po Vrišerju.	48
Preglednica 8: Makroregionalna, mezo regionalna in mikroregionalna središča v Sloveniji (Ravbar in ostali 2000).	49
Preglednica 9: Merila za določanje mest in mestnih naselij.	51
Preglednica 10: Izbor mest in pripadajočih mestnih naselij v okviru mestnih regij v Sloveniji s številom prebivalcev leta 2004.	52
Preglednica 11: Lokacijska divergenca (LD) v slovenskih mestih.	56
Preglednica 12: Razdelitev dejavnosti po tradicionalnih in novejših sektorjih.	60
Preglednica 13: Spearmanov koeficient korelacije med izbranimi spremenljivkami družbenoekonomskih značilnosti mest v Sloveniji po novejši metodi (**povezava je statistično pomembna pri 1 % značilnosti; *povezava je statistično pomembna pri 5 % značilnosti).	61
Preglednica 14: Tipi družbenogeografske usmerjenosti slovenskih mest.	62
Preglednica 15: Pregled funkcij slovenskih mest glede na odstopanja od povprečja (++ presežek nad 25 %, + presežek pod 25 %, – primanjkljaj).	68
Preglednica 16: EU-metodologija določanja velikosti poslovnih subjektov.	83
Preglednica 17: Korelacije med komponentami in posameznimi spremenljivkami.	92
Preglednica 18: Razvrstitev slovenskih mest v skupine glede na družbenoekonomske značilnosti.	94
Preglednica 19: Dejavnosti širše opredelitve kulturne industrije po Prattu (2004b; oznaka sektorjev: a) sektor nastajanja vsebine; b) sektor izmenjave; c) sektor reprodukcije; d) proizvodni sektor).	126
Preglednica 20: Dejavnosti ožje opredelitve kulturne industrije.	128
Preglednica 21: Spremembe razmerij v rasti delovnih mest po značilnih skupinah naselij v Sloveniji leta 2000 (Ravbar 2002, 26).	134
Preglednica 22: Razvrstitev lokacijskih dejavnikov storitev po pomembnosti (CoMET ... 2005, 73).	135
Preglednica 23: Spreminjanje števila delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.	145
Preglednica 24: Spreminjanje deležev delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.	146
Preglednica 25: Spreminjanje deležev delovnih mest znotraj urbaniziranih naselbinskih tipov v osrednjeslovenski statistični regiji.	147
Preglednica 26: Pregled sektorske sestave delovnih mest po posameznih naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji leta 2005.	147
Preglednica 27: Spreminjanje deležev delovnih mest v sekundarnem, terciarnem in kvartarnem sektorju po naselbinskih tipih v osrednjeslovenski statistični regiji.	148

Preglednica 28: Spreminjanje deležev delovnih mest po posameznih dejavnostih v urbaniziranih naselbinskih tipih osrednjeslovenske statistične regije v obdobju med letoma 1999 in 2005 (SRDAP 1999, 2005; Ravbar 1997).	150
Preglednica 29: Sestava in spreminjanje deležev delovnih mest v Trzinu po posameznih dejavnostih.	150
Preglednica 30: Oblikovanje dodatnih izločitvenih kriterijev za prostorsko analizo storitev v Ljubljani.	159
Preglednica 31: Poslovni subjekti po dejavnostih na območju Stegen (PRS 2005).	169
Preglednica 32: Nekateri kazalniki teženj v trgovini na drobno v Ljubljani na podlagi podatkov med letoma 2000 in 2004 (Statistični letopis Ljubljana 2006).	171
Preglednica 33: Novejša nakupovalna središča v Ljubljani z več kot 2000 m ² prodajnimi površinami (Drozg 2001; Koren in ostali 2003; PRS 2005; Rebernik in Jakovčič 2006; lastni podatki, pridobljeni pri Mercatorju, Sparu Slovenija in BTC; *v oklepaju je leto bistvenega povečanja ali prenovitve nakupovalnega središča; **na območju, ki ga obvladuje podjetje BTC d. d. je bilo leta 2007 450 trgovin, prištelci smo še posamezne trgovine, ki niso del lastništva BTC d. d., na primer Harvey Norman, Lidl, Bauhaus ...).	173
Preglednica 34: Razmerje med motivi za nakupovanje in prostočasne aktivnosti pri obisku posameznih nakupovalnih središč (n = 653; *vključene so kategorije druženje s prijatelji, preživljanje prostega časa, restavracije in bari, uporaba storitev, obisk kina ali gledališča, rekreacija; Rebernik in Jakovčič 2006).	186

Seznam knjig iz zbirke Geografija Slovenije

- 1 Milan Natek, Drago Perko: 50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU
- 2 Jerneja Fridl: Metodologija tematske kartografije nacionalnega atlasa Slovenije
- 3 Drago Perko: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa
- 4 Uroš Horvat: Razvoj in učinki turizma v Rogaški Slatini
- 5 Mimi Urbanc: Kulturne pokrajine v Sloveniji
- 6 Miha Pavšek: Snežni plazovi v Sloveniji
- 7 Maja Topole: Geografija občine Moravče
- 8 Drago Kladnik, Marjan Ravbar: Členitev slovenskega podeželja
- 9 Damir Josipovič: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji
- 10 Irena Rejec Brancelj, Aleš Smrekar, Drago Kladnik: Podtalnica Ljubljanskega polja
- 11 Franci Petek: Spmembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu
- 12 Aleš Smrekar: Zavest ljudi o pitni vodi
- 13 Blaž Komac: Dolec kot značilna oblika dolomitnega površja
- 14 Drago Kladnik: Podomačena tuja zemljepisna imena v slovenskih atlasih sveta
- 15 Blaž Komac, Matija Zorn: Pobočni procesi in človek
- 16 Janez Nared: Prostorski vplivi slovenske regionalne politike
- 17 Lučka Ažman Momirski, Drago Kladnik, Blaž Komac, Franci Petek, Peter Repolusk, Matija Zorn: Terasirana pokrajina Goriških brd
- 18 Matija Zorn: Erozijski procesi v slovenski Istri
- 19 David Bole: Ekonomska preobrazba slovenskih mest

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Naslov: Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana, Slovenija

Faks: +386 (0)1 425 77 93

Telefon: +386 (0)1 470 63 50

E-pošta: gi@zrc-sazu.si

Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/giam>

Inštitut je leta 1946 ustanovila Slovenska akademija znanosti in umetnosti in ga leta 1976 poimenovala po akademiku dr. Antonu Meliku (1890–1966). Od leta 1981 je sestavni del Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 2002 sta se inštitutu priključila Inštitut za geografijo, ki je bil ustanovljen leta 1962, in Zemljepisni muzej Slovenije, ki je bil ustanovljen leta 1946. Ima oddelke za fizično geografijo, socialno geografijo, regionalno geografijo, naravne nesreče, varstvo okolja, geografski informacijski sistem in tematsko kartografijo, zemljepisno knjižnico in zemljepisni muzej ter sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije.

Ukvarja se predvsem z geografskimi raziskavami Slovenije in njenih pokrajin ter pripravljanjem temeljnih geografskih knjig o Sloveniji. Sodeluje pri številnih domačih in mednarodnih projektih, organizira znanstvena srečanja, izobražuje mlade raziskovalce, izmenjuje znanstvenike. Izdaja znanstveno revijo *Acta geographica Slovenica*/Geografski zbornik ter znanstveni knjižni zbirki *Geografija Slovenije* in *Georitem*. V sodih letih izdaja monografije Geografski informacijski sistemi v Sloveniji, v lihih letih pa monografije Regionalni razvoj v Sloveniji.

GEOGRAFIJA SLOVENIJE 19

